

tabella **A:** 1703/ *tabellában* (Pusztai) **J:** '(rovatolt) táblázat | Tabelle'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tabella* 'írótabla, abakusz; jegyzetfüzet, notesz; okirat, ügyirat, okmány, akta' [< lat. *tabula* 'tábla; lista, jegyzék; stb.' (→*tábla*); vö. még lat. (k.) *tablellus* 'kis tábla, táblácska']. (≈) Megfelelői: ném. *Tabelle*; ol. *tabella*; stb.: 'táblázat'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tábla*

taberna × **A:** 1559 ? *Thywornas* [SZ.] [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1560 k. *Thawernas* [SZ.] (GyöngySzt. 4349.); 1785 *Deverna* (MNY. 37: 37); 1787 *Tivornyákban* (NSz.); 1816 *Tavirnya* (Gyarmathi: Voc.); 1853 *Tebernát* (NSz.); 1892 *tabernában* (NSz.); NYJ. *děvěrna* (ÚMTsz.) **J:** 'kocsma, csapszék; (vendég)fogadó | Taverne, Gasthof'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Taverne* 'vendéglő, fogadó', (R.) *taberne* 'ua.; vendégfogadó; árusítóbódé'; fr. *taverne* 'ua.; borozó, söröspince'; ol. (bol.) *taverna* 'vendéglő, lebuji'; sp. *taberna* 'vendéglő, fogadó'; le. *tawerna* 'italmérés, kocsma, csapszék'; stb. Vö. még lat. *taberna*, (k.) *taverna*: 'deszkabódé, árusítóbódé; vendéglő, fogadó' [tisztázatlan eredetű]. (⇒△) A magyarba főleg a németből és az olaszból került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *terem*², *tivornyázik*, *trabális*

tábit † **A:** 1395 k. *tabÿr* ruha [ɔ: *tabÿt*] (BesztSzj. 645.); 1503 *Thabyth* (OkISz.); 1516 *Thabyd* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 205); 1763 *Tábit* (NSz.); 1786 *tábat* (NySz.); 1784 *thabyt* [tárgyeset] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1395 k. 'moaré(selyem) | Moireseide' (BesztSzj. 645.) (†); 2. 1784 'teveször posztó | Kamelott' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (†)

■ Vándorszó. | (≡) Lat. (k.) *attabi*, *thabit*, (h.) *tabit*; ang. *tabby*, *taby*; fr. *tabis*, (ófr.) *atabis*, *attabi*; ol. (R.) *tabi*; sp. *tabi*; stb.: 'moaréselyem'. Forrása: arab '*attābī* 'ua.'; a szó az arab *Al-'attābīya* [HN.] '«Bagdad városrésze, ahol a moaréselymet szövik»' helynévre megy vissza. Európában a kereskedők által terjedt el. (⇒△) A magyarba különböző nyelvekből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tubin*

tábla **A:** 1405 k. pénz oluafó *tabla* (SchlSzj. 2043.); 1549 *tábla* (Dévai: TízPar. H1a) **J:** 1. 1405 k. 'különféle célra használt, négyszögletes, lapos tárgy (fából, fémből, kőből stb.) | viereckige Platte, zB. (Schach)brett, Schreibtafel, Buchdeckel usw.' # (SchlSzj. 2043.) (†); 2. 1510 'kép, ábra | Abbildung' (MargL. 75); 3. 1555 'bíróság, bírói testület | Gerichtshof' (RMNy. 3/2: 12); 4. 1548 '(tartalom)jegyzék; táblázat | (Inhalts)verzeichnis; Tabelle' (SzZsolt. A); 5. 1566 'földterület, szántóföld, mező | Ackerstück, Feld' (OkISz.) **Sz:** ~**s** 1575 oks *táblás* <MN> (NySz.); 1696 'egy fajta pénzdarab | Art Geldstück' (MNY. 83: 247) | ~**z** 1585 *táblazok* (Cal. 106) | ~**zat** 1643 *táblázat* 'faburkolat, faborítás | Täfelung' (Comenius: Jan. 108); 1873 'jegyzék, tabella | Tabelle' (Szily: NyÚSz. 319)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tabula*, *tabla* 'deszka, tábla, fatábla, fémlemez; játéktábla, írótabla, abakusz; térkép; jegyzék, lajstrom; parcella; törvénytábla; stb.'; vö. még lat. *tabulas figere* 'kifüggeszt, kihirdet, közzétesz <táblákon>', *tabula picta* 'festmény, ábra', (k.) *tabula*, *tabla* 'fémlemez; márványtábla', (h.) *tabula comitatus* 'megyei törvényszék', *tabula septem-viralis* 'legfőbb bíróság' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ang. *table*; fr. *table*; stb.: 'tábla, lap', a franciában 'asztal' is. (△) A magyar alak kétszótagúságához vö. →*tégla* stb. (⇒△) A magyarból: szbhv. *tabla*; szln. (R.) *tabla*: 'tábla, deszka, padló; szántóterület stb.'.

tabletta A: 1899 *chocoladtablettekben, tablettet* (OrvH. 1899. febr. 19.: 96); 1918 *tabletta* (Szily-Eml. 85); NYJ. *tablétta* (NytudÉrt. 67: 160) **J:** 'kicsi, többnyire korong v. szögletes táblácska alakúra préselt gyógyszer v. ízesítő | Tablette'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Tablette* 'pirula' [< fr. *tablette* 'lemez, tábla, lap; kis tábla, táblácska; pirula' < fr. *table* 'lemez, tábla, lap; tábla; asztal'; stb.]. A megnevezés alapja, hogy bizonyos gyógyszereket négyszögeletesre préseltek. (≈) Megfelelői: ang. *tablet*; cseh *tableta*; stb.: 'pirula'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. → *cérna*, → *ciha* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *tábla*

tabló A: 1794/ *tableaut* (NSz.); 1810/ *tablót* (NSz.) **J:** 1. 1794/ 'kép, festmény | Bild' (NSz.) (↑); 2. 1835 'hatásos élőkép | wirkungsvoll gruppiertes Bild' (Kunoss: Gyal. *Tableau* a.); 3. 1865 '(táblázatos) kimutatás | (tabellarischer) Ausweis' (Babos: KözhSzt.); 4. 1921 'hazardjátékosok csoportja | Gruppe von Hasardspielern' (Zolnay–Gedényi); 5. 1928 'csoportkép; több személy fényképéből összeállított kép | Gruppenbild; aus Photographien von mehreren Personen zusammengestelltes Bild' # (Tolnai: MagySz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *tableau* 'festmény; jelenet <a színházban>; tábla; táblázat'; – vö. még ném. *Tableau* 'festmény; hatásos élőkép; hirdetőtábla', (au.) 'táblázat, tabella, vázlat, kimutatás'. A franciában a fr. *table* 'tábla, lap, lemez stb.' szóból. (≈) Megfelelői: ang. *tableau*; cseh *tabló*; stb.: 'csoportkép'. (△) A 4., 5. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

TESz.; EWUng. • Vö. *tábla*

tábor A: 1223/ ? *Thabor* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 302); 1383 *Thabor* (MNY. 31: 177) **J:** 1. 1383 'hadsereg, csapat | Heer' (MNY. 31: 177) (↑); 2. 1519 'katonai alakulatok ideiglenes szálláshelye; ideiglenes telep | (Feld-, Heerlager; Quartier' # (JordK. 49); 3. [jelzői értékben is] 1779/ ? 'egybegyűlt v. összetartozó emberek, embercsoportok sokasága | Schar, Haufen' (NSz.), 1828/ 'ua.' (NSz.); 4. 1792 'a szabadban való hosszabb tartózkodás, táborozás | längerer Aufenthalt im Freien, Lagern' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1952 'téglaégetéskor halomba rakott téglá, terméskő | beim Ziegelbrennen angehäuften Ziegel; Rohsteine' (OrmSz.) **Sz:** ~**oz(ik)** 1636 *Táborozás* [sz.] (Kreszn.) | ~**nok** 1734 *Tábornok* (MNY. 8: 36)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy török nyelvből. | (△) Csag. *dapqur*, *tapqur* 'sereg, csapat'; oszm. (R.) *tabyur* 'öv, cölöpfal', *tapkur* 'ua.; sor, vonal; szekérvár'; stb. Világszerte elterjedt szó volt; vö. mong. *dapqur* 'réteg, sor'; újperzsa *tāpqūr* 'réteg; adó'; stb. (△) A magyarba átkerült alak feltehetőleg: **tabur*. Az átvétel idejét nem lehet pontosan meghatározni. A *tábornok* származékszó az *asztalnok*, *pohárnok* stb. analógiájára keletkezett. (△⇒) A magyarból: blg. *mađop*; le. *tabor*; or. *mađop*; stb.: 'tábor'; oszm. *tabur* 'zászlóalj; szakasz, részleg' a magyarból jött létre visszakölcsönzésként.

NyK. 49: 305; MNY. 31: 168, 178, 50: 167; Doerfer: TE. 4: 291; TESz.; Ligeti: TörK. 103; EWUng.

tabu A: 1817 *Taboo* (Nyr. 97: 351); 1831 *Tabu* (Nyr. 97: 351) **J:** 'némely tárgy, személy stb. megnevezésére, érintésére stb. vonatkozó, hiedelmen alapuló, ill. vallási tilalom; előírás, amely

szerint bizonyos tárgyakat, személyeket stb. kerülni kell | Unantastbarkeit; Gebot, Sachen od. Personen zu meiden'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tabu*; ang. *taboo*, *tabu*; fr. *tabou*; stb.: 'tabu'. Ezek a polinéz *tapu*, *tabu* 'szentséges, szent', tkp. 'megjelölt, kijelölt' szóra mennek vissza. Az európai nyelvekben az angolból terjedt el. (⇒) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 Nyr. 97: 350; TESz.; EWUng.

tácli × **A**: 1603 *taczli* (Radvánszky: Csal. 2: 109); 1629 *taczll* (Nyr. 43: 84); 1651 *tácli* (Horváth M.: NEL.); 1659 *taszli* (NySz.); 1772 *tászléval* (MNy. 66: 100) **J**: **1.** 1603 'kézelő | Hemdmanschette' (Radvánszky: Csal. 2: 109) (↑); **2.** 1661 'ingfodor; csipke | Hemdkrause; Spitzen' (KárOkI. 4: 417)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *tátl* 'kis kéz, kezecske; ingfodor, zsabó; ingujjra varrott csipke', (T.) *tátl* 'ujj nélküli kesztyű' [< ném. *Tatze* 'mancs, talp; durva, vaskos kéz', (f.-ném.) 'ütés, főleg a kézre']. (⇒) A *li* végződéshez vö. → *cetli*, → *hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tapenol*

taccs Δ **A**: 1901 *tachbirók* (Bánhidi: Sportny. 297); 1904 *taccsra*; *tacsolással* [sz.] (Bánhidi: Sportny. 297) **J**: **1.** 1901 'partvonal, oldalsóvonal | Seitenlinie' (Bánhidi: Sportny. 297) (↑); **2.** 1928 'bedobás, partdobás | Einwurf' (Bánhidi: Sportny.) – De vö. 1904 *tacsvonal* 'partvonal, oldalsóvonal | Seitenlinie' (Bánhidi: Sportny. 297)

■ Egy összetételi előtag önállósulása. | (⇒) A *tacsvonal*-ból (↑) keletkezett. Ez részfordítás az ang. *touch-line* 'partvonal, oldalsóvonal' szóból. A 2. jelentés metonímia. – A *taccsbíró* 'partjelző' (1901: ↑) összetétel az ang. *touch-judge* 'partjelző «a rögbiben»' hatását tükrözi.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tus*¹, *vonal*

tacsó **A**: 1558 *taczkot* (MNy. 61: 490); 1591 *tachkokat* (NySz.); 1598 *tatsók* (NySz.) **J**: **1.** 1558 'dakszli | Dackel' (MNy. 61: 490) (↑); **2.** 1838 'éretlen kölyök | Grünschnabel' (Tsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *taxo*, *tasio* 'borz' feltehetőleg 'tacsó' is [germán eredetű; vö. germán **pahsu* 'borz'; vö. még ném. (ófn.) *dachs* 'ua.']. (⇒) A magyar alak hangátvétéssel alakulhatott ki: **taksó* (~ *takcsó*) > **taskó* ~ *tacsó*. A 2. jelentéshez vö. → *kölyök*, → *süldő* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dakszli*

tafota Δ **A**: 1391 *Taphata* (OkI Sz.); 1457–1458 *taffota* (Tóth I.: MDivatsz. 40); 1469 *Thaphotha* (OkI Sz.); 1471 *Thafath* (OkI Sz.); 1495 *tafatha* (Neumann: Registrum 3135.); 1539 *tafota* (Radvánszky: Csal. 2: 6); 1796 *Tafótája* (NSz.) **J**: 'egy fajta könnyű selyemszövet | Taft'

taft **A**: 1857 *Taft* (NSz.); 1904 *taft* (Radó: IdSz.) **J**: 'egy fajta könnyű selyemszövet | Taft'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **tafota** olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *taffetà*, [birtokos eset] *taffetà*, (rom.) *tafeta*, (giul.bre.) *tafià*: 'taft'. Forrása: újpérsza *tāftā* 'egy fajta szövet', tkp. 'szőtt'. (⇒) Megfelelői: lat. (k.) *taffata*, *taffet(t)a*; fr. (ófr.) *taffetas*; stb.: 'egy fajta szövet'. Európában az újlatin nyelvekből terjedt el. (⇒) A *tafat* változathoz vö. → *beszéd*, → *lapát* stb.

■ A **taft** német jövevényszó. | (≡) Vö. ném. *Taffet*, *Taft* 'egy fajta fényes anyag' [< ol. *taffetà* (↑), esetleg fr. *taffetas* (↑)].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (≈) Megfelelői: ang. *taffety*; holl. *taf*; svéd *taft*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dikta*

taft → *tafota*

tag **A:** 1372 u./ *tagy* (JókK. 162); 1435 k. *tog* (SoprSzf. 33.) **J:** **1.** 1372 u./ 'testnek elkülönülő (kiálló) része, testrész | Glied, Körperteil' # (JókK. 162) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'vkinek a követője | Körper, Leib' (BécsiK. 118); **3.** 1495 e. 'vkinek a követője | Anhänger(in)' (GuaryK. 77); **4.** 1522 'földterület egy darabja | Feldstück' (MNYTK. 86: 52); **5.** 1535 k. 'vmely közösségbe tartozó személy | Mitglied' # (Zay: Lánd. 29); **6.** 1551–1565 'holttest | Leiche' (NySz.); **7.** 1585 'vminek jól elkülönülő része, eleme | Teil, Element' (Cal. 1083 [c: 1085]); **8.** 1857 'játzópartner; vmiben résztvevő személy | Mitspieler; Teilnehmer(in)' (NSz.); **9.** 1930 'férfi, pasas | Mann, Quidam' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ol** 1405 k. *tagloth* [sz.] 'testet levág, megcsonkít, feldarabol | Gliedmaßen abhauen, verstümmeln, zerstückeln' (SchlSzf. 396.); 1508 'üt, ver, rácsap | schlagen' (NádK. 563); 1790 'részekre bont, elemez | zerteilen, zerlegen' (Nyr. 10: 309); 1792 'tagolva mond | artikulieren' (Baróti Szabó: KisdedSz. 218) | ~**os** 1416 u./¹ *tagofbaknac* 'testes, kövér | korpulent' (BécsiK. 118) | ~**lal** 1582 le *thaglaltha* 'üt, ver, rácsap | schlagen' (MNY. 50: 206); 1819 'részletez | detaillieren' (Szily: NyÚSz.) | ~**ozat** 1806 *tagzat* (Szily: NyÚSz.) | ~**ság** 1831–1832 *tagságra* (MTTÉvk. 1: 31); 1834/ *tagságról* (NSz.) | ~**osít** 1835 *tagosít* 'taglal, tagoz, részekre oszt, szegmentál | gliedern' (Tzs. *Begliedern* a.); 1842 'földtulajdont egy darabban kijelöl | Grundstücke zusammenlegen' (NSz.) | ~**ozódik** 1858 *tagozódik* (BpSzemle 4/12–13: 330); 1892 *tagozódást* [sz.] (Ethn. 3: 327) | ~**olódik** 1875 nem *tagolódnak* fel (OrvH. 1875. okt. 24.: 859); 1895 *tagolódtak* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az 1. jelentés látszik eredetinek, a többi végső soron erre megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szó-*, *tagbaszakadt*, *tagló*, *utó-*

tág **A:** 1456 k. meg *tagol* [sz.] (SermDom. 1: 296) **J:** **1.** 1456 k. 'széles, nagy terjedelmű | weit, breit, geräumig' # (SermDom. 1: 296) (↑); **2.** 1506 'laza, bő | locker, nicht fest' # (WinklK. 103); **3.** 1810/ 'erkölcsileg nem szilárd, túlzottan engedékeny | lax (Gewissen)' (NSz.) **Sz:** ~**ul** 1456 k. 'megnyúlik, kitágul, kibővül | sich ausdehnen' (SermDom. 1: 296) (↑); 1552/ 'odébbáll; elhordja magát, elkotródik | sich fortmachen' (Tinódi: Cronica K2a) | ~**ít** 1506 *thagohad* megh 'enyhít, csillapít, tompít | mildern' (WinklK. 103); 1748 'szélesebbé, bővebbé tesz | breiter machen' (NySz.); [tagadoszóval] 1874 'nem enged vmiből, makacsul kitart vmi mellett | nicht nachgeben' (NSz.) | ~**as** 1551 *tágas* (NySz.)

■ Valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő a →*tár*¹, *tát* tövével lehet azonos. A szóvég valószínűleg -g deverbális névszóképző; vö. →*boldog*, →*részeg* stb. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tár*¹, *tát*

tagad **A:** 1202–1203 *Togodou* [sz.] [szN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 63); 1288 *Tagodo* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1309 *Tagado* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1372 u./ meg *tagattattam* [sz.] (JókK. 154) **J:** **1.** [főleg meg~] 1202–1203 ? 'elutasít, nem vállal | ab-, verleugnen' (Szentpétery: KritJ. 1: 63) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 154) (↑); **2.** 1202–1203 ? 'vminek az igazságát vitatja, nemet mond, elutasít | verneinen, leugnen' # (Szentpétery: KritJ. 1: 63) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 7);

3. [ki~] 1529 e. 'eltaszít magától vkit; az örökségből kizár | verstoßen; enterben' # (VirgK. 27)
Sz: ~hatatlan 1589 *tagadhatatlanul* (MNY. 42: 78)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-d* gyakorító képzőnek tűnik. A jelentések feltehetőleg egy eredeti 'nemet mond' jelentésből jöttek létre.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 163; EWUng. • Vö. *isten-*

tagbaszakadt **A:** 1794 *tagba szakadt* (NSz.); 1815 *tagba-szakadt* (NSz.) **J:** 'jól megtermett, nagy csontú, vaskos, erős, erőteljes | vierschrötig' – De vö. 1791 *négy tagba szakadt* 'ua.' (NSz.)

■ Önállósulás. | (△) A *négy tagba szakadt* (1791: ↑) szókapcsolatból önállósult, amelynek elemei: *négy* + *tag* 'testrészt' + *-ba* illatípusrag + *szakadt* (→ *szakad* + *-t* melléknévi igenévképző). Ez a szószerkezet a lat. *quadratus* 'négyzetes; zömök, köpcös, tömzsi; nagy <különösen az ökör>', ill. a ném. *vierschrötig* 'széles felépítésű és erős', tkp. 'négyrészes' mintájára jött létre. A szószerkezet egy korábbi adatban *nagy tagokban szakadt* 'tenyerestálpas', tkp. 'nagy darabokra tépett' (1766: NSz.) népetimológias alakban fordul elő, a → *nagy* hatására. – Az önállósuláshoz a *tagos* (→ *tag*) 'testes, kövér' jelentése is hozzájárulhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *négy, szakad, tag*

tagló **A:** 1799 *tagló* (NSz.) **J:** 1. 1799 'nagyobb állatok leütésére, levágására és feldarabolására alkalmazott, hosszú nyelű, fejszeféle szerszám | Fleischeraxt, Fleischbeil' (NSz.) (↑); 2. 1848/ 'buzogány; hosszúnyelű csatabárd, dárdaheggyel, horoggal a foka helyén | Streitkolben; Art Hellebarde' (NSz.) **Sz:** ~z 1855 *taglózni* [sz.] 'ritmikus tagol, erőszakosan formál <nyelvet> | rhythmisch, gewaltsam gliedern <Sprache>' (NSz.); 1870 'taglóval leüt | mit der Fleischeraxt niederschlagen' (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-ó* képzővel, a 'megcsonkít, szétdarabol, feldarabol', ill. 'csap, ver, üt' jelentésű *tagol* (→ *tag*) szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tag*

tahó **A:** 1844 *tah-ó* (NSz.); NYJ. *dahó* (Nyr. 36: 382); *tohó* (OrmSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1844 'durva, műveletlen, buta ember | grober, ungebildeter, dummer Mensch' (NSz.) (↑); 2. 1875 'nagyon gazdag, a cselédjeit hajszó ember | sehr reicher Mensch, der seine Knechte immer antreibt' (Nyr. 4: 378); 3. 1881 'bácskai palóc | Palocze aus der Batschka' (MTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Esetleg a (N.) *tafó* 'buta, ostoba, bamba', *tajóka* 'esetlen, mafla, bárgyú' (MTsz.) szóval függhet össze; ezek a szavak is ismeretlen eredetűek. Manapság csak a bizonyosan elsődleges 1. jelentésében használatos.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 957; TESz.; EWUng.

táj **A:** 1435 *Baczkaſayathaya* [HN.] (OkI Sz.); 1476 k. *vartajath* [R.] (SzabV. 10. sor); 1749 *tállyban* [R.] (NySz.) **J:** 1. [birtokos személyjellel] 1435 'vminek a közelében, környékén levő hely, terület | Umgebung' # (OkI Sz.) (↑); 2. 1519 'viszonylag egységes jellegű terület, területi egység | Gegend, Landschaft, Region' # (JordK. 304); 3. [birtokos jelzővel] 1668 'vmely testrészt környéke | Körpergegend' # (NySz.); 4. [jelzői értékben, összetételi előtagként] 1808

'táji jellegű, nyelvjárási | Dialekt-, Mundart-' # (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~**ék** 1677 *tájéka* (MonÍrók. 18: 64) | ~**ékoztat** 1842 *tájékoztatása* [sz.] (Világ 1842. aug. 17.: 540); 1858 *tájékoztatván* [sz.] (NSz.) – de 1796 *tájékoz* 'tájékoztat | zurechtweisen' (NSz.) | ~**ékozott** 1842 *tájékozott* (ErdélyiH. 1842. szept. 9.: 419); 1864 *tájékozottságot* [sz.] (NSz.) | ~**ékozódik** 1843 *tájékozódni* [sz.] (Honderü 1843. jan. 21.: 106); 1880 *tájékozódás* [sz.] (NSz.) | ~**ékoztatlan** 1847 *tájékoztatlan* (MultJel. 1847. márc. 7.: 117); 1869/ *tájékoztatlan* (Szily: Adal. 3) **R:** ~**att** 1476 k. 'vmi körül, környékén (helymeghatározásként) | um (als Ortsbestimmung)' (SzabV. 10. sor) (↑) | ~**án** 1510 *tāyan* 'vmi körül, az időtájt (időmeghatározásként) | um, gegen (als Zeitbestimmung)' (KL. 19.) | ~**ban** 1562 *tájban* [?] 'ua.' (NySz.) | ~**t** 1844 *tájt* 'ua.' (NSz.)

■ Alapnyelvi örökség, a megfelelői azonban vitatottak. | 1. Örökség az ugor korból. | (≡) Vö. osztj. (V.) *tāyi*, (DN.) *tāχə*: 'hely' [ugor **tay3* vagy **tak3*: 'ua.']. (△) A *táj* alakhoz a magyarban vö. →*fej*², →*száj* stb. 2. Örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. lp. (L.) *tāi'va* 'darab, szelet, rész; környék, vidék; rövidebb időtartam', (Wfs.) *də'iwe* 'környék, vidék' [fgr. **tajβe* 'ua.']. A magyarázat nehézsége, hogy megfelelés csak egy távoli rokon nyelvben található. ▣ (△) A szó belseji **jβ* > m. *j* hangváltozáshoz vö. →*hajó*. – A *tájék* származékszó bizonyosan a →*környék*, →*mellék*, →*vidék* alaktani és jelentéstani hatására keletkezett.

📖 UrAltJb. 26: 147; NyK. 73: 416; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *égtáj*

tajdok × **A:** 1767 *Tajdok* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1816 *Tabajdok* (Gyarmathi: Voc. 100 [o: 108]); 1863 *Abajdok*, *Tajak*, *tajk* (Kriza [szerk.] Vadr. 491, 519); 1875 *abajdog*-kunyhó (NSz.); NYJ. *tajdag* (ÚMTsz.); *tajdó*, *tajdók* (Nyr. 41: 81) **J:** 1. 1767 'mocskos, undok; hitvány | schmutzig, scheußlich; wertlos' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑); 2. 1838 'esetlen, otromba; ügyetlen, gyámoltalan | plump, ungeschlacht; ungeschickt, hilflos' (Tsz.); 3. 1913 'boldogtalan | unglücklich' (ÚMTsz. *abajdok* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A kétszótagú szó eleji *t*-s változatok látszanak elsődlegesnek; a háromszótagos és a szó eleji *a*-s változatok valószínűleg az →*abajdoc* hatására keletkezettek. A 2., 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. (⊗) Székely nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng.

tájfun **A:** 1870 *taifunnak* (TermtudKözl. 2/14: 199); 1872 *teifun* (NSz.); 1884 *Taifun* (MagyLex. 15: 268); 1904 *tájfun* (Radó: IdSz.) **J:** 'Kelet-Ázsiában pusztító trópusi forgószél | Taifun'

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *typhoon* 'forgószél, főleg Délkelet-Ázsia partjainál'; – vö. még ném. *Taifun*, *Teifun* 'ua.'. Forrása: valószínűleg a kínai (N.) *tai fung* 'ua.', tkp. 'nagy szél'. (≈) Megfelelői: le. *taifun*; or. *maüφυν*; stb.: 'tájfun'.

📖 TESz.; EWUng.

tajga **A:** 1869 *Taiga* (VasárnapiU. 1869. febr. 14.: 90); 1917 *tajgában* (VasárnapiU. 1917. okt. 21.: 673); 1930 *taigákkal* (ChEmb. 16); 1939 *tajga* (Nyr. 77: 455) **J:** 'tűlevelű őserdő Európa és Ázsia északi részén | Taiga'

■ Orosz jövevényszó. | (≡) Or. *maüza* 'tajga' [török eredetű; vö. tel. *tajya*; sór *tajya*; stb.: 'gyéren benőtt sziklás hegység']. (≈) Megfelelői: ném. *Taiga*; ang. *taiga*; fr. *taïga*; stb.: 'tajga'. (△) 1945 után terjedt el, főleg az orosz irodalom fordításával.

📖 TESz.; EWUng.

tajték **A:** 1395 k. *thaytek* (BesztSzj. 284.); 1541 *taytikat* (Sylvester: ÚT. 2: 135); 1807 *Talyték* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *tojták* (MTsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'hab | Schaum' (BesztSzj. 284.) (↑); **2.** 1416 u./² 'habzó nyál | Geifer' (MünchK. 66rb); **3.** [*tengeri* ~] 1512 k. 'szivacs | Schwamm' (WeszprK. 109); **4.** 1577 'tajtékkő | Meerschäum' (KolGl.); **5.** [*salétrom*~] 1585 'szikso | Soda' (Cal. 80); **6.** [*arany*~, *ezüst*~] 1585 'vékony (fém)lap | Gold-, Silberschaum' (Cal. 49 [o: 94]) **Sz:** ~**zik** 1416 u./² *taitekozuā* [sz.] (MünchK. 45ra)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-ék* névszóképzőnek tűnik; vö. →*hajlék*, →*nyomorék* stb. A 2., 3., 5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 4. jelentés a *tajtékkő* (1533: Murm. 1567.) összetétel alapján keletkezett. A 6. jelentéshez vö. ném. *Gold-* vagy *Silberschaum* 'nagyon vékony, hamis aranyfüst, ill. ezüsfüst réz-cink ötvözetből'. – A (N.) *tajt* 'hab, tajték, habanyag' (1816: Szily: NyÚSz.), 'tajték, hab, nyál' (1842: NSz.), 'tajtékpipa' (1856/: NSz.) a nyelvújítás korában keletkezett elvonással a *tajték*-ból.

📖 TESz.; EWUng.

ták Δ **A:** 1767 *Ták* (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** <FN> 1767 'foltoz, toldoz-foldoz | Flicker am Schuhwerk' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑) | <MN> 1861 'hitvány, haszontalan | wertlos, zerfetzt' (MNyszet. 6: 351)

tákol **A:** 1784 *tákolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 83); 1842 *tajkolt* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1784 'foltoz, toldoz-foldoz | flicken' (Baróti Szabó: KisdedSz. 83) (↑); **2.** [ma főleg *össze*~] 1838 '(össze)eszakbál, összeállít | zusammenbasteln' (Tsz.)

■ A szócsalád alapja, a **ták** szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊖ Szbhv. (R.) *tāk*; szln. *tāk*: 'cipősarok' [< ol. *tacco*, (v.-ven.giul.fri.) *tac*'ua.']. ⊗ Megfelelői: blg. *mok*; fr. (kfr.) *tacon*: 'ua.'. ⊕ A magyar főnévi jelentés metonimikus jelentésváltozással keletkezett.

■ A **tákol** származékszó. | ⊕ A *tákol* a *ták*-ból igeképzővel alkotott származékszó. Ma a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz. *tákol* a.; Nyr. 102: 230; EWUng.

takács Δ **A:** 1266 *Takach* [szN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 460); 1405 k. *tacach* (SchlSzj. 2098.) **J:** 'szövással foglalkozó iparos, szövőmunkás | Weber'

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *tkač*, (Ča) *takač*, (N.) *tikāč*; szlk. *tkáč*; or. *mkač*; stb.: 'takács, szövő' [< szláv **тка*- 'sző']. ⊕ Ma mindenekelőtt családnévként ismert.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 516; TESz.; EWUng. • Vö. *kanica*, *ontok*, *ösztoke*, *patics*, *sajt*, *technikus*, *tukma*

takar **A:** 1211 *Thocorou* [sz.] [szN.] (OkI Sz.); 13. sz. eleje/ *tacaruta* (KTSz.) **J:** **1.** 1211 ? 'termést) betakarít; arat | einbringen, ernten; zusammentragen, anhäufen' (OkI Sz.) (↑), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 116); **2.** 13. sz. eleje/ 'vmibe göngyöl, vmivel körülvesz; fed, borít | (ein)hüllen; (zu)decken' # (KTSz.) (↑); **3.** 1535 k. ? 'gondoz, ellát | verpflegen' (Zay: Lánd. 8), 1560 k. 'ua.' (RMKT. 4: 28); **4.** 1549/ 'temet, eltemet | beisetzen, begraben' (Tinódi: Cronica d1b); **5.** [*ki*~] 1559 'széthord, elpazarol, eltékozol | auseinandertragen, verschwenden' (Székely I.: Krón. 163b) **Sz:** ~**ó** 1211 [szN.] (OkI Sz.) (↑); 1458 *haythakarow* <FN> 'lepel | Decke' (OkI Sz.) | ~**gat** 1506 *takarghatham* (WinklK. 89) | ~**ás** 1511/ *takarásnak* 'gyűjtés, betakarítás | Sammlung, Einbringung' (TörtTár 1903: 416) | ~**mány** 1560 k. ? *Takar[many]* (GyöngySzt. 940.); 1561 *takarmani* (MNY. 68: 92) | ~**ózik** 1590 fő *takarozot* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 91)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég gyakorító képzőnek tűnik. Lehetséges, hogy a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*teker* szóval függ össze. Ebben az esetben a *takar* lehetett az elsődleges szó. A 2. jelentés volt bizonyosan az eredeti; az 1. jelentés a 'beburkol, betakar, becsomagol' jelentésből jött létre mezőgazdasági szakszóként, és a termés betakarításának módját jelölte. A továbbiak főleg a 2. jelentés alapján jöttek létre. (⊖) Idetartozik: *takart* 'töltött káposzta' (1795–1799: Ethn. 75: 591); önállósulás lehet a *takart káposzta* 'ua.', tkp. 'betakart káposzta' (1794: NSz.) szószerkezet jelzőjéből. (△) Az ótörökből való származtatása téves.

📖 MNy. 6: 152, 307; TESz. *takart* a.; NytudÉrt. 89: 233; Benkő: ÁrpSzöv. 136; Benkő: FiktI. 159; EWUng. • Vö. *takarékos*, *takarít*, *takarodik*, *takaros*, *teker*

takarék → *takarékos*

takarékos **A:** 1527 *takarekofon* (ÉrdyK. 642); 1630 *takarikosságoddal* [sz.] (NySz.); 1807 *Takarékas* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 1. 1527 'a tékozlást, pazarlást kerülő | sparsam' # (ÉrdyK. 642) (↑); 2. 1728 'csinos, takaros | sauber, nett' (Mikes: TLev. 116); 3. 1794 'egyszerű, szerény | einfach, bescheiden' (NSz.) **Sz:** ~**kodik** 1822 *Takarékoskodni* [sz.] (Wagner: Phras. Parco a.)

takarék **A:** 1808 *Takarék* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1808 'begyűjtött és eltett termény, termék; megtakarított javak | eingebrachte und gespeicherte Ernte; Ersparnisse' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1833 'a takarékossgal megtakarítással kapcsolatos | zur Ersparung gehörig, Spar-' # (NSz.); 3. 1839 'takarékossg | Sparsamkeit' (NSz.); 4. 1880 'takarékpénztár | Sparkasse' # (NSz.); 5. 1960 'takarékláng | Sparflamme' # (NSz.)

■ Származékszók. | (△) A →*takar* 'benyújt, beterjeszt, összehord, összegyűjt' szóból. A *takarékos*-ból keletkezett *-ékos* képzőbokkal, amelynek keletkezés módja bizonytalan, hasonló képzőbokokhoz azonban vö. (R.) *takarékony* 'mértékletesség, mértéktartás, takarékos' (1591: NySz.). A *takarékos* 2. jelentésére a →*takarít* is hatással lehetett.

■ A **takarék** származékszó. | (△) A *takarék* a nyelvújítás korában keletkezett *-ék* képzővel. A 4., 5. jelentéshez vö. még *takarékpénztár* (1833: NSz.) összetételt, ill. a *takarék gázláng* 'takarékláng' (1959: NSz.) szószerkezetet. (⊖) Ugyanebből az alapszóból jött létre *-ék* képzővel: (R.) *takarék* 'tartó, tok, takaró, terítő' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Volúmen* a.); ez azonban az alapszó 'beburkol, betakar, befed' jelentése alapján jött létre, és független a későbbi szavaktól.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *takarékos*-nak a *takarék* 'megtakarítás' szóból való magyarázata szótörténeti okok miatt kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *takar*

takarít **A:** 1513 *takaretan* (NagyszK. 228); 1519 *takaroyttanak* (JordK. 446); 1535 k. *Megh Thakarytottak* (Zay: Lánd. 47) **J:** 1. 1513 'vhova rejt, dug | verbergen, -stecken' (NagyszK. 228) (↑); 2. 1519 'fed, takar | ver-, zudecken' (JordK. 446) (↑); 3. 1527 'összehajtogat | zusammenfalten' (ÉrdyK. 379); 4. 1535 k. 'ellát, gondoskodik | (ver)sorgen' (Zay: Lánd. 47) (↑); 5. 1549/ 'temet, eltemet | begraben, beisetzen' (Tinódi: Cronica d1b); 6. 1552/ ? 'termést) összegyűjt és behord | einbringen' (Tinódi: Cronica I2b), 1555 'ua.' (MNy. 84: 253); 7. 1640 'lenyom, nem enged felállni | niederdrücken, nicht aufstehen lassen' (MHH. 24: 75); 8. [főleg *meg~*] 1777 'takarékossgal szerez, megtakarít | (er)sparen' # (NSz.); 9. 1777 'tisztává tesz, rendet teremt | putzen, aufräumen, säubern' # (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A → *takar* 'fed, takar; benyújt, beterjeszt; stb.' -ít műveltető-mozzanatos képzős alakja. A 7. jelentés a 2. alapján jött létre; a 9. jelentés keletkezése vagy a betakarított gyümölcsök tárolásával vagy a kalászszedéssel függ össze.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *takar*

takarodik [3] **A:** 1456 k. *takarodo* [sz.] (SermDom. 2: 764); 1508 *takarodíc* [▽] (NádK. 65); 1566 El *takarosom* (NySz.) **J:** 1. 1456 k. '(csoporthoz) megy, vonul; kotródik | sich (in Gruppen) irgendwohin drängen; sich begeben; sich (fort)packen' # (SermDom. 2: 764) (↑); 2. 1583 u. 'terményt betakarít | Feldfrüchte einbringen' (Nyr. 14: 357) **Sz:** ~6 1456 k. <FOLY MN-I IGENÉV> (SermDom. 2: 764) (↑); 1565 *takarodôkor* 'a katonákat este a körletbe való visszatérésre, lefekvésre, ill. a harcban visszavonulásra felszólító kürtjel | Zapfenstreich' (NySz.)

■ Származékszó. | ☐ A → *takar* 'benyújt, beterjeszt; összehord, összegyűjt' szóból -odik visszaható képzővel. A 2. jelentéshez vö. még a → *takarít* 'bevisz, betakarít' jelentését.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *takar*

takaros **A:** 1577 *takarosán* (NySz.) **J:** 1. 1577 'takarékos | sparsam' (NySz.) (↑); 2. 1708 'fösvény | geizig' (Pápai Páriz: Dict. *Ávārus* a.); 3. 1712 k. ? 'csinos | nett, sauber, hübsch' (OklSz.), 1770/ 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A → *takar* 'benyújt, beterjeszt; összehord, összegyűjt, felhalmoz' ige -s deverbális névszóképzős alakja. A 3. jelentés eredetileg a termésekből rakott rendezett állapotú boglyára utal.

☞ MNy. 60: 208; TESz.; EWUng. • Vö. *takar*

tákol → *ták*

takony [4] **A:** 1405 k. *tacon; tacnos* [sz.] (SchlSzj. 357., 358.); 1506 *taknyával* (WinkIK. 98); 1538 *takony* (Pesti: Nomenclatura E4) **J:** 'váladék; orrváladék | Segregat; Rotz' # **Sz:** **taknyos** 1405 k. <MN> (SchlSzj. 357., 358.) (↑); 1763 'taknyos (kölyök), takonypóc | Rotzbengel' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A *taknyos* származékszó főnévi jelentéséhez vö. ném. *rotzig* 'taknyos; takonykór' : *Rotzbengel, Rotzkerl* 'piszkos v. pimasz, éretlen fiú'; fr. *morveux* 'taknyos; illetlen taknyos (kölyök), takonypóc'.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *takonypóc*

takonypóc × **A:** 1809 *Takony-pótz* (NSz.); 1839 *takony-pőc* (MTsz.) **J:** 'taknyos, szemtelen kölyök | Rotzbube'

■ Összetett szó. | ☐ A → *takony* + (N.) *póc* → *polc* jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az összetétel eredeti jelentése 'takony-tartó, takonytartály' lehetett; vö. *takonytok* 'kotnyeles (gyermek), aki koránál többre tartja magát', tkp. 'takony-tartály' (19. sz. vége: ÚMTsz.).

☞ MNy. 40: 12; TESz.; EWUng. • Vö. *polc, takony*

taksa **A:** 1559 *taxa* (RMNy. 3: 29); 1643 *taksától* (Comenius: Jan. 123) **J:** 'megszabott pénzösszeg, illeték | festgesetzte Geldsumme, Gebühr'

taksál **A:** 1599 *taxaltattnak* megh [sz.] (RMNy. 2/2: 270); 1707 *taxállyák* [l-j] (Pusztai); 1790 *taksálván* [sz.] (NSz.); 1791 *takszálták* (NSz.) **J:** **1.** 1599 'értékel, megbecsül vmit | taxieren' (RMNy. 2/2: 270) (↑); **2.** 1720 'illet; sértő szavakkal illet: becsmérel | berühren; beleidigen' (MNY. 66: 101); **3.** [vkit ~] 1783 'vkivel díjat, illetéket fizettet meg; kicsikar, megzsarol | jmdn eine Gebühr od. Taxe entrichten lassen; erpressen' (MNY. 66: 101)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *taxa* 'meghatározott ár, becsült érték', (h.) 'díj, illeték, tarifa, adó' | lat. *taxare* '(erőteljesen) megtapogat, megfog; (tapogatással) értékel' [< lat. *tangere* 'megérint, hozzáér; felbecsül, felmér']. (≈) Megfelelői: ném. *Taxe, taxieren*; fr. *taxe, taxer*; stb.: 'tarifa, díj', 'felbecsül, értékel, taksál'. (⊕) A *ksz*-es, ill. *ks*-es alakhoz vö. →*iksz*, →*voks* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tángál, taxi*

taksál → *taksa*

taktika **A:** 1788 *taktikához* (NSz.); 1790 *Taktikát* (NSz.); 1800 *Taktik* (NSz.) **J:** 'harc mód, taktikázás | Taktik' **Sz:** ~**zik** 1793 (NSz.)

taktikus **A:** 1796 *tacti[c]ust* (NSz.); 1844/ *taktikusok* (NSz.) **J:** <FN> 1796 'taktikázó személy | Taktiker' (NSz.) (↑) | <MN> 1805/ 'taktikai | taktisch' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (ú.) *tactica* 'taktika', (h.) *tactica, tactice* 'a sikeres hadakozás mestersége' [< gör. *τακτική* 'a hadrendbe állítás mestersége', *τακτικά* 'ua.']. | lat. (ú.h.) *tacticus* 'taktikai, taktikus' [< gör. *τακτικός* 'egy hadsereg felállításával kapcsolatos' < gör. (ión) *τάσσω*, (att.) *τάττω* 'elrendez, felállít']. (≈) Megfelelői: ném. *Taktik, Taktiker, taktisch*; fr. *tactique*; stb.: 'taktika', 'taktikus ember', 'taktikai, taktikus'. (⊕) A *taktik* változat német hatásra utal. A *taktikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

taktikus → *taktika*

taktus **A:** 1787 *Taktus* (NSz.); 1788 *Táktust* (NSz.); 1815 *taktot* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'ütem | Takt, Zeitmaß' # (NSz.) (↑); **2.** 1788 'érintés; érintkezés | Berührung, Kontakt' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *tactus* 'érintés, érintkezés', (h.) *tactus in musica* 'időmérték, ritmus a zenében', *tactum dare* 'megadja a ritmust'; – vö. még ném. *Takt* 'ritmikus mértékegység; szabályos csapás'. A latinban a lat. *tangere* 'megérint, hozzáér, megtámad'. A zenében azzal az elgondolással vezették be, hogy a ritmusos egységeket ütéssel jelölték (vö. →*ütem*). (≈) Megfelelői: ang. *tact*; cseh *takt*; stb.: 'ritmus, ütem'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A régi *takt* változat német hatásra utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tángál*

tál **A:** 1171 ? *talud* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 47); 1372 u./ *talat* (JókK. 84); 1594 on *tall* (MNY. 61: 245) **J:** **1.** 1372 u./ 'nagyobb, esetleg lapos edény ételnemű felszolgálására, tartására, készítésére | Schüssel' # (JókK. 84) (↑); **2.** 1544 'étkezési fogás, étel | Gericht, Gang' (Oklsz.) **Sz:** ~**nok** 1181/ ? *Talnok* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 44); 1585 *Taluokok* [c: *Talnokok*]

'asztalnok, étékfogó | Truchseß' (Cal. 1011.) | ~**as** 1402 *Thalas* [szN.] (Oklsz.); 1590 *Thalas* 'edényszekrény | Geschirrschrank' (Oklsz.); 1897 'fazekasmester | Töpfermeister' (MTsz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (AL.P.) *tül* 'négyyszögletű vályúszerű fatál' [ugor **tal3* 'teknő, tál'; ? < ősiráni; vö. újperzsa *tāl* 'teknő, tál, tányér; ércből, aranyból v. ezüstdből készült ütőshangszer']. (△) A szó a magyarban fa- vagy cserépedényt is jelöl, amit egykor főző- vagy tálalóedényként is használtak. Nagy fatálként korábban étkezőasztal szerepét is betöltötte; vö. az olyan régi kifejezésekkel, mint az *asztalt vet* 'asztalt terít', *felszedi az asztalt* 'leszedi az asztalt'. A *tálnok* származékhoz vö. →*fegyvernök*, esetleg →*pohárnok* stb.

📖 Munkácsi: ÁKE.; MSFOu. 151: 324; MSzFE.; TESz.; EWUng.

talaj **A:** 1787 *talaly* (Szily: NyÚSz.); 1787 *talályról* (NSz.); 1795 k. *Talally* (NSz.); 1818 *talajja* (NSz.); 1835 *talaj* (Tzs. *Boden* a.) **J:** 1. 1787 'padló | (Fuß)boden' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1803 'a termelés szempontjából tekintett föld | Boden, Erdreich' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Grund* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás eredménye. | (△) A →*talp* + *alj* (→*al*) szavakból keletkezett az előtag megcsonkításával; vö. →*csőr*, →*talap* stb. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *al*, *talp*

talál **A:** 1490 k. *talaltam* (NagyvGl. 272.); 1597 *tanalta* (RMNy. 2/2: 15) **J:** 1. 1490 k. 'rábukkan (vkire); találkozik vkivel | vorfinden; begegnen' # (NagyvGl. 272.) (↑); 2. 1521 'hozzájut vmihez; elnyer, megszerez | dazukommen; gewinnen' (RMNy. 2/2: 11); 3. 1525/ 'megesik, hogy ..., történetesen, esetleg tesz vmit | es könnte sich ergeben, daß ...' # (TörtTár 1908: 81); 4. 1525/ 'ítél, vél | erachten' (TörtTár 1908: 81); 5. 1525/ 'vkit vmilyen állapotban, helyzetben levőnek tapasztal | antreffen' # (TörtTár 1908: 83); 6. 1527 'eltalál, célba juttat | treffen' (ÉrdyK. 545); 7. [ma *ki*~] 1552 'kieszel | erfinden' (Heltai: Dial. A2b); 8. 1583 'lel, észrevesz, meglát vmit | finden' # (NytudÉrt. 40: 217); 9. [*meg* ~] 16. sz. 'kéréssel felkeres | ersuchen' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257); 10. 1780 'eljut vhova | gelangen' (NSz.); 11. 1838 'egyezik, megfelel; illik vmihez | stimmen; passen' (Tsz.) **Sz:** ~**kozik** 1536 *talalkozek* 'van vhol, tartózkodik vhol | sich befinden' (Pesti: Fab. 27b); 1633/ 'összeakad vkivel, (vléetlenül) egy helyre kerül egy máshonnan jövő másikkal | (einander) begegnen' (NSz.) | ~**mány** 1569 *talalmaniokra* (Dávid: Préd. C2a) | ~**ós** 1784 *találós* 'találékony | findig' (NSz.); 1792 *találós-mefe* 'fejtörő | in der Art eines Rätsels' (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~**ékony** 1813 *találékony* (NSz.) | ~**ka** 1847 *talákára* (NSz.) | ~**at** 1862–1886 *találat* (NSz.) **R:** ~**omra** 1792 *találomra* (NSz.)

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.U.B.) *tola-* 'jön'; finn *tule-* 'ua.; lesz'; ? lp. (K.) *tollī-* 'jön'; – jur. *to-* 'ua.'; szelk. *tü-, tū-* 'ua.; megy'; stb.[uráli **tule-* 'jön']. A 'jön' > 'talál' jelentésváltozáshoz vö. lat. *venire* 'jön' : *invenire* 'talál'; ném. (ófn.) *finden* 'siet, igyekszik' > ném. *finden* 'ua.'; stb. (△) A szóvég -*l* gyakorító képző. Egyes változatok szó belseji *l* > *n* hangváltozásához esetleg vö. *dalol* eredetéhez vö. →*dal*. A 2–11. jelentések az ősi 1. jelentésből alakultak ki.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *talántán*, *talány*

talán → *talántán*

talántán **A:** 1372 u./ *netalamtal* (JókK. 63); 1416 u./² *talantal* (MünchK. 17va); 1493 k. *thalanthan* (FestK. 74); 1512 k. *netalantam* (WeszprK. 143); 1520 k. *ne talandan* (BodK. 13); 1529 e. *Ne talamtan* (VirgK. 59); 1548 *netalamtam* (SzZsolt. 10b); 1551 *ne tolantan* (LevT. 1: 86); 1563 *talántán* (LevT. 2: 61) **J:** 'talán | vielleicht, möglicherweise'

talán **A:** 1474 *talam* (BirkK. 3); 1542 *netallam* (LevT. 1: 15); 1549/ *talám* (HoffgreffÉn. h3b); 1555 *nettallan* (RMNy. 2/2: 111); 1558 *kéntalán* (NádLev. 30); 1584 *talánd* (LevT. 2: 74); 1689 *Tolán* (NySz.); 1788 *taláng* (MNY. 66: 101); 1800 *talány* (NSz.); NYJ. *tàlà* (MTsz.); *talánt*, *tēlán* (ÚMTsz.) **J:** 'esetleg, meglehet, alkalmasint | vielleicht, möglicherweise' #

tán **A:** 1602 *tan* (TörtTár 1862: 162) **J:** 'esetleg, meglehet, alkalmasint | vielleicht, möglicherweise'

■ A szócsalád alapja, a **talán** egy személyragozott ige szófajváltása. | (△) A *találom* 'vélem, tartom' a →*talál* ige kijelentő módú, E/1. személyű alakjából jött létre. A szóvégi *m* > *n* hangváltozáshoz vö. →*hiszen*. A szóvégi *d*, ill. *g* néhány változatban nyomatékosító szerepű szeretlen toldalékhang; vö. még *ittend* (→*itt*), *osztáng* (→*azután*) stb.

■ A **tán** szóösszevonás. | (△) A *talán*-ból keletkezett; vö. →*bár*². Sokkal korábbi lehet, mint az első adata.

■ A **talántán** összetett szó. | (△) A *talán* + *tán* tagok tautologikus összetétele.

📖 TESz. *talán* a.; EWUng. • Vö. *ne-*, *talál*

talány **A:** 1816 *talány* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'rejtvény; titok | Rätsel; Geheimnis' **Sz:** ~**os** 1831 *talányos* (Sas 1: 15); 1832 *talányos* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A szótő a →*talál* tövével azonos. A szóvég deverbális névszóképzőként értelmezett *-ány*; vö. *sétány* (→*sétál*). (⌘) Nyelvújítási szó. (△) Elvonásként való magyarázata a *talánoz* '»talán« szóval válaszol' (1784: Baróti Szabó: KisdédSz. 83) szóból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *talál*

talap **Δ** **A:** 1832 *talapon* (Társalkodó 1832. jún. 30.: 205) **J:** **1.** 1832 '(szobor)talapzat, lábazat | Fußgestell, Postament' (Társalkodó 1832. jún. 30.: 205) (↑); **2.** 1837 'alap | Grundlage' (NSz.); **3.** 1839 'talaj | Boden, Fußboden' (NSz.); **4.** 1891 'talp | Sohle' (NSz.)

talapzat **A:** 1834 *talapzatot* (HasznMul. 1834. júl. 23.: 56) **J:** **1.** 1834 'szobortalp; lábazat, alapzat | Postament; Sockel' # (HasznMul. 1834. júl. 23.: 56) (↑); **2.** 1843 'padlózat | Fußboden' (NSz.); **3.** 1861 'tutaj | Holzfloß' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **talap** tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás eredménye. | (△) A →*talp* + →*alap* szavakból jött létre, mindkét tag megcsonkításával. Hasonló keletkezésmódhoz vö. →*csőr*, →*indok* stb.

■ A **talapzat** származékszó. | (△) A *talap*-ból keletkezett a *-zat* névszóképzővel az *alapzat* (→*alap*) analógiájára.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Mindkét szó jelentései az →*alap* és a →*talp* megfelelő jelentései alapján magyarázhatók. (⌘) Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz. *talapzat* a.; EWUng. • Vö. *alap*, *talp*

talapzat → *talap*

talár **A:** 1798 *Talarbann* (NSz.); 1833 *talárját* (NSz.) **J:** 'hosszú, bő palást | Talár'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Talar* 'egy fajta felső ruha, papok, bírók stb. hivatalos öltözete' [< lat. (k.) *talare* 'bokáig érő felső ruházat', a lat. (*tunica, vestis*) *taláris* 'ua.' alapján]. (≈) Megfelelői: svéd *talár*; cseh *talár*; stb.: 'talár'. (△) A (R.) *taláris* 'ua.' (1794/: NSz.) vagy külön átvétel a latinból (↑), vagy egy visszalatinosított alak lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *talon*

tálca **A:** 1651 *tácza* (Radvánszky: Csal. 2: 312); 1808 *Táltza* (Sándor I.: Toldalék *Tálka* a.); NYJ. *tárcát* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1651 'csésze | Tasse' (Radvánszky: Csal. 2: 312) (↑); **2.** 1720 'nagy, lapos tál; mosdótál | (Wasch)becken' (NSz.); **3.** 1790 'főleg ételek, italok felszolgálására használt, keskeny peremű, lapos tárgy | Tablett' # (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.) *tazza* 'ivópohár', (fri.) *tāza, táša* 'ua.', (bol.) *tazza, táša* 'csésze; egy fajta tányér, serpenyő', – ol. *tazza* 'tál, csésze, edény, tálka, pohár; a szökökút medencéje' [< arab *ṭāssa* 'csésze, edény']. (≈) Megfelelői: ném. *Tasse*, (baj.-osztr.) *tatze* 'tálka, csésze'; fr. *tasse* 'ua.'; or. *maz* 'mosdókagyló, mosdó, teknő, tál'. (△) A szó belseji *l* másodlagos, a →*tál* hatására keletkezett. – Egy megfelelő szó, amely a magyarban az effajta edény meglétére utal, a hazai latinban már a korábbi időkben adatolt volt; vö. lat. (h.) *tacie* [többes szám] 'csésze'; vö. még lat. (k.) *tacea, tacia* 'ua.'. – A (R.) *tacé* 'alátét' (1810: MNy. 71: 254), *tacé* 'tálka, csésze' (1833: MNy. 71: 254) esetleg külön átvétel a bajor-osztrákból. (⊕) Nem tartozik ide: *tálcsa* 'tálacska' (1527: ÉrdyK. 235), ez a →*tál* szóból keletkezett kicsinyítő képzővel.

📖 NytudÉrt. 50: 112; TESz.; EWUng.

talentum **A:** 1541 *talent, Talentum* (Sylvester: ÚT. 2: 170b); 1568 *talentommal* (NySz.); 1604 *Telentom* (Szenczi Molnár: Dict. *Taléntum* a.); 1700 *talentommal* (NSz.); 1723 *talentumokkal* (NySz.); NYJ. *tálēntom* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1541 'ókori súly- és pénzegység | antike Gewichtsund Münzeinheit' (Sylvester: ÚT. 2: 170b) (↑); **2.** 1651 '(veleszületett) tehetség | angeborene Begabung' (Zrínyi: MM. 1: 153); **3.** 1783 'tehetséges ember | talentvoller Mensch' (NSz.)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *talentum* '(görög) súlymérték; különböző pénzüsszegek neve', (e.h.) 'szellemi képesség'; – vö. még ném. *Talent* 'ókori súly- és pénzegység; veleszületett tehetség; tehetséges ember'. A latinban a gör. *τάλαντον* 'mérleg, mérlegserpenyő; egy meghatározott súly; ennek megfelelő pénzüsszeg' szóból származik. (≈) Megfelelői: fr. *talent*; ol. *talento*; stb.: 'tehetség, adottság'. (△) A Bibliából vált elterjedtté. A 2. jelentés egy Máté evangéliumában (25:14–30) lévő példázat alapján keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

talián **Δ A:** 1370 ? *Talyanfalwa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 108); 1553/ *Talyanoknac* (MNy. 66: 343); 1585 *talián* (Cal. 267); 1784 *tallán* (Baróti Szabó: KisdédSz. 89); 1803/ *Tálián* (NSz.); 1890 *taliánus* (NSz.); 1894/ *talliánt* (NSz.); 1899 *taliány* (NSz.); NYJ. *italián, talējány, tarján* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1370 ? 'olasz | taliener(in)' (Csánki: TörtFöldr. 2: 108) (↑), 1553/ 'ua.' (MNy. 66: 343) (↑) | <MN> 1585 'olasz | italienisch' (Cal. 267) (↑)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.v.-ven.) *taliàn*, (tr.) *talián*, – ol. *italiano*: 'olasz', *Italiano* 'olasz ember' [< ol. *Italia* [HN.]]. (≈) Megfelelői: szbhv. *Talijan*; albán *tal'an*: 'olasz ember'. (△) A *taliánus* változat szóvége latinosítás eredménye; vö. *dánus* (→*dán*), *gótus* (→*gót*) stb.

talicska A: 1538 *Talyczka* (Oklsz.); 1556 *tarycka* (Oklsz.); 1707 *Talyicska* (MNY. 8: 129); 1834 *tolicskát* (NSz.); 1838 *Tacska* (Tsz.); NYJ. *tajicska*, *talicsa* (MTsz.); *tělčeskāt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1538 'taliga, targonca | Schubkarre' # (Oklsz.) (↑); 2. 1604 'öszvér | Maulesel' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**zik** 1773 *talicskázott* volna (MNY. 66: 101)

■ Vitatott eredetű. | 1. Orosz vagy ukrán jövevényszó. | (≡) Or. *тележка*; ukr. *меліжка*: 'szekér, taliga, kordé' [< or. *телега* 'fogat, szekér, jármű', ill. ukr. *меліга* 'ua.']. (△) A szó belseji *csk* esetleg egy keleti szláv nyelvjárási kiejtésre megy vissza, vagy a magyarban keletkezett affrikálódással. 2. Származékszó. | (△) A →*taliga* szóból jött létre *-csa* kicsinyítő képzővel. A *talicska* alak e magyarázat szerint az eredeti **taligcsa* változatból keletkezett hangátvetéssel; vö. →*szöcske*, →*zacskó* stb. Egy ilyen folyamatra azonban semmilyen szótörténeti adat nincs. ▣ (△) A 2. jelentés metaforikus. (⇒) Valószínűleg a magyarból: szlk. *talička* 'talicska, taliga'.

☞ MNY. 24: 272; Kniezsa: SzJsz. 761; WeltSlav. 2: 65; TESz.; EWUng. • Vö. *taliga*

taliga A: 1395 k. *thaliga* (BesztSzej. 766.); 1495 *talyga* (Neumann: Registrum 2668.); 1630 *taloga* (HOklsz. 141); 1669 *talyigácskákhoz* [sz.] (NySz.); 1789 *tallyigás* [sz.] (NSz.); 1797 *tajgákra* (NSz.); 1810 *Tajigájával* (Balassa I.: Eke 211); 1821 *toliga* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'két-, ritkán négykerekű jármű, kordé | zwei-, selten vierrädriges Gefährt, Karren' # (BesztSzej. 766.) (↑); 2. 1521 'eketaliga | Pflugkarren' (MNY. 3: 323); 3. 1549–1550 'talicska, targonca | Schubkarren' (MNY. 2: 112) **Sz:** ~**s** 1452 *Thaligas* [szN.] (Oklsz.)

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *teleagă* 'kétkerekű szekér, taliga; szekér, fogat, teherautó; eketaliga'; or. *телега* 'egy fajta szekér, taliga, kordé'; ukr. *меліга* 'ua.'; blg. *маліга* 'ua.'; újjör. *таліга* 'ua.'; oszm. *talika* 'ua.'; stb. Forrása: bizonytalan, a szó úgy tűnik, Kelet-Európából terjedt el. (⇒) A magyarba valószínűleg elsősorban az oroszból vagy az ukránból került át. (△) A balkáni nyelvekbe a magyar közvetítésével is kerülhetett.

☞ Kniezsa: SzJsz. 759; TESz.; EWUng. • Vö. *talicska*

talizmán A: 1790 *Talismánok* (NSz.); 1792 *Talizmánt* (NSz.); 1826–1827/ *talizmánjában* (NSz.) **J:** 'bűvös ereklýe | Talisman'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Talisman*; ang. *talisman*; fr. *talisman*; sp. *talisman*; stb.: 'talizmán'. Forrása: gör. (biz.) *τέλεσμα* 'varázslat, megszentelt tárgy', az újperzsa *tilism* 'ua.'; (vallásos) szertartás' és az arab *tilasm* 'ua.' közvetítésével. (△) A szóvégi *an* keletkezése tisztázatlan. A nyugat-európai nyelvekbe valószínűleg a spanyol közvetítésével került. (⇒) A magyarba leginkább a németből került át. (↯) Nem tartozik ide: 1651 *talisman* 'egy fajta iszlám tudós' (Kakuk: Élósm. 116) szó bizonytalan, esetleg oszmán eredetű; vö. oszm. *talışman* 'ua.'; vö. még újperzsa *dānišmand* 'bölcş'.

☞ TESz.; EWUng.

talkedli A: 1857 *talkedlit* (NSz.); 1876 *dalkedli-sütőbe* (Mártonffy: NémJsz. 32); 1908 *Dalkelli* (NSz.); NYJ. *derkēdli*, *tarkēdli*, *tolkēlli* (ÚMTsz.); *talkerli* (Mártonffy: NémJsz. 23) **J:** 'fánkféle tészta | Art Pfannkuchen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Dalken* 'egy fajta fánk', (baj.-osztr.) *dālk'n* 'rosszul elkészített sütemény', *dālka'l* 'egy fajta tésztaféle', (St.) *talken* 'zsírban kisütött

tésztaféle’ [tisztázatlan eredetű]. ⊕ A *dli* szóvéghez vö. →*hecsedli*, →*hokedli* stb. A szó ma leginkább a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng.

tallér A: 1544 *tallert* (Oklsz.); 1555 *thaler* (Oklsz.); 1573 *tallirral* (RMNy. 3/2: 97); 1618 *thalérban* (NySz.); 1630 *Tallérinak* (NySz.); 1632 *Talljertis* (MNY. 68: 479); 1644 *tarért* (NySz.); 1653 *talyér* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 371) **J:** ’a 16–19. sz.-ban használatos pénzfajta | Taler’

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. *Taler*, (kor. úfn.) *taler* ’egy fajta régi pénzérme’ [< ném. *Joachimstaler* (*Guldengroschen*), ’egy pénzérme megnevezése, amelyet 1518-tól Csehországban, Szt. Joachimsthalban (Jáchymov) vertek’]. ⊗ Megfelelői: fr. *thaler*; cseh *tolar*; stb.: ’tallér’. ⊕ Az *ér* szóvéghez vö. →*hóhér*, →*kacér* stb. ⊕ A *tallér* ma történelmi szakszóként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dollár*

talmi A: 1868 *talmi* (PNapló 1868. márc. 1.: [4]); 1875 *talmi* (NSz.); 1884 *tálmi* (NSz.) **J:** <MN> 1868 ’hamis, nem valódi | falsch, wertlos’ (PNapló 1868. márc. 1.: [4]) (↑) | <FN> 1882 ? ’aranyutánszat | Talmigold’ (NSz.), 1898 ’ua.’ (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Talmi* ’vékony aranybevonattal ellátott réz-cink ötvözetből készült ékszer; nem valódi, értéktelen dolog’, *talmin* ’hamis, értéktelen’, (au.) *talmi*: ’ua.’ [< ném. *Talmigold* ’hamis arany’]. A német összetétel a fr. *Tallois-demi-or* ’Tallois-félarany’ alapján keletkezhetett; ez állítólag az ötvözet feltalálójától, Talloisról kapta nevét. ⊕ A főnévi jelentés keletkezésében a *talmiarany* ’nem valódi arany’ (1878: NSz.) szóból való önállósodás is szerepet játszhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *góstyán*, *médium*

talmud A: 1559 *Talmvdot* (Székely I.: Krón. 101a); 1746 *Tálmud* (Nyr. 92: 467) **J:** ’a zsidó hagyományok, bibliamagyarázatok, hitviták stb. héber és arameus nyelvű összefoglalása | Talmud’

■ Vándorszó. | ⊕ Héber (kés.) *talmūd* ’tan, tanítás’; ném. *Talmud* ’ua.’; fr. *Talmud* ’ua.’; ol. *talmud* ’ua.’; sp. *Talmud* ’ua.’; or. *ταλμυδ* ’ua.’; lat. (k.h.) *Talmud* ’a zsidó tanok, előírások, hagyományok feljegyzése’; stb. A latinból terjedt el. Végző soron a héber *lāmad* ’tanít, oktat’ szóra megy vissza. ⊕ Hasonló szemlélethez vö. →*katekizmus*. ⊕ A magyarba főleg a latinból került.

📖 TESz.; EWUng.

talon A: 1854 *talonban* (BpHírlap 1854. szept. 17.: 2948); NYJ. *dalom* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1854 ’(kártyajátékban) az osztás után fennmaradó kártyák összessége | der nach dem Geben übrigbleibende Kartenstoß’ (BpHírlap 1854. szept. 17.: 2948) (↑); 2. 1865 ’értékpapír szelvényíve | Erneuerungsschein bei Wertpapieren; Gutscheine’ (Babos: KözhSzt.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Talon* ’papírcsík ellenőrző szelvényként; értékpapírok szelvényíve; az osztás után fennmaradó kártyák összessége’ [< fr. *talon* ’ua.’; sarok, maradék, fennmaradó kártya’, végző soron a lat. *talus* ’boka; játékkocka’ szóra megy vissza]. ⊗

Megfelelői: ang. *talon*; ol. *tallone*, (N.) *talon*; stb.: 'értékpapírok szelvényíve; az osztás után fennmaradó kártyák összessége'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *talár*

talp A: 1211 *Tolpa* [SZ.] [SZN.] (PRT. 10: 508); 1329 *Talpas* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *talp* (BesztSzj. 650.); 1585 *Tap* (Cal. 795); NYJ. *tóp* (MTsz.) **J: 1.** 1211 'a lábfej alsó felülete | Fußsohle' # (PRT. 10: 508) (↑); **2.** 1286/ ? 'cipő alja, járófelülete | Schuhsohle' # (MNY. 83: 201), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 650.) (↑); **3.** 1395 k. 'keréktalp; fémlemez | Felge; Metallplatte' (BesztSzj. 778.); **4.** 1482 'alapgerenda | Grundbalken' (Oklsz.); **5.** 1585 k. 'vmi alsó része, aljzat | Untersatz' # (Gl.); **6.** 1705 'tutaj | Holzfloß' (BercsLev. 638); **7.** 1798 'síkidom alapvonala | Basis einer Flächengestalt' (NSz.); **8.** 1872 'küszöb | Schwelle' (NépkGy. 1: 7) **Sz:** ~**as** 1286/ *Tolpos* [SZN.] (MNY. 83: 201); 1533 *talpas* 'széles lábú | breitfüßig' (Murm. 808.); 1669 'gyalogos katona | Fußsoldat' (NySz.) | ~**al** 1416 u./¹ *megtalpalta* 'letipor, tönkretesz | niedertreten, zugrunde richten' (BécsiK. 197); 1549 'cipőt talppal ellát | besohlen' (Oklsz.); 1603 'lépked | schreiten' (NySz.) | ~**alatnyi** 1561 *Talpalatni* 'lábnyi szélességű | fußbreit' (NySz.) **R:** ~**ig** 1544 *talpig* 'egészen, teljesen | ganz, völlig' (RMKT. 2: 179)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (comel.) *talpa* 'mancs', *tolpu* 'talpgerenda, ászokgerenda', (fri.) *tálpa* 'macska mancsa; pata', *talpe* 'talp, alj, alapzat', *tólp* 'kútostor', (val.) *talpa* 'fatönk', (vel.) *tolpo* 'ua.; talpgerenda, ászokgerenda' [tisztázatlan eredetű, valószínűleg korai latin időből]. (≈) Megfelelői: ném. (N.R.) *talpe*; fr. (N.R.) *tarpe*; stb.: 'láb, talp, mancs <pejorativ is>'. (⊕) A szóvégi *a* hangzóvesztéshez vö. *beszéd*, *lapát* stb. A magyarban a jelentésbővülés következtében emberi talpat is jelöl. A legtöbb magyar jelentés metafora. A megszilárdult ragos alakult elődjéhez (↑) vö. *talpamiglan* 'talpamig' (1513: NagyszK. 48). (⊕) Németből való származtatása időrenti okokból téves. (⊕⇒) A magyarból: rom. *talpă* 'talp; talpgerenda, ászokgerenda; felni, keréktalp stb.'.

📖 MNY. 51: 100; TESz.; GPann. 2: 20; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *lúdtalp*, *talaj*, *talap*

táltos A: 1211 *Tholtus* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1416 u./¹ *taltofoc* (BécsiK. 122); 1439 ? *That(o)s* [SZN.] (I.OK. 12: 274); 1621 *Tátos* (Szenczi Molnár: Dict.); 1794 *Tátast* (NSz.) **J: 1.** 1211 ? 'csodálatos képességekkel bíró, emberfölötti hatalmakkal érintkező személy, sámán, varázsló, jós | Schamane, Zauberer' (PRT. 10: 512) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 122) (↑); **2.** [jelzői értékben] 1700 'csodálatos erővel felruházott | Zauber-' (NSz.); **3.** 1791 'csodálatos képességekkel felruházott, képzeletbeli ló; szép, erőteljes ló, paripa | Zauberpferd, -stier; Roß' (NSz.); **4.** 1820/ ? 'garabonciás diák, aki rossz időt, zivatart tud előidézni | fahrender Student, der Unwetter hervorrufen kann' (NSz.), 1838 'ua.' (Tsz.) **Sz:** **meg~odik** 1926 *megtáltosodtak* (KecskemétiK. 1926. márc. 13.: 3); 1955 *megtáltosodik* (NSz.)

■ Örökség, ugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *tültén*, *tültné* '? könnyű, egyszerű', *tültxati* 'birkózik, harcol'; osztj. (É.) *tol* 'óriás' (tkp. 'varázsló'), *toltn*, *tolten* 'varázserejű', (Vj.) *tol* 'láz' [ugor **tults* 'varázslás, varázserő']. (⊕) A szóvég valószínűleg -s képző a foglalkozásnevek képzőjének funkciójával; vö. *kerekes* (→*kerék*), *szekeres* (→*szekér*); vö. még →*orvos*. A magyarban az eredeti jelentés esetleg 'varázserejű, mágikus' volt; ilyen módon a szó főnevesülése már igen korán bekövetkezett. Főnévként a sámán személyét jelölhette (vö. 1. jelentés). A sámánok ismertetőjegye az önkívületbe esés képességén kívül a különböző állatokkal való viaskodás és a ló, bika alakjába való átváltozás képessége (vö. 2. és 3. jelentés). (⊕) A →*tát* szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 NyK. 62: 328; TESz.; MSzFE.; MNY. 76: 133, 87: 346; EWUng.

tályog **A:** 1516–1518 *Tharghy* (MNY. 13: 272); 1551 *thaloba* (LevT. 1: 86); 1577 k. *Tarjagos* [sz.] (OrvK. 531); 1585 *talgiu* (Cal. 1011); 1647 *tályog* (NySz.); 1656 *Talera* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 311); 1727 *Tájogot* (Ethn. 3: 63); 1743 *tályák* [többes szám] (NSz.); 1750 *tarjág* (Wagner: Phras. *Vomica* a.); 1763 *tájok* (NSz.); 1787 *táragy* (MNY. 66: 101); 1832 *Tálló* (TudGyűjt. 3: 81); 1838 *vértál*, *Vértán* (Tsz.); 1886 *tárkelevény* (Nyr. 15: 429)
J: 'daganat, kiütés; gennyfelhalmozódás a test szövetében | Wucherung, Ausschlag; Eitergeschwulst'

■ Jövevényszó valószínűleg különböző déli szláv vagy nyugati szláv nyelvekből. | (≡) Szbhv. *talog* 'üledék, seprő', (N.) 'hunyor', (N.) *talov* 'ua.'; szln. (N.) *talog*, *táloh*, *tálov*, *télog* 'ua.'; cseh (R.) *talov*, *tálov* 'genny'; szlk. (N.) *tálov* 'ua.'; stb. [< szláv **tal-* 'felolvad']. (≈) Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. (⊕) A 'hunyor' jelentés azzal magyarázható, hogy a növény gyökerét a kelevény gyógyítására használták. – Mivel a változatok arra utalnak, hogy mind a szóvégi *g*-s és *v*-s szláv alak bekerült a magyarba, és a nyugati szláv szóhoz a magyar jelentés közelebb áll, ezért a magyar szó különböző nyelvekből jöhetett létre. A változatok sokfélesége egy bonyolult és nem teljesen világos folyamat eredménye. Számolni lehet például egy *l > r > rj > rgy* hangváltozással (az inetimologikus *j*-hez vö. *fűrj*), néhány változat képzőnek vélt szóvégének elhagyásával, sőt a $\rightarrow tar^3$ ($\rightarrow tarka$) hatásával is. (⊖) Végül feltehetőleg ugyanerre az etimonra mennek vissza: 1297 *Talug* [HN.] 'halastó' (OkISz.); (R.) *tólag* 'tó, pocsolya, álló víz, posvány' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 MNY. 63: 39; TESz.; EWUng.

támad **A:** 13. sz. eleje/ *tamag* [*d-j*] (KTSz.); 1416 u.³ *tammad* (AporK. 96); 1566 reám *támottál* [*d-t*] (Heltai: Fab. 35) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'útnak indul | sich auf den Weg machen' (KTSz.) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'születik, keletkezik, ered | entstehen' # (KTSz.); 3. [*fel~*] 1372 u./ 'újra életre kel | auferstehen' # (JókK. 158); 4. 1416 u.¹ 'ellenséggént lép fel vkivel szemben, harcot kezd, lázadást indít vki ellen | angreifen; sich gegen jmdn wenden, rebellieren' # (BécsiK. 28); 5. 1416 u.¹ 'égitest' feltűnik az égbolton, feljön | aufsteigen (haupts. Gestirn)' (BécsiK. 263); 6. 1416 u.² 'tenger' háborog | hochgehen (die See)' (MünchK. 90va); 7. [*mellé ~, mellette ~*] 1531 'pártjára kel vkinek, segítségére van vkinek | beistehen, beschützen' (ThewrK. 135); 8. [*rá~*] 1818 'indulatosan kikel vki ellen, ráförmed vkire | jmdn anfahren' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Invectio* a.) **Sz:** ~**at** 13. sz. eleje/ *tamadatia* 'eredet, származás | Herkunft, Ursprung' (KTSz.); [*nap~*] 1559 'napfelkelte | Sonnenaufgang' (Székely I.: Krón. 71a) | ~**ás** [*fel~*] 1372 u./ *fel tamadafarol* 'halál utáni új életre kelés | Auferstehung' (JókK. 158); 1527 'roham, attack, ostrom | Angriff' (ÉrdyK. 591) | ~**oz** 1416 u.² *tamadoz* uala (MünchK. 90va)

támaszt **A:** 1416 u.¹ *tamazion* [*támaszt* □] (BécsiK. 27); 1416 u.³ *tammaztot* (AporK. 76); 1584 *tamozth* (Úriszék 77) **J:** 1. 1416 u.¹ 'előidéz, okoz | verursachen' (BécsiK. 27) (↑); 2. [*fel~*] 1416 u.¹ 'újra életre kelt | erwecken' # (BécsiK. 9); 3. [*fel~*] 1416 u.¹ 'fellázít vki ellen; felbuzdít vmire | empören, aufrühren; anfeuern' (BécsiK. 308); 4. [*fel~*] 1416 u.¹ 'felépít | aufbauen' (BécsiK. 231); 5. 1416 u.¹ 'teremt | erschaffen' (BécsiK. 231); 6. 1517 'vmihez döntve, vmit aládúcolva helyzetében megszilárdít | unterstützen' # (DomK. 172); 7. 1525 k. 'segít, pártfogol | jmdm (helfend) beistehen' (NyK. 28: 75); 8. 1527 '(kérdést) feltesz | (Frage) stellen' (ÉrdyK. 4); 9. [főleg *eleibe ~*] 1551 '(példaként, követelményként, okulásra) állít, felhoz | vorbringen' (NySz.); 10. 1567 ? 'rábíz vkire | jmdm anvertrauen' (RMNY. 3/2: 69), 1619 'ua.' (LevT. 2: 216); 11. [főleg *alá~*] 1763 'érvel támogat | begründen, unterstützen' # (NSz.); 12. 1807 '(jogot, követelményt) érvényesíteni igyekszik | erheben, stellen (Anspruch)' (NSz.); 13. [*vmi ~*] 1855 'támaszkodik vmihez | sich anlehnen' (NSz.) **Sz:** ~**ék** 1613 *támaszték* (NySz.)

támaszkodik **A:** 1416 u.¹ *megtamazkoggec* [▽] [*d-j*] (BécsiK. 223); 1755 *támoszkodik* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'egyensúlya megtartása érdekében nekidől, ránehezedik vminek | sich

stützen, sich (an)lehnen' # (BécsiK. 223) (↑); **2.** 1527 'vkinek, vminek a segítségét igénybe veszi, arra rászorul, ráhagyatkozik | Hilfe in Anspruch nehmen' (ÉrdyK. 372); **3.** 1603 '⟨tárgy⟩ vmin nyugszik, vmihez támasztva áll | auf etw liegen, ruhen ⟨Gegenstand⟩' (NySz.); **4.** 1787 'vmely állítás bizonyításában alapul vesz, felhasznál | in der Beweisführung sich auf etw stützen' (NSz.)

támogat **A:** 1495 e. *tamogatna* (GuaryK. 77); 1751 *támogatnia* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1495 e. 'gondjaiba vesz | unterstützen, fördern' (GuaryK. 77) (↑); **2.** 1519 k. 'támasztgat, állítgat | oft stützen, aufstellen' (DebrK. 5); **3.** 1527 'segít, pártfogol | jmdm beistehen' # (ÉrdyK. 327); **4.** 1585 'megtámogat, erősít, pártol; érvekkel erősít | unterstützen; bekräftigen ⟨mit Gründen⟩' (MNY. 84: 254); **5.** 1815 'biztonságos tartást nyújt vkinek, kéri, engedi, hogy rátámaszkodjék vki | mit der Hand unterstützen' # (NSz.); **6.** [vmit ~] 1882 ? 'támaszkodik vmihez, vmire | sich an etw lehnen' (NSz.), 1883 'ua.' (NSz.)

támasz **A:** 1527 *tamazya* (ÉrdyK. 516) **J:** **1.** 1527 'az a szilárd tárgy, amelyre vkinek, vminek rá lehet nehezedni, támaszkodni | Stütze' (ÉrdyK. 516) (↑); **2.** 1562 'vminek szilárd alapja ⟨átvitt értelemben⟩ | Grundlage ⟨abstr.⟩' (NySz.); **3.** 1608 'az a személy, aki a rászorulóknak segítséget nyújt | Rückhalt bietende Person' # (NySz.); **4.** 1669 'érv | Beweisgrund' (NySz.); **5.** 1848/ 'anyagi segítség, alap, amelyre támaszkodni lehet; oltalmazó erő, amelyben bízni lehet | Rückhalt; Stütze ⟨abstr.⟩' # (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív többl. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és azonos a →*támolyog* tövével; távolabbról a →*tántorgat* szócsalád tövével függ össze, esetleg a →*tápászkodik*, *táplál* tövével. A szóvégek különböző deverbális igeképzők, ill. -sz deverbális névszóképző. A szavak jelentései feltehetőleg a tö eredeti 'felemelkedik, felmegy, felszáll' jelentéséből keletkeztek. – A szó a nyelvújítás korában a *támaszt*, *támogat*, *támasz* tagokból lett elvonva; vö. *tám* 'tartóelem, tartó, állvány, keret' (1835: Tzs. *Pult* a.). Főleg különböző összetételek előtagjaként használatos; vö. *támoszlop* 'támpillér, támasztópillér' (1842: NSz.); *támpont* (1842: MNY. 14: 37); *támfal* (1863: NSz.); stb. ⊕ A szótó ötörök származtatása téves.

📖 TESz., *tám-* a. is; StUASuppl. 1: 175; Benkő: FiktI. 162; EWUng. • Vö. *támla*, *támolyog*, *tántorgat*, *tápászkodik*, *táplál*

tamariszkusz **A:** 1577 k. *Tamarifcus* (OrvK. 219); 1604 *Tamaric* (Szenczi Molnár: Dict. *Myrica* a.); 1708 *Tamariskos*-fa (Pápai Páriz: Dict. *Tāmārīce* a.); 1783 *Tamariska* (NSz.); 1800 *tamaris* (NSz.); 1853 *tamarisk* (NSz.); 1875 *tamariszkuszok* (NSz.); 1879 *Tamarix* (NSz.); NYJ. *Mariska*, *tamaricska*, *tamaricsku* (UMTsz.) **J:** 'egy fajta (dísz)cserje | Tamariske (Tamarix tetrandra)'

■ Latin jövevényt. | ⊕ Lat. *tamamarix*, *tamariscus*, *tamarice*, *tamarica*, (h.) *tamarisca*: 'tamariska, tamariszkusz' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Megfelelői: ném. *Tamariske*; fr. *tamaris*, *tamarix*, *tamarisc*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szó belseji, ill. szóvégi s-hez vö. →*árestál*, →*ámbitus* stb.; a szó belseji, ill. szóvégi sz-es alakhoz vö. →*amnesztia*, →*cirkusz* stb. A *tamarisk* változathoz vö. *basilisk* (→*baziliszkusz*). Több változat jelentésének keletkezésében a népetimológia is szerepet játszhatott.

📖 TESz. *tamariska* a.; EWUng.

tamás **A:** 1616 *Thamas* (MNY. 79: 249) **J:** 'hitetlenkedő, kételkedő személy | Zweifler' **Sz:** ~**kodik** 1788 *Tamáskodom* (NSz.)

■ Köznév névvé vált tulajdonnév. | ⊕ A magyar *Tamás* [szn.]-ből '⟨Tamás apostol neve, aki Krisztus feltámadásában kételkedett⟩' (1416 u./²: MünchK. 107rb) [< lat. (e.) *Thomas* [szn.]]. Forrása: arámi *tōmā* 'ikertestvér'. ⊕ Hasonló köznévhez vö. →*júdás*, →*kaján* stb. A

'szkeptikus, kétkedő' jelentés keletkezéséhez vö. *Szent Tamás szolgálja vagyok, amikor látom, akkor hiszem* (1557: MNy. 6: 353).

📖 TESz.; EWUng.

támasz → *támad*

támaszkodik → *támad*

támaszt → *támad*

tambura **A:** 1626 *tamburákkal* (NySz.); 1627 *tomburás* [sz.] (MNy. 61: 490); 1643 *tombora* (Comenius: Jan. 169); 1777 *Timbora* (NSz.); 1795 *tambra* (NSz.); 1818 *Támbura* (NSz.); NYJ. *dombora* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1626 'lanthoz hasonló pengetős hangszer | Tanbur' (NySz.) (↑); **2.** 1831 'hosszúkás alakú, tollal pengethető népi hangszer, citera | Art Zither' (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *tambura* 'tambura' [< oszm. *tambura*, *dambura* 'húros, ill. pengetős hangszer']. Forrása: arab *tanbūr* 'ua.'. Az oszmán-törökből terjedt el. (≈) Megfelelői: újgör. *ταμπουράς*; rom. *tambură*, (R.) *tembur*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó 1. jelentésében a zenei szaknyelvben, 2. jelentésében a nyelvjárásokban él.

📖 NytudÉrt. 71: 75; Kakuk: ÉLOsm. 386; TESz.; EWUng.

támla **A:** 1844 *páholytámla* (Szily: NyÚSz. *okadatolni* a.) **J:** **1.** 1844 ? 'bútorak, berendezési tárgynak az a része, amelyhez v. amelyre a kart, hátat, fejet támasztani lehet | Rücklehne' # (Szily: NyÚSz. *okadatolni* a.) (↑), 1847 'ua.' (NSz.); **2.** 1853 'támasztékul v. felfüggesztésre szolgáló állvány (pl. fogas, kottatartó stb.) | Gestell' (NSz.)

támlány **Δ A:** 1847 *támlányokban* (NSz.) **J:** **1.** 1847 'háttámlás szék a templomban az egyházi kar részére | Lehnstuhl im Kirchenchor' (NSz.); **2.** 1853 'karosszék | Armstuhl' (Nyr. 27: 118); **3.** 1862/ 'vmit tartó, alátámasztó állvány | unterstützendes Gestell' (NSz.); **4.** 1874–1876/ 'berendezés, tárgy támlája | Lehne' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *tám* 'tartóelem, tartó, támaszték' (→*támad*) szóból névszóképzőként értelmezett szóvéggel, a *la*, *lány* végű szavak analógiájára; vö. →*tábla*, *foszlány* (→*foszlik*) stb. (⌘) Nyelvújítási alkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *támad*

támlány → *támla*

támogat → *támad*

támolyog [1] **A:** 1792 *támolygott*, *támolyogjon* (NSz.); 1804–1831 *Támolog* (NSz.); 1853 *támolyg* (NSz.); 1895 *támorog* (Balassa J.–Simonyi: TMNy. 422) **J:** **1.** 1792 'bizonytalan

léptekkel, szédelegve vhová megy | wankend gehen' # (NSz.) (↑); **2.** 1792 'szédülést érezve nehezen őrzi meg egyensúlyát | taumeln' # (NSz.); **3.** 1792 'kábult, elragadtatott lekiállapotban van | betäubt sein' (NSz.); **4.** 1829 'támaszkodik vmire | sich auf etw stützen' (NSz.); **5.** 1837 'hivalkodva járkál | flanieren; umhergehen' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és a →*támad* szócsaládjának tövével azonos, távolabbról a *tántorgat* szócsaládjának tövével függ össze. A szóvég -lyog gyakorító képző; vö. →*imbolyog*, →*tébolyog* stb. Az *l* ~ *r* hangváltozáshoz vö. *kelepce*, *kelepel* stb. (⊖) Idetartozik a hangrendi átcsapással keletkezett *témelyg* 'imbolyog, támolyog' (1853: NSz.); (N.) *témelyedik* 'ua.' (MTsz.).

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 151; EWUng. • Vö. *támad*, *tántorgat*, *tápászkodik*

tan → *tanít*

tán → *talántán*

tanács **A:** 1213/ *Tanals* [SZN.] (VárReg. 150.); 1229/ *Thanalchu* [SZN.] (VárReg. 359.); 1303/ *Thanalch* [SZN.] (OklSz.); 1372 u./ *tanalczat* (JókK. 5); 1416 u./¹ *tanalot* (BécsiK. 31); NYJ. *tanác* (MTsz.) **J:** **1.** 1213/ ? 'tapasztaltabb egyén segítő javaslata, intelme | Ratschlag; Mahnung' # (VárReg. 150.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 5) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'elhatározás | Entschluß' (BécsiK. 12); **3.** 1416 u./¹ 'megbeszélés, tanácskozás | Beratung' (BécsiK. 22); **4.** 1416 u./¹ ? 'vmely közösség, intézmény ügyeiben megbeszéléseket tartó testület | Rat, Senat' # (BécsiK. 62), 1416 u./² 'ua.' (BécsiK. 22); **5.** 1511/ ? 'tanácskozó testület tagja, tanácsadó személy | Mitglied eines Rats' (TörtTár 1903: 415), 1531 'ua.' (ÉrsK. 35); **6.** 1558 'vmiről való tudomás | Kenntnis; Weisheit' (MNY. 59: 361); **7.** 1880 'beszéd, mondanivaló | Rede' (Nyr. 9: 530); **8.** 1917 'a népképviselői | Dorf-, Stadtrat, Sowjet' # (MNY. 55: 393) **Sz:** ~**os** 1416 u./¹ *tanalofimtol* 'tanácskozó testület tagja, tanácsadó személy | Mitglied eines Rats' (BécsiK. 75); 1712 e. 'ajánlatos | ratsam' (NySz.) | ~**oz** 1416 u./¹ *tanaloztakuala* 'tanácsol, sugalmaz | einen Ratschlag geben' (BécsiK. 51) | ~**kozik** 1512 k. *Tanachkozlac* 'int, oktat | mahnen; unterrichten' (WeszprK. 148); 1520 'tanácskozást tart | beraten (intrans.)' (GyöngyGl. 353.) | ~**ol** 1527 *tanacholaa* (ÉrdyK. 544) | ~**alan** 1632 *tanacstalan* (NySz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy uráli eredetű töből való származékszó. | (△) A tőhöz vö. →*tanít*. A szóvég -cs névszóképző lehet; vö. →*forgács*, *szilács* (→*szilánk*) stb. A szó belseji *l* szervetlen járulékhang; vö. →*ács*, →*boldog* stb. A jelentések az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki; vö. →*tanakodik*; vö. még ném. *Rat* 'javaslat, ajánlat, tanács; tanácskozás; stb.'. A 8. jelentés az or. *cobem* 'tanács, szovjet <közigazgatási hatóság> hatására alakult ki'.

📖 Nyr. 20: 290; TESz.; EWUng. • Vö. *kupaktanács*, *tanít*

tanakodik **[3]** **A:** 1416 u./² egbè *tanakottac* vala [*d-t*] (MünchK. 95rb); 1784 *tanakodik* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz. 30); 1785 *tanakozásért* [sz.] (NSz.); 1806 *tana-k-fz-ik* (Révai: ElGr. 866); 1856 *tanakosznak* (NSz.); NYJ. *tanyakodik* (MTsz.) **J:** **1.** [többes számban, a régiségben gyakran rosszálló árnyalattal is] 1416 u./² 'tanácskoznak vmiről, összebeszélve elhatároznak vmit | beraten, sich beratschlagen' (MünchK. 95rb) (↑); **2.** 1776/ 'magában latolgat vmit, töpreng | abwägend sinnen, grübeln' (NSz.); **3.** 1784 'gyanakszik | argwöhnen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy uráli eredetű töből való származékszó. | (⊕) A töhöz vö. →*tanít*. A szóvég *-kodik* (~ *-kedik*) gyakorító-visszaható képző lehet; vö. *bizakodik* (→*bízik*), →*cselekedik* stb. A szó arra utalhat, hogy a tanácskozó emberek egymást kölcsönösen tanítják. A jelentésekhez vö. még →*tanács*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tanít*

tanár → *tanít*

tánc A: 1347 *Thanchus* [sz.] [szn.] (Kázmér: CsnSz.); 1416 u./¹ *tancokat* (BécsiK. 14); 1595 *Taancz* (Ver. 108.) **J:** 1. 1347 'rendszerint zene ütemére végzett ritmusos mozgás | Tanz' # (Kázmér: CsnSz.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'táncdal, dallam | Tanzlied; (Tanz)-melodie' (BécsiK. 14) (↑); 3. 1518 k. 'táncmulatság | Tanzunterhaltung' (PeerK. 339); 4. 1787 'küzdelem | Kampf' (NSz.); 5. 1789/ 'mozgás; rángatózás | Bewegung; Gezappel' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1347 [szn.] (Kázmér: CsnSz.) (↑)

táncol A: 1518 k. *tanczolnakee* (SándK. 10); 1783 *tántzaltatják* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1518 k. 'táncot jár | tanzen' # (SándK. 10) (↑); 2. 1560 k. 'ugrándozik, ugrál | tänzeln' (GyöngySzt. 4493.) **Sz:** ~**tat** 1559 *tanczoltata* (Székely I.: Krón. 22b)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.baj.-osztr.) *tanz*, (kor. úfn. h.) *tancz*, – ném. *Tanz* 'ritmusos, többnyire zenével kísért testmozdulat; táncos szórakozás' [< fr. (ófr.) *danse* 'tánc'] | ném. *tanzen* 'zenére ritmusosan mozog' [< fr. (ófr.) *danser* 'táncol']. (≈) Megfelelői: szbvh. *tanac*, *tancati*; cseh *tanec*, *tančiti*; stb.: 'tánc', 'táncol'. (⊕) A szavak az udvari kultúrával kerültek a magyarba. A *tánc* 2. jelentése metonímia. – Nem lehetetlen, hogy a *táncol* a *tánc* származékszava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tojástánc*, *vitustánc*

táncol → *tánc*

tángál A: 1589 *tangallia* [l-j] (Pais-Eml. 384); 1613 *tángállya* [l-j] (NySz.); 1835 *Tangál* (Kunoss: Gyal.); NYJ. *dángál* (ÜMTsz.) **J:** 1. [ma főleg *el~*] 1589 'ver, üt | prügeln' (Pais-Eml. 384) (↑); 2. 1613 'érint, illet | berühren' (NySz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tangere* 'megérint, hozzáér', (k.h.) 'üt, ver' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *tangieren*; ol. *tangere*; stb.: 'megérint, hozzáér'. (⊕) Az *ál* szóvéghez vö. →*ágál* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *taksa*, *taktus*

tangó A: 1874 *tangót* (PNapló 1874. aug. 12.: [1]); 1914 *tangó* (NSz.) **J:** 'dél-amerikai eredetű, kétnegyedes ütemű, lassú társastánc | Art Gesellschaftstanz' **Sz:** ~**zik** 1913 *tangóztunk* (KakasM. 1913. máj. 25.: 4); 1914 *tangóztak* (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tango*; ang. *tango*; fr. *tango*; sp. (d.-am.) *tango*; stb.: 'egy fajta tánc'. A dél-amerikai spanyolból terjedt el. Bizonytalan eredetű, a megnevezés esetleg egy dob nevére megy vissza; vö. pl. sp. (hond.) *tango* 'egy fajta dob'. (⇒⊕) A magyarba leginkább a németből került át. (⊕) Nem tartozik ide: *tangó* 'bolhapiac, ócskapiac <az argóban>' (1961: Nyr.

85: 96), amely tulajdonképpen játszi szóalkotás a ném. (au.) *Tandelmarkt* 'bolhapiac, ócskapiac' előtagjából.

TESz.; EWUng.

tanít **A:** 13. sz. második fele/ *tonohtuananac* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *tanojtlak* (JókK. 32); 16. sz. közepe *tanetuanok* [sz.] (MNY. 7: 198) **J:** 'ismereteket, tudást ad át vkinek | lehren' # **Sz:** ~**vány** 13. sz. második fele/ (GyS.) (↑) | ~**ás** 1372 u./ *tanojtafarol* (JókK. 28) | ~**ó** 1372 u./ <FOLY MN-I IGENÉV> (JókK. 133); 1517 *taneytoyok* 'tanár, oktató | Lehrer' (DomK. 3) | ~**atta** 1416 u./² *taneitatta* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 78vb)

tanul **A:** 1372 u./ *tanulny* [sz.] (JókK. 95); 1416 u./¹ *tanolnac* (BécsiK. 251) **J:** '(ismeretet, tudást, készséget) elsajátít, megjegyez | lernen' **Sz:** ~**ság** 1372 u./ *tanufagnak* 'tanulás, tudomány | Studium; Wissenschaft' (JókK. 109); 1803 'vmiből leszürrhető tapasztalat, bölcsesség, konklúzió | Erfahrung, Lehre' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Lehre* a.) | ~**ó** 1513 <FOLY MN-I IGENÉV> (NagyszK. 1); 1566 *tanoló* 'diák | Schüler' (NySz.) | ~**ságos** 1527 *tanwfagos* 'tanult, művelt | gelernt, gebildet' (ÉrdyK. 25); 1803 'tanulást tartalmazó | lehrreich' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Lehrreich* a.) | ~**mány** 1700 *tanulmányában* 'tanulás, tanulmányozás | Studium' (Szily: NyÚSz.); 1814/ ? 'tudományos dolgozat | Studie, Abhandlung' (NSz.); 1847 'ua.' (NSz.)

tanoda **Δ A:** 1787 *Tanoda* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'oktatási intézmény | Lehranstalt'

tan **A:** 1795 *Tan* (DebrGr. 286) **J:** 'tanítás, oktatás; tanulás, tanulság | Lehre; Lehren'

tanonc **Δ A:** 1830 *Tanoncz* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1830 'olyan vki, aki vmit tanulmányoz | Studierender' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1835–1858 ? 'szakmunkát tanuló inas | Lehrling' (NSz.)

tanár **A:** 1830 *tanár* (Fejér: Henrik 23); 1833 *tanár* (Fogarasi: Műsz. XIII.) **J:** **1.** 1830 'tudós, doktor | Gelehrter' (Fejér: Henrik 23) (↑); **2.** 1836 'közép- és felsőfokon oktató pedagógus | Lehrer; Professor' # (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék örökségek, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.) *tāmenā-* 'tanul, gyakorol', (B.) *tunema-* 'ua.'; md. (E.M.) *tonado-* 'tanul; vmire rászokik'; – jur. *tanarā-* 'büntetéssel betanít, kioktat'; szelk. *tanutj* 'tanul, elsajátít'; stb. [uráli **tuna-* 'hozzászokik, tanul']. (≈) Megfelelői: török *tanu-*, *tani-*; mong. *tani-*: 'elismer, elfogad, tud'. (⊕) A szóvég *-ít* műveltető igeképző, ill. *-ul* gyakorító képző.

■ A **tan** elvonás. | (⊕) A *tan* az igékből tudatos szóalkotással létrejött elvonás.

■ A **tanoda**, **tanonc**, **tanár** származékszók. | (⊗) Ezek nyelvújítási szóalkotások.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A szócsalád több tagja a →*tanú* származékszavaival keveredett.

📖 Szinnyei: NyH.; MNY. 58: 420; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fele-*, *kór-*, *köz-*, *mértan*, *számтан*, *tanács*, *tanakodik*, *tanú*, *tév-*, *vegy-*

tank **A:** 1917 *tank* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** **1.** 1917 'páncélozott harckocsi | gepanzerter Kampfwagen' # (Kelemen B.: IdSz.) (↑); **2.** 1926 'folyadéktartály | Art Flüssigkeitsbehälter' # (Horovitz: IdSzMagy.) **Sz:** ~**ol** 1957 *tankol* 'folyékony üzemanyaggal megtölt, feltölt | tanken' (Bakos F.: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tank*; ang. *tank*; fr. *tank*; stb.: 'egy fajta folyadéktartó <hajó, gépkocsi stb.>; páncélozott gépjármű, harckocsi'. Főleg az angolból terjedt el [hindusztáni eredetű; vö. gudzsarati *tānkh*; maráthi *tānken*: 'víztartály, ciszterna']. A másodlagos 'páncélozott gépjármű, harckocsi' jelentés az első világháborúban álnévként keletkezett. (⇒⊕) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 75; EWUng.

tanoda → *tanít*

tanonc → *tanít*

tanórok × **A:** 1337 *tormok*, *Tornuk* (Oklsz.); 1343 *taronuk* (Oklsz.); 1425 *tharonak* (Oklsz.); 1450 *Tanorok* (Oklsz.); 1454 *thorolnok* (Oklsz.); 1633 *tanarogia* (TESz.); 1643 *tanora* [□] (HOklszj. 141); 1718 *tanor* kapunál (NyIrK. 28: 171); 1783 *tanárok* (NSz.) **J:** **1.** 1337 'szántó föld a kertek mögött | Ackerfeld hinter den Gärten' (Oklsz.) (↑); **2.** 1591 'bekerített rét, kaszáló; bekerített erdőreszlet | umzäunte Weide, Wiese; umzäunter Teil im Wald' (HOklszj. 141); **3.** 1643 'sánc, elsáncolás; sövény, bozót, gyeprü | Schanze; Hag, Buschwerk' (HOklszj. 141) (↑); **4.** 1774 'a baromfiudvar kerítése | Zaun der Wirtschaftshöfe' (NytudÉrt. 89: 292); **5.** 1836 'a gyeprü kapuja | Tor im Hag' (Kassai: Gyökerészö 5: 46); **6.** 1896 'utcaköz, átjáró | Gäßchen, Durchgang' (Nyr. 25: 526); **7.** 1897 'alacsony kerítés átlépéséhez való egyfokú lépcső | einstufige Treppe zum Übersteigen von niedrigen Zäunen' (MTsz.); **8.** 1897 'mezőre nyíló út, amely kapuval van elzárva | mit einem Tor versperrrter Weg zum Ackerfeld' (MTsz.); **9.** 1897 'finom réti gyeprü, fü | feines Gras' (MTsz.); **10.** 1914 'mélyút, horhos | Hohlweg' (MNY. 10: 382)

■ Szláv jövevényszó, megfelelői azonban vitatottak. | **1.** Szláv jövevényszó. | ≡ Szbhv. *travnik*, *travnjak* 'rét, mező, kaszáló, legelő'; szlk. *trávník* 'pázsit, gyeprü'; or. (N.) *трáвник* 'dús füves rét, mező, kaszáló'; stb. [$\leftarrow$ szláv **travъnъ* 'füvel benőtt']. ⊕ A változatok keletkezésénél a szó eleji mássalhangótörződés feloldása és hangátvetés játszott a legfontosabb szerepet. A korai, kétszótagos változatok talán hangzókiesés eredményei. A jelentések az eredeti 2. jelentés alapján keletkeztek metaforikusan, ill. metonimikusan. **2.** Szláv jövevényszó. | ≡ Egy 'töviskerítés, tüskekerítés, élő sövény' jelentésű szláv származékszóból keletkezett; vö. szbhv. *Trnik* [HN.] [szláv **trъnъnъ* 'tüske-, tövis-']. E származtatás alapján a kétszótagos változatok viszonylag jól magyarázhatók. A nehézség abban áll, hogy a magyar szó elődje (mint köznévi) nem adatolt és a szótörténet a 'kerítés, sövény' > 'szántó föld; mező, rét, kaszáló' jelentésváltozás ellen szól. □ ⊕ A két származtatás nem feltétlenül zárja ki egymást, a régi három-, ill. kétszótagos változatok feltehetőleg különböző etimonra vezethetők vissza. A *tanor* az újabb változatokból keletkezett a többes szám jelének felfogott *k* elhagyásával; vö. →*csárda*, →*poltura* stb. A *tanora* változat szóvége birtokos személyjelnek látszik. A *tanárok* változat az →*árok* hatását tükrözi.

📖 FUF. 12: 45; Kniezsa: SzlJsz. 516; TESz.; NytudÉrt. 89: 291; EWUng.

tanti Δ **A:** 1808/ *tántja*; *tantya* [t-j] (Kazinczy: Lev. 5: 409, 491); 1876 *tante*hoz (NSz.); 1884 *tanti* (NSz.); 1889 *tánta-val* (NSz.); 1892 *tantikámnak* [sz.] (NSz.) **J:** 'nagynéni | Tante'

■ Német (au.) jövevényszó. | ≡ Ném. (au.) *Tante* 'az apa v. az anya lánytestvére' [$\leftarrow$ fr. *tante* 'ua.']. A szó bizonyosan a bécsi német közvetítésével került a magyarba. ⊕ A szóvégi *i*-hez vö. →*gázsi*, →*módi* stb. – A *tanta* változat szóvégi *a*-jához vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *amatőr*

tántorgat † **A:** 1456 k. *tantorgatja* [t-j] (SermDom. 2: 249) **J:** **1.** 1456 k. 'tántorgóvá tesz | taumelig machen' (SermDom. 2: 249) (↑); **2.** 1805/ 'megtántorítani próbálgat | versuchen taumelig zu machen' (NSz.)

tántorodik [3] **A:** 1508 *tantorodandik* [▽] (DöbrK. 261); 1611 *Tantoroſzom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1851 *tántorodom* (NSz.) **J:** 1. 1508 'megbotránkozik | Anstoß nehmen' (DöbrK. 261) (↑); 2. [ma főleg *meg~ik*, (R.) *be~ik*, *el~ik*, *ki~ik* is] 1519 'hirtelen egyensúlyát veszti; vhová támolyogva, tántorogva megy, esik | straucheln, das Gleichgewicht verlieren; daher-, dahinwanken, lallen' # (JordK. 711); 3. [főleg *meg~ik*] 1527 'erkölcsi szilárdságát elveszti; vétkezik vmiben | straucheln {abstr.}' (ÉrdyK. 541); 4. 1741 '⟨tárgy⟩ szilárdságát, tartását elveszti | wackeln {Stehendes}' (NySz.)

tántorul † **A:** 1508 *tantorol* (DöbrK. 294); 1527 *tantowltatyk* [sz.] (ÉrdyK. 372) **J:** 'megbotránkozik | Anstoß nehmen'

tántorít **A:** 1519 *tantoróyth* ... megh (JordK. 646); 1519 meg *tantoreytot* volna (CornK. 25); 1566 *kitantorította* [t-j] (NySz.) **J:** 1. [*meg~*] 1519 'megbotránkoztat | den Anstoß geben' (↑); 2. [*el~*] 1527 'egyensúlyában, lépéseiben ingadozóvá tesz; eltérít, eltávolít vhonnan, vmitől | wanken machen; wegführen' # (ÉrdyK. 393); 3. 1527 'erkölcsileg ingadozóvá tesz, megzavar | ins Wanken bringen {abstr.}' (ÉrdyK. 181)

tántorog [1] **A:** 1527 *tantorgov* [sz.]; *tantorogy* [g-j] (ÉrdyK. 27, 540) **J:** 1. 1527 'egyensúlyát veszítve, dülöngélve jár, támolyog | taumeln' (ÉrdyK. 540); 2. 1527 'erkölcsileg ingadozik, tévelyeg | wanken, irren' (ÉrdyK. 27); 3. 1782 '⟨eszköznek, alkatrésznek⟩ egy kis játéka van, mozog | Spielraum haben {Gerät, Bestandteil}' (NSz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö -t mozzanatos képzővel + -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*támad* szócsalád tövével, ill. a →*támolyog* tövével függ össze. A szóvégek különféle igeképzők. A jelentésváltozást valószínűleg a →*támolyog*, *támaszkodik* (→*támad*) jelentése befolyásolta.

📖 TESz. *tántorodik* a.; Benkő: FiktI. 151, 162; EWUng. • Vö. *támad*, *támolyog*

tántorít → *tántorgat*

tántorodik → *tántorgat*

tántorog → *tántorgat*

tántorul → *tántorgat*

tantusz Δ **A:** 1810 *Tantuszt* (Nyr. 88: 202); 1820 *Tantus* (NSz.) **J:** 'pénzt helyettesítő érme (főleg pénzbedobós telefonhoz); játékpénz, zseton | Rechenpfennig {haupts. für Münzenfersprecher}; Spielmarke'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (baj.-osztr.) *tantus* 'zseton, tantusz; játékpénz' [< sp. *tantos* [többes szám] 'tömeg, mennyiség; játékpénz' < sp. *tant* 'amennyi' (lat. *tantus* 'ua.'). Az eredeti többes számú alak átvételéhez vö. →*keksz*, →*notesz* stb. ⊖ Azonos etimonra megy vissza: (R.) *dántes* 'játékpénz' (1785: Nyr. 88: 202), ez a ném. (R.) *dantes*, *tañtes* 'ua.' szóból jött létre.

📖 Nyr. 88: 201; Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *potom*, *tétova*

tanú A: 13. sz. második fele/ *tonofagaban* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *tanoc* (JókK. 49); 1490 *thanw* (SzalkGl. 16.) **J:** 1. 13. sz. második fele/ ? 'tanúskodás, tanúvallomás; bizonyosság, bizonyíték | Zeugenschaft; Zeugnis, Beweis' (GyS.) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 54); 2. 1372 u./ 'olyan egyén, aki személyes élményei alapján vmiről nyilatkozni tud | Zeuge {auch abstr.}' # (JókK. 49) (↑) **Sz:** ~**ság** 13. sz. második fele/ (GyS.) (↑) | ~**l** 1416 u./² *tanolnac* 'tanúként nyilatkozik, tanúként vall | als Zeuge aussagen' (MünchK. 33va) | ~**sít** 1830 *tanusítását* [sz.] (Fejér: Henrik 23); 1835 *tanusít* (Kunoss: Gyal. *Testificál* a.) | ~**skodik** 1830 *tanúskodna* (Minerva 6./2: 39); 1837 *Tanúskodni* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Ujg. *tanuq*, CC. *tanuq*, *tanīq*; csuv. *tīnē*; stb.: 'tanú' [< török **tanu-* 'felismer, megismer, tud']. ⊕ A magyarba átkerült alak **tanuq*; a szóvéghez vö. →*apró*, →*ocsú* stb. A jogi terminológia honfoglalás előtti, ótörök elemeihez vö. →*kölcsön*, →*törvény* stb. Az 1. jelentés a *tanúság* és a *tanúl* származékszó alapján jött létre; a *tanúság* a nyelvtörténet folyamán gyakran összekeveredett a *tanulság* (→*tanít*) származékszóval. ⊕ A *tanúsít* és *tanúskodik* származékszavak a nyelvújítás termékei.

📖 MNy. 3: 360; TESz.; Ligeti: TörK. 259; EWUng. • Vö. *koronatanú*, *tanít*, *vér*-²

tanul → *tanít*

tanya A: 1037/ *tana* [HN.] (MNL (OL) Dl. 207137); 1109 *thona* [HN.] (MNL (OL) Dl. 11); 1109/ *Thania* [HN.]; *Tanya* [HN.] (MNL (OL) Dl. 12180); 1193 *Tainad* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 59); 1222/ *thania* (Györffy: ÁMTF. 3: 388); 1240 *thuna* (Oklsz.); NYJ. *tónya* (MTsz.) **J:** 1. 1109 'halászat, halfogás; halászhely | Fischfang; Ort zum Fischen' (MNL (OL) Dl. 11) (↑); 2. 1225 ? 'mély víz; örvény | tiefe Stelle im Wasser; Wirbel' (Wenzel: ÁÚO. 1: 210), 1589 'ua.' (Oklsz.); 3. 1519 ? 'tartózkodás, tartózkodási hely | Stätte von etw, Aufenthalt {auch abstr.}' (JordK. 56a), 1693 'ua.' (NySz.); 4. 1708 'állóvíz, tó; tócsa | Teich; Pfütze' (Pápai Páriz: Dict. *Tonya* a.); 5. 1771 'a határban levő kisebb gazdasági település | Gehöft, Einödhof' # (NySz.); 6. 1804 'társaság | Gesellschaft' (LOK. 30: 262); 7. 1848/ 'hajlék, ház, lak, szállás | Behausung' (NSz.); 8. 1887 'halászkunyhó | Fischerhütte' (Herman: HalK. 2: 831); 9. 1906 'présház | Kelterhaus' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**z(ik)** 1754 ? *tanyaszák* (MNy. 90: 254); 1791 *tanyázni* [sz.] (NSz.) | ~**si** 1881 *tanyasi* (MNv. 1881. márc. 27.: 202); 1894 *tanyasít* (NyK. 24: 137)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a keleti szlávból. | ⊕ Or. *тоња* 'hely, ahová a halászhálót kivetik'; ukr. *тоня* 'ua.; veszélyes, mély hely a vízben'; – szln. (N.) *tônja* 'mély víz; pocsolya, tócsa; mocsár, láp'; szlk. *toňa* 'csendes és mély víz a folyóban'; stb. [< szláv **top-* 'lemerül, alámerül; vízbe fojt']. – A keleti szlávból való átvétel mellett szól, hogy a régi adatokat illetően, hosszú ideig biztonsággal csak az 1. jelentés adatolt. Mivel azonban nagyon sok olyan középkori adat van, amely csupán a mély vízben lehetséges vízahalászatra vonatkozik, nem kizárt, hogy a 2. jelentés az elsődleges, miközben az átvétel egy másik irányból is lehetséges. A 4. jelentés mindkét szóban forgó jelentéssel összefügghet, a további jelentések metonimikusan végső soron az 1. jelentésre mennek vissza.

📖 Nytud. 5: 11; MNy. 49: 198; Kniezsa: SzlJsz. 517; AEthn. 12: 16; TESz.; EWUng. • Vö. *zátony*

tányér A: 1395 k. *tanýer* (BesztSzej. 1299.); 1405 k. *talner* (SchlSzej. 1902.); 1516 *Thanyr* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 204); 1527 *thangyrokath* (Heyden: Puerilium 38); 1566 *tannéráról* (NySz.); 1639 *Tangyel* (HOKlszj. 35); 1754 k. *tángyár* (NySz.) **J:** 1. 1395 k. 'kerek, lapos edény, amelyből esznek | Teller' # (BesztSzej. 1299.) (↑); 2. 1585 'tányérhoz hasonló lemez, korong | Platte, Scheibe' (Cal. 997)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (fri.) *taġġer, tajġir*, (mant.) *tayġer*, (bre.) *taġġera*; stb.: '(fa)tányér, vágódeszka', – ol. (R.) *tagliere* 'vágódeszka'. Végző soron a lat. *taliare* 'bevág, bemetsz, leválaszt' szóra megy vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Teller* 'tányér'; fr. *tailloir* 'húsvágó deszka'; stb. (⊕) A magyar *ly > ny* hangváltozáshoz vö. →*fekély*, →*harkály* stb. A *tálnyer* változat elhasonulással jöhetett létre vagy a →*tál* hatására. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *tanjir* 'tányér'.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 959; I.OK. 7: 130; MNy. 58: 421; TESz.; EWUng. • Vö. *cintányér*

táp → *táplál*

tapad → *tapasz*

tapasz A: 1211 ? *Thopos* [SZN.] (PRT. 10: 515); 1221 ? *Thopoz* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 123); 1330/ ? *Thapaz* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 394); 1565 *tapaszos* [HN.] (NySz.) **J: 1.** 1565 'vályog; vakolat | Lehm; Wandbewurf' (NySz.) (↑); **2.** 1565 'ragadós anyag; ragasztó | klebriger Stoff; Klebstoff' (NySz.); **3.** 1833 'gyógytapasz | Pflaster als Heilmittel' # (Bugát–Schedel: OrvSz.)

tapaszt A: 1389 *Haztapasztou* [SZ.] [SZN.] (NytudÉrt. 68: 95); 1416 u./² *Tapaziatoc* [*tapaszt* □] (MünchK. 84va); 1551 meg *taposza* (NySz.) **J: 1.** 1389 'vakol; habarccsal beken | verputzen; verschmieren' (NytudÉrt. 68: 95) (↑); **2.** 1416 u./² 'megtapogat | betasten' (MünchK. 84va) (↑); **3.** 1519 'betöm, bedug | füllen' (JordK. 393); **4.** 1607 'marasztal, tartóztat | zurückhalten' (LevT. 2: 117); **5.** 1644–1671/ 'hozzáilleszt; erősen odaszorít vmihez | fügen; kleben' (NySz.)

tapad A: 1777 *tapad* (NSz.) **J: 1.** 1777 'szorosan hozzásimul; ragaszkodik vkihez | haften bleiben; an jmdm hängen' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'ragad | kleben ⟨intrans.⟩' # (Baróti Szabó: KisdédSz.); **3.** 1808 '⟨szem⟩ rászegeződik | haften bleiben ⟨Blick⟩' (NSz.) **Sz: ~ós** 1840 *tapadós* (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*top* ~ *tap* igéből -sz névszóképzővel, ill. -sz-t műveltető képzővel, -d kezdő-gyakorító képzővel (visszaható funkcióban) keletkezett. A jelentések az alapszóval metonimikusan függnek össze. (⊖) A *tapad*-ból keletkezett hangrendi átcsapással: *teped* 'ragaszt ⟨tárgyatlan⟩' (1870: CzF.).

📖 NyK. 49: 296; TESz.; EWUng. • Vö. *tapasztal, top*

tápáskodik A: 1802/ *feltápáskodik* [▽] (NSz.); 1816 *támbáskodó* [sz.] (Gyarmathi: Voc. *Zsámbe* a.); 1857 *tápáskodik fel* (NSz.) **J: 1.** 1802/ 'kapaszkodik, kúszik | klettern' (NSz.) (↑), 1861 'ua.' (MNysz. 6: 351); **2.** [főleg *fel~ik*] 1815 'fektéből, ültéből támaszkodó mozdulatokkal felkelni igyekszik | stützend sich aufrichten, erheben' # (MNy. 66: 101); **3.** 1861 'betegségből felépül | gesunden' (MNysz. 6: 376)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű és a →*támad*, →*táplál* szócsalád tövével, ill. a →*támolyog* tövével függhet össze. Az *m ~ p* váltakozáshoz vö. →*töm* : →*töporodik*. A szó belseji *m ~ mb ~ mp* megfeleléshez vö. →*tombol* : →*topog*. A szóvég gyakorító-visszaható képző; vö. *ereszkedik* (→*ereget*), *ragaszkodik* (→*ragad*), *támaszkodik* (→*támad*) stb.

📖 MNy. 63: 150; TESz.; EWUng. • Vö. *támad, támolyog, táplál*

tapaszt → *tapasz*

tapasztal **A:** 1416 u.³ *tapasztalnak* (AporK. 128); 1562 *Tapasztollyátoc* [l-j] (NySz.); 1604 *Tapofzthalható* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *kapasztal* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.³ 'érint, tapint | tasten' (AporK. 128) (↑); 2. 1566 'rajtakap, tetten ér; vhol talál | ertappen; finden' (Heltai: Fab. 214); 3. 1590 'megismer, észlel | erfahren; erleben' # (NySz.) **Sz:** ~**atlan** 1736 *tapasztalatlan* (NSz.) | ~**at** 1778 *tapasztalat* (KözlSz. 29: 83)

■ Származékszó. | ⊕ A *tapaszt* 'megtapint, megtapogat' (→*tapasz*) szóból -l gyakorító képzővel; vö. →*magasztal*, *marasztal* (→*marad*) stb. A jelentések az eredeti 1. jelentésből jöttek létre konkrét > elvont irányú jelentésváltozással →*érdekel*, →*fog*¹ stb.

📖 NyK. 16: 254, 49: 296; TESz.; EWUng. • Vö. *tapasz*

tapenol **A:** 1930 *tapenol*, *taperol* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1930 '(meg)tapogat | betasten, antappen' (Zolnay–Gedényi) (↑); 2. 1930 'fogdos (nő) | abgreifen (Weib)' (Zolnay–Gedényi) (↑)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *antappen* 'csomagol, megragad; megtapint, megtapogat', *tappen* 'bizonytalanul vmi után nyúl', (argó) 'hozzányúl' [< ném. (kor. úfn.) *tappe* 'mancs, talp, láb']. Vö. még jidd. *tapen* 'megtapint, megtapogat'. ⊕ A szó alaktani sajátossága, hogy a magyar -l igeképző a német főnévi igenévhez lett hozzákapcsolva. ~ Idetartozik: *tapiz* 'megtapint, megtapogat' (1930: Zolnay–Gedényi), játszi szóalkotással keletkezett a *tapenol* szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tácli*

tapéta **A:** 1801 *Tapétokat* (NSz.); 1816 *tapetet* (NSz.); 1879 *tapétákra* (NSz.); 1884 *tapettáit* (NSz.) **J:** 1. 1801 ? 'faliszőnyeg | Wandteppich' (NSz.) (↑), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.); 2. 1801 'szövet v. papír falborítás, falburkolat | Tapete' # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Tapete* 'szövet v. papír falburkolat' [< lat. (k.) *tapeta* 'faliszőnyeg' < lat. *tapetum*, *tapeta* [többes szám] 'ua.']. ⊕ Megfelelői: cseh *tapeta*; le. *tapeta*; stb.: 'tapéta'. ⊕ A szóvégi a-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng.

tapicskál × **A:** 1816 *Tapicskálni* [sz.]; *tapiskálni* [sz.] (Gyarmathi: Voc. 101); 1839 *tipiskál* (MTsz.); 1863 *Topicskál* (Kriza [szerk.] Vadr. 520); NYJ. *tapickál*, *tipisgál* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1816 'tipeg-topog, apró léptekkel megy, (lábbal) dobog | trappeln, trampeln' (Gyarmathi: Voc. 101) (↑); 2. 1842 'tocsog (vízben, sárban) | platschen (im Wasser, im Kot)' (NSz.)

tapicskol × **A:** 1838 *tapicskolunk* (NSz.); 1847 *tapiczkolni* [sz.] (NSz.); 1855 *topiczkolnak* (Nyr. 94: 237); 1893 *tapiskolt* (NSz.); NYJ. *tapicgól* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1838 'tocsog, pancsol (vízben, sárban) | platschen (im Wasser, im Kot)' (NSz.) (↑); 2. 1855 'tipeg-topog, apró léptekkel megy, (lábbal) dobog | trappeln, trampeln' (Nyr. 94: 237) (↑)

■ Származékszó. | ⊕ A →*top* ~ *tap* igéből játszi gyakorító képzővel keletkezett.

📖 Bárczi: Szók. 24; TESz.; EWUng. • Vö. *top*

tapicskol → *tapicskál*

tapint → *tapogat*

táplál **A:** 1456 k. *taplalta* (SermDom. 1: 216) **J:** 1. 1456 k. 'élelemmel ellát; az élő szervezetet fenntartó, gyarapító anyag szerepét tölti be | speisen, füttern, ernähren' # (SermDom. 1: 216) (↑); 2. 1456 k. 'támogat, gyámolít | jmdn unterstützen' (SermDom. 2: 334); 3. [*magát* ~*ja*] 1583 'magát eltartja | sich erhalten' (NySz.); 4. 1583 '⟨érzést, gondolatot, szándékot⟩ éltet, erősít | hegen ⟨Gefühl, Gedanken⟩' # (NySz.); 5. 1590 'energiát szolgáltató anyaggal, üzemanyaggal folyamatosan ellát | speisen ⟨mit Betriebsenergie⟩' # (NySz.) **Sz:** ~**ás** 1456 k. *taplalafnak* (SermDom. 2: 334) | ~**ék** 1804 *táplálékait* (Nyr. 41: 311) | ~**kozik** 1822 *táplálkoznunk* (TudGyűjt. 6/7: 79); 1833 *táplálkozás* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

táp **A:** 1778 *Táp* (MNY. 11: 128) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1778 'táplálék; tápanyag | Nahrung; Nährstoff' # (MNY. 11: 128) (↑); 2. 1778 'vminek gyámolója, támogatója | Helfer' (MNY. 11: 128) (↑); 3. 1844 'lelkésítő erő | Begeisterung' (Vörösmarty: ÖM.)

■ A szócsalád alapja, a **táplál** belső keletkezésű, valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a *támad*, ill. a *tápázkodik* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben. A szó belseji *p*-hez vö. →*tápázkodik*. A szóvég *-lál* igeképző, amely főleg denominális igeképzőként áll és deverbális igeképzőként csak ritkán használatos; vö. →*bóklál*, →*bugyolál*. A 2. jelentés lehetett az eredeti; az 1. jelentés metonímia.

■ A **táp** elvonás. | ⊖ A *táp* nyelvújítási szóelvonás a *táplál*-ból; főleg összetett szók előtagjaként fordul elő; vö. *tápszer* (1837: NSz.); *tápsó* (1929: NSz.); *táptalaj* (1934: NSz.).

📖 MNY. 63: 149; TESz.; EWUng. • Vö. *támad*, *tápázkodik*

tapló [6] **A:** († 1086) 12. sz. ? *Toplouuiza* [HN.] (Györffy: DHA. I: 254); 1395 k. *taplow* (BesztSzj. 436.); 1405 k. *twplo* (SchlSzj. 959.); 1506 k. *taplaia* (Oklsz.); 1546 *toplos* [sz.] (Oklsz.); NYJ. *topjó*, *toplu* (MTsz.); *toplyó* (ÚMTsz.) **J:** 1. († 1086) 12. sz. ? 'fatapló, taplógomba | Schwamm, Baumpilz' (Györffy: DHA. I: 254) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 436.) (↑); 2. 1506 k. 'taplógombából készült tűzgyújtó eszköz | Feuerschwamm' (Oklsz.) (↑)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy török nyelvből. | ⊖ Ujg. *tupulyak* 'egy fajta növény'; csag. *topalak* 'ua.'; balkár (N.) *topluq* 'gomba'; stb. [? < török *tob* 'gömbölyű, kerek']. Vö. még vog. (É.) *tāpl'ex*, (T.) *tāpl'ix* 'taplógomba'. ⊕ A magyarba átkerült alak feltehetőleg **toplaq*; a szóvéghez vö. →*apró*, →*borsó* stb. Az eredeti török növénynév jelentése nem határozható meg közelebből. – Az 1. jelentés lehetett az eredeti; a 'természeti tárgy' > 'ebből készült használati eszköz' jelentésváltozáshoz vö. →*héj*, →*kő*; vö. még ném. *Schwamm* 'fagomba; taplógomba'.

📖 KSz. 15: 346; TESz.; EWUng.

tapod → *tapot*

tapogat **A:** 1456 k. *tapoghatakh* (SermDom. 2: 383); 1536 *tapogassa* meg [*tapogat* □] (KL. 139.); 1793 *tappogatásaikkal* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'többször megfog, megtapint | betasten, befühlen' # (SermDom. 2: 383) (↑); 2. 1536 'érintéssel, tapintással vizsgál | durch Betasten untersuchen' # (KL. 139.) (↑); 3. 1590 '⟨kezevel, ujjával⟩ bizonytalanul keresgél | herumtappen' (NySz.); 4. 1604 'kutat, vizsgál | untersuchen, forschen' (NySz.); 5. 1617 '(falat)

tapaszt | (Wand) leimen, bewerfen' (NySz.); **6.** 1792 'egy fajta módon halászik | auf eine bestimmte Art fischen' (Baróti Szabó: KisdédSz.) **Sz:** ~**ó** 1577–1580 <FOLY MN-I IGENÉV> (NySz.); 1590 <FN> 'hálófajta, halászeszköz | Art Fischergerät' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 59); 1807 'csáp, érzékelő | Fühler' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | ~**ó(d)zik** 1725 *tapogatodznak* (Nyr. 38: 397)

tapint A: 1736 *tapintani* [sz.] (MNY. 6: 35); 1791 *tappintást* [sz.] (NSz.); 1874 *topintok* (NSz.) **J:** **1.** 1736 'megfog, megérint | betasten, befühlen' # (MNY. 6: 35) (↑); **2.** [tárgyatlanul, -ra/-re ragos határozóval, gyakran *rá-* igekötővel] 1840/ 'vmire rámutat, vmit érint | berühren <abstr.>' (NSz.) **Sz:** ~**at** 1791 *tapintatú* [sz.] 'megtapintás, megfog(dos)ás | Betasten' (NSz.); 1836/ 'gyengédség, finom érzület | Zartgefühl' (NSz.) | ~**atlan** 1842/ *tapintatlansága* [sz.] (NSz.) | ~**atos** 1842 *tapintatos* (Regélő 1842. szept. 25.: 810)

■ Származékszó. | ⊕ A → *top* ~ *tap* igéből keletkeztek gyakorító-műveltető képzővel, ill. mozzanatos-műveltető képzővel. A jelentésekhez vö. → *tapasz*. ⊖ Idetartozik régi igeként ugyanabból az alapszóból: *tapat* 'tapint, tapogat' (1546: RMKT. 2: 331).

📖 NyK. 49: 296; TESz.; EWUng. • Vö. *top*

tapos → *tapot*

tapot × A: 1531 *tapot wala* (ÉrsK. 311) **J:** **1.** 1531 'dobog, kopog | pochen' (ÉrsK. 311) (↑); **2.** 1583 u. ? 'járkál; tipeg-topog | herumgehen; herumtrampeln' (Nyr. 14: 459), 1766 'ua.' (NSz.); **3.** 1773 'lép | treten' (MNY. 60: 491); **4.** 1839 'toporzékol | stampfen' (NSz.)

tapod A: 1536 meg *tapodlak* (Pesti: Fab. 22v.); 1585 El *tapadom* (Cal. 795); 1636 *topodák* (NySz.) **J:** **1.** 1536 'tapos; (lábával) lenyom | treten, stampfen; (mit den Füßen) niedertreten' (Pesti: Fab. 22v.) (↑); **2.** 1565 'lép, lépked | schreiten' (NySz.); **3.** 1751 'toporzékol | stampfen' (NySz.) **R:** ~**lal** [~*tat se(m)*] 1786 *tapodttat sem* 'egy lépést sem <főleg átvitt értelemben> | keinen Schritt <haupts. abstr.>' (NSz.)

tapos A: 1678 *tapossák* (NySz.) **J:** **1.** 1678 'rálép; rálépve összenyom | treten; stampfen' # (NySz.) (↑); **2.** 1775 'lépked | schreiten' (NSz.); **3.** [ma főleg *el~*] 1789 'eltipor; elnyom | zertreten; unterdrücken' (NSz.); **4.** [*évet ~*] 1864 'a megjelölt életévében jár | im ... Lebensjahr sein' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *top* ~ *tap* igéből különböző igeképzőkkel keletkezett. A *tapos* 3., 4. jelentése metafora.

📖 Bárczi: SzófSz. *tapos* a.; MNY. 55: 459; TESz. *tapos* a.; MSzFE. *tapod* a.; EWUng. • Vö. *tesped*, *top*

taps → *tapsol*

tapsifüles A: 1643 *tepsi fülesek* (MNY. 7: 318); 1775 *Tapsi füless* (MNY. 58: 109); 1833 *tapsifülese* (NSz.) **J:** **1.** [jelzői értékben is] 1643 'nagyfülű személy | Person mit großen Ohren' (MNY. 7: 318) (↑); **2.** 1775 'farkas | Wolf' (MNY. 58: 109) (↑); **3.** 1836 'nyúl | Hase' (Kassai: Gyökerésző 5: 49); **4.** 1881 'szamár <átvitt értelemben is> | Langohr, Eselchen <auch als Dummkopf>' (Nyr. 10: 570)

■ Összetett szó, az előtag azonban bizonytalan. | ⊕ Esetleg a *tapsi* 'csattogó, csattanó' + *füles* (→ *fül*) tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag esetleg játszi folyamatos

melléknévi igenév képző *-i*-vel keletkezhetett a $\rightarrow$ *tapsol* alapján. Az előtag *tepsi* változata a $\rightarrow$ *tepsi* hatására valamint a *tepsi* ($\rightarrow$ *tesped*) szóra utal; jelentéstanához vö. *tepsiszájú* 'széles, nagy szájú' (1873: Nyr. 2: 135). E magyarázat nehézsége a változatok egymáshoz való időrendi kapcsolatában áll.

📖 MNy. 7: 318; TESz.; EWUng. • Vö. *fül, tapsol*

tapsikol* $\rightarrow$ *tapsol

***tapsol* A:** 1416 u./¹ *tapfolaft* [sz.] (BécsiK. 42); 1784 *tapsalással* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'tenyerét összeüti | Beifall klatschen' # (BécsiK. 42) (↑); 2. 1493 k. 'ujjong; tetszést nyilvánít | frohlocken; Beifall äußern' (FestK. 44) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ (BécsiK. 42) (↑)

***taps* A:** 1786 *Taps* (NSz.) **J:** 'a tenyerek összeütögetésével jelzett tetszés(nyilvánítás) | Applaus'

***tapsikol* A:** 1797 *tapsikolva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1797 'locsog; csobog | quatschen; plätschern' (NSz.) (↑); 2. 1810 'kisgyerek' (többször) *tapsol* | Beifall klatschen (haupts. kleines Kind)' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a ***tapsol*** származékszó. | (⊕) A $\rightarrow$ *top* ~ *tap* igéből keletkezett gyakorító képzővel. A 2. jelentés metonímia.

■ A ***taps*** elvonás. | (⊕) A *taps* a *tapsol*-ból nyelvújítási szóalkotásként keletkezett elvonással.

■ A ***tapsikol*** tudatos szóalkotás. | (⊕) A *tapsikol* a *tapsol* szóból keletkezett játszi szóalkotással. Az 1. jelentéshez vö. $\rightarrow$ *tapicskál*.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik még származékszóként ugyanabból az alapszóból mint a *tapsol*: (R.) *tapsog* 'tapsol' (1774: NSz.). A *tapsikál* 'tapsol <főleg kisgyerek>' (1962: ÉrtSz.) játszi szóalkotással keletkezett a *tapsikol* alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tapsifüles, top*

***tar*¹ Δ A:** [1163–1173/] ? *Thorsa* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 673); 1211 ? *Tarsa* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 515); 1220/ ? *Tord* [sz.] [HN.] (VárReg. 21.); 1248 *Tharkveley* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 313); 1528 *tarkopaz* (SzékK. 295) **J:** 1. [1163–1173/] ? 'kopár | kahl <ohne Bäume, Sträucher usw.>' (Györffy: ÁMTF. 1: 673) (↑), 1248 'ua.' (Csánki: TörtFöldr. 1: 313) (↑); 2. 1549/ 'kopaszra nyírt | kahlgeschoren' (HoffgreffÉn. 12b); 3. 1585 'csonka | verstümmelt' (Cal. 684) **Sz:** ~**ol** 1426 *Tarlo* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 1577 ki *tarolni* [sz.] '<szálas növényt> tömegesen levág | abmähen' (KolGl.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšγ. *tāz* ; ujjg. *taz* ; tat. *taz* ; stb.: 'kopasz, tar'. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak (a köztörök *z* ~ csuv. *r* alapján) **tar*; vö. $\rightarrow$ *karó*, $\rightarrow$ *sárkány* stb. – A *tarol* származékszó a folyamatos melléknévi igenévként felfogott $\rightarrow$ *tarló* hatására is keletkezhetett.

📖 MNy. 3: 360; Clauson: TED. 570; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. *tar* a.

***tar*² Δ A:** 1600 k. *tarpecsenyét* (Radvánszky: Szak. 14) **J:** 'vágómarha nyaki húsa, tarja | Nackenstück des Schlachtviehs'

***tarja* A:** 1834 *tarja* (NSz.); 1874 *torja* (CzF.) **J:** 1. 1834 'vágómarha nyaki húsa, tarja | Nackenstück des Schlachtviehs' # (NSz.) (↑); 2. 1885 'a marha gerince húsostul, hátszín | Lendenbraten' (Nyr. 14: 279)

■ A szócsalád alapja, a **tar²** valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *turja* 'a nyak hátsó része, tarkó'; észt *turi* 'nyak, tarkó, általában haj(tincs) v. szőr(zet) a fej hátsó részén' [feltehetőleg fgr. **tur3* 'nyak, tarkó, a fej hátsó része']. (△) A magyarázat gyengéje, hogy a szó főleg a távoli nyelvrokonságban mutatható ki.

■ A **tarja** ragszilárdulás. | (△) A szó a *tar* + *-ja* E/3. személyű, birtokos személyjel megszilárdult ragos alakulata; vö. *orja* (→*or*) stb.

📖 Bárczi: SzófSz. *tarja* a.; TESz. *tarja* a.; MSzFE. *tarja* a.; EWUng. • Vö. *tarkó*, *torok*

tar³ → *tarka*

tár¹ A: 1643 *tárva* [sz.] (Szily-Eml. 115) J: 'nyit; hozzáférhetővé tesz | öffnen; erschließen' # Sz: ~ol 1779 *ki-tárlotta* 'nyit | öffnen' (NySz.) | ~lat 1834 *Tárlat* 'nyílás | Öffnung' (Kunoss: Szóf.); 1856 'kiállítás | Ausstellung' (NSz.) | ~ul 1836 *Tárul*, *kitárul* (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~ó 1894–1896 'tárna | Stollen im Bergbau' (NSz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Eredetileg feltehetőleg a száj kinyitáskor hallható hangjelenség utánzására keletkezett; vö. →*á*. Ha a szóvégi *r* gyakorító képző, akkor a *tő* azonos a →*tág*, →*tát* tövével. De azzal is számolni lehet, hogy ez a hang a *tő*höz tartozik. Az sem zárható ki teljesen, hogy a *tár* egyes finnugor nyelvek hasonló hangalakú és jelentésű szavával ősrokon; vö. zürj. (Le.) *taral-* 'kinyit <szemet>'; cser. (B.) *tora* 'távoli, messzi', *tore-* 'szétcsúsztat, széttol; szétszór, szétoszlat'. Onomatopoetikus természete és a szó bizonytalan eredete ellenére azonban az etimológiai összefüggés nem bizonyítható. – A (R.) *tár* 'nyílt, nyitott' [melléknév] (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 88) szófajváltással keletkezhetett a *tár* igéből, bár (főleg a cseremisz példa alapján) esetleg egy eredeti igenévszó névszói értékű tagjáról lehet szó.

📖 Szinnyei: NyH.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *tág*, *tárna*, *tárogató*, *tát*

tár² A: 1658 *táruknak* (MNY. 90: 254) J: 1. 1658 'eladó, eladható (kereskedelmi) áru, dolgok | verkäufliche Sachen' (MNY. 90: 254) (↑); 2. 1715 'őrző, tároló hely | Lagerraum, Magazin' (Szily: NyÚSz.); 3. 1792 'kincs, vagyon | Schatz, Vermögen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 4. 1803 'gyűjtemény | Sammlung' (NSz.) Sz: ~ol 1890 *Tárolni* [sz.] 'lerakatba, raktárba helyez és (tartósan) ott tart | lagern' (Ballagi M.: MNMSz.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *mošap* 'teher, rakomány'; szbhv. *tovar* 'teher, málha'; cseh *tovar* 'áru'; le. *towar* 'kereskedelmi áru'; or. *mošap* 'áru, teher', (R.) 'vagyon, tulajdon'; ukr. *mošap* 'áru, szedett-vedett holmi, cókmoz; szarvasmarha' [török eredetű; vö. ujj. *tavar*; csag. *tavar*; oszm. *tavarstb.*: 'vagyon, áru, jószág']. (△) A szó etimológiailag azonos a →*tár-* összetételi előtaggal, de valószínűleg egy ettől független, későbbi átvétel közvetlenül a szlávból. Az egyszótagúság a szó belseji *v* (= [β]) kiesésével magyarázható. A *tár²* jelentéseinek egy része a →*tár-* előtagú, ill. a *-tár* utótagú összetételek hatására keletkezhetett; vö. →*leltár*, *naptár* (→*nap-*) stb. (△) Közvetlen ótörök származtatása kronológiai okokból kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 762; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. *tár* a. • Vö. *leltár*, *nap-*, *példa-*, *rak-*, *szó-*, *tár-*, *tárca*, *tárnok*

tár-

~**szekér** Δ **A:** 1395 k. *thar zeker* (BesztSzej. 762.) **J:** 'teherkocsi, igáskocsi | Lastwagen' | ~**ház** Δ **A:** 1490 k. *taar ház* (NagyvGl. 48.) **J:** 'raktár, tárolóépület | Lagerhaus, Vorratshaus' | ~**könyv** † **A:** 1781 *Tárkönyvnek* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'enciklopédia | Enzyklopädie'

■ Összetételi előtag, valószínűleg vándorszó. | (≡) Ujg. *tavar* 'vagydon, tulajdon, áru'; tel. *tabar* 'áru, tulajdon'; kipcs. *tavar* 'ua.'; a főleg 'rakomány, áru' jelentésű szláv megfelelőkhöz és a feltehetőleg török eredetű szóhoz vö. →*tár*². Az etimológiailag azonos →*tár*² szótól független, korábbi átvételnek tűnik. A szó valószínűleg egy régi, esetleg még a honfoglalás előtt a magyarba került, a cserekereskedelemmel kapcsolatos, kelet-európai vándorszó lehetett, amelynek átadó nyelve azonban nem állapítható meg. A hangtanához vö. →*őr*¹, →*szór* stb. A *társzekér* előtagja inkább 'teher' jelentésű, míg a *tárház*-é inkább 'áru, vagydon'. Az újabb keletkezésű, de mára már elavult *tárkönyv* a nyelvújítás eredményeként jött létre.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 762; TESz.; Ligeti: TörK. 62; EWUng. • Vö. *ház, könyv, szekér, tár*², *tárnok*

tára **A:** 1788 *Tárta* (NSz.); 1838 *tara* (Tzs.); 1892 *Tára* (Kőrösi: OIEl. 35) **J:** 'burkolat-, göngyölegssúly | Tara'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tara*; ang. *tare*; fr. *tare*; ol. *tara*; stb.: 'a csomagolás súlya; csomagolás', az angol, francia, és olasz nyelvben 'önsúly, tiszta súly' is. Főleg az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< arab *tarḥ* 'levonás, levont összeg', (N.) *tarḥ* 'ua.' < arab *tarḥ* 'levon; eltávolít']. Az arab szó a bruttó súlyból való levonást jelöli, amellyel a nettó súlyt meghatározzák. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *matrac*

tarack¹ **A:** 1490 *Taraz, Tarazk* (OkI Sz.); 1491 *tharacz*k (SzapolyaiOkI. 214.); 1511 *Trazk* (OkI Sz.); 1520 *Taraczkh* (OkI Sz.); 1799 *Torocz*k (NSz.) **J:** 'egy fajta löveg | Feldschlange bzw. Haubitze'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn. baj.-osztr.) *darax* 'ágyú, amelyből kő- és tűzgolyókat lőttek ki' [< ném. (kor. úfn.) *tarrisbüch*s, (baj.-osztr.) *tarraßbüch*se: 'löveg, amelyet a falra állítottak']. (△) A szóvégi *szk, ck*-s változatok hangátvetéssel és részben affrikálódással keletkeztek; vö. →*suviksz*. A szóvégi *k* nélküli változatokhoz vö. →*barack*, →*palack* stb. A *tarack* történelmi és katonai szakszó. Az efféle lövedék megnevezéséhez vö. még lat. (h.) *Tharaskones* [többes szám, tárgyaset].

📖 Kniezsa: SzJIsz. 960; TESz.; EWUng. • Vö. *puska, terasz*

tarack² **A:** 1590 *Taracz*k (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 154); 1833 *Taratz*nak (Kassai: Gyökerésző 2: 184); 1836 *Taras*zk (Kassai: Gyökerésző 5: 55); NYJ. *torocka* (NyatI.) **J:** 1. 1590 'a pázsitfűvek családjába tartozó, nehezen irtható gyomnövény | Quecke (Elymus)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 154) (↑); 2. 1895 'vad inda | wilde Ranke' (Nyr. 24: 587)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Blg. *тросък* 'csillagpázsit; tarack; perje; porcsin'; szbhv. *troska* 'porcsin; tarack; perje' [ismeretlen eredetű]. Vö. még szln. *trosk, troska* 'eper'; cseh *truskavec* 'ua.'; stb. (△) A *torocka* változat egy későbbi külön átvétel lehet.

📖 MNy. 3: 344; Kniezsa: SzJIsz. 518; TESz.; EWUng.

tarafara † **A:** 1618 *tarafarasb* [sz.] (NySz.); 1630 *tárafarán* (NySz.) **J:** <FN> 1618 'szükségtelen díszítés, cifrázat | Schnörkel' (NySz.) (↑) | <MN> 1630 'cifrázott | geschnörkelt' (NySz.) (↑)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (⊕) A *tarka* 'tarka, színes' szóból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*csecsebecse*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb. – A *tara* 'tarka, színes' →*tarka* szóból jött létre kicsinyítő képzővel.

📖 MNy. 33: 170; TESz.; EWUng. • Vö. *tarka*

taraj **A:** 1525 k. *Kakastharaýa* (MNy. 11: 39); 1566 *taréia* (NySz.); 1577 *tarelia* (KolGl.); 1577 k. *tarej* (OrvK. 65); 1578 *tare* (Gombocz E.: BotTört. 37); 1595 *Tyktara* (NySz.); 1736 *táré* (MonÍrók. 11: 342); 1799/ *tarréját* (I.OK. 30: 259); NYJ. *tëra*, *tora* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1525 k. 'tyúkfélék fején húsos, vörös (fogazott) bőrképződmény | Hahnenkamm' # (MNy. 11: 39) (↑); 2. 1590 'tarajszerű tárgy, képződmény (pl. a sarkantyú fogazott fémlapja) | kammartiges Gebilde, zB. Rädchen des Sporns' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 11); 3. 1668 'fej; fejtető | Kopf; Scheitel' (NySz.); 4. 1858 'hegygerinc görbe vonalú éle | Gebirgskamm' (NSz.); 5. 1859 'hullámok tajtékos háta | Wellenkamm' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *taraj* : *taréj* : *taré* : *tara* összefüggéséhez vö. →*csuhé*, →*karaj*¹ stb. A 2., 4., 5. jelentés metafora, a 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A testrészek neveinek más dolgokra vagy fogalmakra való átviteléhez vö. →*fej*², *láb* stb.

📖 TESz.; EWUng.

tárca **A:** 1834 *tárcza* (Szily: NyÚSz.); NYJ. *tácámat* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1834 'miniszteri ügykör; minisztérium | Portefeuille eines Ministers; Ministerium' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1835 'könyvszerűen összehajtható, zsebben hordható tartó pénz, iratok stb. számára; cigarettatárca, szivartárca | Brieftasche; Zigarettendose, Zigarrenetui' # (Tzs. *Brieftasche* a.); 3. 1841 'irodalmi színvonalú rövidebb írásmű, ill. ilyeneket közlő rovat újságban | Feuilleton' (NSz.); 4. 1843 'notesz | Notizbuch' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*tár*² 'raktár, tároló' szóból képzőként értelmezett szóvégi *ca*-val keletkezett a *ca* végű szavak analógiájára; vö. →*tálca*; vö. még →*mérce*. A szó keletkezését részben a ném. *Portefeuille* 'egy miniszter hatásköre', részben a ném. *Feuilleton* 'az újság kulturális rovata' szó segíthette elő. A 2. és 4. jelentés metafora. (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tár*²

tarcsa → *tarka*

tárcsa **A:** 1688 *tárcsa* [🔪] (Radvánszky: Csal. 2: 389) **J:** 1. 1688 'pajzs; céltábla | Tartsche; Schießscheibe' (Radvánszky: Csal. 2: 389) (↑); 2. 1838 'kerek lap, tányér v. korong alakú eszköz, alkatrész | Scheibe' # (Tzs.) **Sz:** ~z 1874 *tárcsász* 'céltáblára lő | auf eine Schießscheibe schießen' (CzF.); 1950 '(telefonon) telefonszámot beüt | eine Nummer wählen (am Telephon)' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kor. úfn.) *tartsche*, (kor. úfn. h.) *tartsch*, – ném. *Tartsche*: 'egy fajta ovális középkori pajzs' [< fr. (ófr.) *targe* 'ua.'; vö. →*tárgy*]. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A metaforikus 2. jelentés keletkezésénél a tudatos nyelvformálás is közrejátszhatott.

targonca **A:** 1575 *torbontzáckal* (Heltai: Krón. 61v.); 1600 *tarboncza* (TörtTár 1901: 471); 1670 *Taraboncza* (MNY. 80: 381); 1671 *Tarbuncza* (MNY. 80: 381); 1686 *targonczákat* (MHH. 14: 183); 17. sz. második fele *Tarkoncza* (MNY. 80: 381); 1699 *targonca* (MNY. 90: 254); 1788 *Targantzák* (NSz.); 1798 *torgantzájára* (NSz.); 1838 *Targancz* (Tzs.); NYJ. *darabonca*, *tarabonc*, *tarnóca*, *tërëbonc* (ÚMTsz.); *targancs* (MTsz.); *tarhonca* (Nyatl.) **J:** 1. 1575 'talicska, taliga | Schubkarre' (Heltai: Krón. 61v.) (↑); 2. [villamos~] 1949 'kisebb gépi (emelővillás) rakodószerkezet | kleines Fördergerät, Stapler usw.' (NSz.) **Sz:** ~s 1833 *targonczás* (Regelő 1833. nov. 17.: 529)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A hangszerkezet alapján jövevényszónak tűnik, amely azonban alkalmas megfelelés hiányában nem bizonyítható. A magyarban a négyszótagú szó belseji *b*-s változatok eredetibbnek tűnnek. (⊕) Németből való származtatása kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *tărăboanță* 'talicska, taliga'.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 765; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

tárgy **A:** 1495 *targh*, *thargh* (Neumann: Registrum 1629., 1686.); 1590 *Targy* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 154); 1723 *tárjomhoz* (NySz.) **J:** 1. 1495 'pajzs; ostromtető; ácsolt ágyúvédmű | Art Schild; Sturmdach' (Neumann: Registrum 1629.) (↑); 2. 1590 'cél, céltábla | Ziel(scheibe)' (NySz.); 3. 1748 ? 'az, amire v. akire vmely tevékenység v. érzelmi állásfoglalás irányul | Person, Sache, auf die sich die Handlung richtet' # (NSz.), 1750 'ua.' (NSz.); 4. 1793/ 'művészi előadás, alakítás témája | Thema einer künstlerischen Darstellung' (NSz.); 5. 1806 'az a mondatrész, amelyre a mondatban kifejezett cselekvés irányul | Akkusativobjekt' (NSz.); 6. 1831 'élettelen dolog; használati cikk, holmi eszköz | Ding, Gebrauchsgegenstand' # (NSz.) **Sz:** ~**alat** 1776–1821 *Tárgyalatja* 'elintézés | Erledigung' (NSz.) | ~**al** 1789/ *tárgyal* 'céloz, irányoz | zielen' (NSz.); 1806 [sz.] 'megbeszél | besprechen' (NSz.) (↑) | ~**ilagos** 1833 *tárgyilagos* (Fogarasi: Műsz. *Objectum* a.) | ~**talán** 1840 *tárgyitalan* 'tárgy nélküli | gegenstandslos' (NSz.) | ~**atlan** 1841 *tárgyatlanok* 'intranszítív | intransitiv' (Athenaeum 1841. szept. 12.: 501)

■ Francia (ófr.) jövevényszó. | (⊕) Fr. (ófr.) *targe* 'egy fajta pajzs; hordozható fedezék', – fr. *targe* 'ovális pajzs' [< ófrank **targa* 'egy fajta pajzs']. (⊕) Megfelelői: ang. (R.) *targe*; sp. *tarja*; ol. *targa*: 'ua.'. Vö. még lat. (k.) *targa*, *targea*, *targia*, (h.) *targa*: 'ua.'. (⊕) A szóvégi *gy* (< *dž*) az ófrancia kiejtést tükrözheti; a szó belseji *j* dezaffrikálódással keletkezett. A 2., ill. a 3. jelentés metonímia. A későbbi jelentések, valamint a származékok nyelvújítási szóalkotások.

📖 MNY. 10: 403; TESz.; EWUng. • Vö. tárcsa

tarhál → *tarhenol*

tarhenol **Δ A:** 1921 *Tarhenolni* [sz.] (PestiH. 1921. júl. 24.: 7); 1924 *tarhenolni* [sz.] (Szirmay: TolvSz. 47.) **J:** '(kölcsonként) kér(eget), pénzt koldul | (um Geld) anpumpen'

tarhál **A:** 1921 *tarháltam* (PestiH. 1921. júl. 24.: 7) **J:** '(kölcsonként) kér(eget), pénzt koldul | (um Geld) anpumpen'

■ A szócsalád alapja, a **tarhenol** német jövevényszó. | (⊕) Ném. (argó) *tarchenen* 'koldul, kéreget, megvág, megpumpol' [< jidd. *tarch* 'nen' 'terhel, megterhel; zavar, terhel, zaklat'].

■ A **tarhál** származékszó. | (⊕) A *tarhál* a *tarhenol*-ból jött létre a *blamál* (→*blamíroz*), *flangál* (→*flangíroz*) analógiájára. (⊕) A bizalmas nyelvhasználatban él.

tarhó **Δ A:** 1363 *Tarhus* [sz.] [szn.] (MNY. 71: 113); 1395 k. *thar* (BesztSzj. 1017.); 1405 k. *taruh* (SchlSzj. 1438.); 1522 *Tharhos* [sz.] [szn.] (MNYTK. 105: 27); 1550 *tarojánn* [?✂] (NádLev. 78); 1598 *tarlóiatís* [✂] (MNY. 6: 225); 1604 *Taróh* (Szenczi Molnár: Dict.); 1621 *Tarh*, *Tarhotis* (Szenczi Molnár: Dict.); 1666 *tallóját* (NySz.); 1708 *Taroh* (Pápai Páriz: Dict.); 1759 *Tarhót* (MNY. 37: 131); 1799 *Tarha* [□] (NSz.) **J: 1.** 1363 'édes) aludttej | (süße) Dickmilch' (MNY. 71: 113) (↑); **2.** 1897 'összement, megaludt tej | geronnene Milch' (MTsz.)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *tvaroh*; – cseh *tvaroh*; le. *twaróg*: 'túró' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még or. *meapoz*, *meopoz* 'ua.'. (Δ) A szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásához vö. →*cérna*, →*hála* stb. A *tarh* változat, ill. a *tarhó* alak az olyan toldalékolt formák alapján keletkezett, mint a **tarohot* > *tarhot* > *tarhót*. A *tarha* változat szövége esetleg elhalványult birtokos személyjel, vagy a →*hinta* ~ →*hintó* váltakozás analógiájára keletkezett. A *tarló* változat népetimológián alapul a →*tarló* hatására. (⊙) A szó a nyelvjárásokban él, főleg az Alföldön.

☞ MNY. 1: 165; Kniezsa: SzlJsz. 519; TESz.; EWUng. • Vö. *kvargli*, *túró*

tarhonya **A:** 1600 k. *tarhonyáját* [?✂] (Radvánszky: Szak. 97); NYJ. *targonya* (ÚMTsz.); *tārhányás* (MTsz.) **J: 1.** 1600 k. ? 'egy fajta, aludttejjel készített étel | mit Sauermilch bereitete Speise' (Radvánszky: Szak. 97) (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 86); **2.** 1600 k. ? 'tojással gyúrt lisztből készült, szárított tésztagolyócskák | Art Eiergraupen' (Radvánszky: Szak. 97) (↑), 1816 'ua.' # (Kassai: Bef. 309) **Sz: ~s** 1848 *tarhonyás* húst (Életképek 1848. júl. 2.: 18)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg déli szláv közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *tarhana*, (R.) *tārḥāne*, *terḥāne*: 'aludttejből és lisztből készült leves; aludttejből és lisztből készült száraz tésztagolyócskák'; – vö. még blg. *mapxana*; szbvh. *tarana*, (R.) *tarhāna*: 'tarhonya'. Az oszmánba az újperzsa *tarḥāna*, *tarḥāne* 'egy fajta sajt' hatására került. (≈) Megfelelői: rom. *trahana*, (N.) *tarhaná*; albán *tarhana*: 'tarhonya'.

☞ MNY. 1: 258; NéNy. 5: 69; Kniezsa: SzlJsz. 765; Kakuk: ÉIOsm. 387; TESz.; EWUng.

tarifa **A:** 1711 *tariffákat* (MNY. 90: 254); 1836/ *tarifának* (NSz.); 1854 *Tarif* (Heckenast: IdSzT.) **J:** 'díjszabás, árjegyzék | Tarif'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tarif*; ang. *tariff*; fr. *tarif*; ol. *tariffa*, (N.) *tarifa*; stb.: 'ár, díj, tarifa'. Főleg az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< arab *ta'rīf*, *ta'rīfa* 'ismertetés, kihirdetés (díjaké)' < arab 'arafa 'ismer, tud']. (⇒) A magyarba német és olasz közvetítéssel került kereskedelmi szakszóként.

☞ TESz.; EWUng.

tarisznya **A:** 1510 k. *Tanistrath* (OkI Sz.); 1516 *tanyztra* (OkI Sz.); 1544 ször *tanizrat* (OkI Sz.); 1547 Ször *tarisznat* [✂] (OkI Sz.); 1558 *tanyesztrába* [✂] (NádLev. 27); 1565 *tariznyás* [sz.] [szn.] (MNY. 10: 427); 17. sz. *tarisnya* (Nyr. 5: 160); 1728 *Tonistratfű* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 277); 1810 *toniszrájok* (NSz.); 1881 *tanyiszrára* (NSz.); NYJ. *talisnya*, *tarasznyát*, *tariszja*, *taroznyát* (ÚMTsz.); *taszirnya* (MTsz.) **J: 1.** 1510 k. 'egyszerű, vászonból, bőrből készült táskaféle | Ranzen, Wandertasche' # (OkI Sz.) (↑); **2.** [vén ~] 1824 'öregasszony, vén szatyor | altes Weib' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) A következő szavakkal függ össze: egyfelől vö. ném. (k.-ném.) *tanister*; cseh *tanystra*; szlk. *tanistra*, (N.) *kanistra*; ukr. (N.) *mańicmpa*; stb.: 'tarisznya, batyu'; vö. még lat. *canistrum* 'fonott kosár' [< gör. (kés.) *κάνιστρον* 'ua.']; – másfelől vö. albán *trajstë*; le. *tajstra*; ukr. *mańicmpa*: 'tarisznya, batyu'; vö. még a gör. (biz.) *τάγιστρα* [többes szám], *τάιστρα* [többes szám] 'abrakostarisznya'. (⊕) A két csoport hangtani összefüggése és e csoportok szavainak etimológiája nem tekinthető tisztázottnak. – Az átadó nyelv tisztázatlan, a szó esetleg a szlávból került a magyarba. A magyarban végbement az *n* hangátvetése és palatalizálódása.

📖 Kniezsa: SzJisz. 766; TESz.; EWUng. • Vö. *kanna*

táritoppo × **A**: 1604 *Tárituppos* (Szenczi Molnár: Dict.); 1604 *Tarituppos* (Szenczi Molnár: Dict. *Pulvinátus* a.); 1643 *taritoppofoc* (Comenius: Jan. 55); 1766 *tari-puppos* (NSz.); 1801 *Tari púpos* (NSz.); NYJ. *taritopos* (ÜMTsz.) **J**: 1. 1604 'kipárnázott, párna alakú | gepolstert; polsterförmig' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1630 'cifra | verschnörkelt' (NySz.); 3. 1643 'széles lábú, tenyeres-talpas, esetlen | schwerfällig' (Comenius: Jan. 55) (↑); 4. 1838 'púposhátú | bucklig' (Tsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg ikerszó. | (⊕) Az utótag a →*top* szó -s melléknévképzős származékának tűnik; a jelentésanához vö. →*tulipiros*. Az összetétel jelentéstani alapja nem tisztázott. – A (R.) *táritupp* 'vánkos, párna' (1763: NSz.) elvonás lehet a *táritoppo*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *top*

tarja → *tar*²

tarka **A**: 950 k. *ταρκατζοῦν* [sz.] [SZN.] (ÓMOlv. 10); 1213/ *Tarca* [SZN.] (VárReg. 166.); 1526 *Tharkabarson* (OkISz.) **J**: 1. 1213/ 'több színű, foltos | bunt; scheckig' # (VárReg. 166.) (↑); 2. 1585 'igen különféle, változatos | mannigfaltig' # (Cal. 794); 3. [~*barát*, ~*pap*] 1832 'cisztercita | Zisterzienser' (Kreszn.); 4. 1838 'kétszínű (ember) | heuchlerisch, doppelzüngig' (Tsz.) **Sz**: ~**z** 1628 *tarkázzuc* (NySz.) | **tarkít** 1770 *tarkítja* (MNy. 43: 308) | ~**lik** 1787 *tarkálnak* (NSz.)

tarcsa † **A**: [1163–1173/] ? *Thorsa* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 673); 1211 ? *Tarsa* [SZN.] (PRT. 10: 515); 1300 ? *Tarcha* [SZN.] (Wenzel: ÁUO. 10: 401); 1521 *tarcha* (OkISz.) **J**: 'tarka, több színű; foltos | bunt; scheckig'

tar³ × **A**: 1193 *Tarýneu* [HN.] (ÓMOlv. 59); 1395 k. *tarpozthow* (BesztSzj. 678., 679.) **J**: 'több színű, foltos, tarka | bunt; scheckig'

■ A szócsalád alapja, a **tar**³ valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | (≡) A törökben vö. egyfelől: Kāşy. *tarýil* 'a hátán fekete-fehér csíkos állat'; kaz. *tarýil* 'fekete foltos vörös <tehén>', *tarlan* 'vörös, sárga v. fekete foltos fehér <ló>'; kirg. *tarlan* 'szürke'; stb.; másfelől: csuv. *tur* 'barna <ló>'. A kétszeres török képviselő megerősíti a származtatást. (⊕) A magyar szó a korábbi nyelvekben a ló szőrének színéül szolgált.

■ A **tarcsa** és **tarka** származékszavak. | (⊕) Ezek kicsinyítő képzős származékszavak; vö. →*hóka*, →*vércse* stb.

📖 MNy. 8: 303; NytudÉrt. 40: 279; Nyr. 98: 350; TESz.; EWUng. • Vö. *tarafara*, *tarkabarka*

tarkabarka A: 1519 k. *tarcabarcasagat* [sz.] (DebrK. 379) **J:** <MN> 1519 k. 'nagyon tarka foltos, sokszínű | buntscheckig, vielfarbig' (DebrK. 379) (↑) | <FN> 1655 'kaméleon | Chamäleon' (NySz.)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (⊕) A → *tarka* szóból keletkezett; kialakulásmódjához vö. → *csecsebecse*, → *csigabiga* stb. A főnévi jelentés a kaméleon változó színére utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tarka*

tarkó A: 1504 ? *Tharko* [SZN.] (Oklsz.); 1693 *tarkóján* (Ballagi A.: RNySz. 500); 1861 *tirkóját* (NSz.); NYJ. *targó, tilkó* (Nyatl.) **J:** 'nyakszirt, a fej hátsó része | Genick, Hinterkopf' #

■ Származékszó. | (⊕) A → *tar*² szóból keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. → *fakó, szánkó* (→ *szán*²) stb. A *tirkó* változat elhasonulással keletkezett. A *Tarkó* [SZN.] (1504: ↑) a → *tar*¹ 'kopasz, tar' származéka is lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tar*²

tárkony A: 1234/ ? *Torcunca* [sz.] [SZN.] (VárReg. 130.); 1395 k. ? *tárhon* (BesztSzj. 343.); 1405 k. *tarkon* (SchlSzj. 897.); 1516 u. *Tarkony* (Nyr. 34: 202); 1592 *Tárkony* gyökeret (Cisio L2a); 1900 *tárkány* (NSz.) **J:** 'az örömmel rokon, természetű fűszer- és gyógynövény | Estragon (*Artemisia dracunculus*)'

■ Vándorszó. | (⊖) Arab *tarḥūn*; oszm. *tarhun, tarchun, targun*; gör. (biz.) *ταρχόν, τραχόν*; lat. (k.) *tarcon, tarchun*; fr. (kfr.) *targon*; ol. (R.) *tarchun*; ném. (R.) *dragen, dragon*; szbhv. (Kaj) *tarkan*; stb.: 'tárkony'. Forrása: gör. *δρακόντιον* 'ua.', tkp. 'kis sárkány, kis kígyó'; vö. gör. *δρακόν* 'sárkány, kígyó'; vö. még lat. *dracunculus* 'kis sárkány, kis kígyó; tárkony'. A szó növénynevként való elterjedéséhez Európában az arab is hozzájárult. (⇒) A magyarba a latinból vagy olaszból került.

📖 NytudÉrt. 38: 142, 184; TESz.; EWUng. • Vö. *dragonyos*

tarló A: 1212/ *Tarlofew* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328); 1256/ *Kendurturlow* [HN.] (Oklsz.); *1061/ [13. sz.] *Bezegdtorloja* [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1381 *Nadtarla* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *tharlou* (BesztSzj. 202.); 1470 *tarros* [sz.] (Oklsz.); 1620 *torró* (MNY. 6: 273); 1736 *tallón* (MonÍrók. 11: 361); 1786 *tarókat* (NSz.); 1860 *toru* (MNysz. 5: 90); NYJ. *tarú, tóro* (MTsz.); *tolla* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1212/ 'szántófield | Ackerfeld' (Györffy: ÁMTF. 1: 328) (↑); 2. 1381 ? 'levágott fűféléknek, főleg a gabonának földben maradt szára; learatott gabonaföld | Stoppel; Stoppelfeld' (Oklsz.) (↑), 1470 'ua.' (Oklsz.) (↑); 3. 1405 k. 'kalász | Ähre' (SchlSzj. 2127.); 4. 1519 'vetés, gabonaföld | Saat, Getreidefeld' (JordK. 537); 5. 1550 k. 'szalmaszál, szalma | Strohalm; Stroh' (KolGl.); 6. 1590 'másodkaszálású széna, sarjú | Grummet' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 58); 7. 1790 'borosta, sörté | Borste' (NSz.) **Sz:** ~z, **tallóz** 1357 *Kustorlozou* [sz.] [HN.] 'kalászt szedeget a tarlón, kertben, mezőn böngészik | abstoppen' (MNY. 10: 427); 1898 *Tallózás* [sz.] '(elszörtan található) ismeretanyagot összeszed | auslesen (abstr.)' (Nyr. 27: 504)

■ Ótörök jövevényszó. | (⊖) KB. *tariylay, tarlay*; csag. *tarlay*; CC. *tarlov*; oszm. *tarla*; stb.: 'szántófield' [< török **tari*- 'megművel, beépít']. (⊕) A magyarba átkerült alak **tarlag* lehetett; a szóvéghez vö. → *gyarló*, → *tiló* stb. A 2., 4. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján; a 2. jelentésre a *tarol* (→ *tar*¹) is hatással lehetett. – A magyarba a földművelési terminológia fontos szavaként került a honfoglalás előtt. (⊕) A kunból való származtatása kevésbé valószínű.

tárna **A:** 1848 *tárna* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'föld alatti vízszintes vájat | Stollen (Bergbau)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*tár*¹ 'nyit, feltár' szóból keletkezett a névszóképzőként értelmezett szóvégi *na*-val a *na* végű szavak analógiájára; vö. →*akna*. (⌘) Nyelvújítási szó. (⊙) A bányászat szakszava. (⊖) Egyéb megnevezése: *táró* (→*tár*¹).

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *tár*¹

tárnok **Δ A:** 1113 *Tawarnyc* [HN.] (Fejérpataky: KKOkI. 61); 1220/ *Tauornicorū* [lat. -orum végződés] (VárReg. 20.); 1220/ *Tauornuc* [HN.] (VárReg. 21.); († 1194) 1230 k. *Tawarnuc* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 56); 1235 *Taarnuk* [HN.] (OkI Sz.); 1251/ *Tarnuk* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 730); 1332 *Tharniky* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 873); 1348 *Tharnak* [sz.] (NytudÉrt. 68: 143); 1352 *Tharnoktele* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 674); 1517 *tarnok* mester (TörtTár 1890: 559) **J:** 'a királyi ingóság őrzője, a begyűjtött termények gondozója, a pénzügyek kezelője | Hüter des königlichen Mobiliarvermögens, Versorger des eingesammelten Getreides, Verwalter der Finanzen'

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Feltehetőleg a szláv **tovarnikъ* 'a (királyi) ingó vagyron őrzője' [< szláv **tovarъ* 'áru'; vö. →*tár*², →*tár*-] alapján. Vö. még cseh *továrník*; szlk. *továrník*: 'gyáros, gyártó' stb.; ezek átvétele a magyarba időrendi és jelentéstani okokból nem jöhet számba. (△) A szlávból való származtatás mellett szól a korai adatok háromszótagúsága; ezért a *tárnok*-nak a →*tár*- származékszavaként való magyarázata nem meggyőző. A származtatás nehézsége abban áll, hogy a magyar szó szláv elődje nem adatolt. (⊙) A *tárnok* történelmi művekben fordul elő. (⇒) A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. (R.) *tarnik* 'kincstárnok'.

📖 Kniezsa: SzIJs. 767; TESz.; Hadrovics: UEISk. 498; EWUng. • Vö. *tár*², *tár*-

tárogató **A:** 1611 *Tárogató* (Szenczi Molnár: Dict.); 1836 *tárogatóba* (MNy. 65: 208); 1874 *tárogatýú* (CzF.) **J:** 1. 1611 'dudás, sípos | Hornbläser, Pfeifer' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1636 ? 'egy fajta fafűvós hangszer, pásztorsíp | Art Holzblasinstrument, Schalmey' (NySz.), 1783 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1844 *tárogatózni* [sz.] (PestiH. 1844. aug. 1.: 525) – De vö. 1533 *Tarogato fyp* 'pásztorsíp | Schalmey' (Murm. 2490.); 1572 *tárogató syposa* 'kürtös, trombitás, furulyás, sípos | Hornbläser, Pfeifer' (OkI Sz.); 1742 *tárogató sípokkal* (MNy. 65: 208); 1791 *tárogató Sípjokat* (NSz.); 1792 *tárogató síp* (MNy. 65: 208); 1816 *Tarogato-síp* 'pásztorsíp | Schalmey' (Gyarmathi: Voc.)

■ Különféle szószerkezetek jelzőjének önállósulása. | (△) A *tárogató síp* (↑), *tárogató sípos* (↑) szószerkezetekből önállósult. A *tárogató* jelző valószínűleg a *tárogat* 'gyakran (ki)nyit' (1598: NySz.) folyamatos melléknévi igeneve; ez a →*tár*¹ 'kinyit' szóból keletkezett -*gat* gyakorító képzővel. A szószerkezet *tárogató* jelzője (↑) arra utalhat, hogy ez a fajta fafűvós hangszer a síp furatainak nyitásával és csukásával működik. (△) Onomatopoetikus értelmezése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 65: 207; TESz.; EWUng. • Vö. *síp*, *tár*¹

taroglya **× A:** 1553 *Tharoglya* (MNy. 72: 127); 1643 *taráglyán* (Comenius: Jan. 78); 1673 *taraglyán* (NySz.); 1887 *Tráglya* háló (Herman: HalK. 2: 836); NYJ. *tarogja* (MTsz.); *törgója*,

trágla, tráglo (ÚMTsz.) **J: 1.** 1553 'talicska, taliga | Art kleiner Karren' (MNY. 72: 127) (↑); **2.** 1643 'rács-, ill. létraszerű szállítóeszköz | gitterartige Trage, Tragbahre' (Comenius: Jan. 78) (↑); **3.** 1876 'létra | die Leiter' (Nyr. 5: 471); **4.** 1887 'egy fajta halászháló | Art Fischernetz' (Herman: HalK. 2: 836) (↑)

■ Jövevényszó, de az átható nyelv vitatott. | **1.** Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *tralje* [többsz. szám] 'egy fajta hordágy'; szln. (N.) *traglje* [többsz. szám] 'ua.', *trágla* [többsz. szám] 'talicska, taliga' [< ném. (baj.-osztr.) *tragel* (↓)]. **2.** Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. *tragel* 'egy fajta nagy halászháló; egy fajta hordsaroglya négy nyéllel' [< ném. (kfn.) *trage* 'amin, amivel vmit visznek'].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A magyar hangalak mindkét származtatás esetében a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; vö. →*saroglya*. A népnyelvi *tr*-es változatok későbbi átvételek lehetnek. A magyar szóföldrajz alapján – déli tájszó – az első származtatás tűnik valószínűbbnek.

📖 Kniezsa: SzJisz. 763; Nyr. 94: 487; TESz.; EWUng. • Vö. *dereglye, trágár*

tarokk A: 1776/ *tarokoznak* [sz.] (ItK. 14: 97); 1793 *tarokkot* (NSz.); 1804 *darokkot* (NSz.) **J: 1.** 1776/ 'egy fajta kártyajáték | Tarockspiel' (ItK. 14: 97) (↑); **2.** 1788 'tarokk-kártya | Tarockkarte' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tarock*; ang. *taroc, tarot*; fr. *tarot, tarots* [többsz. szám]; ol. *tarocco*; stb.: 'tarokk <játék, kártya>'. Az olaszból terjedt el [ismeretlen eredetű]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

társ A: 1138/ ? *Tarfadi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1372 u./ *tarfyrol* (JókK. 1); 1529 e. *tarisi* (VirgK. 22); 1565 *tarásáua* (NySz.); 1863 *Táss* (Krizsa [szerk.] Vadr. 519) **J: 1.** 1138/ ? 'az, aki idejének jelentékeny részét együtt tölti el vkivel, partner | Gefährte, Genosse, Kamerad' # (MNY. 32: 134) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 1) (↑); **2.** 1575/ 'házastárs | Ehemann; Ehefrau' (Assz. B3a); **3.** 1790 'vminek a mása, párja | Ebenbild, Gegenstück' (NSz.) **Sz: ~alkodik** 1372 u./ *tarfolkodtatt* [sz.] 'szövetkezik, társul szegődik | sich assoziieren' (JókK. 133); 1794 [sz.] 'beszélget | ein Gespräch führen, konvenieren' (Szily: NyÚSz. *Társalkodóné* a.) | **~aság** 1372 u./ *tarfolkodtatt* (JókK. 44) | **~ít** 1474 *tarfohtani* [sz.] (BirkK. 5) | **~ol** 1493 k. *taarsolodat* [sz.] 'társít | zugesellen' (FestK. 387) | **~as** 1519 *Feletárfas* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Cónjugus* a.) | **~talan** 1743 *társatlan* (NSz.) | **~ul** 1783 *Társulni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | **~adalom** 1786 *Társadalomnak* 'csoport, csapat | Gruppe' (NSz.); 1834 *társadalmi* 'az emberek közötti szociológiai viszonyok összessége | Gesellschaft (soziologisch)' (Szily: NyÚSz.) | **~alog** 1790/ *társaloghatok* [sz.] (NSz.) | **~ulat** 1829/ *társulatok* (NSz.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. (Ča) *tovariš*, (Kaj) *tovaruš* 'társ, pajtás, bajtárs'; szlk. *tovariš* 'segéd', (R.) 'társ, pajtás, barát'; or. *mobapuu* 'társ, pajtás, bajtárs'; stb. [bizonytalan, esetleg török eredetű]. A keleti szlávból: rom. *tovarăș* 'ua.'. (⊕) E származtatás ellen szól, hogy mind a szláv, mind a magyar szó elvileg ugyanabból az átható nyelvből származhat. A szó a magyarban való hosszú ideig tartó létezése mellett szól az egyszótagos alak korai megjelenése. A 2. jelentés önállósulással jött létre a *házastárs* 'férj, feleség' (1527: ÉrdyK. 295) összetételből. Néhány származék nyelvújítási alkotás. – A *tovaris* 'kozák, ill. orosz katona' (1636: MNY. 74: 423) külön átvétel az oroszból; a második világháború után került újból a magyarba.

📖 Kniezsa: SzJisz. 769; TESz.; EWUng. • Vö. *-beli, elvtárs, kartárs, mirelit, vetélytárs*

társaságbeli → -beli

tarsoly [4] **A:** 1349 *Thassulus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1383 *Thasul* [szN.] (NytudÉrt. 68: 143); 1400 *Tassal* [szN.] (NytudÉrt. 68: 143); 1416 u.² *taffolt* (MünchK. 16ra); 1451 *Thasolyos* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1550/ *taslyaba* (Tinódi: Cronica q1b); 1578 *tarsollya* (NySz.); 16. sz. *byka tarfő* (MNY. 39: 332); 1736 *torsolyokra* (NySz.); 1787 *tarsaj* (NSz.); 1796 *társolyba* (NSz.); 1846 *tarsóra* (NSz.) **J: 1.** 1349 'iszák, tarisznia; erszény | Felleisen; Beutel' (Oklsz.) (↑); **2.** 1575 'a huszárok derékszóján függő díszes táskaféle | Säbeltasche' (Heltai: Krón. 93v.); **3.** 1578 'női kézitáska | Damenhandtasche' (NySz.); **4.** 16. sz. 'pásztortáska | Hirtentäschel' (MNY. 39: 332) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (Kr.) *taschlkraut* 'pásztortáska', *täsch-l* 'táska, iszák, tarisznia', (baj.-osztr.St.) *taschel* 'ua.', – ném. *Täschel* 'ua.; kis táskák' [< ném. *Tasche* 'tasak, erszény; edény, tartály']. (⊕) A szó belseji elhasonuláshoz vö. → *farsang*, → *hárs*. A szóvéghez vö. → *fertály*, → *pendely* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pap-*, *táska*

tart **A:** 1138/ ? *Tortou* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1138/ *Tartaudí* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 204); 13. sz. eleje/ *tart* (KT.) **J: 1.** 1138/ ? '⟨szolgálatot⟩ teljesít; ⟨tiszséget⟩ visel | (Dienst) verrichten; amten' (MNY. 32: 132) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 82); **2.** 13. sz. eleje/ 'megfog, elkap, megtámaszt, odaerősít, megerősít | fassen, (fest)halten, stützen, befestigen' # (KT.) (↑); **3.** 1269/ 'birtokol, magánál tart, eltesz, megőriz; emlékezetében őriz stb. | bei sich behalten, aufbewahren; in Erinnerung behalten usw.' # (Oklsz. *nyergös-tartó* a.); **4.** 1372 u./ 'elfog, megállít; (meg)akadályoz, gátol | anhalten; hindern' (TESz.); **5.** 1372 u./ '⟨előíráshoz, fogadáshoz, szokáshoz, ünnephez⟩ igazodik | sich an etw halten od. nach etw richten' (JókK. 58); **6.** 1372 u./ 'vmilyen állapotot, helyzetet biztosít számára; vmit vhol tárol, eltesz, megőriz | jmdm einen Zustand sichern; etw irgendwo lagern, aufbewahren' # (JókK. 146); **7.** 1395 k. 'vminek tárolási helyül szolgál; vmit tárol | zur Lagerung dienen' (BesztSzj. 1022.); **8.** 1416 u.¹ 'vminek tekint, vminek gondol; vhogyan értékel | für etw halten; einschätzen; behaupten' # (BécsiK. 87); **9.** 1416 u.¹ 'cselekvést végrehajt; rendezvényt megrendez | vollführen; veranstalten' # (BécsiK. 145); **10.** 1416 u.¹ 'vhová nyújt; vmi felé fordít | hin-, her-, vorhalten ⟨wenden, zeigen usw.⟩' # (BécsiK. 7); **11.** [főleg *el~*, *fel~*] 1416 u.² 'élelemmel, anyagiakkal ellát | unterhalten, versorgen' # (MünchK. 58ra); **12.** 1476 k. 'vkihez, vhová tartozik | es mit jmdm halten, zu etw gehören' (SzabV. 126. sor); **13.** [ellent ~] 1506 'ellenkezik | sich widersetzen' (WinklK. 127); **14.** 1508 'útját vhová irányítja, vhová, vkivel halad; útjában, munkájában egy bizonyos ponton van | nach od. in Richtung auf etw (zu)gehen, fahren usw.; bis od. an etw gelangt sein' (NádK. 572); **15.** 1517 '⟨személyt⟩ szolgálatában alkalmazva gondoskodik róla; ⟨állatot, járművet⟩ birtokaként ellát, üzemeltet, karban tart | in Dienst halten; benützen; halten, züchten' # (TörtTár 1890: 558); **16.** [magát meg-ja] 1519 'tartózkodik, őrizkedik vmitől; óvakodik vmit megtenni | sich enthalten; sich einer Sache enthalten' (JordK. 761); **17.** 1527 'időben folyik, vmeddig terjed; térben vmeddig terjed | sich bis etw erstrecken, bis etw dauern, (an)dauern' # (ÉrdyK. 509); **18.** [~ vkitől, vmitől] 1527 ? 'fél vmitől; becsben tart, megbecsül | fürchten; in Ehren halten' # (ÉrdyK. 623), 1560 'ua.' (NySz.); **19.** 1529 e. 'tartóztat, marasztal, vendégül ott fog vhol | zu bleiben anhalten, bewirten' # (VirgK. 87); **20.** [számot, igényt, jogot ~] 1566 'a maga részére jogosnak gondol, igényt támaszt rá | beanspruchen' (NySz.); **21.** [~ja] 1635 '⟨vkinek kedve, hangulata, szeszélye, tetszése⟩ kívánja, diktálja | (jmds Lust, Laune usw.) sein' # (NySz.); **22.** 1708 '⟨eskü, fogadás⟩ kötelez vkit vmire | verbinden, verpflichten ⟨Schwur, Wette⟩' (Pápai Páriz: Dict. *Obstrictus* a.); **23.** [szemmel ~, (R.)

szemén, szeme előtt ~, (R.) maga előtt ~] 1750–1771 'figyel, ügyel vmire | im Auge behalten' # (NySz.); **24.** [*ki~*] 1790 '⟨nehézségeket⟩ kiáll, elszenved; ⟨nehézségek ellenére⟩ helytáll vmiben, vki mellett | aushalten, erleiden; ausdauern' # (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1269/ [SZN.] 'vmit tartó személy | Haltender, Tragender' (OklSz. *nyergös-tartó* a.) (↑); 1395 k. 'vmit tartó tárgy | Träger; Halterung' (BesztSzj. 1303.) | ~**ás** 1372 u./ *tartafara* (JókK. 65) | ~**at** 1416 u./² *tartattal* 'megfigyelés; kötelesség, kötelezettség | Beobachtung; Pflicht' (MünchK. 76ra) | ~**ós** 1604 *Tartos* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**alék** 1651 *tartalékja* 'akadály, feltartóztatás | Behinderung' (Zrinyi: MM. 1: 60); 1703 'pótlék, pótlás | Ersatz, Reserve' (Pusztai) | ~**ósít** 1836 *tartósítani* [sz.] (NTársalkodó 1836. szept. 6.: 156); 1842 *tartósítása* [sz.] (NSz.) | ~**am** 1844 *tartamára* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. finn *tarttu-* 'megragad, megfog, elkap, vmi után kap; megakad, elakad, megreked; megfertőz, ragályos'; vót *tarttu-* 'ua.' [fgr. **tartt3-* 'megreked, ráragad']. (⊕) A magyarázat nehézsége a távoli és bizonytalan rokonság; a szó kétségkívül a magyar szókincs egyik nagyon régi eleme lehet. A finnugor szó és a magyar alapjelentés (2. jelentés) feltehető kapcsolatához vö. finn *pitä-* 'tart':md. (E.) *ped'a-*, (M.) *ped'e-* 'csatlakozik, ráragad, tapad'. – A jelentések különböző igekötők és szó szerkezetek részeként keletkeztek és szilárdultak meg. (⊕) Az ótörökből való újabb származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 51: 201; NyK. 65: 160; TESz.; MSzFE.; StUASuppl. 1: 177, 180; EWUng. • Vö. *hely-, karbantart, köb-, ön-², pénz-, rátarti, szertartás, tartalom, tartály, tartomány, tartozik, tartóztat*

tartalom [4] **A:** 1416 u./¹ *tartalma* (BécsiK. 66); 1807 *Tartalom* (NSz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'írásnak, beszédnek lényeges mondanivalója, rövid foglalata | Inhalt, Sinn' # (BécsiK. 66) (↑); **2.** 1827 'a magában foglalt dolgok összessége, befogadóképesség | Gesamtheit der enthaltenen Sachen, (Gesamt)inhalt, Fassungsvermögen' # (NSz.); **3.** 1837 'vminek belső értéke | innerer Gehalt, Wert (abstr.)' (NSz.); **4.** 1868 e. 'tartalomjegyzék | Inhaltsverzeichnis' (ÉrtSz.) **Sz:** **tartalmas** 1828 *tartalmas* (Aurora 5); 1835 *tartalmas* 'gazdag tartalmú | inhaltsreich' (Tzs. *Inhaltreich* a.); 1837–1843/ 'értékes, becses, magvas, velős | wertvoll, gehaltvoll' (NSz.) | **tartalmatlan** 1836 *tartalmatlan* 'semmitmondó, tartalmatlan | gehaltlos' (Tudtár 11: 193)

■ Összetett szó, valószínűleg tudatos szóalkotással keletkezett. | (⊕) A →*tart* 'tartalmaz' szóból *-alom* névszóképzővel keletkezett. A szó a nyelvújítás korában vált újra elterjedtté. A 2. jelentés valószínűleg a geometriai szaknyelv által terjedt el.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *köb-, tart, űr-*

tartály **A:** 1843 *Tartály* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'folyékony v. légnemű anyag tárolására szolgáló, nagy űrtartalmú edény | Behälter, Behältnis' #

tartány Δ **A:** 1843 *Tartány* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1843 'tartály | Behälter' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1874 'nagy méretű, beépített tartály | umfangreiches Reservoir, Tank' (Nyr. 3: 169)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*tart* 'tárol, tart; a tárolásra szolgál' ige *-ály*, ill. *-ány* névszóképzős alakja; vö. *aggály* (→*aggik*¹), ill. *hajtány* (→*hajt*²). (⊕) Nyelvújítási származékszók.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tart*

tartány → **tartály**

tartár A: 1880 *tártár* mártással (Hon 1880. aug. 25.: [1]); 1886 *tartarral* (NSz.); 1897 *tartármártással* (NSz.) **J:** 'majonézből tejföl, mustár, citromlé v. bor és ízesítők hozzáadásával készült hideg mártás, szósz | Soße aus Mayonnaise, Wein und versch. Gewürzen'

■ Jövevényszó egy francia szó szerkezet alapján. | (≡) Vö. fr. *sauce tartare* 'majonézből, borból és különböző fűszerekből készült mártás' [< fr. *sauce* 'szósz, mártás' és *tartar* 'tatár']. (≈) A francia szó szerkezet megfelelői: ol. *salsa tartara*; cseh *tartarská omáčka*; stb.: 'majonézből, borból és különböző fűszerekből készült mártás'. (⊕) Nem teljesen kizárt, hogy a *tártár* önállósulás a *tartármártás* 'ua.' összetételéből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *márt, szósz, tatár*

tartomány A: 1372 u./ *tartomanya* (JókK. 129); 1669 *tartomán* (MNY. 69: 421) **J:** 1. 1372 u./ 'ország | Land (eines Gesamtreichs)' # (JókK. 129) (↑); 2. 1430 k. 'tartozék, függelék | Zubehör, Anhängsel' (SchlGl. 2194.); 3. 1456 k. 'vmihez hozzátartozó vidék, környék, határ | Umgebung' (SermDom. 2: 605); 4. 1511/ ? 'birtok | Besitz' (TörtTár 1903: 418), 1522 'ua.' (KeszthK. 202); 5. 1519 k. 'vmely államnak, birodalomnak sajátosan elkülönülő, rendszerint később hozzácsatolt része | Provinz' (DebrK. 9); 6. 1650 'szerzetesrendnek egy nagyobb területi egységre kiterjedő szervezeti egysége | Ordensprovinz' (NSz.); 7. 1789 'vminek a területe, terjeszkedési köre, birodalma | Bereich, Gebiet' (NSz.); 8. 1830/ 'időtartam | Zeitdauer' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *tart* 'birtokol, tulajdonol vmit; kényszer alatt tart' szóból -mány névszóképzővel. Hasonló szemlélethez vö. blg. *държа* 'tart' : *държава* 'ország, táj, föld, birodalom', (N.) 'vagyon, tulajdon'; szbhv. *držati* 'tart' : *država* 'ország, táj, föld'; ez utóbbiak az < óe. szl. *država* 'ua.' (gör. *κράτος* 'birodalom, hatalom'; vö. gör. *κρατειν* 'tart'); stb.; vö. még lat. *tenere* 'tart' : (k.) *tenementum, tenimentum*; stb.: 'terület, vagyon, tulajdon'.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 178; EWUng. • Vö. *tart*

tartozik A: 1372 u./ *tartoznak* (JókK. 111); 1416 u./¹ *tartozom* [▽] (BécsiK. 9) **J:** 1. 1372 u./ 'köteles vmit megtenni | verpflichtet sein' (JókK. 111) (↑); 2. 1416 u./¹ 'vmi vmivel részként szerves kapcsolatban van | zu etw gehören' # (BécsiK. 52); 3. 1416 u./² 'adóssága, fizetési kötelezettsége van | schulden, jmdm schuldig sein' (MünchK. 24va); 4. 1492 'vki vkivel, vmely közösséggel kapcsolatban van, azzal közösséget vállal | zu jmdm, zu einer Gemeinschaft gehören' # (MNY. 37: 203); 5. [*vmihez ~ik*] 1578 'igazodik, vmihez tartja magát | sich an etw halten' (KárOkl. 3: 407); 6. 1585 'vonatkozik vmire | sich beziehen' # (Cal. 452); 7. [*vkire, vmire, vmi elé ~*] 1618 ? 'vkinek, vminek hatáskörébe, jogkörébe vág | jmdn, etw betreffen, jmds Sache sein' # (NySz.), 1782 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~ás 1493 k. *tharthozaasokban* '(pénzbeli) adósság | Schuld (Betrag)' (FestK. 76) | ~ék 1832 *tartozék* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *tart* 'vmihez tartja magát, egy dologhoz igazodik' igéből keletkezett -z(ik) gyakorító-visszaható képzővel; vö. → *öltözik, rejtezik* (→ *rejt*) stb. Az 1., 3. jelentéshez vö. → *köt* 'hozzáköt, megköt' : *kötelez* 'kötelez' (→ *köteles*); ehhez a jelentéshez vö. még lat. *tenere* 'tart; kötelez', (k.) *teneri* 'tartozik, adós'. A *tartozik* és a *tartózik* (→ *tartóztat*) között szóhasadás ment végbe.

📖 D. Bartha: Szóképz. 50; NytudÉrt. 40: 54; TESz.; EWUng. • Vö. *tart, tartóztat*

tartózik → *tartóztat*

tartózkodik → *tartóztat*

tartózódik → *tartóztat*

tartóztat **A:** 1416 u./¹ *megtartoztata* (BécsiK. 175) **J:** 1. 1416 u./¹ 'megállít, visszatart | aufhalten, zurückhalten' # (BécsiK. 175) (↑); 2. 1493 k. 'megőriz, kegyelmében megtart, megsegít | erhalten, helfen' (FestK. 404); 3. [*~ja magát, meg~ja magát*] 1519 'uralkodik indulatain, fegyelmezi, türtőzteti magát | sich zurückhalten' (CornK. 82); 4. [*le~*, (R.) *meg~*] 1519 k. ? 'fogságba, hatósági őrizetbe vesz | verhaften' # (DebrK. 60), 1524 'ua.' (MNY. 25: 68); 5. 1577 'fékez, zaboláz | bezähmen' (KolGl.); 6. 1577 k. 'testi funkciót' erővel visszatart, elfojt | zurückbehalten, verhalten' (OrvK. 56); 7. 1695/ 'marasztal | zu bleiben bitten' # (NySz.); 8. [*le~*] 1786 'anyagi javakat' lefoglal | in Beschlag nehmen' (NSz.)

tartózik † **A:** 1520 k. *tartozik* vala [▽] (BodK. 15); 1792 *tartódzom* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1520 k. 'fogózik, tartja magát, támaszkodik | sich festhalten, sich anklammern' (BodK. 15) (↑); 2. 1544 'tartóztatja magát | sich zurückhalten' (RMKT. 2: 259); 3. [*meg~ik*] 1548 ? 'megállapodik, megpihen, megmarad vhol | stehenbleiben, rasten; verbleiben' (LevT. 1: 51), 1575 'ua.' (Heltai: Krón. 105); 4. [*meg~ik*] 1586 'feltartóztatva, (meg)akadályoztatva van | aufgehalten, verhindert sein' (LevT. 2: 41); 5. 1674 'tartózkodik vhol | sich aufhalten, sich befinden' (NySz.); 6. [*a tartózz, tartózzál* felszólító alakokban] 1774 'megfékező, csillapító fenyegetésként | als bezähmende Drohung' (NSz.); 7. [*vmihez ~ik*] 1777 'vmihez igazodik; vmire ügyel, figyel | sich nach etw richten; sich an etw halten' (NSz.)

tartózódik † **A:** 1584 *tartozódik* [sz.] (NySz.) **J:** 'tartóztatja magát, tartózkodik vmi cselekvéstől | sich von etw zurückhalten, sich einer Tat enthalten'

tartózkodik **A:** 1639 *meg-tartózkodik* [▽] (NySz.); 1643 *meg-tartozkodással* [sz.] (Comenius: Jan. 173) **J:** 1. [*meg~ik*] 1639 'megállít, feltartóztat, pihen, nyugszik; megmarad, időzik | anhalten, rasten; verbleiben' (NySz.) (↑); 2. [*vmitől ~ik*] 1643 'távol tartja magát vmitől, őrizkedik vmitől | sich einer Sache enthalten, sich hüten, etw zu tun' # (Comenius: Jan. 173) (↑); 3. [*vhová, vmihez ik*] 1663–1711 'megállapodik, megpihen, ottmarad vhol | sich in eine Richtung begeben' (MonÍrók. 27: 34); 4. 1712 e. 'vhol van, időz | sich aufhalten od. befinden' # (NySz.); 5. 1712 e. 'föltartóztatva, akadályoztatva van | aufgehalten od. verhindert sein' (NySz.); 6. 1720 'fogódkodik, (rá-/bele)kapaszkodik | sich festhalten, anklammern' (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **tartózik** származékszó. | (△) A →*tart* 'vmihez tartja magát; tartózkodik vmitől; stb.' igéből -*ózik* gyakorító-visszaható képzővel; vö. *hallgatózik* (→*hallgat*), *nyújtózik* (→*nyújt*) stb. A *tartózik* és a →*tartozik* között szóhasadás ment végbe.

■ A **tartóztat**, **tartózódik**, **tartózkodik** származékszavak. | (△) Ezek a *tartózik* ige -*tat* műveltető képzős, ill. -*ódik*, -*kodik* gyakorító-visszaható képzős származékai.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) *Idetartozik*: (R.) *tartokozik* 'ellenáll, ellenkezik, türtőzteti magát, kapaszkodik, megfogódkodik' (1689: MNY. 8: 177), ez a →*tart* ige -*kozik* gyakorító-visszaható képzős származéka.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tart*, *tartozik*

tasak → *táska*

táska **A:** 1138/ ? *Tafcadí* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1513 *taskakat* (NagyszK. 8); 1585 *táska* (Cal. 209); NYJ. *tácska* (MTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'kisebb tárgyak hordására szolgáló, bőrből, vászonból stb. készült tartóeszköz | Ranzen, Tasche, oft mit Traggriff' # (MNY. 32: 131) (↑),

1513 'ua.' (NagyszK. 8) (↑); **2.** 1590 'zacskó, tasak, erszény | Beutel' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 94); **3.** 1725–1764/ 'összehajtogatott és ízesítővel töltött tészta | Art gefüllte Mehlspeise' (NSz.); **4.** 1793 'növényi héj, hüvelytermés | Schote, Hülse' (NSz.); **5.** 1897 'bőrduzzanat; a falvakolat kidomborodása, kiboltosodása | Anschwellung der Haut; flache Vorwölbung am Wandputz' (MTsz.) **Sz:** ~s 1577 k. *Tafkas* (OrvK. 238)

tasak **A:** 1835 *tas-ak* (NSz.); 1837 *Tasak* (NSz.) **J:** **1.** 1835 ? 'bőrerszény, bőrzacskó; kénitáska | lederner Beutel; Handtasche' (NSz.) (↑), 1837 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1873 'papírzacskó; boríték | Tüte, Papierbeutel; Umschlag' # (Nyr. 2: 134); **3.** 1874 'sapka, süveg, sisak | Haube, Mütze' (Nyr. 3: 525); **4.** 1898 'hólyag- v. bugyorszerű képződmény a szervezetben | Beutel, Blase (Med)' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **táska** olasz (É.) jövevénytörzs. | ⊕ Ol. (vel.fri.bre.R.) *tasca* 'erszény, pénzes zacskó; táska; zsák; stb.' [valószínűleg germán eredetű; vö. ófrank **taska* 'zseb, táska, tarisznya'; ném. (ófn.) *tasca* 'ua., iszák, tarisznya; zacskó, zsákocskák; stb.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *taška* 'zseb, táska, tarisznya'; szlk. *táška* 'ua.; pénztárca, erszény; egy fajta tésztaétel'; stb. ⊕ A magyarba a kereskedelem nyelvvel került. A szó belseji *s*-hez vö. →*egres*, →*rest* stb.

■ A **tasak** hangátvetés. | ⊕ Valószínűleg hangátvetéssel keletkezett a *taska* szóból; az alaktanához vö. *csutka* : *csutak* (→*csuta*).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 769; TESz., *tasak* a. is; EWUng. • Vö. *tarsoly*

taszigál → *taszít*

taszít **A:** 1456 k. *beltažytja* [t-j] (SermDom. 2: 544); 1590 *toszítandgya* (NySz.); NYJ. *tajszit* (MTsz.) **J:** **1.** 1456 k. 'hirtelen mozdulattal lök, nyom | stoßen, stürzen' # (SermDom. 2: 544) (↑); **2.** 1817 'elidegenít, eltávolít | entfremden' # (NSz.); **3.** 1861/ 'test, tömeg egy másik testet) gyors távolodásra késztet | abstoßen' (NSz.)

taszigál **A:** 1490 k. *fel tazjgalny* [sz.] (NagyvGl. 111.); 1562 ki *taszszigálac* (NySz.); 1784 *toszigálásban* [sz.] (NSz.); 1880 *taszigáljuk* (NSz.) **J:** 'ide-oda lökdös | hin und her stoßen, herumstoßen' #

■ Származékszó. | ⊕ A →*tosz* 'elmozdít, tol, lök, taszít' szóból keletkezett műveltető, ill. gyakorító képzővel; vö. *merít* (→*mer*¹), *huzigál* (→*húz*) stb. ⊗ Idetartoznak: *taszint* 'lök, taszít' (1801: NSz.); *taszingál* 'ide-oda lökdös' (1802: NSz.); ezek ugyanabból az alapszóból keletkeztek; a szó belseji *n* vagy egy szervesetlen járulékhang, vagy mozzanatos képző lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tosz*

tat¹ × **A:** 1305/ *Tathus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 710); 1836 *Tat* hal (Kassai: Gyökerészö 5: 64) **J:** 'egy fajta silány hal, nyálkás compó | Art wertloser Fisch, Schleie (Tinca tinca)'

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (T.) *tāxt* 'compó'; cser. (KH.) *tatā* 'ua.'; md. (E.) *tutka* 'menyhal', (M.) *tutka* 'compó'; észt *tõtkes*, *tõkes* 'ua.'; – szelk. *tūt*, *tūtj* 'kárász' [uráli **totke* 'compó']. ⊕ A szó belseji **tk* > m. *t* hangváltozáshoz vö. →*köt*, →*út* stb. A magyarban a →*hal*² szóval tautologikus összetételt alkot; vö. →*gobhal*, →*lepényhal* stb.

📖 NyK. 49: 36; TESz. *tať*² a.; MSzFE.; EWUng.

tat² A: 1585 Haio *tattya* [t-j] (Cal. 887 [o: 877]); NYJ. *taty*, *toty* (MTsz.) **J: 1.** 1585 'hajófar | Hinterschiff' (Cal. 887 [o: 877]) (↑); **2.** 1784 'hajópalló | Brücke (Schiff)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 31); **3.** 1825 'kivájt csónak ülőhelyül szolgáló farésze | Hinterteil des Einbaumes, zugleich als Sitzplatz' (NSz.); **4.** 1826 'vízijármű (csónak, hajó stb.) | Wasserfahrzeug (Boot, Schiff)' (NSz.); **5.** 1839 'pártázata, széle vminek, pl. ágynak, kályhának stb. | Randleiste vom Bett, Ofen, Boot usw.' (MTsz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (AK.) *toxt* 'a csónak keresztléce'; osztj. (V.) *töyət* 'vékony keresztléc, szegély a csónakban'; zürj. (Ud.) *tik* 'keresztfa, keresztléc'; cser. (KH.) *tāktā* 'hajóborda'; lp. (R.) *totko* 'hajóváz, bordázat'; – jur. *tade* 'keresztfa a kenuban'; szelk. *tāte* 'pad a csónakban' [uráli **tuktz* 'keresztfa, keresztléc <csónakban>']. (⊕) A szó belseji **kt* > m. *t* hangváltozáshoz vö. →*fut*, →*két* stb. A 3. jelentés lehetett az eredeti. Az 1., 2., 4. jelentés metonímia; az 5. jelentés metafora.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *tat¹* a.; MSzFE.; EWUng.

tát A: 1416 u.³ meg *tattatot* [sz.] (AporK. 122); 1709 *tuttogot* [sz.] (MNY. 75: 382); 1816 *Táltja* (Kassai: Bef. 310) **J:** 'nagyra, szélesre nyit (főleg száját) | (weit) aufsperrren (haupts. den Mund)' # **Sz:** ~**ogat** 1518 k. *tatogatasawal* [sz.] (PeerK. 63) | ~**og** 1578 *tatog* (Bornemisza: ÖrdKis. 189) | ~**ong** 1822 *Tátong* (MNY. 4: 420) | ~**ika** 1892 *Tátika* 'oroszlánszáj | Löwenmaul (Antirrhinum majus)' (Ethn. 3: 60)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*tág*, →*tár¹* tövével lehet azonos. A szóvég -*t* műveltető igeképző.

📖 MNY. 50: 257; TESz.; EWUng. • Vö. *tág*, *tár¹*

tata × A: 1202–1203/ ? *Tata* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2: 65); 1221 ? *Tota* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 183); 1559 *Tatanac* (Székely I.: Krón. 158a); 1790 *Tátát* (NSz.); 1805 *Táti* (NSz.); 1844 *tátét* (NSz.); NYJ. *tátá*, *tátë* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1202–1203/ ? 'keresztapa | Taufpate' (Szentpétery: KritJ. 2/2: 65) (↑), 1559 'ua.' (Székely I.: Krón. 158a) (↑); **2.** 1202–1203/ ? 'apa; nagyapa | Vater; Großvater' (Szentpétery: KritJ. 2/2: 65) (↑), 16. sz. 'ua.' (NySz.); **3.** 1263/ 'tanító, nevelő | Mentor' (MNL (OL) 25042); **4.** 1847 'öreg ember | alter Mann' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Onomatopoetikus szó. | (⊕) A kisgyermek első artikulált hangjai utánzásának megkettőzésével keletkezett. Az alaktanához vö. →*mama*, →*papa* stb. Hasonló onomatopoetikus szavak más nyelvekben is vannak (↓). **2.** Vándorszó. | (≡) Vö. lat. *tata*; gör. *τατᾱ*, *τέττα*; ném. (N.R.) *tat(t)e*; jidd. *tate*; szbhv. *tata*; stb.: 'apa <a gyermeknyelvben>'. Mind onomatopoetikus eredetű, megkettőzéssel keletkeztek. (⇒⊕) Kétszeres átvétellel került a magyarba: az ómagyar korban a latinból vagy egy szláv nyelvből; a későbbi alakok a németből vagy a jiddisből származnak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dádé*

tatár A: 1181/ ? *Tatar* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1322 *Tatar* [HN.] (Oklsz.); 1330/ *Tataar* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 146); 1505 *Thatharros* (Oklsz.); 1604 *Tartaroc* (Szenczi Molnár: Dict. *Tatari* a.); NYJ. *tětár* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1181/ ? 'tatár ember | Tatar' # (Szentpétery: KritJ. 1: 43) (↑), 1322 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1756 '〈szitokszóként〉 | 〈Schimpfw.〉' (Oklsz.) | <MN> **1.** 1181/ ? 'tatár <ember> | tatarisch' # (Szentpétery: KritJ. 1: 43) (↑), 1330/ 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 1: 146) (↑); **2.** 1713 'istentelen | gottlos' (NySz.)

■ Vándorszó. | (≡) Mong. *tatar*; csag. *tatar*; tat. (Kaz.) *tatar*; óor. *tatary* [többes szám]; or. *тагарин*; le. *Tatar*; rom. *tatar*; ném. *Tatar*; stb.: 'tatár ember'. Ezek az ojrát *taṭṭr* 'idegen(es)

kiejtésű’, *tatr kün* ’aki nem jól tudja a nyelvet; dadogó’ szóra mennek vissza. A török nyelvekből terjedt el; a 8. sz. eleji rovásfeliratokban fordul elő az ótörök *otwuz tatar* ’harminc tatár’, *toqwez tatar* ’kilenc tatár’ törzsszövetségi megnevezés. (≡) Néhány nyugat-európai nyelvben szó belseji *r*-rel is él a szó; vö. ang. *Tartar*; fr. *Tartare*; stb.: ’tatár <ember>’; vö. még lat. (h.) *Tartari* [többes szám] ’ua.’; ezek a lat. *Tartarus* ’alvilág’ népetimológiás hatására keletkezettek. (⇒) A magyarba valószínűleg a honfoglalás után került át egy ótörök nyelvből, történeti okok miatt leginkább a kunból. (△) A szó belseji *r*-es változat valószínűleg a hazai latinból származik. A melléknévi, valamint a főnévi 2. jelentés esetleg a krími tatárokhoz kapcsolódik, akik a török hódoltság alatt Magyarországot többször is feldúlták. (△) Honfoglalás előtti ótörök származtatása nem valószínű.

TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.; MNy. 116: 210 • Vö. *-fajta, tartár, tatárka*

tatárfajta → *-fajta*

tatárka **A:** 1533 *Tatarka* (Murm. 1540.) **J:** 1. 1533 ’hajdina, pohánka | Buchweizen (*Fagopyrum tataricum*)’ (Murm. 1540.) (↑); 2. 1590 ’cirok, köles | Hirse’ (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 34)

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. *mamarka* ’pohánka, hajdina, tatárka’ [vö. ukr. *mamaryn* ’tatár <ember>’]. Vö. még szlk. *tatarka*; or. *mamarka*; stb.: ’pohánka, hajdina, tatárka’. A szláv szó tulajdonképpen jelentése ’tatár búza, tatár gabona’; a jelentéséhez vö. *hajdina, pohánka*. (⊙) Az ukránból való átvétel mellett szóföldrajzi okok szólnak; a szó az északkelet-magyarországi nyelvjárásokból a botanikai szaknyelvbe is bekerült.

MNy. 1: 257, 45: 303; Kniezsa: SzJsz. 521; TESz.; EWUng. • Vö. *tatár*

tataroz **A:** 1535 k. Be *Thataraznyk* [sz.] (Zay: Lánd. 50); 1580 *tatarozd* (NySz.); 1621 *Tatarázni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1535 k. ’(épületet) helyreállít, renovál, tetszetős állapotba hoz; (különböző dolgokat) javít, díszít | renovieren, restaurieren; (versch. Sachen) ausbessern’ # (Zay: Lánd. 50) (↑); 2. 1561 ’betöm, eldugaszol, bedug | ver-, zustopfen’ (NytudÉrt. 88: 94); 3. [*meg~*] 1889 ’megver, elpáhol | durchprügeln’ (Nyr. 18: 526)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 3. jelentés kialakulásához vö. →*rak* ’üt, ver’. (△) Az olaszból való származtatása téves.

TESz.; NytudÉrt. 88: 94; EWUng.

tátorján **A:** 1553 *Tatorian* [szN.] (Kázmér: CsnSz.); 1577 k. *Tatoryannak* (OrvK. 235); 1636 *Tatorján* (NySz.); 1708 *Tátorján* (Pápai Páriz: Dict.); 1791 *Tatarján* (NSz.) **J:** 1. 1553 ? ’fehér virágú, nagy, szeldelt levelű, vastag törzsű, magas évelő növény | Meerkohl (*Crambe tataria*)’ (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1577 k. ’ua.’ (OrvK. 235); 2. 1922 e./ ’viharos szél, szélvész | Sturmwind’ (ÉrtSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | (≡) Türkm. (N.) *tatiran* ’fűféle, fűfajta’; kirg. (N.) *tatiran* ’fűféle hegyi növény’; karacs. *tatran* ’retek’ [< török **tatir* ’egy fajta gyom, gaz <a sztyeppén>’]. (△) A magyarba átkerült alak **tatiran*. Az *r > rj* hangváltozáshoz vö. →*fürj*, →*nyár*¹ stb.; a hangváltozás a →*bojtorján* alak hatására is bekövetkezhetett. 1. jelentésében növénytani műszó. A metonimikusan keletkezett 2. jelentés esetleg azzal magyarázható, hogy a tátorján száraz leveleit a szélvihar elhordja. (△) A →*tatár* szóból való magyarázata téves.

TESz.; MNy. 76: 129; EWUng.

táv A: 1800 *táv* (NSz.) **J:** 1. 1800 'bolygók körpályája | Kreisbahn der Planeten' (NSz.) (↑); 2. 1838 'messzeség | Ferne' (Tzs.); 3. 1871 'megszabott távolság; sportban a rajthely és a cél közti távolság, hossz | Distanz; Strecke, Distanz (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 77) **Sz:** ~**lat** 1820 *távlat*-arányra 'perspektíva, kilátás | Perspektive' (NSz.) | ~**lati** 1845 *távlati* 'perspektivikus, kilátásbeli | perspektivisch' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett elvonás. | (△) A →*távol*, ill. →*távozik* szavakból lett elvonva. Ma csak a 3. jelentésében él a sport, ill. a technikai szaknyelvben. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *madár-, táv-, távol, távozik*

táv-

I. ~cső A: 1817 *Távtsővei* (TudGyűjt. 6: 147) **J:** 'messzelátó, kukker | Fernrohr' # | ~**író A:** 1838 *Távíró* (Tzs.) **J:** 'jelekké átalakított közléseket, nagy távolságra továbbító villamos berendezés | Fernschreiber' | ~**irat A:** 1839 *távirat* (Honművész 1839. aug. 25.: 541); 1845 *táv-irat* (Fogarasi: MNSegédsz.) **J:** 1. 1839 'távírás | Telegraphie' (Honművész 1839. aug. 25.: 541) (↑); 2. 1860 'távíron továbbított közlemény, sürgöny | Telegramm' # (Fogarasi: MNZsebsz.) **Sz:** ~**ozik** 1852 *Távíratozva* [sz.] (PNapló 1852. jún. 23.: [1]); 1858 *távíratozni* [sz.] (NSz.) | ~**beszélő A:** 1869 *távbeszélő* cső <MN> (PNapló 1869. jan. 9.: [4]); 1876 *távbeszélőt* <FN> (MNV. 1876. szept. 24.: 615) **J:** <MN> 1869 'a távbeszélésre alkamas | ' (PNapló 1869. jan. 9.: [4]) (↑), 1899 'a telefonnal kapcsolatos | Fernsprech-' (NSz.) | <FN> 1876 'telefon(készülék) | Fernsprecher' (MNV. 1876. szept. 24.: 615) (↑) | ~**fűtés A:** 1902 *gőz-távűtés* (GazdM. 1902. dec. 28.: 433); 1958 *távűtést* (NSz.) **J:** 'épületeknek kisebb-nagyobb távolságból való fűtése | Fernheizung' | ILYENEK MÉG: ~**írás** 'távírdai tisztviselő | Telegrafist' (1840: VasárnapiU. 1840. jún. 28.: 409); ~**írdás** 'ua.' (1854: VasárnapiU. 1854. márc. 5.: 6); ~**vezérlés** 'ua.' (1914: SzabadalmiÚ. 1914. dec. 25.: 10); ~**irányítás** 'gépi berendezés távolról való irányítása | Fernsteuerung' (1926: UjElőre 1926. aug. 19.: 3)

II. ~köz A: 1838 *távközök* (Honművész 1838. febr. 15.: 99); 1860 *távközökben* (NSz.) **J:** 'tárgyak, személyek stb. közti távolság | Abstand' | ~**gyaloglás A:** 1875 *távgyaloglás* (Bánhidi: Sportny. 79) **J:** 'hosszútávon való versenyszerű gyaloglás | Langstreckengehen' | ~**úszás A:** 1875 *távuszása* (FövL. 1875. aug. 3.: 788); 1880 *távuszás* (Bánhidi: Sportny. 300) **J:** 'hosszútávon való versenyszerű úszás | Dauerschwimmen' | ILYENEK MÉG: ~**futás** 'hosszútávon való versenyszerű futás | Langstreckenlauf' (1879: Vadász-Vers. 1879. márc. 6.: 86); ~**repülés** 'nagyobb távolságon történő versenyszerű repülés | Langstreckenflug' (1894: BorsszemJ. 1894. júl. 8.: 2)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*táv* szóval. | (△) Az 1. csoport összetételei német mintára alkotott tükörfordítások; vö. *Fernrohr*, *Fernsprecher*, *Fernheizung* stb. Ebben a csoportban a *táv-* jelentése 'távolba ható'. A 2. csoport összetételei főleg az 1. csoport szavainak analógiájára keletkeztek. Itt a *táv-* szó jelentése 'távolság'. – A *távíró* egyéb, régi megnevezései: (R.) *messzeíró*, *távolíró* (1799: MNy. 68: 324). – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *író*, *irat* (→*ír*¹), *beszélő*, (< →*beszéd*), *fűtés* (< →*fűt*), *gyaloglás* (< →*gyalog*), *úszás* (< →*úszik*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *beszéd, cső, fűt, gyalog, ír¹, köz, táv, úszik*

tavaly A: 1435 ? *Thawaly* [sz.] [szN.] (MNy. 67: 235); 1560 *tavalj* (LevT. 2: 28); 1595 *tawal* (MNy. 62: 353); 1848/ *tavaj* (NSz.); NYJ. *taa*, *tavval* (ÚMTsz.); *tava*, *tavó* (MTsz.) **J:** 'előző évben | im vorigen Jahr' # **Sz:** ~**i** 1435 ? [szN.] (MNy. 67: 235) (↑); 1528 *thawaly* (OklSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | ⊕ A → *távol* 'messzi, távoli' szóból *l* > *ly* palatalizálódással és 'messzi, távoli' > 'régóta, hosszú idő múlva' jelentésváltozással. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. → *messze*. – A szóhasadás feltehetőleg már az ősmagyar korban végbemehetett.

📖 MNy. 34: 249, 48: 155; NytudÉrt. 38: 19; TESz.; TNyt. 1: 414; EWUng. • Vö. *távol*

tavas **A:** 1416 u.³ *tauazt* (AporK. 71); 1863 *tavajszon* (Krizsa [szerk.] Vadr. 95) **J:** 1. 1416 u.³ 'a tél és a nyár közötti évszak | Frühling' # (AporK. 71) (↑); 2. [jelzői értékben] 1513 'tavaszi | Frühlings-' (NagyszK. 114); 3. 1565 'tavasszal elvetett gabona; tavaszi vetés | Sommergetreide; Frühjahrssaussaat' (MNy. 78: 383) **Sz:** ~i 1513 *Tauazy* (NagyszK. 366) | ~odik 1717 e. *tavaszodik* (Ballagi A.: RNySz. 478) | ~ias 1834 *tavaszi* (Jelenkor 1834. febr. 1.: 74) **R:** *tavasszal* 1492 *thawassal* (OkISz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (AK.P.) *tūjə* 'tavasz'; osztj. (Vj.) *toy* 'ua.'; zürj. (Sz.) *tu-* 'szaporodik, sokasodik; növekedik, emelkedik <víz>', *tulj* 'tavasz'; ? votj. (Sz.) *tud-vu* 'áradás, árvíz' ((*vu* 'víz'), *tulj* 'tavasz; tavasszal'; md. (E.) *tundo*, (M.) *tunda* 'ua.'; finn *touko* 'magvetés; (növekedő) vetés; vetésidő' [fgr. **toβk3* 'tavasz']. A permi szavak idetartozása esetén esetleg egy 'árad, ömlik, emelkedik, nő' alapjelentés is kikövetkeztethető, ily módon eredeti igenévszóról van szó; az évszakok és a tipikus természeti jelenségek és munkák kapcsolatához vö. → *kikelet*, → *nyár*² stb. ⊕ A szóvég denominális, esetleg deverbális -sz névszóképző; vö. → *ravasz*, esetleg → *eresz*.

📖 NyK. 68: 424; TESz.; MSzFE.; EWUng.

távész <NSZ> † **A:** 1261/ ? *Tauzuezy* [HN.] (OkISz.); 1427 *Thauez* [SZN.] (OkISz. *tavas* a.); 1428 *Thawyz* [SZN.] (OkISz. *tavas* a.); 1527 *taweezokat* (ÉrdyK. 527) **J:** 'vadász | Jäger'

távész <IGE> Δ **A:** 1456 k. *tauezokh* [SZ.] (SermDom. 2: 519); 1560 k. *Thaweszny* [SZ.]; *Thewezo* [SZ.] (GyöngySzt. 2580., 3802.); NYJ. *tájész* (Szinnyei: NyH. 76) **J:** 'vadászik; madarászik | jagen; Vögel fangen'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ A szóvég denominális vagy deverbális képzőnek tűnik, a feltételezhető tő veláris magánhangzóharmóniája ezt az átvételt azonban nem támasztja alá. ⊕ A szócsalád összefüggése a → *távol*, ill. a → *tova* szavakkal kevésbé valószínű.

📖 Ethn. 62: 281; TESz.; EWUng.

távol **A:** 1372 u./ *taual*, *tauolualo* (JókK. 160, 114); 1495 e. *tauul* (GuaryK. 27); 1508 k. *tauol'* (SimK. 1); 1519 *tawl* (JordK. 351); 1653 *távuly* (ItK. 88: 474); 1739 *távól* (NSz.); 1754 *távúb* (NSz.); 1784 *tavol* (Baróti Szabó: KisdedSz. 90); NYJ. *távoj* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. 1372 u./ 'messze, nagy távolságban <átvitt jelentésben is> | entfernt, weit <auch abstr.>' # (JókK. 114); 2. 1372 u./ 'távolról | von fern' (JókK. 160); 3. 1516 'messzire, távolra | fernhin' (GömK. 233); 4. 1519 'idegen(szerű), távolálló | fern, fremd' # (JordK. 351) (↑); 5. 1605 'a jelentől időben messze (akár a múltban, akár a jövőben) | vor bzw. nach langer Zeit' (TörtTár 1878: 16) | <MN> 1699 ? 'távoli, messzi | weit' (OkISz.), 1719 'ua.' (NSz.) | <FN> 1786 'távolság; messzeség | Ferne; Weite' # (NSz.) **Sz:** ~ít 1748 *távolítanak* (NySz.) | ~odik 1784 *Távolodom* (Baróti Szabó: KisdedSz. 90) | ~ság 1792 *Távolság* (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *tá-* 'messzire' határozószóból keletkezett -l ablatívuszraggal. A *tá-* határozószó ugyancsak megszilárdult ragos alakulat; a → *tova* tövéből -á latívuszraggal keletkezhett; vö. → *ha*¹ stb. A

szó belseji *v* egy hiátustöltő vagy esetleg egy – a tőhöz hozzátett – uráli **-m3* névmásképző lehetett; *vö.* → *tova*. Az első szótagi *á* nem magyarázható a magánhangzó hangsúlyos helyzetben való nyúlásával. – A *távol* eredeti jelentése a határozói 2. jelentés lehetett. A határozószóból *-l* ablatívuszraggal végbement jelentésváltozáshoz *vö.* *alul* (→ *alá*), → *belül*, → *közel* stb. A melléknévi jelentés jelzős szó szerkezetben alakult ki; *vö.* → *messze*. A főnévi jelentés is jelzős szó szerkezetben jött létre (mint a *távoli hely*, *vidék* stb.) önállósulással.

📖 Ethn. 62: 284; MNy. 50: 330, 67: 70; TESz.; MSzFE. *tova* a.; EWUng. • *Vö. táv, tavalý, távozik, tékozol, tova, túl*

távozik A: 1372 u./ *el tauozot* (JókK. 2); 1416 u./² *tauozićuala èl* [▽] (MünchK. 56va); 1753 *távazandgyák* (NSz.); NYJ. *távódzik* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'vhonnan elmegy; eltávolodik | fortgehen; sich entfernen' # (JókK. 2) (↑); 2. 1416 u./² 'állásból' visszavonul | scheiden (aus einer Stellung)' (MünchK. 74vb); 3. 1595 'vmit távol tart; vmit kerül | fernhalten, meiden' (Ver. 114.); 4. 1600 k. 'eltávolít, elmozdít, arrébb mozdít | entfernen, fortbewegen' (BrassSzt.); 5. 1796 'vmitől bizonyos távolságra van | von etw in gewisser Entfernung sein' (NSz.) **Sz:** **el-tat** 1372 u./ *eltauoztattný* [sz.] 'eltávolít, elmozdít | entfernen' (JókK. 119) | **el-ás** 1456 k. *eltauožas* 'Istentől való eltávolodás | Entfernung (von Gott)' (SermDom. 2: 17); 1960 'rövidebb szabadság (katonaságnál) | kurzer Urlaub (beim Milit)' (ÉrtSz.) | **el-tatás** 1456 k. *elthauoztatás* 'undor, iszonyat | Abscheu' (SermDom. 2: 224)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó a → *távol*, → *tova* tövével azonos. A szóvég *-z* denominális ige képző. Az 1. jelentés lehetett az eredeti; a későbbi jelentések főleg ebből alakultak ki.

📖 MNy. 50: 330; TESz.; EWUng. • *Vö. táv, távol, tékozol, tova*

taxi A: 1908 *motortakszik* (NemzetiSp. 1908. aug. 29.: 19); 1910 *taxikat* (Ujság 1909. okt. 19.: 33); 1929 *takszi, taxi* (Radó: IdSz. 164, 165) **J:** 'taxaméterrel felszerelt személyszállító bérautó | Taxi' #

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Taxi*; ang. *taxi*; fr. *taxi*; stb.: 'bérautó, bérelt kocsi'. A franciából terjedt el [a fr. *taximètre* 'taxióra, taxaméter, viteldíjmérő' összetételi előtag önállósulásával keletkezett, később metonimikusan magát a bérautót jelölte]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • *Vö. méter, taksa*

te A: 13. sz. eleje/ *te* (KTSz.); 1372 u./ *tý* (JókK. 159); 1416 u./¹ *tēgedèt* [R.] (BécsiK. 2); 1416 u./² *tētōllèd* (MünchK. 9vb); 1467 k. *thew* (MNy. 20: 85); 1528 *teh* (SzékK. 55) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'te, akihez beszélek, E/2. személyű, személyes névmás | du' # (KTSz.) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'birtokos jelzőként' az, aki, ami a tied | dein' # (KTSz.) (↑) **Sz:** ~**gez** 1795 *tegezni* [sz.] 'vkít „te”-nek szólít, hozzá beszélve 2. személyű igealakokat használ | duzen' (NSz.) | ~**geződik** 1844 *tegeződés* [sz.] (NemzetiU. 1844. nov. 26.: 351); 1879 *tegeződik* (NSz.) **R:** **téged** 13. sz. eleje/ *tegud* (KTSz.)

ten Δ **A:** 1372 u./ *ten* magadot (JókK. 24); 1416 u./² *Tētōllèd* (MünchK. 105ra); 1513 *theen* (CzechK. 1v) **J:** 1. 1372 u./ 'te magad, önmagad | du selbst' (JókK. 24) (↑); 2. 1513 'tied, a te vmid | dein' (CzechK. 1v) (↑) **R:** ~**neid** 1416 u./² *tennèidhèz* 'a tied | die Deinen' (MünchK. 40ra)

tennen Δ **A:** 1416 u./¹ *tènèn* (BécsiK. 100); 1513 *tennen* benned, *tennøn* (NagyszK. 36, 77) **J:** 1. 1416 u./¹ 'te magad, önmagad | du selbst' (BécsiK. 100) (↑); 2. 1416 u./² 'tied, a te vmid | dein' (MünchK. 33vb)

■ A szócsalád alapja, a **te** örökség az uráli korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.KP.) *te*; votj. (Sz.K.G.) *ton*; cser. (KH.) *təń*; md. (E.M.) *ton*; finn *sinä*; lp. (norv.) *døn, døn*; – jen. *tod'i*; szelk. *tat, tan*; kam. *tan*; stb.: 'te' [uráli **tō* 'te itt' ~ **to* 'te ott']. (≈) Megfelelői: juk. *tet* 'te'; mong. *či* 'ua.', *ta* 'ti'; lat. *tu* 'te'; stb. (⊕) Végeredményben bizonyosan azonos a →*ti* elődjével. – A *te* alak kétféle módon jöhetett létre: vagy a *ti* változat nyíltabbá válásával, vagy egy **η* névmásképzőnek a tőhöz való hozzáadásával. – A *téged* szó belseji g-jéhez vö. *engem* (→*én*); a szóvégi *d* E/2. személyű, determináló funkciójú birtokos személyjel. A *tegez* származékszó a nyelvújítás terméke, amely a *téged* kikövetkeztetett tövéből keletkezett.

■ A **ten** származékszó. | (⊕) Névmásképzős származék; vö. *tin* (→*ti*).

■ A **tennen** származékszó. | (⊕) A névmásképző ismétlésével és a szó belseji *n* megkettőzésével keletkezett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *-féle, pertu, pite², temondád, ti, tied*

tea A: 1664 *thé* (MNY.); 1702 *thea* edény (Horváth M.: NEI.); 1760 *Théa* (NSz.); NYI. *tēha, téjja* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1664 ? 'a teacserje szárított rügyei és levelei, ill. ez mint áru | Tee (Pflanze, Ware)' # (MNY.) (↑), 1693 'ua.' (MNY. 79: 249); 2. 1664 ? 'a teacserje szárított rügyeinek és leveleinek forrázata mint ital | Tee (Getränk)' # (MNY.) (↑), 1702 'ua.' (Horváth M.: NEI.) (↑) **Sz:** ~**zik** 1762 *theázás* [sz.] (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Tee*; ang. *tea*; holl. *thee*; fr. *thé*; lat. (tud.) *theo*; stb.: 'tea <növény, ital>'. Forrása: kínai (D.) *t'e*, (É.) *ṭṣ'a*: 'ua.'; vö. →*csája*. Az indoeurópai nyelvekbe a hollandból került, a maláj *téh* 'ua.' közvetítésével.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csája, herbatea, tearózsa*

tearózsa A: 1846 *thea-rózsa*-arczu (Életképek 1846. szept. 26.: 401); 1852 *thea-rózsa* (NSz.); 1886 *tearózsa* (NSz.) **J:** 'halványsárga virágú rózsza | Teerose (Rosa chinensis)'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (⊕) Vö. ném. *Teerose* 'egy fajta sárga rózsza'. A megnevezés a rózsza teára emlékeztető illatán alapul, az összetétel keletkezéséhez esetleg egy, ennek a rózsának a szirmaival ízesített kínai tea is hozzájárulhatott. (≈) Megfelelői: ang. *tea-rose*; fr. *rose thé*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarban: →*tea* + →*rózsa* összetételi tagokból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rózsa, tea*

teátrális → *teátrum*

teátrum Δ **A:** 1623 *Theatrumban* (MNY. 74: 512); 1636/ *theatromok-ba* (Pázmány: ÖM. 6: 481); 1651 *theátrumon* (Zrínyi: MM. 2: 61); 1793 *Téatromáról* (NSz.); 1847 *diátrumosnak* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1623 '(láttnivalók) színhely(e); színház, színpad | Schauplatz (von Sehenswürdigkeiten); Schaubühne, Theater' (MNY. 74: 512) (↑); 2. 1792 'színjátszás, színművészet | Schauspielkunst, Bühnenwesen' (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 153); 3. 1809/ 'színdarab; drámai mű(alkotás) | Bühnenstück; dramatisches Werk' (Kazinczy: Lev. 6: 192)

teátrális Δ **A:** 1791/ *Theatralis* (NSz.); 1808/ *theatralis* (NSz.); 1847 *téatralisokkal* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1791/ 'színpadhoz, színházhoz tartozó | zum Theater gehörig' (NSz.) (↑); 2. 1812/ 'színpadi, színházi | theatralisch' (Kazinczy: Lev. 10: 181) | <FN> 1847 'színész | Schauspieler' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. *theatrum* 'színhely, helyszín; színpad, színház; közönség' [< gör. *θέατρον* 'ua.' < gör. *θεάομαι* 'néz, megtekint <lármát, veszekedést, látványosságot, színdarabot>'] | lat. *theatralis* 'a színházhoz tartozó; teátrális'. (≈) Megfelelői: ném. *Theater*, *theatralisch*; fr. *théâtre*, *théâtral*; stb.: 'színház', 'teátrális'. (△) A *teátrális* szóvégi *s*-éhez vö. →*április* stb. (⊖) Idetartoznak: (R.) *teátralista* 'színész' (1796: NSz.); (R.) *teátrista* 'ua.' (1847: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *panoráma*, *teória*

tébécé **A:** 1902 *tébécé* (BpNapló 1902. aug. 6.: [1]); 1926 *tébécé* (Minerva 5: 70) **J:** 'tuberkulózis, gümőkór | Tuberkulose'

■ Mozaikszó. | (△) A lat. (tud.) *tuberculosis* 'gümőkór, tuberkulózis' szótagkezdő betűinek hasonlósága alapján. (⊖) Idetartozik: *tébé* 'ua.' (1970: Nyr. 94: 503).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tubarózsa*

tébláb <IGE> × **A:** 1577 k. *tebbē labbowa* [sz.] (OrvK. 482); 1621 *Tebni, labni* [sz.] (Szeneci Molnár: Dict.); 1789 *tép-lép* (NSz.); 1795 *téblább* [sz.] (MNY. 74: 29); 1829 *Tépek lábok* (TudGyűjt. 11: 96); 1840/ *téblábni* [sz.] (NSz.); 1846 *tib-lábott* (NSz.); NYJ. *tip-láb* (MTsz.) **J:** 1. 1577 k. 'ide-odajár, tántorog | taumeln' (OrvK. 482) (↑); 2. 1621 'tétovázik, habozik | zögern' (Szeneci Molnár: Dict.) (↑); 3. 1829 'lábatlankodik | jmdm im Wege stehen; sich ungeschickt benehmen' (TudGyűjt. 11: 96) (↑) **Sz:** ~**ol** 1848/ 'tántorog, támolyog, dülöngél | taumeln' (NSz.)

tébláb <NSZ> × **A:** 1872 *tíbláb* (Nyr. 1: 426); 1906 *Téb-láb* (MNY. 2: 282) **J:** <MN> 1. 1872 'lassan, megerőltetés, erőfeszítés nélkül | langsam, ohne Anstrengung' (Nyr. 1: 426) (↑); 2. 1903 'láb alatt | unter den Füßen' (NyF. 10: 79) | <MN> 1. 1905 'olyan <ember>, aki mindig láb alatt van | im Wege stehend; sich ungeschickt benehmend <Person>' (NyF. 17: 42); 2. 1906 'gyámoltalan, teddide-teddoda <ember> | unbehilflich, kraftlos <Person>' (MNY. 2: 282)

■ A szócsalád alapja, a **tébláb** ige összetett szó. | (△) A *téb* előtag a →*tébolyog*, →*tévelyeg* szócsaládba tartozik, és az eredeti ige-tövet helyettesítheti. Az utótag azonos a →*lább* igével. A *tép-lép* változat a →*tép* és a →*lép*¹ népetimológias hatására keletkezett. A *téblából* származékszó a bizalmas nyelvhasználatban is előfordul.

■ A **tébláb** névszó szófajváltás. | (△) Az E/3. személyű ige későbbi szófajváltásának eredménye. Az igealak alapján tévesen határozószóként értelmezték, amihez a *mezítláb* (→*mezítlábbal*), →*négykézláb* analógiája is hozzájárulhatott. A melléknévi jelentések a határozószó jelzői használatából alakultak ki.

📖 Nyr. 67: 8; TESz.; EWUng. • Vö. *lább*, *tébolyog*, *tévelyeg*

téboly → *tébolyog*

tébolyít → *tébolyog*

tébolyodik → *tébolyog*

tébolyog [1] **A:** 1508 *tibel'gonk* (DöbrK. 496); 1519 *tebolgandotok* (JordK. 420); 1527 *teebolyogni* [sz.] (ÉrdyK. 279); 1791 *tébojgásban* [sz.] (NSz.); NYJ. *tébélég, tébölög, tévajog* (MTsz.); *tiborog* (UMTsz.) **J:** **1.** 1508 'bizonytalankodik | unsicher sein' (DöbrK. 496) (↑); **2.** 1527 'bolyong, kóborol | umherirren' (ÉrdyK. 522); **3.** 1527 'hitben tévelyeg | irrgläubig sein' (ÉrdyK. 647); **4.** 1527 'megzavarodik | in Verlegenheit geraten' (ÉrdyK. 647); **5.** 1791 'megőrül | irrsinnig werden' (NSz.) (↑)

tébolyít **A:** 1531 *megh thebolyoth* (ÉrdyK. 224); 1793 *meg-tibolítaná* (NSz.); 1794 *meg tébojította* (NSz.) **J:** **1.** [meg~] 1531 'megzavar, felzaklat | verstören, aufregen' (ÉrdyK. 224) (↑); **2.** [meg~] 1794 'megőrjít, tébolyulttá tesz | wahnsinnig machen' # (NSz.) (↑)

tébolyodik **A:** 1584 *tébolyodni* [sz.] (NySz.); 1584 *meg tibolyodnéc* [▽] (NySz.); 1742 *tibolodása* [sz.] (NSz.); 1787 *megtébojodott* (NSz.); 1838 *Tibelyedni* [sz.] (Tsz.); 1863 *Tibéjédik* (Kriza [szerk.] Vadr. 520) **J:** **1.** [meg~ik] 1584 'megőrül | wahnsinnig werden' # (NySz.) (↑); **2.** 1761 'vhova téved | sich verirren' (NSz.) **Sz:** ~ott 1650 *meg-tébolyodott* <BEF MN-I IGENÉV> (NSz.); 1786 'őrült személy | Wahnsinniger' (NSz.)

téboly **A:** 1805 *tébolykert* (NSz.) **J:** **1.** 1805 'tévedés | Irrtum' (NSz.) (↑); **2.** 1834 'őrültség; elmezavar | Irrsinn' # (Kunoss: Szóf.) **Sz:** ~da 1843 *tébolyda* (NSz.)

tébolyul **A:** 1839 *tébolyultan* [sz.] (NTársalkodó 1839. szept. 26.: 99); 1852 *tébolyult* [sz.] (NSz.) **J:** 'megőrül | wahnsinnig werden'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi igéi szóhasadás eredményei. | ⊕ A →*tévelyeg* szóból, ill. a szócsalád más tagjaiból: *tévelyít, tévelyedik*. A szóhasadásnál felmerülő veláris képzőhasználatban a →*bolyong* hatására közrejátszhatott. A szótőben végbemenő *v* > *b* hangváltozáshoz vö. →*ibolya*. A szóhasadás többnyire konkrét > elvont jelentésváltozással jár.

■ A **téboly** elvonás. | ⊕ A *téboly* az igékből tudatos szóalkotással lett elvonva a nyelvújítás korában.

■ A **tébolyul** származékszó. | ⊕ A *téboly* szóból keletkezett.

📖 Nyr. 67: 8; MNy. 67: 71; TESz.; EWUng. • Vö. *tébláb, tévelyeg*

tébolyul → *tébolyog*

technika → *technikus*

technikum → *technikus*

technikus **A:** 1619 *Technikos* (MNy. 66: 343); 1797 *technicus* (ItK. 90: 173); 1833/ *technikus* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1619 'mesterséges, művi | künstlich' (MNy. 66: 343) (↑); **2.** 1797 'szaknyelvi | fachsprachlich' (ItK. 90: 173) (↑); **3.** 1833/ 'műszaki, technikai | technisch' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1848 'műegyetemi hallgató | Student einer technischen Hochschule od. Universität' (NSz.); **2.** 1856 'műszaki szakember | technische Fachkraft' (NSz.); **3.** 1895 'művész | Künstler' (NSz.)

technológia **A:** 1796 *Technológiának* (NSz.) **J:** **1.** 1796 'műszaki tudományok | technische Wissenschaften' (NSz.) (↑); **2.** 1804/ 'írói technika | schriftstellerische Technik' (NSz.); **3.** 1835 'a gyártási folyamat elmélete és gyakorlata | Technologie' (Tzs.)

technika **A:** 1812/ *technicájok* (NSz.); 1830 *Technikai* [sz.] (NSz.); 1898 *technikai* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1812/ 'gyakorlottság, mesterségbeli tudás | Fertigkeit, Gesamtheit der Kunstgriffe'

(NSz.) (↑); 2. 1830 'műszaki tudományok | technische Wissenschaften' (NSz.) (↑); 3. 1835 'művészet | Kunst' (Kunoss: Gyal.); 4. 1893 'műszaki főiskola | technische Hochschule' (NSz.); 5. 1962 'műszaki felszerelés | technische Ausrüstung' (ÉrtSz.)

technikum A: 1837 *technikummal* (HasznMul. 1837. dec. 13.: 384); 1900 *technikum* (NSz.)
J: 'egy fajta műszaki szakiskola | Art technische Fachschule'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **technikus** latin jövevényszó, később a németből is. | (≡) Lat. *technicus* 'művészi; művészeti tanár', (h.) 'ua.; mesterséges, művi' [< gör. *τεχνικός* 'művészi, művészetre vonatkozó; tudományos']; – ném. *technisch* 'a technikára vonatkozó, technikában használatos', *Techniker* 'műszaki szakember'. (≈) Megfelelői: fr. *technique* 'műszaki, technikai'; ol. *tecnico* 'ua.; technikus'; stb.

■ A **technológia**, **technika** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Technologie*; ang. *technology*; fr. *technologie*; stb.: 'technológia' | ném. *Technik*; fr. *technique*; or. *техника*; stb.: 'műszaki tudomány, technika'. (△) A *technika* 4. jelentése önállósulás a *technika iskola* 'műszaki iskola' szószerkezetből (1812: NSz.). (⇒△) A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel.

■ A **technikum** jövevényszó. | (≡) A *technikum* a ném. *Technikum* 'műszaki szakiskola' szóból jött létre.

📖 TESz. *technika* a.; EWUng. • Vö. *elektro-, sajt, takács, teszt, textil, toalett*

technológia → *technikus*

teféle → *-féle*

tege † A: 1337 ? *Thege* [SZN.] (OkI Sz.); 1545 *thege* (LevT. 1: 28); 1805 *tége* (NSz.) J: 1. 1545 ? 'tegnap | gestern' (LevT. 1: 28) (↑), 1645 'ua.' (NySz.); 2. 1545 ? 'nemrég, minap | neulich' (LevT. 1: 28) (↑), 1777 'ua.' (NSz.)

tegeten † A: 1416 u./¹ *Tegeten* (BécsiK. 19); 1568 *Thygyten* (RMNy. 3/2: 73) J: 'nemrég, minap | unlängst, neulich'

tegetlen † A: 1508 *tegetlen* (NádK. 314); 1531 *tegytlen* (ÉrsK. 74); 1550 *étegtlenn* (RMKT. 5: 213); 1610 *tegedlen* (CorpGr. 246) J: 1. 1508 'nemrég, minap | unlängst, neulich' (NádK. 314) (↑); 2. 1604 'tegnap | gestern' (Szendzi Molnár: Dict. *Héri* a.)

teget Δ A: 1808 *Tegett* (Sándor I.: Toldalék); 1838 *Tegét, Tégent* (Tsz.); NYJ. *teged, tögöd* (MTsz.) J: 1. 1808 'minap | neulich' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1808 'tegnap | gestern' (Sándor I.: Toldalék) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *teg-*határozószóból keletkeztek különböző határozóragokkal. A *teg-*határozószó a *té* (→*tétova*) határozószó tövéből keletkezett *-g* névmásképzővel; ehhez a toldalékhoz vö. *engem* (→*én*), *téged* (→*te*). A szócsalád alapjának a *tege* tűnik; *-e* (> *-é*) latívuszraggal jött létre. A jelentésváltozás folyamata 'ide, eddig' > 'itt' > 'ekkor' > 'nemrég, múltkor' > 'tegnap' lépéseken keresztül történhetett. A többi határozószó szóvége *-t* helyrag, *-t* lokatívuszrag + *-n*, *-t* helyrag + *-len* lehetett, ahol a *-len* nyomatékosító szerepű. – Hasonló jelentésváltozáshoz vö. zürj. (Sz.) *tēn* 'múltkor, nemrég, nemrégiben', (KP.) *tōn* 'tegnap'; votj. (Sz.K.J.) *tolon* 'ua.'; jur. *t'enāna* 'ua.'; szelk. *t'e cél* 'ua.' (*cél* 'nap'); kam. *tije, tēji* 'azonnal, rögtön'.

📖 MNy. 53: 207; NytudÉrt. 38: 50; TESz.; MSzFE. *té-* a., *tétova* a.; EWUng. • Vö. *tegnap, tétova*

tégely [4] **A:** 1530–1586 *tegelben* (MKsz. 1896: 281); 1590 *tégelye* (NySz.); 1644–1671/ *téglyet* (NySz.); 1763 *Tégej* (NSz.) **J:** 1. 1530–1586 'fémolvasztás, vegyi műveletek céljára szolgáló tűzálló edény | feuerfestes Gefäß zum Metallschmelzen und zu chem Vorgängen' (MKsz. 1896: 281) (↑); 2. 1611 'kiöntő edény | Gießtopf' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1797 'kis kenőcsösdoboz | kleine Büchse für Salbe' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *tägel, tigel* 'olvasztótégely', (R.) *tegel* 'ua.; kiöntő edény; egy fajta serpenyő; egy fajta doboz', (kor. úfn. h.) *tegl* 'edény, egy fajta serpenyő', – ném. *Tiegel* 'lapos edény, serpenyő; tégelysajtó fémlemeze' [< ol. *teglia* 'serpenyő' < lat. (k.) *tegula* 'agyagedény; (agyag) tetőcserép']. (≈) Megfelelői: szbhv. *tegla*; le. *tegiel*; stb.: 'tégely'. (△) A fémkohászat és az orvostudomány szakszavaként került a magyarba. A szóvégi *ly*-hez vö. →*messzely*, →*stempely*.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *tégla*

teget → *tege*

tegeten → *tege*

tegetlen → *tege*

tegez <NSZ> Δ [4] **A:** 1237 ? *Tegz* [SZN.] (ÓMOlv. 89); 1342 *Tegzes* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1361 *Teguzgarto* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *thegez* (BesztSzj. 130.); 1490 *Tegewz* (Oklsz.) **J:** 1. 1237 ? 'a nyilak, esetleg a nyilak és az íj tartására szolgáló tok | Pfeilköcher' (ÓMOlv. 89) (↑), 1342 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1704 e. 'íj | Handbogen' (Nyr. 45: 130) **Sz:** **tegzes** 1342 [SZN.] (Oklsz.) (↑)

tegez <IGE> † [1] **A:** 1654 *tegzettem* (MNy. 90: 254); 1772 *tegezi* (MNy. 40: 157) **J:** 1. 1654 'nyilat kilő | mit Pfeilen schießen' (MNy. 90: 254) (↑); 2. 1779 '{fegyver} övez, körülvesz | umgürten {Waffe}' (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **tegez** örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (AK.) *tāwæt* 'tegez, tok'; osztj. (V.) *tüγæt* 'puzdra, tegez' [ugor **tāγt3* 'tegez a szíjon']. (△) Az ugor **ɣ* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*fog*¹, →*száguld* stb. A szó eredetileg az ugor lovas vadászat terminológiájához tartozott. A 2. jelentés metonímia. – A *tegez* ige téves szóhasználatból keletkezett, miután -z képzős igeinek fogták fel.

📖 FUF. 31: 114; TESz.; MSzFE.; EWUng.

tégla **A:** 1332–1337 *Tetlas* [ɔ: *Teglas*] [SZ.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 527); 1334 *Tyglasweulg* [SZ.] [HN.] (Oklsz.); 1337 *Teglas* [SZ.] [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1393/ *tegla* (Oklsz.); 1416 u./¹ *kötéglaual* (BécsiK. 18); 1522 *Theglyas* [SZ.] [SZN.] (MNyTK. 105: 40); NYJ. *tyégla* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1332–1337 ? 'agyagból, hasáb alakúra formált, keményre égetett építőanyag | Baustein aus gebranntem Ton, Ziegel' # (Csánki: TörtFöldr. 1: 527) (↑), 1393/ 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1332–1337 ? 'tetőcserép | Dachziegel' (Csánki: TörtFöldr. 1: 527) (↑), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 208); 3. 1978 'beépített ügynök, kém | eingebauter Agent, Spitzel' (Nyr. 102: 148) **Sz:** ~**s** 1332–1337 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 527) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tegula* '(tető)cserép', (h.) *tegula, tegla* 'tégla' [< lat. *tegere* 'fed, betakar, eltakar']. (≈) Megfelelői: ném. *Ziegel*; ang. (óang.) *tigel*: 'égetett agyagból készült építőelem'. (⊕) A latin és a magyar szó hangtani viszonyához vö. →*fáklya*, →*tábla* stb. A 'tégla' és 'tetőcserép' jelentés között a magyarban anyagbeli érintkezésen alapuló metonimikus viszony áll fenn. Az adatánál minden bizonnyal jóval korábbi 3. jelentés metafora. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *téglă* 'tégla'; szlk. *tehla* 'tégla'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *asztag, detektív, mór², papondekli, protekció, tégely, teketória, tóga*

tegnap **A:** 1416 u./¹ *tegnap* (BécsiK. 168); 1588 *thonnap* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 299); 1610 *tégnap* (CorpGr. 246); 1784 *tege-nap* (Baróti Szabó: KisdedSz. 83); 1801 *Tennap* (NSz.); 1805 *tégnapi* [sz.] (NSz.); 1821 *temnak* (NSz.); 1838 *Tebnak* (Tsz.); NYJ. *tënnap* (ÚMTsz.); *tannap, ténap, tönnepe* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1416 u./¹ 'a mait megelőző napon | gestern' # (BécsiK. 168) (↑); **2.** 1763 'nemrég | unlängst, neulich' (NSz.) | <FN> **1.** 1416 u./² 'a mait megelőző nap | der gestrige Tag' (MünchK. 88vb); **2.** 1851/ 'a közelmúlt | die jüngste Vergangenheit' (NSz.) **Sz:** ~i 1416 u./³ *tegnapi* (AporK. 91)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*tege* 'tegnap' + →*nap*¹ 'nap' határozós alárendelő összetétele. Az eredeti változat *tegenap* lehetett. A *tegnap* alak magánhangzó-kieséssel keletkezett. Ez a folyamat ahhoz vezetett, hogy a nyelvérzék az összetételt jelzős szerkezetnek érzekelte.

📖 MNy. 53: 207; TESz.; EWUng. • Vö. *nap*¹, *tege*

tehát **A:** 13. sz. eleje/ *tahat* (KTSz.); 1372 u./ *Tehat* (JókK. 9); 1493 k. *thahag* (FestK. 11); 1515 k. *that* (AporK. 221); 1528 *Tahad, tohat* (SzékK. 373, 356); 1535 *tehat, tihat* (NySz.); NYJ. *tēhát* (MTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 13. sz. eleje/ 'hát, így, szóval | also, denn' (KTSz.) (↑); **2.** 1372 u./ 'akkor | so, dann' (JókK. 9) (↑) | <KSZ> 1372 u./ 'ezért, következésképpen | also, folglich' # (JókK. 4)

■ Összetett szó. | (⊕) Az előtag egy ősi mutató névmás, azonos a →*tova* tövével; az utótag: →*hát*², szervesen összetétellel keletkezett. A *tehát* alak az eredeti *tahát* ~ *tohát* változatból keletkezett elhasonulással. A szóvégi g az *ismég* (→*ismét*), ill. a *sőg* (→*sőt*) analógiájára keletkezhett. Eredetileg időhatározószó volt; köztöszóvá következtető mondatokban vált.

📖 MNy. 15: 77, 52: 474; NytudÉrt. 38: 48; TESz.; EWUng. • Vö. *hát*², *tova*

téhel † **A:** 1552 *betehöltéc, betehelyic* (MNy. 40: 157) **J:** '(<malterral> beken, vakol | bemörteln, verputzen'

téhelyez † **A:** 1552 *tehőlyözè[s]* [sz.] (MNy. 40: 157); 1767 *Tehelyezni* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** '(<malterral> beken, vakol | bemörteln, verputzen'

téhely² **A:** 1792 *Téhely* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1792 'vakolókanál | Kelle' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1792 'vakolat (a falon) | Wandbewurf' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) A szavak belső keletkezéssel nem magyarázhatóak, ezért jövevényszavaknak tűnnek. Az időrend mindenesetre az igék eredetisége mellett szól.

📖 TESz.; Mollay: NMÉr.; EWUng.

téhely¹ † **A:** 1560 *kees tehel* (Oklsz.); 1591 *tehellye* (NySz.); 1621 *téhely* (Szenczi Molnár: Dict.); 1635 *tehőly* (MonTME. 1: 38); 1763 *tehej* (NSz.) **J:** **1.** 1560 'tok, borotvatok, késtartó |

Behälter, Messerbesteck' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1838 'borbélyműhely | Barbierstube' (Tsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn.) *deichel*, *teichel* 'cső, lefolyó, hasadék' [germán eredetű; vö. gót *pūthaurn* 'szarv, tülök, kürt <mint fűvós hangszer>'; svéd (N.) *tut* 'tölcsér'; stb.]. ⊕ Az átvétel folyamán metaforikus jelentésfejlődés mehetett végbe. A szóvéghez vö. →*messzely*, →*pendely* stb. A 2. jelentés metonímia. ⊕ Más német szóból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

téhely² → *téhel*

téhelyez → *téhel*

tehen **A:** 1296 *Thehuenustelke* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1344 *Tehenusteluk* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1405 k. *tehen* *pafto*[r] (SchlSzj. 1450.); 1416 u.¹ *tèhèn* (BécsiK. 139); 1594 *tehen* (OkI Sz.); 1745 *Tengeri-Tehény-kő* (NSz.); NYJ. *tehinnek*, *tejen*, *töhenkodik* (MTsz.); *tehiny* (Nyatl.) **J:** **1.** 1296 ? 'szarvasmarha | Rindvieh' (OkI Sz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 1450.) (↑); **2.** 1507 ? 'a szarvasmarhának, ritkábban más páros ujjú kérődző állatnak a nösténye | Kuh; Weibchen eines Wiederkäuers' # (NyIrK. 6: 187), 1551 'ua.' (RMNy. 2/2: 83); **3.** [jelzői értékben] 1772 'nöstény (szarvasmarha, bivaly stb.) | Weibchen des Rinds, Büffels' (HOkI Szj. 143); **4.** 1913 'elhízott, nehézkesen mozgó nő | dickes Weib' (NSz.) **Sz:** **tehenes** 1296 [HN.] (OkI Sz.) (↑) | ~**kedik** 1668 keresztül *tehenkodik* (NySz.) | **tehenész** 1794 *tehenész* 'fejős juhász | Melker' (MNy. 2: 396)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Jövevényszó egy iráni nyelvből. | ⊕ Vö. av. *daēnav-* 'nöstény állat'; kperzsa *dēnodag* 'nöstény; tej' [indoeurópai eredetű; vö. óind *dhénā* 'egy állat nösténye, tejelő tehen', *dhenūh* 'tejelő tehen'; kind. *dheṇu-* 'éppen borjadzó tehen'; stb. vö. →*tej*]. ⊕ A szó eleji iráni *d* > m. *t* hangváltozás alapján az ősmagyar egy egészen korai periódusából való átvétel lehet; a hangtanához vö. →*tej*, →*tíz*. Emellett a származtatás mellett szól a →*tej* iráni eredete is. Így a 2. jelentés lehetett az eredeti. Ennek ellenére a származtatásnak hangtani és jelentéstani nehézségei vannak. **2.** Alapnyelvi örökség, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. finn *teva* 'hím jávorszarvas', *tevana*, *tevene* 'nöstény jávorszarvas'; jur. *tī* '(szelíd) rénszarvas'; kam. *tägō* 'rénszarvas'; stb. [uráli **teḃä* 'jávorszarvas v. rénszarvas'] ⊕ Megfelelői: török *tebe* 'teve'; nanáj *teme* 'tehen'; stb. A magyarázat feltételezi, hogy a magyar szóvégi *n* egy képző; az alaktanához vö. →*gyertyán*, →*vadon* stb. □ ⊕ Az 1. jelentés lehetett az eredeti. – A szó belseji *h* mindkét magyarázat alapján másodlagos hiátustöltő lehet.

📖 Munkácsi: ÁKE.; TESz.; ÉFOu. 13: 240; UEW. 522; EWUng. • Vö. *tej*, *teve*, *tinó*

teher **[4] A:** 1348 *Therhes* [sz.] [SZN.] (NytudÉrt. 68: 144); 1416 u.¹ *tèrehnèc*, *tèrhe* (BécsiK. 258, 259); 1527 *teróh* (ÉrdyK. 597); 1533 *tere* [□] (Murm. 2570.); 1566 *terhő* (NySz.); 1595 *Teréh*, *Terh* (Ver. 62., 70.); 1604 *Terhészház* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1619 *terhűvet* (NySz.); 1731 *teherszekerektől* (OkI Sz.); 1785 *tehre* [□] (NSz.); 1794 *terűvel* (NSz.); 1797 *terbül* (MNy. 49: 542); 18. sz. *teribe* (MNy. 37: 131); 1816 *Tehër* (NSz.); NYJ. *derübe*, *tërë*, *terhi* (MTsz.) **J:** **1.** 1348 ? 'súlyos tömeg, amely vmire, vkire nehezedik, amelyet tartani, mozgatni stb. kell | Last, Bürde' # (NytudÉrt. 68: 144) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 258, 259) (↑); **2.** 1416 u.² ? 'másállapot, terhesség | Schwangerschaft' (MünchK. 30ra), 1550 k./ 'ua.' (NySz.); **3.** 1481 'kötelezettség, tartozás, adósság | Pflicht, Schuld' # (OkI Sz.); **4.** 1551 'szolgaság | Knechtschaft'

(NySz.); 5. 1607 'vödör, korsó | Eimer, Krug' (TörtTár 1867: 146) **Sz: terhes** 1348 [SZN.] (NytudÉrt. 68: 144) (↑); 1416 u.² *m̃gtèrhofolen* 'állapotos, várandós | schwanger' (BécsiK. 43); 1490 k. 'teher, rakomány | Ladung' (NagyvGl. 115.); 1595 'nehéz, súlyos | schwer' (Ver. 70.) | **terhesül** 1416 u.¹ 'megrakottá, megterheltté válik | beladen werden' (BécsiK. 258, 259) (↑) | **terhel** 1416 u.¹ *megtèrheltètnèc* [sz.] '(lelkileg) megviselt, zaklatott | (geistig) belastet sein' (BécsiK. 213); 1538 *terheles* [sz.] 'megrak | beladen' (Pesti: Nomenclatura b1); 1560 k. 'zaklat, háborgat | belästigen' (GyöngySzt. 705.) | **terhesség** 1527 *terheffeegeheeböl* 'várandósság | Schwangerschaft' (ÉrdyK. 384)

■ Vitatott eredetű. | 1. Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *trehte*, (kor. úfn.) *trecht*: 'szállítás, rakomány; terhesség' [< ném. *tragen* 'visz, hord']. (⊕) Az eredeti hangalak *tereh* lehetett, amel a szó eleji mássalhangzótörődés feloldásával és a tárgyeset ragjaként értelmezett szóvégi *t* elhagyásával keletkezett. A *teher* alak hangátvetés eredménye. 2. Szófajváltás eredménye. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév az -ő képző eredeti -h alakjával a →*tér*¹ szóból. A magyarázat jelentős nehézségei, hogy ez a toldalék korábban vokalizálódott, amelytől a későbbi változatok szóvégi *h*-ja megmagyarázatlan maradt, ill. hogy a 'kiterített <dolog>' > 'nehéz dolog, rakomány' jelentésváltozásra nem található analógia. ■ (⊕) Németből való származtatása sokkal valószínűbbnek tűnik. A 2–5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *třh*; szlk. *t'archa*; stb.: 'teher, rakomány'.

📖 StSl. 12: 267; TESz.; NéprNytud. 29–30: 195; EWUng. • Vö. *holt-*, *tér*², *trágár*

tej A: 1256 ? *Teyes* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *they* (BesztSzj. 1014.); 1405 k. *tee* (SchlSzj. 1446.); 1416 u.¹ *tèièt* (BécsiK. 89); 1580 *Téy* (NySz.); 1716 *tejj* (MNY. 71: 254); 1803/ *Téh* (NSz.); 1863 *tekút* (Kriza [szerk.] Vadr. 519) **J:** 1. 1256 ? 'az anya (anyaállat) emlőiben keletkező, fiatal ivadékok táplálására alkalmas folyadék | Milch' # (Oklsz.) (↑), 1345 'ua.' (Nyr. 106: 232); 2. 1395 k. 'tejhez hasonló növényi nedv | milchähnl. Pflanzensaff' (BesztSzj. 383.); 3. 1533 'haltej | Fischmilch' (Murm. 1136.) **Sz:** ~**es** 1256 [HN.] (Oklsz.) (↑); 1519 *teyefih* (JordK. 807) | ~**el** 1774 *tejellő* [sz.] 'tejet termel és ad | Milch spenden' (NSz.); [*le~*] 1924 *letejelni* [sz.] '⟨szlengben:⟩ pénzt kifizet, kiad | blechen, bluten (müssen) ⟨zahlen⟩' (Zolnay–Gedényi)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | (≡) Vö. osz. (K.) *dæjyn*, (Ny.) *dæyun* '(mellet) szopik'; kperzsa *dāyag* 'dajka, dada'; szogd *δ'yh* 'iszik (csecsemő)'; újperzsa *dāye* 'dajka, dada, nevelőanya'; kurd *da* 'anya' [indoeurópai eredetű; vö. óind *dhāyati* 'szopik, iszik'; gör. *θήνιον* 'tej']. (⊕) A magyarba valószínűleg egy alánál rokon, középíráni nyelvből került, ahol a szó palatális magánhangzóval létezett; vö. →*tehén*, →*üveg* stb. Az óiráni *d* > > *m*. *t* hangváltozáshoz vö. →*tehén*, →*tíz*. Az 1. jelentés 1345-ből való adata népetimológiai természetű, de a latin szövegkörnyezet egyértelműen a 'tej' jelentés mellett szól. A 2., 3. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. (⊕) Ugor kori alapnyelvi szóként való magyarázata téves.

📖 MSFOu. 151: 327; TESz.; Ligeti: TörK. 147; FUF. 50: 81; EWUng. • Vö. *dajka*, *édes-*, *fecstej*, *kakastej*, *kutya-*, *madár-*, *tehén*, *tejfog*, *tejút*

tejfog A: 1770 *téj-foga* (NSz.); 1828 *Tejfogak* (NSz.) **J:** 'a maradandó fogakat megelőző, még gyermekkorban kihulló fog | Milchzahn'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Milchzahn* 'tejfog'. (≈) Megfelelői: ang. *milk-tooth*; fr. *dent de lait*; stb.: 'tejfog'. Vö. még lat. (tud.) *dentés lactei* [többes szám] 'tejfogak'. (⊕) Ezek az egymással bizonyosan összefüggő megnevezések feltehetőleg abból indulnak ki, hogy ezek a fogak a szopás ideje alatt nőnek. – A magyarban:

→*tej* + →*fog*² összetételi tagokból áll. (⊖) Egyéb megnevezések: (N.) *csikófog*, *szopósfog* (Nyatl. 495.) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fog*², *tej*

tejút A: 1665 *téi uton* (Szily: NyÚSz.); 1793 *Tejút* (NSz.) **J:** 'tejútrendszerünk távoli csillagaiból alakult széles, fehér sáv a csillagos égen | Milchstraße'

■ Latin esetleg német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *via lactea*; ném. *Milchstraße*: 'tejút'. (≈) Megfelelői: ang. *milky way*; fr. *voie lactée*; le. *droga mleczna*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarban: →*tej* + →*út* összetételi tagokból. (⊖) Egyéb megnevezések: (R.) *tejesút* (1651: Zrínyi: MM. 2: 84); (N.) *szekérút*, *ég útja*, *hadak útja* (Nyatl. 613.); stb.

📖 AkNyÉrt. 26/8: 3; MNyTK. 124: 127; TESz.; EWUng. • Vö. *tej*, *út*

téka Δ A: 1603 *Tecaban* (MNy. 90: 254); 1693 *téka* (MNy. 79: 249) **J:** 1. 1603 'az a hely, ahol tartanak vmit pl. könyvtár, patika | Lager, zB. Bibliothek, Apotheke' (MNy. 90: 254) (↑); 2. 1759 'az, amiben tartanak vmit, pl. láda, fiók, szekrény stb. | Behältnis, zB. Kasten, Lade' (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *theca* 'burok, kendő, takaró; doboz, persely, tok, hüvely, tartó', (k.h.) 'tok, hüvely, tartó; doboz, láda' [< gör. *θήκη* 'edény, tartály, tároló, raktár' < gör. *τίθημι* 'felel, eltesz, félretesz, helyez']. (≈) Megfelelői: ném. *Theke* 'söntés(asztal), (sör)pult', (N.) 'eladó-pult; doboz, tok'; ang. *theca* 'kamra, szoba, helyiség; rekesz, fiók, polc'; stb. (⊕) Az 1. jelentéshez vö. még →*bibliotéka*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bibliotéka*, *ciha*, *diszkó*, *kartoték*, *patika*, *téma*, *tézis*

teke A: 1566 *töcke* (NySz.); 1577 *teke* (KolGl.) **J:** 1. 1566 'gömb, golyó | Kugel' (NySz.) (↑); 2. 1708 'tekejáték | Kegelschleben' (Pápai Páriz: Dict.) **Sz:** ~**zik** 1708 *Tekézni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A →*tök*-ből, ill. a →*tő* származékként való magyarázata hangtörténeti okokból téves.

📖 TESz.; NytdÉrt. 88: 50; EWUng. • Vö. *fél*-

teker A: [1200 k.] *Tekereu* [sz.] [HN.] (An. 50.); 1395 k. *thekerew* [sz.] (BesztSzj. 658.); 1566 *tekörte*, *tökerőgnec* [sz.] (NySz.); NYJ. *tékeres* [sz.] (MTsz.); *tékérményes* (ÚMTsz.) **J:** 1. [1200 k.] 'körben v. vmi köré csavar | (um)winden, wickeln' # (An. 50.) (↑); 2. 1513 'forgatással működtet, mozgat | drehen' # (Oklsz.); 3. 1533 'csavarva, sodorva készít | rollen' # (Murm. 2424.); 4. 1574 'nemileg közösül | koitieren' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 227); 5. 1615 'ingerel | reizen' (NySz.) **Sz:** ~**ő** [1200 k.] [HN.] (An. 50.) (↑); 1538 'csörlő | Winde, Spill' (Pesti: Nomenclatura N1) | ~**eg** 1323 ? *Tekereger* [HN.] (Oklsz.); 1456 k. *thekerwg* uala (SermDom. 2: 114) | ~**es** 1323 *Tekeruser* [HN.] 'hajlított, görbe | krumm' (Györffy: ÁMTF. 2: 439) | ~**ület** 1417 *Thelekthekeruleth* [HN.] 'görbület, hajlat, kanyarulat | Krümmung' (Oklsz.) | ~**get** 1444 *Tekergetew* [sz.] [SZN.] (Oklsz.) | ~**vény** 1490 *Tekerwin* 'hajítógép | Wurfmaschine' (Oklsz.); 1495 *thekerwen* '(bizonyos fegyverek, pl. nyílpuska, hajítógép) felhúzószervezete | Art Gerät zum Spannen von Federn an Wurfmaschinen, Armbrusten usw.' (Neumann: Registrum 2793.) | ~**gős** 1493 k. *tekerges* 'hajlított, görbe | krumm' (FestK. 399) | ~**cs** 1517 *zalmatekerchet* (DomK. 25) | ~**edik** 1527 *tekerődoi* vala (ÉrdyK. 315)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (≡) Az alábbi szavakkal lehet kapcsolatban: oszm. *devir-* 'forgat, teker, fordít, megfordít, felcserél'; csuv. *tavâr-* 'felhajt, feltúr <pl. ruhaujj>; fordít, megfordít', ill. alt. *tēr-* 'ide-oda járkál'; jak. *tüör-* 'forgat, teker, megfordít' stb. (≈) Megfelelői: mong. *tegere-* 'teker, csavar'. (≈) Esetleg idetartoznak még: csag. *täkirmän*; oszm. *değirmen*: 'malom'. (⊕) Feltehetőleg a magyarba átkerült alak **teker-* vagy **tekir-*. A származtatás mindenekelőtt hangtani okokból problémás. A magyarban egy első szótagi *ë > e* hangváltozás mehetett végbe.

📖 MNy. 3: 361; TESz.; StUASuppl. 1: 183; EWUng. • Vö. *nyakatekert, takar, tér*¹

teketória A: 1704 e./ *teketóriázott* [sz.] (NSz.); 1788 *tegetóriával* (NSz.); 1794/ *teketória* (NSz.); 1798 *teke' tornyát* (NSz.) **J:** 1. 1704 e./ 'tétovázás | Gefackel' (NSz.) (↑); 2. 1788 'színlelés; fölösleges körülményeskedés | viel Federlesens. Fisimatenten' (NSz.) (↑) **Sz:** *~zik* 1704 e./ (NSz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg latin jövevényszó. | (≡) Vö. lat. *tectorius* 'a fal, a mennyezet fehér festése', tkp. 'a fődémhez tartozó', (*opus*) *tectorium* 'stukkógipsz, gipszvakolat; falfestés', (h.) tarka mészfesték; (piros) smink [< lat. *tegere* 'beborít, betakar, befed, eltakar, elrejt stb.']. (⊕) A magyarba a főnevesült, többes számú, semleges nemű alak került. A jelentések azzal magyarázhatók, hogy akinek titkolni valója van, nehézkesen, zavarosan fejezi ki magát.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tégla*

tekinget → *tekint*

tekint A: 13. sz. eleje/ *tekunte* (KTSz.); 1372 u./ *tekente* (JókK. 67); 1416 u./¹ *tèkènlèd* [*t-s*] (BécsiK. 22); 1456 k. *thekÿnthwen* [sz.] (SermDom. 2: 161) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'néz vhová; rövid ideig néz vmit | blicken, ansehen' # (KTSz.) (↑); 2. 13. sz. közepe/ 'együttérzéssel, segítőkészséggel van vki iránt; törődik vkivel | jmdn fürsorglich betreuen; sich um jmdn kümmern' (OMS.); 3. 1416 u./¹ 'figyelembe vesz vmit, tekintettel van vmire | beachten, berücksichtigen' # (BécsiK. 22) (↑); 4. 1416 u./¹ 'bizalommal néz vkire; segítséget vár vkitől | vertrauensvoll anblicken; von jmdm Hilfe erwarten' (BécsiK. 170); 5. 1416 u./² 'lát, látási érzékkel rendelkezik | sehen, sehen können' (MünchK. 77va); 6. [ma *be~*] 1644 'betér vhová rövid időre | einen Abstecher machen' (MHH. 24: 244); 7. 1761 e. 'vhogyan, vminek, vmilyennek tart, elfogad | für etw betrachten, nehmen' # (ÉrtSz.); 8. 1796 'vmit illet, vmire vonatkozik | sich beziehen' (NSz.) **Sz:** *~és* 1372 u./ *tekenteſben* (JókK. 125) | *~et* 1510 *tekentyben* (MargL. 5) | *~etes* 1552 *tekintetesb* 'szép, mutatós | ansehnlich, schön' (Heltai: Dial. G8a); 1597 'társadalmilag nagy tekintélyű | Ansehen genießend, achtbar' (NySz.); 1644 '⟨megtisztelő megszólításban⟩ | ⟨bei Anrede, etwa 'ehrenwert'⟩' (LevT. 2: 302) | *~get* 1756 [sz.] (NSz.) | *~ély* 1829/ *tekintélyű* [sz.] (NSz.)

tekinget A: 1651 *tekinget* (Zrínyi: MM. 1: 33); 1750 *tekéngetni* [sz.] (NySz.) **J:** 'körülnéz, ide-odapillant | herumblicken, hin und her blicken' #

■ Valószínűleg örökség, ugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V) *täyən-* 'észben tart, emlékezik', *täyəntəylə-* 'szándékozik, tervez' [ugor **täkkə-* 'néz, szemlél, figyel']. (⊕) A szó belseji m. *k ~* osztj. *γ* (< szó belseji **kk*) váltakozáshoz vö. →*fakad*, →*rokon* stb. A szóvég *-n* visszaható igeképző; ehhez járult a *-t* visszaható igeképző, ill. a *-get* gyakorító képző; a *tekinget*-hez vö. *bólingat* (→*bólogat*), *kacsingat* (→*kacsint*). (≈) Talán ugyanabból a tőből főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-e* képzővel: 1211 *Teke* [szN.] (PRT. 10: 504).

📖 NyK. 73: 417; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ténsúr*

teknő A: 1230/ *Tekeneu* [HN.] (ZalaOkl. 1: 5); 1339 *Thekenie* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 114); 1405 k. *tekenes* [sz.] (SchlSzt. 1698.); 1510 *tekevben* (MargL. 52); 1519 k. *tekonnek* (DebrK. 221); 1527 *thecknwth* (OklSzt.); 1556 *teknivel* (TörtTár 1881: 282); NYJ. *tekné* (Nyatl.) **J:** 1. 1230/ ? 'teknő alakú völgy, völgykatlan | Talmulde, Talkessel' (ZalaOkl. 1: 5) (↑); 2. 1495 e. 'rendszerint fából kivájt, tál alakú, dagasztásra, mosásra stb. használt házi eszköz | Trog, Mulde' # (GuaryK. 32); 3. 1560 k. 'mosdótál, kád | Waschbecken, Wanne' (GyöngySzt. 1133.); 4. 1791 'folyómeder | Flußbett' (NSz.); 5. 1818 'a hajónak víz alatti része | Teil des Schiffes unter der Wasserlinie' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Alvēus* a.); 6. 1832 'vízimalom része | Teil der Wassermühle' (NSz.); 7. 1860 'vadállatok szálláshelye | Bau, Lager vom Wild' (NSz.) **Sz:** ~s 1272–1290 *Tekeneus* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 434); 1395 k. *tekeneus* 'csontpáncéllal ellátott (hüllő) | beschildet (Reptil)' (BesztSzt. 1110.); 1405 k. 'teknősbéka | Schildkröte' (SchlSzt. 1698.) (↑) | ~c 1848 *teknőc* 'ua.' (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | ☹ Kāšy. *tāknä*; CC. *tegänä*; csuv. *takana*; stb.: 'vályú, teknő' [a törökben esetleg jövevényszó]. ☹ A magyarba átkerült alak **täkänä*. A szóvég kialakulásához vö. →*penge* ~ →*pengő*, *szüle* ~ *szülő* (→*szül*) stb. A kétszótagos alakok másodlagos keletkezésűek; vö. →*sárkány*. Az 1., 4–7 jelentések metaforák az eredeti 2., 3. jelentés alapján. A *teknőc* származékszó az állattani szakszóalkotás tudatos terméke a *teknős* főnévből.

📖 MNy. 3: 361; TESz.; EWUng. • Vö. *teknősbéka*

teknősbéka A: 1395 k. *tekeneus beka* (BesztSzt. 1110.); 1536 *teknewfbekarol* (Pesti: Fab. 44a) **J:** 'tok alakú páncéllal körülvett testű hüllő | Schildkröte' #

■ Összetett szó. | ☹ A *teknős* (< →*teknő* 'vályú, teknő' -s melléknévképzővel) + *béka* 'varangy' tagok, jelzős alárendelő összetétele. Az elnevezéssel kapcsolatban a magyar összetétel azokhoz az idegen nyelvű szavakhoz hasonló, amelyek az állat páncélját a teknővel azonosítják; vö. szbhv. *kornjača* 'teknősbéka' (szbhv. *korito* 'vályú, teknő'); rom. *broască țestoara* 'teknősbéka' (rom. *țest* 'dagasztóteknő, téstzaláda'); stb. Az utótag egy varangy fejével, ill. bőrével való hasonlóságra utal; vö. ném. *Schildkröte* 'teknősbéka' (ném. *Kröte* 'mirigyes, bibircsókós bőrű állat'); vö. még a román adatot (↑) (rom. *broască* 'béka, varangy').

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *béka*, *teknő*

tékoz → *tékozol*

tékozik → *tékozol*

tékozol [1] A: 1416 u.¹ *tékozlatnac* el [sz.] (BécsiK. 219); 1416 u.¹ *éltekozlatoc* (BécsiK. 136); 1508 *tekozl* (DöbrK. 307); 1539 el ... *tikozlyak* (KL. 182.); 1585 *Tekozolua* [sz.] (Cal. 856); 1610 *tékazlani* [sz.] (TESz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'szétszór | zerstreuen' (↑); 2. 1416 u.¹ 'ide-oda döfköd; ide-oda mozog | hin und her stoßen; sich hin und her bewegen' (BécsiK. 151); 3. 1416 u.¹ 'szétdúl, lerombol; elpusztít | zerstören; verwüsten' (↑); 4. 1416 u.² 'pazarol | verprassen, vertun' # (MünchK. 74ra) **Sz:** **tékozló** 1456 k. *thekozlonak* 'pazarló személy | Verschwender' (SermDom. 2: 166)

tékozik † A: 1456 k. *tekozyk* (SermDom. 2: 563) **J:** 'elszóródik; elszéled | zerstreut werden; auseinandergehen, sich zerstreuen' **Sz:** ~tat 1470 el *thekofatya* 'elszór, szétszór | zerstreuen' (SermDom. 2: 736)

tékoz † A: 1805 *tékoz* (NSz.) J: 'pazarló | verschwenderisch'

■ A szócsalád alapja, a **tékozik** származékszó. | ☐ Az alapszó feltehetőleg egy önálló szóként nem adatolt 'széjjel, szét-' jelentésű határozószó az uráli korból; megszilárdult ragos alakulat lehet a →*tova* tövéből az -é latívuszrag -i előzményével; vö. még →*távol*, →*távozik*. A szó belseji *é* az első szótagban a *té* (→*tétova*) hatását mutathatja. A szóvég -*kozik* (~ -*kezik*) denominális igeképző; vö. *barátkozik* (→*barát*), *ellenkezik* (→*ellen*) stb.

■ A **tékozol** származékszó. | ☐ A *tékozik*-ból keletkezett -l gyakorító képzővel.

■ A **tékoz** elvonás. | ☐ Az igeiből jött létre elvonással a nyelvújítás korában.

📖 MNy. 15: 80; TESz.; EWUng. • Vö. *távol*, *távozik*, *tova*

tel <NSZ> † A: 1256/ *Theled* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 674); 1310 *telethlen* [sz.] [SZN.] (MNy. 1: 427); 1872 *Csoktele* [HN.] (Nyr. 1: 283) J: 'alap, föld, talaj | Grund, Boden'

telik A: 1372 u./ *beltelyenek* [l-j] (JókK. 24); 1372 u./ *tewl* [sz.] (JókK. 24), de vö. →*telek*; 1416¹ *bètèln^c* (BécsiK. 304); 1416 u./² *bètèlic* [v] (MünchK. 20rb); 1566 *tóllíc* be (Heltai: Fab. 201); 1803 *tell* [□] (NSz.); 1814 *tel* *vala* [□] (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'tele lesz | voll werden, sich füllen' # (JókK. 24) (↑); 2. [*meg~ik*] 1372 u./ 'végbemegy, megtörténik | sich vollziehen' (JókK. 140); 3. 1416 u./² 'idő' múlik | vergehen <Zeit>' # (MünchK. 55ra); 4. 1416 u./² 'teljessé válik; beteljesül | sich vervollständigen; sich erfüllen' (MünchK. 86va); 5. 1511/ 'futja vmire | langen, genug sein' # (TörtTár 1903: 416); 6. 1519 'csopotosul, csatlakozik | sich zugesellen' (JordK. 713); 7. [*öröme, kedve ~ik vmiben*] 1524 'örömét, kedvét találja vmiben | Freude an etw haben' # (MNy. 25: 69); 8. 1568 'hízik; növekszik | fett werden, anwachsen' (NySz.); 9. [*~ik vkitől*] 1660 'vmivé válik, vmire képes | können, vermögen' # (NySz.) Sz: ~**hetetlen** 1372 u./ *telhetettlen* (JókK. 151) | ~**hetetlenség** 1456 k. *telhetetlenfegheierth* (SermDom. 1: 437) | ~**t**- [birtokos személyjellel] 1590 Hold *tolte* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 224) | ~**ít** 1755 *telytenek* (NSz.)

tel <IGE> † A: 1470 *teli* (SermDom. 2: 749); 1506 *thelyedh* be (WinklK. 19r); 1582 *tellyed* be (NySz.) J: 1. 1470 'kiegészít, teljessé tesz, betölt, beteljesít | vervollständigen, erfüllen' (SermDom. 2: 749) (↑); 2. [főleg *be~*] 1506 'telít, tölt | füllen' (WinklK. 19r) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | ☐ Vog. (T.) *täwl* 'teljes, egész, teli'; osztj. (O.) *tel* 'ua.'; zürj. (KP.) *döl* 'ua., egész, teljes'; votj. *dol-dol*, *dolak* 'ua. <határozószóként is>'; ? cser. (U.M.B.) *tić* 'teljes, egész, teli'; ? finn *täysi* 'ua., egész, teljes; teljesség, bőség, sokaság'; lp. (norv.) *dæw* 'de-tölt, teletölt', (K.) *tīvt*, *tiēvt* 'teljes, egész, teli' [fgr. **täβde* vagy **tälkz*: 'teljes, egész, teli'; '? megtelik, teljessé válik']. ☐ A szó eredetileg igenévszó volt. A *tel* névszó a magyarban már korán elavult, csak néhány földrajzi névben adatolt. A 'talaj, föld, padló' jelentéshez vö. →*telek*¹; vö. még →*tele*, →*televény*. A *telik* ige másodlagosan keletkezett -ik visszaható igeképzővel; a visszahatas megjelölésére.

📖 NyK. 69: 170; TESz. *teljes* a.; MSzFE. *tele* a.; EWUng. • Vö. *tele*, *telek*¹, *telepedik*, *televény*, *teljes*, *tölt*

tél A: 1269 *teleleu* horost [sz.] (OkISz.); 1372 u./ *tely* [sz.] (JókK. 28); 1416 u./¹ *tèlbé* (BécsiK. 316); 1531 *theel* (ÉrsK. 476) J: 'hideg évszak | Winter' # Sz: **telel** 1269 [sz.] (OkISz.) (↑) | ~**i** 1372 u./ (JókK. 28) (↑) | ~**ies** 1833 *téliesebb* [sz.] (HasznMul. 1833. márc. 2.: 137); 1836 *telies* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ☐ Vog. (T.) *tāl*; osztj. (O.) *tāl*; zürj. (Sz.) *tēl*; votj. (Sz.K.G.) *tol*; cser. (KH.) *tel*; md. (E.) *t'el'e*, (M.) *t'al'a*; finn *talvi*; lp. (norv.) *dal've*: 'tél' [fgr. **tälβä* 'ua.']. ☐ A hangtanához vö. →*hajó*, →*hályog*.

tele A: 1372 u./ *tele* tewlt (JókK. 51); 1527 *tellyeb* (ÉrdyK. 480); 1561 *Teli* (NySz.); 1562 *tellyi* (NySz.); 1574 *telé* (NySz.); 1616/ *telli* (OkLSz.); 1775 *telle* (NSz.) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'a peremig érően, színültig levő állapotban | (bis an den Rand) voll' (JókK. 51) (↑); **2.** 1372 u./ 'megtöltve, színültig levő állapotban | voll gefüllt <sein>' (JókK. 7) | <MN> **1.** 1562 'színültig levő, megtelt | voll, gefüllt' # (NySz.); **2.** 1527 'teljes, egész | völlig, ganz' (ÉrdyK. 480) (↑)

■ Belső keletkezésű, de keletkezés módja vitatott. | **1.** Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A →*tel* névszóból keletkezett -e latívuszraggal; vö. →*bele*, →*ide* stb. Az eredeti határozói funkció ezzel az értelmezéssel magyarázható. **2.** Származékszó. | ⊕ A *telik* igéből (→*tel* névszó) keletkezett -e folyamatos melléknévi igenévképzővel; vö. →*fürge*, →*kerge* stb. Eszerint a szó eredetileg esetleg melléknév lehetett; határozószóvá határozói funkcióban vált; vö. az első szótörténeti adatokat (↑).

📖 NyK. 69: 170; TESz. *teljes* a.; EWUng. • Vö. *tel*, *teliden-tele*, *telivér*

telefon A: 1836 *telephoniumnak* (NTársalkodó 1836. márc. 8.: 160); 1857 *telephon* [ES. NEM M.] (NSz.); 1878 *telefonba* (NytudÉrt. 93: 73); 1893 *telefonozott* [sz.] (NSz.); NYJ. *téléfón* (MTsz.); *tefony* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1836 ? 'távíró(készülék) akusztikai jele, jelzése | akustisches Signal eines Telegraphen' (NTársalkodó 1836. márc. 8.: 160) (↑); **2.** 1878 'távbeszélő készülék | Fernsprecher' # (NytudÉrt. 93: 73) (↑) **Sz:** ~**oz** 1877 *telephonozták* (Ellenőr 1877. aug. 10.: [3]); 1882 *telefonozza* (NSz.)

telefoníroz Δ A: 1869 *telephonirozás* [sz.] (PNapló 1869. jan. 9.: [4]); 1904 *telephoníroz* (Radó: IdSz.) **J:** 'telefonál, telefonon beszél (vkivel) | telephonieren'

telefonál A: 1877 *telephonálni* [sz.] (FövL. 1877. nov. 23.: 1284); 1904 *telephonál* (Radó: IdSz.) **J:** 'telefonon beszél (vkivel) | telephonieren' #

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **telefon** nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Telephon*; ang. *telephone*; fr. *téléphone*; stb.: 'távbeszélő, telefon'. A franciában keletkezett [tudatos szóalkotás a gör. *τῆλε* 'távoli, messzi' + *φωνή* 'hang; beszéd' szavakból]. ⊕⊕ A magyarba főleg a németből került.

■ A **telefoníroz** német jövevényszó. | ⊖ Vö. Ném. *telephonieren* 'távbeszélőn beszél, telefonál'. ⊗ Megfelelői: ang. *(tele)phone*; fr. *téléphoner*; stb.: 'ua.'

■ A **telefonál** képzőcsere. | ⊕ A *telefoníroz*-ból keletkezett képzőcserével; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A *telefon* egyéb megnevezései: (R.) *távhangzó* tkp. 'messzire hangzó' (1882: Soprsz. 39: 305); *távbeszélő* (1897: PallasLex.). ⊕ A *telefon* 1. jelentésére nincs biztos adat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fonetika*, *fonográf*, *gramofon*, *magnetofon*, *mikrokozmosz*, *prófétál*, *szimfónia*, *televízió*, *xilofon*

telefonál → *telefon*

telefoníroz → *telefon*

telek¹ [4] **A:** 1086 *theluch* (Györffy: DHA. I: 250); 1194/ *Telky* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 146); 1211 *Telug* [sz.] (Oklsz.); 1211 *Zegthelegu* [HN.] (Oklsz.); (†1015) 1220 k. *Dedteluke* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1228/ *dienus teleke* [HN.] (Oklsz.); 1401 Budimer *telleke* [HN.] (Oklsz.); 1851 *telk* (NSz.); 1855 *telykek* (SoprSz. 34: 233) **J:** 1. 1086 'föld, talaj; földterület; faluhely | Grund, Boden; Gelände eines Dorfes' (Györffy: DHA. I: 250) (↑); 2. 1206 'jóság, birtok; építkezésre is alkalmas kisebb földtulajdon | Grundbesitz; Baugrund' # (Oklsz.); 3. 1228 'megművelt föld | bebauter Boden' (Oklsz.); 4. 1271 'trágyás legelőrészt, trágyázott föld | gedüngte Weide, gedüngter Boden' (Oklsz.); 5. 1387 'műveletlen földterület; cserjés, bozótos hely | unbebauter Boden; Gesträuch' (Oklsz.); 6. 1870 'trágya, szemét, ganéj | Dünger, Mist' (Nyr. 97: 341) **Sz:** **telkes** 1255/ *Telcus* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 325)

■ Származékszó. | ☐ Valószínűleg a →*tel* 'föld, talaj, padló' névszóból keletkezett, amely egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja. De azzal is számolni lehet, hogy a szó a *tel* igéből, ugyanannak az igenévszónak az igei értékű tagjából jött létre. A szóvég *-k* névszóképző; vö. →*farok*, →*lélek*, ill. →*burok*, →*hajlék* stb. Az eredeti jelentés 'vmivel elkevert, áz(tat)ott föld' lehetett; ehhez vö. a 4. jelentést; vö. még →*televény*. A 6. jelentés metonímia a 4. jelentés alapján.

📖 MNy. 30: 40, 43: 207, 67: 418; TESz.; EWUng. • Vö. *ős-*, *tel*

telek² [4] **A:** 1685 *telekes* [sz.] (MNy. 61: 490); 1721 *telekő* [sz.] (MNy. 7: 278); 1735 *tellekes* [sz.] (MNy. 60: 492); 1838 *telke* (Tzs. *Telek* a.); NYJ. *telég*, *telenk*, *telleng* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1685 'bocskorszíj | Bundriemen' (MNy. 61: 490) (↑); 2. 1721 'ostorszíj; ostorzsínór | Peitschenriemen; Peitschenschnur' (MNy. 7: 278) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Az 1. jelentés lehetett az eredeti; a 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

telep → *telepedik*

telepedik [3] **A:** 1456 k. le *telepedet* [sz.] (SermDom. 1: 480); 1513 *letelepedotvolna* (NagyszK. 161); 1551 *letelepedic* [▽] (NySz.); 1552 meg *telepefnek* (RMNy. 2/2: 96); 1704 *telepeszik*, *telepszem* (BercsLev. 192, 256) **J:** 1. 1456 k. 'helyet foglal, elhelyezkedik | sich niederlassen. Platz nehmen' (SermDom. 1: 480) (↑); 2. 1518 k. 'elfoglalja leendő lakóhelyét, állandó jelleggel letelepül | sich ansiedeln' # (PeerK. 313)

telepít **A:** 1533 le *telepete* (MNy. 61: 490); 1574 le *telepity* (RMNy. 2/2: 242) **J:** 1. [főleg *le~*] 1533 'embert, embercsoportot lakóhelyére költöztet | seßhaft machen, ansiedeln' # (MNy. 61: 490) (↑); 2. 1640 '(létesítményt) állandóra elhelyez | (Errichtung) dauerhaft anlegen, hinstellen' # (NySz.)

telep **A:** 1763 *Telep* (NSz.) **J:** 1. 1763 'a letelepedés helye | Niederlassung, Sitz, Ansiedlung' (NSz.) (↑); 2. 1801 'település, kolónia, telepítés | Kolonie, Siedlung' (Szily: NyÚSz.); 3. 1840/ 'tároló hely, lerakat | Lager, Depot' # (NSz.); 4. 1844 '(fizikában:) áramszolgáltató berendezés | Batterie (Phys)' (Szily: NyÚSz.) **Sz:** ~**es** 1831 *telepes* bérczek <MN> 'telepekben élő v. így elhelyezkedő | ' (TudGyűjt. 15/9: 92); 1840 *telepes* <FN> 'vhova (be)telepített személy | Ansiedler, Kolonist' (NSz.); 1858 *telepes* növények 'gyökérre, szára és levélre nem tagozódó testű, alsóbbrendű növények | Thallophyten' (BpHírlap 1858. ápr. 8.: [2])

települ **A:** 1830 *települt*-meg (Minerva 6/4: 155); 1833 *települ*ni [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1835 *települ* (Tzs.) **J:** 1. 1830 'helyet foglal, elhelyezkedik | sich niederlassen, Platz nehmen'

(Minerva 6/4: 155) (↑), 1835 'ua.' (Tzs.) (↑); **2.** 1833 ? 'elfoglalja leendő lakóhelyét, állandó jelleggel letelepedik | sich ansiedeln' # (Szily: NyÚSz.) (↑), 1838/ 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi igéi egy relatív fiktív töből eredő származékszavak. | (⊕) A relatív tö -*p* mozzanatos képzővel keletkezett a *tel* 'megtelik, teljessé válik' (→*tel* névszó) szóból. A szóvég -*d* gyakorító-visszaható képző, -*ít* műveltető képző.

■ A **telep** elvonás. | (⊕) Az igékből lett elvonva a nyelvújítás termékeként; keletkezéséhez a →*telek*¹ analógiája is hozzájárult.

■ A **települ** származékszó. | (⊕) A *települ* a relatív töből jött létre -*ül* visszaható igeképzővel. A szó jelentésváltozásához vö. →*telek*¹.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 161; EWUng. • Vö. *tel*

telepít → *telepedik*

települ → *telepedik*

televény **A:** 1641 *televény* (MonTME. 5: 84); 1836 *Telveny* (Kassai: Gyökerésző 5: 87) **J:** **1.** 1641 'trágya | Dünger' (MonTME. 5: 84) (↑); **2.** 1708 'összetorlódott, összehordott dolgok; összehordott szemét, gaz | zusammengetragene Sachen; angehäufter Mist, gejädetes Unkraut' (Pápai Páriz: Dict.); **3.** 1838 'kerti föld; zsíros, kövér föld | Gartenerde; Humuserde' (Tzs.); **4.** 1853 'tartalom | Inhalt' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *telik* 'megtelik' →*tel* névszó) igéből keletkezett -*vény* névszóképzővel; vö. →*eresztvény*, →*sövény* stb. A földterület feltöltéséhez vö. →*telek*¹. (⊙) Leginkább mezőgazdasági szakszóként él. (Ⓐ) Az ukránból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 30: 40; NytudÉrt. 88: 72; TESz.; EWUng. • Vö. *tel*

televízió **A:** 1924 *televisio* (SzékelyN. 1924. jan. 17.: [3]); 1929 *televisio* (Radó: IdSz.); 1932 *televízió* (Sauvageot: FrMSz. *télévision* a.); 1963 *televízió* (NSz.) **J:** **1.** 1924 'mozgóképek továbbítása | Übertragung bewegter Bilder; Fernscheidung' (SzékelyN. 1924. jan. 17.: [3]) (↑); **2.** 1937 'tévékészülék; tévéadó | Fernsehapparat' # (KanadaiMM. 1937. jan. 16.: 3); **3.** 1962 '(televízió mint intézmény); televíziós adó(állomás), tévéadó | Fernsehanstalt; Fernsehsender' # (ÉrtSz.)

tévé **A:** 1963 *tévé*; *tévézni* [sz.] (Újírás 1963/12: 1439); 1973 *tévéből* (NSz.) **J:** **1.** 1953 'tévékészülék | Fernsehapparat' # (Újírás 1963/12: 1439) (↑); **2.** 1963 'mozgóképtovábbítás; tévéadás, televíziós közvetítés | Übertragung bewegter Bilder; Fernscheidung' (Újírás 1963/12: 1439) (↑); **3.** 1988 '(televízió mint intézmény); televíziós adó(állomás), tévéadó | Fernsehanstalt; Fernsehsender' # (NSz.) – De vö. 1959 *TV*-néző 'tévéadás, televíziós közvetítés | Fernscheidung' (NSz.)

■ A szócsalád korábbi tagja, a **televízió** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Television* 'mozgóképek továbbítása; televízió'; ang. *television* 'ua.'; tévékészülék'; fr. *télévision* 'ua.'; stb. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *τῆλε* 'nagyon messze, távol' és a lat. *visio* 'nézőpont, szempont' alapján]. (⇒) A magyarba a különböző világnyelvekből került.

■ A **tévé** rövidülés. | (⊕) A *tévé* rövidített alak, de keletkezésében nemzetközi megfelelők is közrejátszottak; vö. ném. *TV* 'mozgóképek továbbítása; televízió'; ang. *TV*, *T.V.* 'ua.';

tévékészülék'; fr. *T. V.* 'ua.'; stb. A televízió rövidített alakja az angolból terjedt el.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *telefon*, *vizitáció*

teliden-tele × **A**: 1577 k. *teleden tele* (OrvK. 98); 1636 *Teliden-teli* (NySz.); 1786 *teliden tele* (NSz.); 1795 *teleden teli* (NSz.) **J**: 'egészen tele, színültig | ganz voll'

telides-tele × **A**: 1781 *tellyedes tele* (NSz.); 1789 *teledes teli* (NSz.); 1791 *telides teli* (NSz.); 1837/ *telides-tele* (NSz.) **J**: 'egészen tele | ganz voll'

telis-tele **A**: 1814 *teles-teli* (NSz.); 1832 *Telis teli* (Kreszn.) **J**: 'egészen tele | ganz voll'

teliseded-tele × **A**: 1835 *telisedeteli* (Társalkodó 1835. aug. 26.: 273); 1836 *telésded tele*, *teliseded-tele* (NSz.); 1838 *Telesded-teli* (Tzs.) **J**: 'egészen tele | ganz voll'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ **A** → *tele* ~ *teli* szóból keletkezett. A kialakulásmódjához vö. → *diribdarab*, → *icipici* stb. Az előtag mindegyiknél ugyanannak a továbbképzéseként keletkezett. A *teliden-*, *telides-* és a *teliseded-* szavaknál a szó belseji *d* (-*ded*) kicsinyítő képző; vö. *gyengéd* (→ *gyenge*), *kicsid* (→ *kicsi*) stb. A *telides-* és a *telis-* szóvége -*s* melléknévképző, a *teliden-* szóvége -*n* módhatározórag. ⊖ Egyéb régi, ill. népnyelvi megnevezések: *telljen teli* 'egészen, teljesen' (1617: NySz.); *telesleg tele* 'ua.' (1792: NySz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tele*

telides-tele → *teliden-tele*

telik → *tel*

teliseded-tele → *teliden-tele*

telis-tele → *teliden-tele*

telivér **A**: 1830 *telivér* (Szily: NyÚSz.) **J**: <FN> 1830 'fajtatisztán tenyésztett állat, főleg ló | Vollblut' (Szily: NyÚSz.) (↑) | <MN> **1.** 1833 'fajtatiszta | rassenrein' (NSz.); **2.** 1844 'igazi, vérbeli | unverfälscht' (NSz.)

■ Angol mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ang. *full-blood* 'telivér <fn>', *full-blooded* 'telivér <mn>'. Az angol minta a magyar lótarast fellendítő gróf Széchenyi István (1791–1860) angol kapcsolatai alapján feltételezhető. A szó elterjesztéséhez a német is hozzájárulhatott; vö. ném. *Vollblut* 'telivér <fn>', *vollblütig* 'telivér <mn>'. ⊕ **A** magyarban: *teli* 'teljes, egész' (a → *tele* változata) + → *vér* összetételi tagokból áll. – A *telivéresség* 'vérmesség, szangvinikus vérmérséklet; agyvérzés, szélütés' (1777: NSz.), *telivérűség* 'ua.' (1800: NSz.) ugyanazokból az elemekből keletkeztek, de a címszótól függetlenül.

📖 Msn. 8: 125; TESz.; EWUng. • Vö. *tele*, *vér*

teljes **A**: 13. sz. eleje/ *teles* (KTSz.); 1372 u./ *tellefek*, *teljfen*; meg *tellyefewlt* (JókK. 1, 7, 134); 1416 u./¹ *tèllès* (BécsiK. 4); 1553 *töllyes* (NySz.); 1568 *tellisek* (NySz.); 1580 k. *Teljes*

(MKsz. 1887: 108); 1608 *tellves* (NySz.); 1863 *têjes*; *tejesleg* [R.] (Kriza [szerk.] Vadr. 461, 519); NYJ. *tejjes* (OrmSz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'vmivel tele, vmiben bővelkedő | voll' # (KTSz.) (↑); 2. 1405 k. 'kerek, gömbölyded | rund, rundlich' (SchlSzj. 60.); 3. 1416 u./¹ 'a legnagyobb fokú, mértékű; korlátozás, megszorítás nélküli | vollkommen; absolut' (BécsiK. 4) (↑); 4. 1416 u./² 'csorbíthatlan; hiánytalan | unverkürzt; unverkümmert, völlig' # (MünchK. 102ra); 5. 1512 k. 'egész, összes, együttes | ganz, gesamt' # (WeszprK.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *telyeffeguel* (JókK. 7) | ~**ít** 1372 u./ meg *telyefejtjua* (JókK. 22) | ~**edik** 1372 u./ *telyefegyenek* (JókK. 124) | ~**ül** 1372 u./ (JókK. 1, 7, 134) (↑) | ~**séges** 1456 k. *telles feghes* (SermDom. 2: 553) | ~**ítmény** 1853 *Teljesítmény* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**séggel** 1456 k. *telleffegel* 'egész, hiánytalan, tökéletes | vollständig, vollkommen, ganz' (SermDom. 1: 292)

■ Származékszó. | (⊕) Valószínűleg a →*tel* névszóból, egy eredeti igenévszó névszói értékű tagjából keletkezett. De azzal is számolni lehet, hogy a *tel* igéből, ugyanannak az igenévszónak az igei értékű tagjából jött létre. A szóvég -s melléknévképző; vö. *lakos* (→*lak*¹), *tilos* (→*tiloszik*) stb. A szó belseji *lj*-s változat megkettőzéssel és az eredeti *teles* változat szó belseji *l* hangjának palatalizációjával magyarázható; vö. *beljebb* (→*be*¹), *feljebb* (→*fel*) stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *telj* 'bőség, gazdagság, tökéletesség, teljesség' (1759: NSz.), 'elégedettség, beteljesedés' (1832: NSz.), 'teltség, kövérség' (1845: NSz.); a *telj* a *teljes* szóból keletkezett elvonással, tudatos szóalkotás a nyelvújítás termékeként. – Csak a *teljhatalom* (1823: NSz.) összetétel előtagjaként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tel*

tél-túl × **A:** 1570 *tiltul* (NySz.); 1604 *Tetul* (Szenczi Molnár: Dict. Interrado a.); 1608 *tétul* (NySz.); 1664 *téltul* (MonÍrók. 8: 371); 1790 *tétól* (NySz.); NYJ. *téltul*, *téntul* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1570 'itt-ott, néhány helyen | hie und dort, hüben und drüben' (NySz.) (↑); 2. 1597 'innen-onnan | von hier und dort' (NySz.); 3. 1664 'összevissza, szanaszét | durcheinander' (MonÍrók. 8: 371) (↑); 4. 1702 'felületesen | oberflächlich' (NySz.); 5. 1790 'ide-oda | hin und her' (NySz.) (↑)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) A *té* (→*tétova*) határozószó megszilárdult ragos alakulatának -l ablatívuszragos *tél* alakja + a →*túl* szó összetétele. A 2. jelentés lehetett az eredeti. A lokatívuszi 1., 5. jelentéshez vö. →*közel*, →*távol*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tétova*, *túl*

téma **A:** 1790/ *thema* (NSz.); 1808/ *théma* (NSz.); 1894/ *témái* (NSz.) **J:** 1. 1790/ 'a közlés tárgya | behandelter Gegenstand' # (NSz.) (↑); 2. 1847 'zenei motívum | musikalisches Thema' (NSz.)

tematika **A:** 1895 *tematikai* [sz.] (BpHírlap 1895. nov. 10.: 11); 1915/ *tematikai* [sz.] (NSz.) **J:** 'tárgykör, témakör | Thematik'

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *Thema*; ang. *theme*; fr. *thème*; stb.: 'említett tárgy; a beszéd tárgya; motívum <zene>'; – vö. még lat. (h.) *thema* 'az eszmecsere, megbeszélés témája' [< gör. *θέμα* 'ua.'] | ném. *Thematik*; ol. *tematica*; or. *memamuka*; stb.: 'tematika, témakör'. (⇒⊕) A magyarba a *téma* a latinból (1. jelentés) és német közvetítéssel (2. jelentés) került, a *tematika* főleg a németből, latin végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *téka*

tematika → *téma*

temeng Δ **A:** 1479 *themeng* (Gl.); 1490 *Temyngh* (Oklsz.) **J:** 'általvető, iszák | Quersack'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Jövevényszó lehet, az átadó nyelv azonban meghatározhatatlan.

📖 TESz.; EWUng.

temet **A:** 12. sz. vége/ *tumetivc* (HB.); 1270/ *Temethyn* [sz.] [HN.] (Szentpétery: KritJ. 211: 51); 1416 u./¹ *èltèmeti* (BécsiK. 193) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'halottat, állati hullát' elföldel; 'halottat' kegyeletet kifejező szertartás keretében elbúcsúztat | begraben; zu Grabe tragen' # (HB.) (↑); 2. 1270/ 'földdel, kavicsal leszórt (talaj) | mit Erde, Kies beschütten (Boden)' (Szentpétery: KritJ. 211: 51) (↑); 3. 1372 u./ 'tömegével elborít; tömegével elborítva elpusztít | verschütten, verschüttend vernichtenten' # (JókK. 160); 4. [főleg *el~*] 1545 'elfelejteni, elfojtani igyekezik | trachten, etw zu vergessen' (RMKT. 2: 194); 5. 1667 '(<növényt> ültet | pflanzen' (Lippay: PsoniK. 3: 21); 6. 1788 '(<gödört, üreget> földdel, ritkán más anyaggal betölt | (Grube, Höhlung) verschütten' # (NSz.); 7. 1788 'eldug, elrejt, magába rejt (átvitt értelemben is) | verstecken, verbergen (auch abstr.)' # (NSz.); 8. 1840 'töm (<kacsát, libát> | (Ente, Gans) stopfen' (MTsz.); 9. 1897 'rágalmazással tönkretesz | mit Verleumdung zugrunde richten' (MTsz.) **Sz:** ~**vény** 1270/ [HN.] (Szentpétery: KritJ. 211: 51) (↑) | ~**és** 1372 u./ *temetefemre* (JókK. 141) | ~**ség** 1372 u./ *temetfegre* 'temet(kez)és | Begräbnis' (JókK. 143) | ~**et** 1416 u./² *èltemetebèn* 'ua.' (MünchK. 50va) | ~**ő** 1506 *temethő* földeth 'FOLY MN-I IGENÉV' (WinklK. 179); 1552 'temet(kez)és | Begräbnis' (NádLev. 85); 1620 'a halottak eltemetésére hivatalosan kijelölt terület | Friedhof' (Nyr. 92: 342) | ~**kezik** 1508 *temetközék* (NádK. 469)

■ Származékszó. | (△) A →*töm*-ből keletkezett -*t* műveltető igeképzővel; vö. *sirat* (→*sír*¹), →*tölt* stb. A jelentésváltozáshoz vö. az alapszó 'ás, kiás' jelentését, a →*tölt* ige *töltevény* származékszavát. A jelentések főleg az eredeti 1. jelentésből keletkeztek. A *temető* származékszó főnevesüléséhez vö. *temető föld* tkp. 'temetkezési hely' (1506: WinklK. 179), *temetőhely* 'ua.' (1519: JordK. 38) stb. Más megnevezés a *temető* szóra: →*cinterem*. (△) A magyarázat, hogy a *t* végződés egy mozzanatos képző, kevésbé valószínű.

📖 MNy. 30: 39; TESz.; Nyr. 100: 458; EWUng. • Vö. *töm*

temonda → *temondád*

temondád × **A:** 1577 k. *The mondád fweth* (OrvK. 37) **J:** 1. [főleg ~*fű*] 1577 '(<különféle növények, pl. nárcisz és több keresztesvirágú megnevezésére> | <zur Benennung versch. Pflanzen, zB. der Narzisse und mehrerer Kreuzblütler>' (OrvK. 37) (↑); 2. 1618 'pletyka, rosszindulatú (szó)beszéd | Klatsch, üble Nachrede' (NySz.)

temonda Δ **A:** 1664 *te-monda* (Gyöngyösi: ÖK. 1: 158); 1879 *Témonda* (Nyr. 8: 532); NYJ. *tamonda* (ÚMTsz.) **J:** 'pletyka, rosszindulatú (szó)beszéd | Gerede, üble Nachrede'

■ A szócsalád alapja, a **temondád** egy mondat főnevesülésével keletkezett összetétel. | (△) A *te mondád* 'te mondtad' (1416 u./²: MünchK. 33va) alapján keletkezett a →*te* és a →*mond* E/2. személyű, elbeszélő múltú alakjából. Hasonló főnevesüléshez vö. →*lebu*j, →*légyott* stb. A 2. jelentés volt az elsődleges; ez azzal magyarázható, hogy a fecsegő nők egymásra hivatkoznak. A növénynevek keletkezése nem világos; a szó használata ebben a jelentésben esetleg bármilyen babonával összefügghet.

■ A **temonda** elvonás. | (△) A *temondád*-ból lett elvonva.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mond*, *te*

temperamentum A: 1583 *temperamentom* (MNy. 66: 344); 1698 *temperamentum* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 442); 1801 *Temperámentumon* (NSz.) J: 1. 1583 'klíma | Klima' (MNy. 66: 344) (↑); 2. 1698 'levegő mint természeti elem | Luft als Naturelement' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 442) (↑); 3. 1752 'vérmérséklet | Gefühlsanlage' # (NSz.); 4. 1891 'élénkség; szenvedélyesség | Lebhaftigkeit; Leidenschaftlichkeit' # (Füredi: IdSz.) Sz: ~os 1876 *temperamentumos* 'élénk, heves | temperamentvoll' (MNv. 1876. jún. 4.: 360)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *temperamentum* 'helyes arány, középút; mértékletesség', *temperamentum caeli* 'mérsékelt éghajlat', (tud.h.) *temperamentum sanguinis* 'vérmérséklet' [< lat. *temperare* 'mérsékel; megfékez, kordában tart; szabályoz, irányít' < lat. *tempus* 'idő; vmire alkalmas idő']. (≈) Megfelelői: ném. *Temperament*; fr. *tempérament*; stb.: 'vérmérséklet, temperamentum'. (△) A 3. jelentés azon a középkori orvosi felfogáson nyugszik, hogy a lelki állapotot, az ember alaptermészetét az emberi testnedvek aránya határozza meg. A 4. jelentés úgy keletkezett, hogy ez a vérmérséklet a legerősebben a szenvedélyes, élénk emberekben nyilvánul meg; vö. még a *temperamentumos* származékot.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tempó*

templom A: 1410 k. *têplû* (MNy. 53: 347); 1416 u.¹ *tèmplom* (BécsiK. 305); 1416 u.² *templomnac* (MünchK. 10ra); 1515 k. *Templwmhoz* (AporK. 214); 1566 *timpolomokba* (Heltai: Fab. 52); 1863 *Tamplom, támpolony, taplom, teplom* (Krizsa [szerk.] Vadr. 519); NYJ. *támlom, támplom, tamplony, táplony, tēmplom* (MTsz.); *templon, teplam* (ÚMTsz.) J: 'istentisztelet céljára való nagy épület | Kirche; Tempel' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *templum* '(a madárjós által) kijelölt megfigyelőkör; (vmely istenségnek) felszentelt hely; templom' [bizonytalan eredetű, esetleg a lat. *tempus* '(idő)szakasz, részlet' alapján; a korábbi jelentés 'körülfogott helyiség' lehetett]. (≈) Megfelelői: ném. *Tempel*; fr. *temple*; stb.: 'nem keresztény, ill. nem katolikus templom'. (△) A magyarban a legtöbb változat a szó belseji mássalhangzótorlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *templom*; szln. *templom*: 'templom'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *katedrális, tempó*

tempó A: 1759 *tempo* (NSz.); 1789/ *tempóra* (NSz.); 1863 *timpó* (Krizsa [szerk.] Vadr. 520); NYJ. *tēmpó* (MTsz.) J: <FN> 1. 1759 'idő(tartam) | Zeitspanne, Zeitdauer' (NSz.) (↑); 2. 1788 'ütem, taktus | Takt' (NSz.); 3. 1799/ ? 'viselkedés(mód), modor | Benehmen, Verhalten' (I.OK. 30: 262), 1841 'ua.' (NSz.); 4. 1817 'gyorsaság | Schnelligkeit' # (NSz.); 5. 1836 '⟨sportban:⟩ végső harc, végső küzdelem | Endkampf ⟨im Sport⟩' (NSz.); 6. 1863 '⟨mesterségbeli⟩ fogás | Kunstgriff' (Krizsa [szerk.] Vadr. 520) (↑); 7. 1889 '⟨úszásban:⟩ láb-, ill. karcsapás | Arm- bzw. Beinschlag ⟨beim Schwimmen⟩' (NSz.) | <isz> 1901 'hajrá!, gyorsabban! | ⟨Anfeuerung zu größerer Schnelligkeit⟩' (Bánhidi: Sportny. 301)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tempo*; ang. *tempo*; fr. *tempo*; ol. *tempo*: 'időtartam, időszakasz; időmérték, ütem, ritmus, taktus; gyorsaság, sebesség', a németben 'magatartásmód; töltetgyújtás a nagyobb sebességért' jelentésben is, az olaszban '⟨a sportban⟩ a futás (utolsó) szakasza' is. Az olaszból terjedt el [lat. *tempus*, *tempum* [tárgyeset] 'idő, időtartam']. (⇒△) A magyarba a legtöbb jelentés a németből került, néhány (pl. a 2., 5.) az olaszból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *temperamentum, templom*

ten → *te*

tendál A: 1815 *tendálnának* (Frontius–Érfalvi Halmágyi: HáromKönyv. 1: 174); 1865 *tendálni* [sz.] (Babos: KözhSzt.) J: 'irányul | tendieren'

tendencia A: 1817 *tendentiája* (TudGyűjt. 1/6: 66); 1830 *tendentiáját* (NSz.); 1877 *tendenciájának* (NSz.) J: 'irányzat(osság), célzat(osság) | Tendenz'

tendenciózus A: 1855 *tendentiosus* (PNapló 1855. márc. 17.: [3]); 1864 *tendentiosus* (NSz.); 1872/ *tendentiósus* (NSz.); 1880 *tendentiozus* (NSz.); 1910 *tendenciózus* (Kelemen B.: IdSz.) J: 'irányzatos, célzatos | tendenziös'

■ A szócsalád **tendencia**, **tendál** tagjai latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. (k.h.) *tendentia* 'irány, tendencia' | lat. *tendere* 'feszít, kihúz, kiterít, széttár, bővül, kiszélesedik; igyekezik, megerőlteti magát, törekszik vmire', (h.) vmire irányul, tendál [indoeurópai eredetű; vö. óind *tanōti* 'kinyújt, megnyújt, feszít; nyúlik, megnyúlik, kiterjed; tart'; gör. *τείνω, τινάω* 'megfeszít, kinyújt'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Tendenz, tendieren*; ol. *tendenza, tendere*; stb.: 'irány, tendencia', 'hajlik, hajlamos'. A *tendál* szó *ál* szóvége a magyarban keletkezett, az →*ágál* stb. analógiájára.

■ A **tendenciózus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *tendenziös*; fr. *tendancieux*; ol. *tendenzioso*; stb.: 'szándékos, irányzatos, célzatos'. (⇒Δ) A magyarba több nyelvből került, latinosított szóvéggel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊂) A (R.) *tendenc* 'irány, tendencia' (1809/: NSz.) a németből (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *intendáns, tenor, tintok, tónus*

tendencia → *tendál*

tendenciózus → *tendál*

tendül → *teng*

ténfereg [1] A: 1685 e. *ténfereg* (Kreszn.); 1790 *dénfereg* (NSz.); 1790 *tenfereg* (NSz.); 1799 *ténfereg* [sz.] (NSz.); 1829 *Ténförgök* (TudGyűjt. 11: 95); 1863 *Ténfereg* (Kriza [szerk.] Vadr. 520); NYJ. *dénbörög* (Bálint: SzegSz.); *tímfereg* (ÚMTsz.) J: 1. 1685 e. 'fetreng; hempereg, hentereg | sich wälzen; sich herumkugeln' (Kreszn.) (↑); 2. 1790 'bolyong, tévelyeg | umherschlendern; jmdm unter den Füßen sein' (NSz.) (↑); 3. 1790 'lézeng, lödörög; lábatlankodik | umherschweifen' (NSz.) (↑); 4. 1791 'támolyog, tántorog | taumeln' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (⊕) Feltehetőleg a →*fentereg* ige *féntereg* változatából keletkezett hangátvetéssel. Az 1. jelentés lehetett az eredeti, a többi valószínűleg a →*tévelyeg* hatására jött létre. (Δ) Összefüggése a →*fordít* szócsaláddal, ill. az ótörök származtatása téves.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 187; EWUng. • Vö. *fentereg*

teng Δ A: 1531 (e)*tengünk* (ThewrK. 167); 1564 *teneg* (OkI Sz.); 1689 *tóngódik* [sz.] (NySz.); 1805 *téneg, tēng* (NSz.) J: 'szűkös viszonyok között él, tengődik | sich kümmerlich fortbringen' Sz: ~et 1578 [sz.] 'nyomorúságosan éldegél | (sein Leben) fristen' (Bornemisza:

ÖrdKis. 115) | ~**ődik** 1689 'szűkös viszonyok között él, tengődik | sich kümmerlich fortbringen' (NySz.) (↑)

tendül × **A**: 1564 *tendillyenek* [l-j] [ʔ/ɟ] (Oklsz.); 1564 *töndülljenek* [ɟ] (Oklsz.); 1591 *megh ... tendw'l* (Nyr. 70: 154); NYJ. *tëndül* (ÚMTsz.) **J**: '(újból) erőre kap; megjavul, meggyógyul, gyarapodik | (wieder) zu Kräften kommen; sich bessern, zunehmen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. Szorosan összefügghet a →*tenyészik* szótövével. A szóvég -g gyakorító képző, -dül kezdő-visszaható igeképző. Az onomatopoetikus magyarázat mellett szólnak a →*cseng*, →*leng*, →*peng* stb. onomatopoetikus igék, amelyek alaktani struktúrája a *teng*-ével azonos; vö. a *teng-leng* 'inog, ingadozik; henyél, teng-leng, lóg' (1617: NySz.) összetételt is, ikerszó a →*teng* + →*leng* tagokból. A feltehetőleg az ugyancsak onomatopoetikus →*lézeng* és →*pang* igék nemcsak alaktani, hanem jelentéstani szempontból is közel állnak a *teng* szóhoz. A *teng* és a →*tenyészik* jelentéseinek viszonyához vö. →*vegetál* a jelentésváltozás két irányba bizonyosan úgy ment végbe párhuzamosan, hogy a -g, ill. az -ész gyakorító képző a tőhöz járult. Az ugyanebből a töből különböző képzőkkel főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek tűnő személynevek is arra utalhatnak, hogy a tő akkor önálló lexámaként élt: 1231 *Thene* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 496); 1276 *Theneu* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 165). A *tenget* és *tengődik* származékszavak ma valamivel gyakrabban használatosak, mint a *teng*. A *tendül*, amelynek alakja inkább *teng*-hez, jelentése inkább a *tenyészik*-hez áll közel, kapcsolatot képez ezek között az igék között; a jelentéshez vö. még *pendül* (→*peng*). – A (N.) *tönd(ik)* 'megerősödik; javul, nő, gyarapodik' (Nyr. 38: 320) szorosan összefügg a *tendül* szóval; vö. →*csend*¹: *csendül* (→*cseng*). (⊕) A *leng* török töből való magyarázata leginkább alaktani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 70: 154; TESz.; StUASuppl. 1: 189; Benkő: FiktI. 52, 86; MNy. 90: 465; EWUng. • Vö. *tenyészik*

tengelic **A**: 1320 *Tengelych* [HN.] (Oklsz.); 1357 *Tenglich* [HN.] (Oklsz.); 1358 *Tengwlich* [HN.] (Oklsz.); 1525 k. *Thengelych* (MNy. 11: 82); 1533 *Tengőlicz* (Murm. 1046.); 1560 k. *Tyngylich* (GyöngySzt. 140.); 1577 *tengiricz* (KolGl.); 1805 *tengēlicz* (NSz.); 1825 *Tenglicze* (NSz.) **J**: **1.** 1320 'tarka tollú kis énekesmadár | Stieglitz (*Carduelis carduelis*)' (Oklsz.) (↑); **2.** 1897 'gerle | Turteltaube' (MTsz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (⊖) Blg. *циглей*; szbhv. *štiglec*, *štiglic*, *štiglic*; cseh (R.) *stehlec*; szlk. (N.) *štiglic*; stb.: 'tengelice' [onomatopoetikus szó]. Vö. még cseh *stehlík*; szlk. *stehlík*: 'ua.'. (⊕) Szláv nyelvből való származtatása mellett szólnak szótörténeti és jelentéstani okok is. A szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásához vö. →*kadarka*, →*toklász*. A szó belseji *n* inetimologikus. A *tenglíce* változat vagy a szóvégi *a*-s szláv változatra megy vissza, vagy talán kicsinyítő képzővel jött létre. A 2. jelentés metafora. (⊖) Idetartoznak: *stiglic* 'ua.' (1695: MNy. 90: 254); *tiglinc* 'ua.' 1787; *stiglinc* 'ua.' (1801/: NSz.); *istiglic* 'ua.' (1844: NSz.) stb. Ezek feltehetőleg ugyancsak egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből (↑) jöttek létre, keletkezésükhöz a ném. *Stieglitz* 'pintyfélé madár' is hozzájárult, amely cseh jövevényszó (↑). (⊕) A *stiglinc* változat szó belseji *n*-je inetimologikus; az *istiglic* változat eleje a mássalhangzótorlódás feloldására szolgál. (⊕) A *tengelic* németből (kfn.) való származtatása nem meggyőző.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 770; StSl. 12: 51; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

tengely **A**: 1395 k. *tengel* (BesztSzj. 777.); 1587 *Töngö* (Oklsz. *tengély-karika* a.); 1590 *Tengely*, *tengőly* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 56, 154); 1805 *tengély* (NSz.); NYJ. *ténge* (ÚMTsz.); *tengő*, *tengü* (MTsz.) **J**: **1.** 1395 k. 'forgó v. lengő testek rögzítésére szolgáló rúd,

jármű kerekeinek támasztéka | Achse' # (BesztSzt. 777.) (↑); 2. 1925 'a növény szára és gyökere együtt | Stengel samt Wurzel der Pflanze' (RévaiLex. 18: 121) Sz: ~es 1463 [SZN.] (MNY. 54: 560)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Oszm. *dingil*; kar. *təngil*; csuv. *tənal*; stb.: 'tengely'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (⊕) A magyarba átkerült alak **teñil*. Az *l* > *ly* palatalizációhoz vö. →*keselyű*, →*toklyó* stb. (⊙) Másodlagos 2. jelentésében növényteni műszó.

📖 MNY. 3: 361; TESz.; EWUng.

tenger A: 1152 *Tengurdi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206818); 13. sz. eleje/ [te]nguruknec (KTSz.); 1256 *Tengerd* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1416 u.¹ *təngərt* (BécsiK. 18); 1495 e. *tengor* (GuaryK. 6); 1528 *tengyer* (SzékK. 349); 1533 *tengwr* (Komjáti: SzPál. 13a); 1548 *təngörnec* (SzZsolt. 30a); NYJ. *tengely*, *tengeri* (MTsz.) J: 1. 1152 ? 'nagy kiterjedésű, sós állóvíz | Meer, See' # (MNL (OL) Dl. 206818) (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (KTSz.) (↑); 2. [jelzői értékben] 1573 'rengeteg, tömérdek | ungeheuer, unzählig' (NySz.); 3. 1636 'nagy mennyiség | Unmenge' (NySz.) Sz: ~i 1416 u.³ *tengeri* 'tengerhez tartozó, erre vonatkozó | Meer(es)-' (AporK. 87) | ~nyi 1750 *tengernyi* (Wagner: Phras. *Vexo* a.) | ~ész 1829 *tengerész* (MNY. 4: 256)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšγ. *tāngiz*; CC. *tāngiz*; tat. *dingez*; stb.: 'tenger'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (⊕) A szóvégi köztörök *z* – csuv. *r* megfeleléshez vö. →*iker*, →*sár*¹ stb. A magyarba átkerült alak **tāñir*. A szó eredetileg a Fekete-tengert jelölte; ebben a térségben élt a magyarság a honfoglalás előtt hosszú ideig. A 2., 3. jelentés metafora.

📖 MNY. 3: 361, 58: 151; TESz.; Ligeti: TörK. 305; EWUng. • Vö. *tengeri*, *tengerszem*

tengeri × A: 1724 *tengerit* (Balassa I.: Kukorica 90); 1805 *tengéri* (NSz.); 1846 *tengiri* (NSz.); NYJ. *tengeri* (MTsz.); *tengöri* (ÚMTsz.) J: 'kukorica | Mais'

■ Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | (⊕) A *tengeri búza* (↑) szószerkezetből keletkezett. A szószerkezet jelzője a tengeren túli (amerikai), ill. a növény származásának tengeri hajózással való kapcsolatára vonatkozik. Hasonló kialakulásmódhoz vö. →*kölni*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *búza*, *tenger*

tengerszem A: 1750 *Tenger-Szemek* (Szily: NyÚSz.) J: 'hegyi tó | Bergsee, Karsee' – De vö. 1742 *tengeri szem* 'ua.' (StSl. 7: 255)

■ Latin, esetleg német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. (h.) *oculus maris*; ném. *Meerauge*: 'különösen a Magas Tátrában: hegyi tó, tengerszem'. A kifejezés valószínűleg a latinban keletkezett, és azon a téves gondolon alapul, hogy a mély hegyi tavak a tengerrel kapcsolatban állhatnak, mintegy azok részeként. (≈) Megfelelői: cseh *morské oko*; szlk. *morské oko*: 'ua.'. (⊕) A magyarban: →*tenger* + →*szem* összetételi tagokból keletkezett. Vö. még birtokos szószerkezetként: *tenger szeme* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék).

📖 StSl. 7: 255; TESz.; EWUng. • Vö. *szem*, *tenger*

tenisz A: 1819 *Tennis* játéknál (NSz.); 1899 *tenniszt* (NSz.); 1903 *teniszezték* [sz.] (Bánhidi: Sportny. 301) J: 'a labdát a háló fölött, a pálya egyik tőfeléről, ütővel a másikra ütögetve játszott, egyes v. páros labdajáték (mint sportág) | Tennis' # Sz: ~ezik 1886 *Lawn-tennisezni* [sz.] (BpHírlap 1886. szept. 7.: 10)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tennis*; ang. *tennis*; fr. *tennis*; stb.: 'tenisz'. Az angolból terjedt el [< ang. *lawn-tennis* 'tenisz (gyepjátékként)']. Az angol szó a fr. (ófr.) *tenez!* 'fogjátok meg <a labdát>!' (a fr. *tenir* 'tart' T/2. személy felszólító módú alakja) szóra megy vissza. (⇒△) A magyarba az angolból került, esetleg német közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tenor*

tennen → *te*

tenor A: 1518 k. *Tenorral* (SándK. 19); 1802 *Ténornak* (NSz.); 1885 *tenór* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben] 1518 k. '(leg)magas(abb) férfi énekhang; ilyen hangon énekelt szólam, tenorszólam | Tenorstimme; Tenorpart' (SándK. 19) (↑); 2. 1763 ? 'hangnem, stílus | Tonart, Stil' (MNY. 59: 237), 1804 'ua.' (NSz.); 3. 1763 ? 'tartalom, fő (jellem)vonás | Inhalt, Grundzug' (MNY. 59: 237), 1854/ 'ua.' (NSz.); 4. 1841/ 'a (leg)magas(abb) férfi énekhangú énekes | Tenor (Sänger)' (NSz.)

tenorista A: 1792 *Tenorista* (MHírm. 1792. jan. 10.: 44) **J:** 'tenor(hangú) énekes | Tenorist'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **tenor** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tenor* 'tartós folyamat, lényeges tartalom stb.; szótaghangsúly; hangmagasság', (k.) 'tenorhang', (h.) 'tenorszólam' [< lat. *tenere* 'tart, fog, tartalmaz, magában foglal stb.'; a megnevezés alapja, hogy (a többszólamúságban) a tenorhang a fődallamot viszi, miközben a többi hang ehhez igazodik]. (≈) Megfelelői: ném. *Tenor*; ol. *tenore*; cseh *tenor*; stb.: 'tenor', az olaszban 'tenorénekes, tenorista' is. (△) A magyarban a 2. jelentéshez vö. →*tónus*. A 4. jelentés az olasz hatására keletkezhetett.

■ A **tenorista** valószínűleg a német jövevényszó. | (≡) Ném. *Tenorist* 'énekes, aki a tenort énekli'; a végződés a lat. (ú.h.) *tenorista* 'tenorénekes, tenorista' szótól is függhetett. (≈) Megfelelői: szbhv. *tenorista*; cseh *tenorista*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; NytudÉrt. 89: 55; EWUng. • Vö. *impertinens, kontinens, tendencia, tenis*

tenorista → *tenor*

ténsasszony → *ténsúr*

ténsúr † A: 1803/ *Teins Úr* (NSz.); 1805 e. *tensurak* (ÉrtSz. *ténsasszonyság* a.); 1837 *ténsúr* (NSz.); 1846 *tees ur* (NSz.); 1853–1854 *tenis uram* (NSz.); 1856 *tejéns ur* (NSz.); 1867 *tejsúr* (NSz.); NYJ. *tés-úr* (MTsz.) **J:** 'főleg megszólításként tekintetes úr | gnädiger Herr (auch als Anrede)'

ténsasszony † A: 1805 e. *tensasszonysógok* [sz.] (ÉrtSz. *ténsasszonyság* a.); 1836 *teéns asszony*' (NSz.); 1840 *ténsasszony* (NSz.); 1845 *tejnsasszony* (NSz.); 1860 *tejéns asszony* (NSz.); NYJ. *tejsasszony, ténsasszony* (ÚMTsz.) **J:** 'főleg megszólításként tekintetes asszony | gnädige Frau (auch als Anrede)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetétel. | (△) A *téns* 'társadalmilag magas rangú' + →*úr*, ill. →*asszony* tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. A *téns* a *tekintetes* 'derék, tiszteletreméltó' (→*tekint*) összevonásával jött létre; alaktanához vö. →*kend, nagysád* (→*nagy*).

Ritkán intézménynevek előtt is használták; pl. *téns nemes vármegye* (1843: NSz.). ☞ Nyelvújítási szó.

☞ MNy. 33: 248; TESz.; EWUng. • Vö. *asszony, tekint, úr*

tente **A:** 1792 *tente* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsútsolni* a.); 1851 *tenti* (NSz.) **J:** ’((gyermekeket) lefekvésre és alvásra biztató szó) | schlaf, Kindlein, schlaf! (Interj.)’

tentél **A:** 1792 *tentélni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsútsolni* a.); 1863 *Tentil* (Kassai: Gyökerésző 5: 93); NYJ. *tentéll* (Csűry: SzamSz.) **J:** ’(gyermeknyelvi szóként) alszik | schlafen (in der Kinderspr.)’

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ☞ A szócsalád tagjainak alakítani struktúrája nem világos. Ha az alapszó a *tente*, a *tentél* ebből keletkezett igeképzővel. Az is lehetséges azonban, hogy a *tente* a *tentél*-ből elvonással jött létre.

☞ TESz.; EWUng.

tentél → *tente*

tény **A:** 1811 *tény* (MNy. 2: 277) **J:** **1.** 1811 ’erény | Tugend’ (MNy. 2: 277) (↑); **2.** 1813–1815 ? ’vitathatatlan valóság, körülmény, tényállás | Tatsache’ # (MNy. 5: 124), 1845 ’ua.’ (NSz.); **3.** 1831 ’végbement esemény, megtörtént tett, dolog, faktum | Faktum’ # (Szily: NyÚSz.); **4.** 1843 ’cselekvés, tett | Aktion, Tat’ (NSz.) **Sz:** ~**kedik** 1816–1831/ (NSz.) | ~**ező** 1829/ *tényezőinek* (NSz.) | ~**leges** 1833 *tényleges* (NSz.) **R:** ~**leg** 1830 *tényleges* ’gyakorlat, alkalmazás, szokás | Praxis’ (NSz.); 1831 ’igazán, valóban | wirklich (Adv.)’ (Szily: NyÚSz.) (↑)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☞ A →*tesz* ’tesz, csinál; okoz, előidéztb.’ *té-* töv változatából keletkezett *-ény* névszóképzővel; vö. →*lény*, →*vény* stb. Az 1. jelentés a ném. *tun* ’tesz, csinál’ és a ném. *Tugend* ’kimagasló erkölcsi tulajdonság’ szavak közti vélhető összefüggés alapján keletkezett. A 2–4. jelentések a ném. *Tatsache* ’vmi megtörtént dolog’ előtagjának hatását mutatják. A *tényleg* megszilárdult ragos alak, főnevesüléséhez vö. *előleg* (→*elő*¹), →*fölösleg* stb. ☞ Nyelvújítási szó.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *tesz*

tenyér **A:** 1405 k. *tener* (SchlSjz. 392.); 1416 u.² *tènèrekèt* (MünchK. 33vb); 1507 *tenyer* (MNy. 8: 370); 1577 *tenęren* (KolGl.); 1585 *Tenyér* (Cal. 484); 1598 *terenyét* (NySz.); NYJ. *tènèr*, *tènèret* (ÚMTsz.); *tényér*, *tinyér* (Nyatl.); *tönyér* (Bálint: SzegSz.) **J:** ’a kéz(fej) belső oldala | Handteller’ # **Sz:** ~**nyi** 1584 *tenyerny* ’nagyjából tenyér nagyságú | handbreit’ (Mollay: NMÉR.) | **tenyeres** 1909 *tenyeres* (Mráz: DobsinaiNyj. 7: 28); 1938 *tenyeres* ’az ütőnek a tenyérrel egyező irányban álló lapjával adott ütés (a sportban) | Vorhand (Sport)’ (Bánhidi: Sportny. 302)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | ☞ Ném. (ófn.) *tenar*, (kfn.) *tëner*: ’tenyér’ [indoeurópai eredetű; vö. gör. *thénar* ’ua.; talp’; litv. *dėnis* ’csónak, ladik fedődeszkája’; stb.] ☞ A szó a magyarba mértékjelölésként kerülhetett; ehhez vö. a *tenyérsnyi* (↑) származékszót. A *tereny* változat hangátvetéssel keletkezett. ☞ Belső keletkezésüként való magyarázata kevésbé valószínű.

☞ TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

tenyészik **A:** 1519 magh *teneezőtt* [sz.] (JordK. [6]); 1519 k. *teniző* [sz.] (DebrK. 114); 1585 *Tenizóm* [▽]; Tyuk *tenyezés* [sz.] (Cal. 986, 884 [o: 874]); 1772 *tenyész* (NySz.) **J:** 1. [ma csak tárgyatlanul] 1519 'magot terem, utódot létrehoz; termékenynek mutatkozik | befruchten; fruchtbar sein' (JordK. [6]) (↑); **2.** 1519 '⟨növény, állat, régen ember is⟩ nagyobb mennyiségben él, fejlődik | leben, gedeihen ⟨Pflanze, Tier, vormals auch Mensch⟩' (JordK. 8); **3.** [*fel~ik, meg~ik*] 1626–1627 'felocsúdik, magához tér | zu sich kommen' (NySz.); **4.** 1708 ? 'gyarapodik, mennyiségben növekszik | sich mehren' (Szendzi Molnár: Dict.), 1781 'ua.' (NSz.); **5.** [*el~ik*] 1728 'elterjed ⟨bőrkütés⟩ | sich ausbreiten ⟨Ausschlag⟩' (Oklsz.); **6.** [*el~ik*] 1736 'eltűnik, elvirágzik | verschwinden; verblühen' (NySz.); **7.** 1754 '⟨szokás, állapot, magatartás⟩ terjedőben, divatban van, uralkodik | im Schwange sein ⟨Gewohnheit, Zustand, Haltung⟩' (NSz.); **8.** 1768 'elterül, elterpeszkedik | sich breitmachen' (NSz.); **9.** 1777 'okoz, előidéz | bewirken, verursachen' (NSz.); **10.** 1777 'tenyészt | züchten' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1519 ⟨FOLY MN-I IGENÉV⟩ (JordK. [6]) (↑); 1519 k. 'nőstény ⟨állat⟩ | weiblich ⟨Tier⟩' (DebrK. 114) (↑); 1532 'tenyészállatként tartott | als Zuchttier gehalten' (Oklsz.) | ~**t** 1531 *tenezető* [sz.] '⟨nőstény állat⟩ szaporodik, a szaporulatát növeli | seine Zucht vermehren ⟨Weibchen eines Tieres⟩' (TelK. 112); 1792 'állatot tart, nevel, pároztat | Tiere züchten' (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~**et** 1604 *Tenyefzet* 'termékenységi, szaporasági | Fruchtbarkeit' (Szendzi Molnár: Dict.); 1782 'termelés, termesztés, tenyésztés, szaporulat; biokultúra | Zucht; Kultur ⟨Biol⟩' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A tö eredetéhez és a magyarázat részleteihez vö. →*teng*. A szóvég -ész gyakorító képző; a szó egészen korán illeszkedett be az *ik*-es igék sorába, de az *iktelen* változat még sokáig nem volt használatos. A szó ma leginkább a 2. jelentésben fordul elő; a *tenyészt* származékszó (a későbbi jelentésben) az irodalmi nyelvben is használatos. – Az összetételek előtagjaként szereplő *tenyész-* nyelvújítás kori elvonás a *tenyészik*-ből; vö. (R.) *tenyésznedv* 'sperma' (1802: NSz.); *tenyészló* 'tenyészcsődör, tenyészmen; tenyészkanca' (1834: Szily: NyÚSz.); *tenyészbika* (1835: Tzs. *Zuchtochs* a.); stb. Néhány ezek közül az összetételek közül német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *Zuchtstute* 'tenyésztésre tartott kanca', *Zuchttier* 'tenyészbika'; stb.

📖 TESz.; MNy. 90: 465; EWUng. • Vö. *teng*

teológia → *teológus*

teológus **A:** 1588 *theologusok* (MNy. 84: 252); 1605/ *Theológusok* (Pázmány: ÖM. 1: 463); 1636/ *Teológusok* (Pázmány: ÖM. 7: 113); 1865 *theolog* (Babos: KözhSzt.) **J:** ⟨FN⟩ 1588 'hittudománnyal foglalkozó személy, tudós | Theologe' (MNy. 84: 252) (↑) | ⟨MN⟩ 1696 'hittudományi | theologisch' (MNy. 79: 249)

teológia **A:** 1605/ *Theológiát* (Pázmány: ÖM. 1: 533); 1757 *Teológiát* (NSz.); 1801 *Théológiát* (NSz.) **J:** 'hittan, hittudomány | Theologie'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *theologus* 'Istennel, ill. isteni dolgokkal foglalkozó személy', (e.) 'hittudós' [< gör. *θεολόγος* 'ua.']] | lat. *theologia* 'teológia', (e.) 'hittan, hittudomány' [< gör. *θεολογία* 'ua.']; vö. még gör. *θεός* 'Isten' + *λογία* 'gyűjtemény, tanítás']. ≈ Megfelelői: ném. *Theologe, Theologie*; ang. *theologue, theology*; stb.: 'hittudós, teológus', 'hittudomány, teológia'. ⊕ A *teológus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. A régi *teológ* változat német (au.) hatásra utal.

📖 TESz. *teológia* a.; EWUng. • Vö. *ateizmus, logika, tuja*

teoretikus → *teória*

teória **A:** 1644 *Theoria*-szerént (Szabó K.: RMK. 326); 1882 *theóriák* (NSz.); 1894/ *teóriája* (NSz.) **J:** 'elmélet | Theorie'

teoretikus **A:** 1800 *theoreticos* (Nyr. 111: 464); 1805/ *theoreticus* (NSz.); 1826/ *theoretikusnak* (NSz.); 1898 *teoretikus* (NSz.) **J:** <MN> 1800 ? 'elméleti | theoretisch' (Nyr. 111: 464) (↑), 1805/ 'ua.' (NSz.) (↑) | <FN> 1826/ 'elméleti szakember | Theoretiker' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *theoria* 'vizsgálat, elemzés, dogma, doktrina' [< gör. *θεωρία* 'vizsgálat, szemlélet, elemzés; tudományos felismerés; tan, tanítás, tudomány, teória' < gör. *θεωρός* 'szemlélő; kutató, tudós személy'] | lat. *theoreticus* 'kutató, vizsgáló; spekulatív, feltevéseken alapuló, elméleti' [< gör. *θεωρητικός* '(elméleti) kutató, vizsgáló; filozófus; természettudós']. (≈) Megfelelői: ném. *Theorie, theoretisch*; fr. *théorie, théorique*; stb.: 'elmélet, teória', 'elméleti, theoretikus'. (⊕) A *teoretikus* szövégi s-éhez vö. → *ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *teátrum*

tép **A:** 1274/ *Thepe* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 68); 1512 k. ki *tepi*k (WeszprK. 32); 1519 el *týpýeek* (JordK. 63); 1838 *Tibázni* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 1512 k. 'húzza, ráncigálva szaggat; leszakít, kiszakít | raufen, zausen; reißen, pflücken' # (WeszprK. 32) (↑); 2. [*el~*] 1519 'levág, lemetsz | abschnneiden' (JordK. 63) (↑); 3. 1641 'legyőz, megsemmisít, tönkretesz | besiegen, zugrunde richten' (NySz.); 4. 1669 'szálas anyagot' széthúzkodva rendez, szétbont | zupfen' (NySz.); 5. 1699 'baromfit' tollaitól megfoszt, tollat kiszakít | rupfen' (NySz.); 6. [*szét~, össze~, vmire~, vmivé~*] 1769 'darabokra szaggat | in Stücke reißen' # (NSz.); 7. 1772/ 'kínozt, gyötört | plagen, martern' (NSz.) **Sz:** ~**elődik** 1616 *tépelődő* [sz.] (NySz.) | ~**áz** 1664 *típázza* (Thaly: VÉ. 1: 192)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Bizonyosan egy nagyon régi kifejezésről van szó. Az 1. jelentés látszik elsődlegesnek. A *tépelődik* származékszó az -*l* gyakorító képzős igén alapul; ehhez vö. (R.) *téplő* 'kendertörő' (1838: Tsz.). (⊕) Finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

teper **A:** 1742/ *tepertetett* [sz.] (NSz.) **J:** 1. [ma főleg *le~*] 1742/ 'földre leszorít | niederwerfen' # (NSz.) (↑); 2. 1784 'teker; csavar | winden; drehen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 3. 1787 'begyűjt, tulajdonába vesz | für sich erlangen' (NSz.); 4. 1792 'tapos (szőlőt) | treten (Weintrauben im Tretfaß)' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A → *tipor*-ból keletkezett hangrendi átcsapással. A 2. jelentés a → *teker* hatását tükrözi. A 3. jelentés valószínűleg metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tipor*

tepsi **A:** 1513 ? *Thepse* [SZN.] (AOH. 20: 145); 1539 *Tepzia* (Oklsz.); 1548 *tepcia* [téves olvasat?] (Oklsz.); 1571 *tepesia* (MNY. 64: 230); 1608 *tepszit* (TörtTár 1878: 159); 1640 *tepsi* (TörtTár 1899: 676); 1752 *tepsző* (MNY. 10: 87); 1763 *Tepzába* (NSz.); NYI. *tapsiás* (Nyr. 94: 217); *tapszia, tēpsia, tepszē* (ÚMTsz.); *tepsü* (MTsz.) **J:** 1. 1513 ? 'sütésre használt, alacsony oldalú edény | Backblech' # (AOH. 20: 145) (↑), 1539 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1832 'egy fajta kalács | Art Kuchen' (MTsz.); 3. 1894 'vénasszony, szipirtyó | Vettel' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *tepsi*, (R.) *depsi*, *tebši*, *tepsi* 'csésze; lapos tál'; újgör. *ταψί*, *τεψί* 'serpenyő, tepsí'; albán *tepsi* 'ua.'; rom. *tipsie*, *tepsie* 'ua.; serpenyő, csésze'; blg. *menčija* 'serpenyő, tepsí'; szbhv. *tepsija*, *tapsija* 'ua.'; stb. Valószínűleg az oszmán-törökből terjedt el [*< újperzsa tabšī* 'csésze; a szélein felfelé hajlított lemez <aranyból, ezüstből, rézből>']. Végső forrása valószínűleg a kínai nyelv. (⇒) A magyarba előbb a szerbhorvátból (*tepszia*), majd az oszmán-törökből (*tepszi*, esetleg *tepsi*) került át. (△) A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentéshez vö. →*skatulya* 'idős nő'.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 521; TESz. *tepsi*¹ a.; EWUng.

tér¹ A: 1372 u./ *teretuala*, *megteruen* (JókK. 101, 13); 1493 k. meg *teernem* (FestK. 378) **J:** 1. 1372 u./ 'megy vhová, jön vhová | gehen, kommen' (JókK. 101); 2. [főleg *el~*] 1372 u./ 'eredeti irányától elfordulva más irányban halad tovább, másfelé kanyarodik | umschwenken' # (JókK. 112); 3. [főleg *rá~*] 1474 'új szokást, magatartást vesz fel | neue Gewohnheit annehmen' (BirkK. 2); 4. [főleg *meg~*] 1493 k. 'bűnét, tévelygését megbánva istenhívővé válik | sich bekehren' (FestK. 378) (↑); 5. [*magába*, *szívéhez ~*] 1495 e. 'magába száll, lelkiismeretvizsgálatot tart | in sich gehen' (GuaryK. 133); 6. 1512 'vkihez fordul | sich an jmdn wenden' (WeszprK. 99); 7. 1519 'visszahárul; visszafizetődik | zurückfallen; rückvergütet werden' (JordK. 382); 8. [*ki~*] 1527 'vmiből enged | von etw ablassen' (ÉrdyK. 362); 9. [*magához ~*, *észre ~*] 1527 'révületből, kábulatból, önkívületből magára ocsúdik; józanul kezd gondolkodni | zu sich kommen; zur Vernunft kommen' # (ÉrdyK. 362); 10. [főleg *rá~*] 1535 'a fő mondandójába belekezd, a lényegről kezd beszélni | zur Sache (zu reden) kommen' # (Ozorai: Vit. I2b); 11. 1551 '⟨indulat⟩ csillapodik; ⟨betegség⟩ múlni kezd | nachlassen (⟨Emotion⟩; vergehen ⟨Krankheit⟩)' (NySz.); 12. [*el~*] 1836 'különbözik vmitől | von etw verschieden sein' # (NSz.) **Sz:** **meg~és** 1493 k./ *megh theere* (FestK. 9) | **~ette** 1526 *megh téréttem* <HAT-IGENÉV> (SzékK. 80)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó egy ótörök nyelvből. | (≡) Vö. oszm. *devir-* 'forgat, teker, csavar, fordít'; csuv. *tavār-* 'feltúr, felhajt <pl. (ing)ujjat>; fordul, fordít'. Vö. még kök-török *tegirä*; ujj. *tägrä*: 'körben, körbe', eredetileg 'körbe-körbe járó' [eredetéhez vö. →*teker*]. A magyarba átkerült feltételezett, kiindulási alakja: **tāwār-*; a vokalizálódáshoz vö. →*kérődzik*, →*szór* stb. 2. Jelentésselkülönülés. | (△) Belső keletkezésű, jelentésselkülönülés a →*tér²* szóból; a jelentések összefüggéseire vö. →*megy¹*. A magyarázat nehézsége, hogy a →*tér²* szó végső, feltételezett jelentése a 'elfér vhol, helye van' lehetett, ezzel szemben a *tér¹* korábbi jelentései inkább irányváltoztatásra utalnak. ■ (△) Egy török **tār-* 'gyűjt, összehord' többől való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 54: 12; TESz.; StUASuppl. 1: 190; EWUng. • Vö. *teker*, *tér²*, *téreg*, *terít*, *tért*, *terjed*, *terpeszkedik*, *tértetik*

tér² × A: 1555 *Thernenk* el (MNY. 84: 263); 1565 *tért*, *tēr* (MNY. 14: 208); 1568 bele *tēr* (NySz.); NYJ. *tír* (MTsz.) **J:** 1. [főleg *bele~*, *el~*] 1555 'elfér vhol, helye van | Raum haben' (MNY. 84: 263) (↑); 2. [*össze~*] 1568 'összefér, összhangban van, összeegyeztethető | sich vereinbaren lassen, vertraglich sein' (NySz.); 3. [*hozzá(ja) ~*] 1606 'térbeli akadályon keresztül közelébe férkőzik vkinek, eljut vhová | jmdm od. etw beikommen, jmdn od. etw erreichen' (Monírók. 30: 553)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.) *tēr-*; votj. (Sz.) *ter-*: 'teret v. helyet talál, odamegy' [fgr. **ter3-* 'ua.']; vö. még →*tér³*. Eredetileg egy ősi 'széles, tágas; terjed, szétterjed, tere van' jelentésű igenévszó igei értékű tagja lehetett, bár a →*tér³* szóval való etimológiai összefüggése hangtani nehézségekbe ütközik; az igei értékű taghoz vö. még →*terít*, →*terjed*, →*terpeszkedik*.

tér³ A: 1365 ? *Baranther* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *ter* (JókK. 54); 1539 *teer* (KulcsK. 252); 1562 *ter* (NySz.); 1635 *terjen* [*térj* □] (NySz.); 1643 *téren* (Comenius: Jan. 207); 1774 *teret* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1365 ? 'síkság | Ebene' (Oklsz.) (↑), 1635 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1643 'szabad, fedetlen terület | freie, ungedeckte Fläche' (Comenius: Jan. 207) (↑); **3.** 1750 'hézag, üresen maradó hely; szabad terjeszkedési lehetőséget kínáló hely | Zwischenraum; freies, weites Feld' # (Wagner: Phras. *Spatium* a.); **4.** [birtokos személyjellel] 1772/ 'vminek a pályája, útja | Strecke, (Lauf)bahn' (NSz.); **5.** 1784 ? 'három dimenziójú kiterjedés | Raum (drei Dimension)' (Keresztesi: Mat. 173), 1850 'ua.' (Keresztesi: Mat. 193); **6.** 1787 'vmely célra elkülönített terület | abgesonderter Platz' (MNY. 9: 364); **7.** 1793 'mértani síkidom | geometrische Flächenfigur' (NSz.); **8.** [birtokos személyjellel] 1796 'vminek a szélessége | Breite' (NSz.); **9.** 1796 ? 'vmely városban, községben' beépítetlen közterület | öffentlicher Platz' # (NSz.), 1833 'ua.' (Fogarasi: Műsz. *Forum* a.); **10.** 1797/ 'tevékenységi terület; lehetőség a tevékenységre, érvényesülésre | Tätigkeitsfeld, Spielraum' # (NSz.); **11.** 1807 'épületben belső térség, belterület | Innenraum' (NSz.); **12.** 1863 'vmely eseménynek színhelye | Schauplatz' (NSz.) | <MN> **1.** 1372 u./ 'nagy, kiterjedt (földdarab, síkság, tenger) | weitausgedehnt (Feld, Ebene, Meer)' (JókK. 54) (↑); **2.** 1551 'sík (földterület) | eben (Boden)' (NySz.); **3.** 1790 'széles | breit' (Nyr. 27: 467)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Oszjtj. (Vj.) *tir* 'meghatározott szélesség <hálónál>', (V.) *tirəŋ* 'magas, mély <vonóháló>', (Vj.) *tärimt-* 'szétterül <pl. vitorla>' [ugor **tärz* 'tér, helyiség']; vö. még →*tér²*. (△) Eredetileg egy 'széles, tágas; terjed, szétterjed, tere van' jelentésű ősi igenévszó névszói értékű tagja lehetett, bár a →*tér²* szóval való etimológiai összefüggése hangtani nehézségkbe ütközik. A szóvégi *j-s* töváltozatokhoz vö. →*marjul*, →*terjed*. A magyarban egy nagyon gazdag szócsalád alapszavából keletkezett, maga a szó azonban fokozatosan elavult, és csak a nyelvújítás korában éledt újjá.

NYK. 63: 379; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *holt-*, *tér²*, *térkép*

terasz A: 1806 *teraszsokra* (NSz.); 1815 *terasz* (NSz.); 1841 *teraszra* (NSz.); 1848 *terrász* (NSz.) **J:** **1.** 1806 'vízszintes terepfok | waagerechte Geländestufe' (NSz.) (↑); **2.** 1841 'ház földszintjéhez épített v. a tetőn levő, nyitott és fedetlen, olykor fedett tér | Terrasse als Teil eines Hauses' # (NSz.) (↑)

■ Francia jövevénytörzs, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *terrasse* 'fedetlen, egy ház földszintjéhez épített hely; vízszintes terepfok; stb.'; – vö. még ném. *Terrasse* 'ua.; nagy, nyitott erkély'. A franciába a prov. (óprov.) *terrassa* 'felhalmozott föld; magasított kilátó; stb.' szóból [a lat. *terra* 'föld, talaj; földfelszín stb.' alapján]. (≈) Megfelelői: szbhv. *terasa*; cseh *terasa*; stb.: 'terasz'.

TESz.; EWUng. • Vö. *foxi*, *szuterén*, *tarack¹*, *tornác*, *tósz*

tercenella † A: 1619 *tarcanellát* (Nyr. 73: 82); 1631 *tarcolán* (Radvánszky: Csal. 2: 257); 1633 *terczellana*, *terczenell* (Nyr. 73: 82); 1640 *terczenállal* (Nyr. 43: 84); 1647 *terczanel* (Nyr. 43: 84); 1650 *Terczen* (MNY. 69: 236); 1653 *Tarcelan* (MNY. 80: 381); 1664 *terczella* (MNY. 65: 90); 1670 *Terczelen* (Oklsz.); 1679 *terczenolla* (Nyr. 43: 84); 1680 *tarczalanna* (Nyr. 73: 82); 1685 *terczenalya* (Nyr. 73: 82) **J:** 'egy fajta selyem | Art Seidenstoff'

■ Vándorszó. | (≡) Fr. (kfr.) *tiercenel* 'egy fajta kelme, vászon', (R.) *tiercelin* 'ua.', (N.) *tercenelle* 'ua.'; prov. (óprov.) *tersanel* 'egy fajta selyemszövet'; ol. *terzanella* 'ua.'; sp.

tercianela 'ua.'; szbhv. *tercenel* 'ua.'. Az újlatin nyelvekbe a lat. (k.) *tersanellum* 'ua.' alapján került; vö. még lat. (h.) *tercenel*, *tercenella* 'ua.'. Végző soron a lat. *tertia* [nőnem] 'harmadik; egyharmad' szóra megy vissza. (⇒) A magyarba főleg az olaszból került, esetleg francia közvetítéssel. A *tarcolán* típusú változatok részben hangátvetéssel, részben a →*mazolán* anyagnév analógiájára keletkezettek.

TESz. *tarcolán* a.; EWUng. • Vö. *trillió*

térd A: 1372 u./ *terdyuel* (JókK. 13); 1416 u./¹ *tèrdelkècnèc* [sz.] (BécsiK. 261); 1527 le *terböködet* vona [sz.] (ÉrdyK. 169); 1770 *térgyeltek* [sz.] (MNY. 71: 255) **J:** 1. 1372 u./ 'a comb és a lábszár közötti ízület, ennek elöl kidomborodó része; a combnak a térdízület fölötti része | Knie; knienaher Schenkelteil' # (JókK. 13) (↑); 2. 1533 'fünek, gabonának szárán lévő bűtyök | Halmknoten' (Murm. 1531.); 3. 1844/ 'ruhának a térdet fedő része | das Knie bedekkender Teil der Hose' (NSz.) **Sz:** ~**epel** 1372 u./ (JókK. 13) (↑) | ~**ecske** 1416 u./¹ (BécsiK. 261) (↑) | ~**el** 1754 *térdelve* [sz.] (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből, magyar képzéssel. | (≡) Vö. csuv. *čar*; – ujg. *tiz*; Kāšγ. *tīz*; stb.: 'térd' [török eredetű]. (⇒) A szóvégi török *r ~ z* megfeleléshez vö. →*ökör*, →*sár*¹ stb. A magyarba átkerült alakja valószínűleg: **tēr*. A végződés -*d* kicsinyítő képző; vö. →*apród*, *gyengéd* (→*gyenge*) stb. A 2. jelentés metafora; a 3. jelentés metonímia. A *térdepel* származékszó -*p* és -*l* képzővel jött létre.

MNY. 3: 362; TESz.; EWUng. • Vö. *térdkalács*

térdkalács A: 1405 k. *tēd kalach* (SoprSzj. 41.); 1508 *terdkalal* (DöbrK. 524) **J:** 'a térd ízületében a combcsont és a sípcsont közötti kis háromszögletű csont, patella | Kniescheibe' #

■ Összetett szó. | (⇒) A →*térd* + →*kalács*¹ szavak jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Szókapcsolatokban is előfordul: (*vki*) *térdének kalácsa* 'vki térdkalácsa' (1510: MargL. 21); (*vkinek*) *térde kalácsa* 'ua.' (1636: NySz.) stb. Az összetétel a térd kerekése alapján keletkezett, amely hasonló a kerek kalácshoz. Egyéb megnevezések: (N.) *térdpohár*, *térdsipka* (Nyatl.). A testrészt más nyelvekben való megnevezésének hasonló szemléletéhez vö. ném. *Kniescheibe*, tkp. 'korong a térden'; ang. *kneepan* tkp. 'térdszerpenyő'; finn *polvilumpio* tkp. 'térdgomb'; stb.

MNY. 64: 453; TESz.; EWUng. • Vö. *kalács*¹, *térd*

terebély Δ A: 1720 k. *terepély* (NSz.); 1784 *terebély* (Baróti Szabó: KisdédSz. 87); 1787 *terepely* (NySz.); 1795 *Terepēj* (NSz.); 1795 k. *terepény* (NSz.); NYJ. *telepe* (MTsz.) **J:** <MN> 1. 1720 k. 'nagy koronájú {fa, bokor}; szétterülő, nagy kiterjedésű {tárgy} | dicht belaubt; sperrig' (NSz.) (↑); 2. 1770 k./ 'zömök, testes {személy} | wohlbeleibt' (NSz.) | <FN> 1. 1784 'lombozat | Laubwerk' (NSz.); 2. 1864/ 'terjedelem, nagyság | Umfang, Größe' (NSz.)

terebélyes A: 1754 *terebélyes* (NSz.); 1775 *terebéles* (NSz.); 1796 *terébélyes* (NSz.); 1798 *terepélyes* (NSz.); NYJ. *terebényes* (MTsz.) **J:** 1. 1754 'nagy koronájú {fa, bokor}; nagy kiterjedésű, szélesen elterülő | dicht belaubt; sperrig' # (NSz.) (↑); 2. 1775 'sokfelé ágazó; szövevényes | weitverzweigt; verwickelt' (NSz.) (↑); 3. 1843 'testes, zömök {személy, természet, testrészt} | wohlbeleibt, dick' (NSz.) **Sz:** ~**edik** 1790 *terebélyesedett* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **terebély** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⇒) Az eredeti változat a *terepély*, amelynek relatív töve -*p* mozzanatos képzővel a →*terpeszkedik* szócsaláddal azonos. A szóvég -*ély* névszóképző; vö. →*fekély*, *veszély* (→*vész*) stb. Az eredeti,

valószínűleg főnévként használatos *terebély* melléknévesülése feltehetőleg a *terebélyes* visszahatásával magyarázható.

■ A **terebélyes** származékszó. | ☐ A *terebély*-ből keletkezett melléknévképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☒ A szócsalád tagjai a nyelvújítás korában terjedtek el. (◌) Ugyanebből a relatív töből: (R.) *terepék* 'kiterjedt, tágas' (1790: NSz.).

📖 Ruzsiczky: KazTársz. 376; TESz. *terebélyes* a.; EWUng. • Vö. *terepes*, *terpeszkedik*

terebélyes → *terebély*

terefere A: 1792 *terefere* beszédet (NSz.); NYJ. *dere-bere* (MTsz.) J: [jelzői értékben is] '(üres) fecsegés | (leeres) Geschwätz'

tereferél A: 1794 *tiri-ferélésnek* [sz.] (NSz.); 1798 *tereferél* (MNY. 40: 246); 1856 *dereferélni* [sz.] (NSz.); NYJ. *tereverél* (ÚMTsz.) J: 'fecseg, locsog | schwatzen, plaudern'

■ A szócsalád alapja, a **terefere** játszi ikerszó. | ☐ Az önálló szóként nem adatolt *tere* szóból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*ingó-bingó*, →*tarkabarka* stb. Az előtag egy fiktív töből eredő származékszónak látszik, -e folyamatos melléknévi igenévképzővel; s ez a →*trécsel* ~ *terécsel* szavakkal lehetett azonos.

■ A **tereferél** származékszó. | ☐ A *terefere* szóból keletkezett -l igeképzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trécsel*

tereferél → *terefere*

tereket → *terít*

téreget Δ A: 1550 k./ *terengetik* vala (NySz.); 1552 *téregetik* (NySz.); 1553/ *terőngeté* (Tinódi: Cronica 1: Z4); 1566 *teregőtte* volna (NySz.); 1577 *térengetik* (NySz.); 1582 *teregessűk* (NySz.); 1596 *teringetni* [sz.] (NySz.); 1874 *téréget* (CzF.) J: 1. 1550 k./ 'terel, hajt | treiben' (NySz.) (↑); 2. 1552 'forgat, megfordít | (herum)drehen' (NySz.) (↑); 3. 1626–1627 'vmely hitre, elvre térít, megtérít | bekehren (wollen)' (NySz.)

terel A: 1750 *terelni* [sz.] (Wagner: Phras. *Finio* a.); 1784 *Térelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 103); NYJ. *teréllék* (MTsz.) J: 1. 1750 'vkinek v. vminek a haladását más irányba fordítja | in eine andere Richtung lenken, treiben; leiten' # (Wagner: Phras. *Finio* a.) (↑); 2. 1750 '(figyelmet, beszédet) másfelé fordít | darauf lenken (Interesse), darauf bringen (Gespräch)' # (Wagner: Phras. *Deduco* a.) Sz: ~get 1829 *terelgeti* (Pák: Vadászattudomány 2: 127); 1830 *térelgeti* (NSz.)

■ Származékszók. | ☐ A →*tér*¹ 'elfordul, megfordul; vkihez fordul' igéből keletkezett gyakorító-műveltető, ill. műveltető képzővel. A *térenget* változat szó belseji *n* hangja szervesen betoldás; vö. →*bolyong*. Az első szó belseji *e* mindkét szónál a *terít*, *terjed* stb. hatását mutatja. (◌) Idetartoznak: (R.) *téreng* 'menekül, szökik, elfut' (1624: NySz.); (N.) *térint* 'irányít, terel, hajt' (Nyr. 3: 474); stb.

📖 TESz. *terel* a.; EWUng. • Vö. *tér*¹

terel → *téreget*

terem¹ [1] **A:** 1135/ ? *Termes* [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 12. sz. vége/ *terumteve* [sz.] (HB.); 1372 u./ *teremtettet* [sz.]; *teremtene* [sz.] (JókK. 10, 20); 1405 k. *termefa* [sz.] (SchlSj. 1568.); 1416 u./¹ *tèrem* (BécsiK. 214); 1416 u./³ *tõremtetek* [sz.] (AporK. 163); 1495 e. *terõmt* [sz.] (GuaryK. 126); 1535 *terentoie* [sz.] (Ozorai: Vit. Ee8b); 1588 *tõrõm* (NySz.); 1794 *termik* [□] (NSz.); NYJ. *tèrem* (ÚMTsz.); *terèntette* [sz.] (SoprSj. 28: 189) **J: 1.** 1135/ 'létrejön, lesz, nő | zustande kommen; gedeihen' # (MNL (OL) Dl. 5775) (↑); **2.** 1405 k. 'létrehoz, termést hoz | Frucht tragen' # (SchlSj. 1568.) (↑); **3.** 1519 'hirtelen megjelenik | plötzlich erscheinen' # (JordK. 746) **Sz:** ~t 12. sz. vége/ (HB.) (↑) | ~tő 12. sz. vége/ <FOLY MN-I IGENÉV V. HAT-I IGENÉV> (HB.); 1372 u./ *teremtew* 'Isten | Gott' (JókK. 140) | ~tet 1372 u./ *teremtettet* 'teremtmény | Geschöpf' (JókK. 10, 20) (↑) | **termés** 1135/ ? [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775) (↑); 1416 u./¹ *tèrmeñèc* (BécsiK. 226) | ~tés 1416 u./³ *teremtesebawl* (AporK. 95) | **termetlen** 1456 k. *termetlen* '(meg) nem teremtet | ungeschaffen' (SermDom. 2: 447) | ~tetlen 1493 k. *theremtethlen* 'ua.' (FestK. 174) | ~tmény 1493 k. *teremtmeenyewd* (FestK. 180) | **termék** 1611 *Termékarany* 'természetes | natürlich' (Szenczi Molnár: Dict.); 1808 'munkával létrehozott javak, áruk | Produkt' (Sándor I.: Toldalék) | **termékeny** 1611 *Terméken* (Szenczi Molnár: Dict.) | **terméketlen** 1645 *terméketlennek* (NySz.) | **termény** 1649 *terményje* (Szily: NyÚSz.) | **termeszt** 1724 *termeszt* (Nyr. 38: 397) | **termékenyít** 1766 *termékenyítsd* (NSz.) | **termékenyül** 1828 *termékenyülnek* (HasznMul. 1828/45: 360) | **termel** 1836 *Termelék* [sz.] (Fogarasi: MNZsebsz.) | **termelékeny** 1854 *termelékenysége* [sz.] (GazdL. 1854. okt. 5.: 499); 1953 *termelékenyebbé* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyar szókins igen régi eleme lehet, emellett szól a számos korai származékszó is. A szóvégi *m* egy képző lehet, ez azonban nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ős-*, *teremburáját*, *teringette*, *természet*, *termet*

terem² [4] **A:** 1135/ ? *Termes* [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1225 ? *Terem* [HN.] (OkISz.); 1256 *Therimthetwk* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 430); 1264/ *Teremy* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 562); 1395 k. *terem*, *therm* (BesztSj. 501., 512.); 1513 *termebe* (NagyszK. 389); 1833 *terèm* (Fogarasi: Műsz. Sala a.); NYJ. *teröm* (NytudÉrt. 67: 156) **J: 1.** 1225 ? 'csarnok, nagy helyiség | Halle, Saal' # (OkISz.) (↑), 1256 'ua.' (Wenzel: ÁÚO. 7: 430) (↑); **2.** 1416 u./³ 'anyaméh (csak Szűz Máriára vonatkozóan) | Mutterleib (nur auf die Heilige Jungfrau bezogen)' (AporK. 171) **Sz: termes** 1135/ ? [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775) (↑); 1411 *Theremes* [szN.] (OkISz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. *mpem* 'csarnok, hall, terem; tornác, lugas'; szlk. *triem* 'veranda; terem, csarnok; erkély; lépcsőház', *terem* '(fogadó)terem'; or. *mepem* 'csarnok, hall, terem; toronyszoba', (R.) 'kupola; magas ház, kastély; fedett veranda'; stb. [? < gör. *τέρεμνον* 'ház, lakás']. ⊕ Átadó nyelvként főleg a bolgár jön szóba; vö. → *palota*. ⊕ A csupán az egyes kódexek tipikus nyelvhasználatában kialakult 2. jelentés metaforikusan keletkezhetett; különös módon a kun *termä* szónak – amelynek a török és mongol nyelvekben sok megfelelője van, és valószínűleg ugyanarra az etimonra megy vissza mint a magyar szó – ugyanaz a jelentése, mivel azonban a kifejezés a keresztény egyházzal kapcsolatos, a kunból való átvétel kevésbé valószínű. – A *terem* a 16. sz.-tól elavult, majd csak a nyelvújítás korában éledt újjá.

📖 NyK. 39: 36; Kniezsa: SzlJsz. 771; MNy. 63: 437; TESz.; Ligeti: TörK. 275; EWUng. • Vö. *taberna*

teremburáját × **A:** 1846 *tereburáját* (NSz.); 1877 *teremburáját* (NSz.); NYJ. *terebuláját*, *terëmbuláját* (ÚMTsz.) **J:** 'régén káromkodásként, ma inkább szelíd v. tréfás szitokszóként;

főleg bosszúság kifejezésére) | (ein Fluchw., (heute schon eher) ein mildes od. scherzhaftes Schimpfw.)’

■ Szóösszevonás. | (⊕) A *teremtő* (→*terem*¹) + *urát* (tárgyragos →*úr*) szószerkezetből keletkezett. A szó egy durva felkiáltás megszépítő átalakításaként keletkezett. A szó belseji *b* szervetlen toldalékhang lehet, esetleg a *bura* (→*borít*) hatására keletkezett. A keletkezésmódjához vö. *istenfáját* (→*isten-*), *kutyafáját* (→*kutya-*).

📖 Nény. 6: 199; TESz.; EWUng. • Vö. *terem*¹, *úr*

terep → *terepes*

terepes × **A**: 1750 *terebes* (Wagner: Phras. *Diffusus* a.); 1771 *terepes* (NySz.) **J**: ’kiterjedt, szétterült; kövér, testes | ausgebreitet, ausgedehnt; dick, stämmig’

terep **A**: 1784 *terep* (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 1822 *Térep* (NSz.); 1852 *tereb* (NSz.) **J**: <MN> 1784 ’terebélyes | ausgebreitet’ (Baróti Szabó: KisdedSz. 88) (↑) | <FN> **1.** 1807 ’nagy lap; sima tábla | großes Blatt; ebenes Brett’ (NSz.); **2.** 1808 ’síkság | Ebene’ (Sándor I.: Toldalék); **3.** 1810 k. ’kiterjedés | Ausdehnung’ (MNY. 61: 106); **4.** 1814 ’terebélyes lombozat | großes Laubwerk’ (NSz.); **5.** 1822 ’sajátos adottságokkal rendelkező, vmely célra alkalmas terület; vmely tevékenység területe | Gelände; Schauplatz’ # (MNY. 59: 85); **6.** 1852 ’ernyős virágzat | Schirmdolde’ (NSz.) (↑)

■ Tudatos szóalkotások. | (⊕) Alapszava a *terepes* lehetett; ez a *terepélyes* ~ *terebélyes* (→*terebély*) szóból szóösszerántással keletkezett.

■ A **terep** valószínűleg elvonás. | (⊕) A *terepes*-ből lett elvonva. A *terep* eredeti jelentése ’kiterjedt, széleskörű’ lehetett, a főnévi jelentéshez vö. →*tér*³; a főnévi jelentés kialakulását az -s melléknévképzős *terepes* is befolyáshatta.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (☞) Nyelvújítási szavak.

📖 Nyr. 32: 545; MNY. 59: 84; TESz. *terep* a.; EWUng. • Vö. *terebély*

tergelye Δ **A**: 1590 *Tergelie* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 90 [v: 80]); 1784 *tergelye* (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1800 *Tergely* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1805 *tergelye* (NSz.) **J**: **1.** 1590 ’egy fajta hal, bucó | Art Barsch’ (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 90 [v: 80]) (↑); **2.** 1800 ’egy fajta csík, vágó csík | Art Schmerle’ (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *triglja*, *trlja* ’(vörös) márna’ [< újjör. *τριγλα* ’tengeri márna’]. (⊕) A *tergelye* alak a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A birtokos személyjelként értelmezett szóvég elhagyásával létrejött *tergely* változat keletkezéséhez vö. →*kolbász*, →*lapát* stb.

📖 Knieszsa: SzlJsz. 522; TESz.; EWUng.

tergenye × **A**: 1708 *Tergenye* (Pápai Páriz: Dict.); 1784 *terhenye* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1805 *tergönye* (NSz.); NYJ. *tergönye* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1708 ’csomag, poggyász; teher | Gepäck, Bündel; Last, Fracht’ (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **2.** 1890/ ’szamárnýereg, amelyre a terhet rakják; ágas teherhordó bot | Sattel des Packesels; gegabelter Stock zum Lastentragen’ (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. jelentés feltehetőleg metonímia a bizonyosan elsődleges 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng.

teringette × **A**: 1657 *teréngetette* (MHH. 24: 533); 1789/ *terregette* (NSz.); 1795/ *teringette* (MNY. 46: 275); 1861 *keringette* (MNysz. 6: 223); 1863 *teringötte* (Kriza [szerk.] Vadr. 60); 1874 *terégette* (CzF.); NYJ. *teröngette* (UMTsz.) **J**: 'régén káromkodásként, ma inkább szelíd v. tréfás szitokszóként; főleg bosszúság kifejezésére' | (ein Fluchw., (heute schon eher) mildes od. scherzhaftes Schimpfw.)'

teringettét × **A**: 1787 *teringettét*, *Téringettét* (NSz.); 1790 *teregettét* (NSz.); 1838 *Teréngettét* (Tsz.); 1856 *terringettét* (NSz.); 1863 *keringettét* (Kriza [szerk.] Vadr. 143); 1874 *teréngettét* (CzF.); NYJ. *teröngettét* (UMTsz.) **J**: 'régén káromkodásként, ma inkább szelíd v. tréfás szitokszóként; főleg bosszúság kifejezésére' | (ein Fluchw., (heute schon eher) mildes od. scherzhaftes Schimpfw.)'

■ A szócsalád alapjai, a **teringette** eufemisztikus szóalkotás. | (△) A *teremtette* 'teringettét, mennydörgös mennykő', tkp. 'teremt, alkot' (1667: MonTME. 1: 359) szitokszóból keletkezett, amely az *ördög teremtette* (1660 k.: KárOkl. 4: 411) szószerkezetből jött létre (vö. →*terem*¹). A hangalakot feltehetőleg a (R.) *terenget*, *teringet* (→*téreget*) is befolyásolta.

■ A **teringettét** származékszó. | (△) A *teringettét* a *teringette* szóból keletkezett tárgyraggal; vö. *kutyafáját* (→*kutya*-), →*teremburáját* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *terem*¹

teringettét → *teringette*

terít **A**: 1372 u. *terehetek*; *leterejtuen* [sz.] (JókK. 105, 54); 1416 u.¹ ki *tèreituen* [sz.] (BécsiK. 7); 1456 k. *terytik* uala (SermDom. 1: 31); 1585 meg *tóritem* (Cal. 840); NYJ. *terűtöt* [sz.] (MTsz.) **J**: **1.** 1372 u./ 'lepelszerű anyagot' ráborít vmire; (lepelszerű anyaggal) letakar vmit | ausbreiten; bedecken' # (JókK. 105); **2.** [*magát le~i*] 1372 u./ 'leborul; ráveti magát vmire | niederfallen; sich hinwerfen' (JókK. 54); **3.** 1416 u.¹ 'szétterjeszt, kitár; szétterjesztve, kifeszítve tart | ausbreiten, ausstrecken; starr aushalten' (BécsiK. 7) (↑); **4.** [gyakran *le~*, *el~*] 1560 k. 'földre teper, földhöz vág, ledönt lever | jmdn zu Boden werfen, strecken, umfallen' # (GyöngySzt. 357.); **5.** 1578 'szórható anyagot' egy bizonyos rétegben vminek a felületén elrendez | zer-, ausstreuen' (NySz.); **6.** [*meg~* igekötővel is] 1584 'az étkezéskor használt tárgyakat elhelyezi az asztalon | den Tisch decken' (Thaly: VÉ. 1: 24); **7.** [főleg *le~*] 1693 '(fegyverrel) állatot elejt, embert eltalál | das Wild zur Strecke bringen; den Gegner umlegen' (MonÍrók. 15: 83); **8.** 1962 '(kártyajátékban) lapjait kirakja | Spielkarte aufdecken' (ÉrtSz.) **Sz**: ~**et** 1416 u.³ *tereitetemnek* 'lepel, takaró, borítás | Hülle; Decke' (AporK. 144) | ~**ő** 1604 *Teritő* (FOLY MN-I IGENÉV) 'aki vmit leterít' (Szcenci Molnár: Dict.); 1792 'amivel vmit leterítenek | Decke' (Szcenci Molnár: Dict.) | ~**ék** 1784 *teríték* (Baróti Szabó: KisdedSz. 41)

terül **A**: 1456 k. ky *terule* (SermDom. 2: 758); 1510 k. ? el *terple* (KrisztL. 20); 1519 k. el *terűlt* (DebrK. 478); 1527 el *terewl* (ÉrdyK. 592); 1531 *kiterűlt* [sz.] (TelK. 5); 1536 ky *terűlt* (Pesti: NTest. 12v.); 1578 *tőrűlel* (NySz.); 1588 *terről* el (NySz.) **J**: **1.** 1456 k. 'elterjed; tért hódít | sich verbreiten; um sich greifen' (SermDom. 2: 758) (↑); **2.** 1531 'szerteágazik | sich verzweigen' (TelK. 5) (↑); **3.** 1557 'a föld felszíne felett laposan szétárad (füst, szag) | sich flach verbreiten (Rauch, Geruch)' # (RMKT. 6: 248); **4.** 1577 k. 'megdagad, felpuffad | anschwellen' (OrvK. 208); **5.** 1577 k. 'mereven kifeszülve áll (végtag) | ausgestreckt, starr sein' (OrvK. 49); **6.** 1578 'egész terjedelmében elnyúlik, laposan szétterjeszkedve vmely helyet betölt | sich (auf dem Boden) hinstrecken' # (NySz.) (↑); **7.** [*földre, földhöz ~*] 1790 'lezuhan; elesik | niederstürzen; niederfallen' (NSz.); **8.** [főleg *meg~*] 1839 'megtelik a rávaló dolgokkal (főleg étkezőasztal) | gedeckt werden (bes. Tisch)' (NSz.) **Sz**: ~**et** 1644 *területben* (MNY. 69: 236)

tereget A: 1522 *terjegetel* (KeszthK. 4); 1600 k. *teregetsd* [*tereget* □] (Radvánszky: Szak. 36); 1791 *terigetni* [sz.] (NSz.); 1796 *teringetni* [sz.] (NSz.); 1805 *teréget* (NSz.); NYJ. *tergyéget* (MTsz. *terjéget* a.); *leterögették* (MNYj. 16: 139); *tertyöget* (MTsz. *tergyéget* a.) **J:** 1. 1522 'vhová juttat, letaszít | irgendwohin bringen, niederstoßen' (KeszthK. 4) (↑); 2. 1584 'terjeszt, áraszt | verbreiten' (NySz.); 3. 1600 k. 'vminek a felületén szétterít, szétrakosgat | auf irgendeiner Oberfläche ausbreiten, auseinanderlegen' # (Radvánszky: Szak. 36) (↑); 4. 1801 'sorban ledönt (pl. szél a fákat) | reihenweise umlegen (der Wind die Bäume)' (NSz.); 5. 1803 'fegyverlövésselel több élőlényt egymás után eltalál | erlegen' (NySz.); 6. [főleg *ki~*] 1832 'nyilvánosságra hoz, előterjeszt | an die Öffentlichkeit bringen; lüften, ausbreiten (abstr.)' (NSz.); 7. 1861 'kimosott ruhát szárításra kiterít | Wäsche aufhängen' # (NSz.)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☐ Egy eredeti igenévszó igei értékű tagjából keletkezett; vö. →*tér*¹, →*tér*². A szócsaládban a jelentéstani viszonyok bonyolultak, a jelentések hathattak egymásra. A *terít* szócsalád tagjai különböző igeeképzőkkel keletkeztek. Az 1510 k. el *terple* (↑) adat a →*térít* szócsaládjához is tartozhatott. A szó belseji *j* egyes változatokban szervesetlen járulékhang lehetett; vö. →*terjed*.

☞ TESz.; UEW. 894; EWUng. • Vö. *tér*¹, *tér*², *terv*

térít A: 1470 *tereyti* meg (SermDom. 2: 239); 1506 *theereite* (WinklK. 90); 1507 *terjcen* meg [*terít* v. *térít* □] (NyIrK. 6: 187); 1518 k. haza *tereettenek* (SándK. 30); 1527 *terőty* vala (ÉrdyK. 49); 1783 *teritgeté* [sz.] (NSz.) **J:** 1. [*meg~*] 1470 'visszaterel (állatot) | zurücktreiben (Tier)' (SermDom. 2: 239) (↑); 2. 1495 e. '(beszédet, figyelmet) vmilyen tárgyra irányít | (Gespräch, Aufmerksamkeit) lenken' (GuaryK. 126); 3. [*magát ~i*] 1506 'vkihez fordul | sich zu jmdm wenden' (WinklK. 90) (↑); 4. [főleg *meg~*] 1507 'költséget fedez, kárpótlást fizet | (rück)vergüten' # (NyIrK. 6: 187) (↑); 5. [főleg *meg~*, *vmely hitre~*] 1508 'vmely vallásnak, helyes életmódnak stb. megnyer | bekehren' (NádK. 41); 6. [*el~*] 1512 k. 'eltántorít, rosszra csábít | abwendig machen, von etw abbringen' (WeszprK. 83); 7. [főleg *el~*] 1518 k. 'bizonyos, rendszerint az eredetitől eltérő irányba fordít | ablenken' # (SándK. 30) (↑); 8. 1528 '(meg)változtat | verändern' (SzékK. 279); 9. [*észre, eszméletre, magához stb. ~*] 1748 'józan belátásra bír; ájult, kábult állapotból öntudatra hoz | jmdn zu Verstand bzw. zur Besinnung bringen' # (NySz.) **Sz:** ~**vény** 1833 *térítvény* (Fogarasi: Műsz. *Revelsales* a.)

térül A: 1510 k. ? el *terple* (KrisztL. 20); 1510 *térőly* [*l-j*] (KrisztL. 29); 1519 *terw̃lwen* [sz.] (JordK. 561); 1788 *terülly* [*l-j*] (NSz.); 1863 *Térül-férül* (Kriza [szerk.] Vadr. 520) **J:** 1. 1510 k. 'megtér, jó útra tér | sich bekehren' (KrisztL. 29); 2. 1510 k. ? 'haladási irányát, helyét megváltoztatva másfelé megy, fordul | die Richtung ändern, sich wenden' (KrisztL. 20), 1519 'ua.' (JordK. 561) (↑); 3. [*vmire ~*] 1568 'vmely beszédtemára, tárgyra rátér | auf etw zu sprechen kommen' (NySz.); 4. [*~fordul*] 1577–1580 'gyorsan jön-megy, sűrög-forog | kommen und gehen, sich rühren und regen' (NySz.); 5. [*meg ~*] 1621 'visszafizetődik, kiegyenlítődik (költség, fáradság) | vergütet od. ersetzt werden' # (NySz.); 6. [*magához ~*] 1793 'eszméletét visszanyeri | zu sich kommen' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*tér*¹ 'megy, jár; elfordul, megfordul; megtér; stb.' szóból műveltető-, ill. visszaható igeeképzővel. Néhány változat keveredett a →*terít* változataival. A hangtárhoz és jelentésánához vö. még *terel* (→*téreget*). A *térül* gyakran használatos a *térül-fordul* (↑) ikerszóban. ☞ Ugyanebből az alapszóból régi származékszóként idetartozik: *térenget* 'ide-oda vezet, hajlít stb.' (1541: Sylvester: ÚT. 2: 115); *téreng* 'ide-oda tekereg, kanyarog; ívelten, kanyarogva lefolyik' (1577 k.: OrvK. 549) stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *tér*¹

terjed A: 1372 u./ *terjedenj* [sz.] (JókK. 8); 1688 *terjedik* [□] (NySz.); 1807 *Tertyedt* [sz.] (MagyFüvészk. 39); 1821 *térget* [sz.] (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'testrészt kiterjesztve messzire nyúlik | sich weit strecken, starr ausgestreckt sein (Körperteil)' (JókK. 8) (↑); 2. 1372 u./ 'egyre nagyobb teret, több helyet foglal el | sich verbreiten' # (JókK. 13); 3. 1372 u./ 'szaporodik, sokasul | sich vermehren, anwachsen' (JókK. 145); 4. 1456 k. 'eszei, társadalmi jelenség) egyre ismertebbé válik, teret hódít | um sich greifen (abstr.)' # (SermDom. 1: 312); 5. 1456 k. 'felfuvalkodik, pöffeszkedik; nagyra tör | sich überheben; hohe Ziele verfolgen' (SermDom. 2: 600); 6. 1476 k. 'elszéled, szétszóródik | sich zerstreuen' (SzabV.); 7. 1508 'szag, füst stb.) szétárad, továbbhalad | sich verbreiten (Geruch, Rauch usw.)' (DöbrK. 39); 8. 1519 'híre megy vminek | ruchbar werden' # (CornK. 82); 9. 1527 'kitágul | sich dehnen' (ÉrdyK. 63); 10. [*el~*, *le~*] 1531 'lehullik, leesik, süllyed, hanyatlik | herabfallen, sinken' (ÉrsK. 27); 11. [*el~*] 1608 'szétmállik | zerfallen' (NySz.); 12. [*elé*, *eleibe ~*] 1671 'elékerül, elértesztetik | jmdm unterbreitet werden' (NySz.); 13. [*vmennyire*, *vmeddig ~*] 1688 'térben, időben) vmeddig tart | reichen, dauern, währen' (NySz.) (↑) Sz: ~**elem** 1784 *terjedelem* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 90) | ~**elmes** 1832 *terjedelmes* (Társalkodó 1832. okt. 3.: 313); 1834/ *terjedelmességökben* [sz.] (NSz.)

terjeszkedik A: 1372 u./ *le teryezkedykuala* [▽] (JókK. 43–44); 1416 u./¹ *ki tერიèzketet* (BécsiK. 271); 1474 *le teryezkeduen* [sz.] (BirkK. 8) J: 1. [*el~ik*, *le~ik*] 1372 u./ 'lehullik, leesik | herabfallen' (JókK. 43–44) (↑); 2. [*ki~ik*] 1416 u./¹ 'szárnyát, karját kiterjeszti | die Flügel ausbreiten; die Arme ausstrecken' (BécsiK. 271) (↑); 3. 1712 e. 'egyre nagyobb teret foglal el, terjed | sich ausbreiten' # (NySz.)

terjeszt A: 1372 u./ *ky terjéztjyuala* (JókK. 43–44); 1416 u./¹ *ki tერიèzti* (BécsiK. 271) J: 1. 1372 u./ 'kifeszít, kinyújtva tart | ausstrecken, vorhalten' (JókK. 43–44) (↑); 2. [főleg *magát le~i*, *el~i*, *földre ~i*] 1372 u./ 'földre veti magát, leborul | zu Boden sinken' (JókK. 80); 3. 1416 u./¹ 'leterít, szélesen elterít | ausbreiten' (BécsiK. 271) (↑); 4. 1416 u./ 'leterít, legyőz, megsemmisít | vorlegen, unterbreiten' (BécsiK. 19); 5. 1493 k. 'okozza, hogy vmi nagyobb területen elterjedjen | verbreiten' # (FestK. 154); 6. 1508 'időben meghosszabbít, megőriz, fenntart | verlängern (zeitlich)' (DöbrK. 157); 7. [*el~*] 1572 'eltérít; elhárít | ablenken; ablehnen' (NySz.); 8. [*meg~*] 1577 k. 'kitágít | ausdehnen' (OrvK. 61); 9. 1594 e. 'növel, fokoz; bővít, gyarapít | steigern; vermehren' (Balassi: Ist. C8a); 10. [*ki~*] 1731 'kimond, kijelent; elhíresztel | aussagen; verbreiten, verschreien' (NSz.)

terjeng A: 1813 *terjengnek* (NSz.) J: 1. 1813 'ki van nyújtva (kéz) | ausgestreckt sein (Hand)' (NSz.) (↑); 2. 1815 'lassan, fokozatosan szétárad, szétterül | sich verbreiten' (NSz.); 3. 1838 'szöveg) túl hosszadalmasan részletez | weitschweifig sein (Text)' (NSz.); 4. 1856 'viszonylag nagy helyet foglal el vhol | sich breitmachen' (NSz.) Sz: ~**ős** 1845 *terjengős* (PestiH. 1845. ápr. 17.: 454)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, származékszavak. | ⊕ A →*tér*¹ 'megy, jár; elfordul' vagy esetleg a →*tér*² 'elfér, belefér' szóból keletkezett különböző igeképzőkkel. A szó belseji *j* valószínűleg inetimologikus; vö. *terjül* (→*terít*), →*marjul*, *örjög* (→*örül*) stb.

■ A **terjeng** származékszó. | ⊕ Gyakorító képzővel keletkezett a szócsalád korábbi tagjai alapján, feltehetőleg tudatos szóalkotással a nyelvújítás korából.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tér*¹, *tér*², *terv*

terjék † A: 1408 *Teryek* [szN.] (MNYTK. 140: 65); 1529 e. *teriek* (VirgK. 97); 1557 *törjéket* [✂] (MNY. 67: 489); 1604 *Thyriek* (Szeneci Molnár: Dict. *Alexipharmacum* a.); 1608 *tiriakóval* [*tiriakó* □] [✂] (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 444); 1676 *teriiket* (NySz.); 1798 ? *Tériák* (MNY. 7: 177); 1863 *Tiria* [□] (Krizsa [szerk.] Vadr. 520) J: 'állati méreg ellen használt szer; mákonyt is tartalmazó gyógyszer | Arznei gegen tierisches Gift; Arznei mit Opium'

■ Vándorszó. | (≡) Lat., (k.) *theriaca*, (tud.h.) *tiriaca*; ném. *Theriak*, (kor. úfn.) *tyriack*; fr. *thériaque*, *tiriaque*; ol. *triaca*, (R.) *teriaca*; szln. *terjak*; or. *терияк*; stb.: 'kígyómarás elleni (gyógy)szer'. A latinból terjedt el [< gör. *θηριακά* 'állatharapás, (kígyó)marás elleni (gyógy)szer']. (⇒) A magyarba főleg a tudományos latinból került német és olasz közvetítéssel. (△) A változatok nagyrészt palatális irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. Az idegen nyelvi, szóvégi *a*-t birtokos személyjelként értelmezték, ezért lekopott.

📖 TESz.; EWUng.

terjeng → *terjed*

terjeszkedik → *terjed*

terjeszt → *terjed*

térkép A: 1832 *térkép* (Társalkodó 1832. nov. 24.: 374); 1833 *térképek* (MNy. 4: 421) **J:** 1. 1833 'terv, vázlat; ábrázolás, tervrajz, előlnézet | Entwurf; Aufriß' (MNy. 4: 421) (↑); **2.** 1838 'a Föld felszínének v. egy részének rajzát ábrázoló lap | Landkarte, Plan' # (Szily: NyÚSz.); **3.** 1841 'elterülő táj képe | Aussicht, Landschaftsbild' (NSz.) **Sz:** ~**ész** 1844 *tisza-térképészeti* mérnök [sz.] (Thewrewk: MagySzülNapj. 28) | ~**észet** 1844 *tisza-térképészeti* mérnök [sz.] (Thewrewk: MagySzülNapj. 28); 1872 *Térképészet* (Ballagi M.: MNyTSz.) | ~**ez** 1845 *térképezési* [sz.] (Jelenkor 1845. febr. 13.: 73); 1855 *térképezni* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A →*tér*³ + →*kép* tagok jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az összetett szó különböző jelentései az összetételi tagok jelentéséből magyarázhatók. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kép*¹, *tér*³

természet A: 1372 u./ *termeztetyzerent* (JókK. 81); 1405 k. *termeztth* (SchlSzej. 36.); 1490 *termyseth* (SzalkGl. 153.); 1533 *term őzete* [sic!] [sz.] (Murm. 1431.); 1600 k. *Thörmezetnek* (BrassSzt. 20) **J:** 1. 1372 u./ 'tulajdonság, sajátossá | Eigenschaft, Beschaffenheit' # (JókK. 81) (↑); **2.** 1372 u./ 'teremtmeny, élőlény; termék, termés | Geschöpf; Produkt, Frucht' (JókK. 148); **3.** 1405 k. 'a bennünket körülvevő, nem az ember által létrehozott világ | Natur' # (SchlSzej. 36.) (↑); **4.** 1517 'nemi szerv | Genitale' (DomK. 176); **5.** 1552 'az emberi szervezet | der menschliche Organismus' (Heltai: Dial. L1b); **6.** 1608 'havi vérzés, menstruáció | Menstruation' (NySz.); **7.** 1786 'indulat; hevesség | Erregung; Heftigkeit' (NSz.); **8.** 1880 'ondó | Sperma' (Nyr. 9: 177) **Sz:** ~**es** 1405 k. *termezetes* (SchlSzej. 37.) | ~**i** 1416 u./³ *termezeti* (AporK. 171) **R:** ~**ben** 1817 *természetben* fizetni 'nem pénzben, hanem termékben, használati tárgyban | in natura, in Form von Naturalleistungen, in Waren' (HazKülfTud. 1817. júl. 9.: [25])

■ Származékszó. | (△) A →*terem*¹ 'létrejön, létesül, gyümölcsöt terem' szóból keletkezett. A szóvég *-et* névszóképző. A szó belseji *sz* gyakorító képzőnek tűnik; vö. →*fohász*. Hasonló szemlélethez vö. lat. *natura* 'születés, származás; ivarszerv; vmi jellege, minősége, állapota; stb.' < lat. *nasci* 'születik; lesz, válik vmivé; nő stb.'. A *termeszt* (↑) változat a ragozott alak harmadik nyílt szótagi magánhangzójának kiesésével keletkezhetett.

📖 MNy. 49: 81; TESz.; EWUng. • Vö. *terem*¹

termet A: 1416 u./² *tèrmèttel* (MünchK. 77va) J: 1. 1416 u./² 'külső forma, alak, alkat | Gestalt, Wuchs' # (MünchK. 77va) (↑); 2. 1561 'termés, hozam; teremtmény | Frucht, Ertrag; Geschöpf' (NySz.); 3. 1577 'tulajdonság, sajátság | Eigenschaft, Beschaffenheit' (NySz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*terem*¹ 'létrejön, létesül, gyümölcsöt terem' szóból -*et* névszóképzővel keletkezett; vö. *főzet* (→*fő*¹), *gyülekezet* (→*gyűlik*) stb. A jelentések a fejlődés eredményére utalnak.

📖 MNy. 33: 166; TESz.; EWUng. • Vö. közép-, *terem*¹

terminus A: 1548 *terminosokra* (MNy. 90: 254); 1566 *terminusin* (ErdEml. 2: 302) J: 1. 1548 'kitűzött tárgyalási nap; meghatározott időpont | anberaumter Gerichtstag; festgesetzter Zeitpunkt' (MNy. 90: 254) (↑); 2. 1566 'határ, jel, (falu-, erdő)szél, mezsgye | Grenze, Mark' (ErdEml. 2: 302) (↑); 3. 1570 'meghatározás; szakkifejezés | Definition; Fachausdruck' (RMKtár. 36: 36)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *terminus* 'határ; jelkő, határkő, határvonal; vég, vége vminek', (k.) 'meghatározott idő; határidő; fogalom-meghatározás, szabály, előírás' [< lat. *termo* 'határkő v. jelkő']. ≡ Megfelelői: ném. *Termin*, *Terminus*; ol. *termine*; stb.: 'határidő, időpont'; 'szakszó, terminus'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. ∼ Idetartozik: *terminológia* 'szakszókincs' ((1806/: Kazinczy: Lev. 4: 403); ez nemzetközi mintákat követ; vö. ném. *Terminologie*; fr. *terminologie*; stb.: 'ua.').

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *transz*

termosz A: 1914 *thermosz* (Munkás 1914. dec. 13.: 6); 1929 *thermos* (Radó: IdSz. *thermophor* a.); 1937 *termosz-ra* (ErdMúz. 1937: 370) J: 'hőtartó palack | Thermosflasche' – De vö. 1908 *Thermos-készülék* (MNy. 55: 468); 1912 *thermos-kulacsok* (NytudÉrt. 93: 72); 1927 *Thermos-palack* 'ua.' (NapkeletLex. 2: 588)

■ Különböző összetételek előtagjának önállósulásával keletkezett. | ⊕ A *termosz-készülék* (↑), *termoszkulacs* (↑), *termoszpalack* (↑) szavakból önállósult. Az utóbbi két összetétel részfordítás angol, ill. német mintára; vö. ang. *thermos flask*, *thermos bottle*: 'duplafalú edény az italok melegen v. hidegen tartására' [az előtag tulajdonképpen egy védjegy a gör. *θερμός* 'meleg, forró' alapján]; ném. *Thermosflasche* 'termoszpalack'. ≡ A *termosz* megfelelői: fr. *thermos*; ol. *t(h)ermos*; stb.: 'termoszpalack, termosz'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kész*, *kulacs*, *palack*

terped → *terpeszkedik*

terpentin A: 1550 k. *terpentinat* (MNy. 90: 254); 1556 *Thörpenthina* (MNy. 80: 381); 1745 *Terpentin* (NSz.); 1772 *terpetin* (NSz.); 1797/ *Terpetényre* (MNy. 71: 255); 1897 *Törpetyinnel* (NSz.); NYJ. *terpentin*, *törpenté* (MTsz.); *törpentina* (Bálint: SzegSz.) J: 'fenyőbalzsam; ebből készített oldó- és tisztítószer | Harz der Terebinthe; Terpentin als Lösungsmittel'

■ Vándorszó. | ≡ Lat., (k.) *terebint(h)inus*, -*a*, -*um* 'terpentinfából származó <(fenyő)gyanta>', (h.) *terpentina* 'a terpentinfa gyantája, olaja'; ném. *Terpentin* 'ua.'; fr. (kfr.) *terbentine* 'ua.'; cseh *terpentýn*, (N.) *terpetýn* 'ua.'; or. *τερπεντιν* 'ua.'; stb. A középlatinból vált elterjedté [< gör. *τερεβίνθινος* 'terpentinfából készített <dolog>']. ⇒ ⊕ A magyarba részben

magyarországi latin és német forrásokból került. A *terpetin*, *terpetény* változatokhoz vö. a népnyelvi cseh alakot.

TESz.; EWUng.

terpesz A: 1832 *Terpesz* (Kreszn.) **J:** <MN> 1832 ? 'a lábak, ritkán a karok széttárt állásával megvalósított <állás, ugrás, ülés, kézenállás stb.> | gegrätscht, Grätsch-' (Kreszn.) (↑), 1869 'ua.' (Bánhidi: Sportny. 302) | <FN> **1.** 1872 'terpeszkedő testtartás | Gespreize' (Bánhidi: Sportny. 302); **2.** 1962 'terpeszállás | Grätsche. Grätschstellung' (ÉrtSz.)

■ Elvonással keletkezett tudatos szóalkotás. | (⊕) A →*terpeszkedik* 'elterpeszkedik', ill. *terpeszt* 'terpeszt, széttár, kitár' (→*terpeszkedik*) szavakból keletkezett. A kialakulásmódjához vö. *torlasz* (→*torlaszt*), *vigas* (→*vigasztal*) stb. Eredetileg melléknév volt. Ma főleg összetételekben él; vö. *terpeszugrás* (1869: Bánhidi: Sportny. 302); *terpeszállás* (1888: Bánhidi: Sportny. 302). – A (R.) *terpesz* [ige] 'elterpeszkedik, terpeszkedik' (1818: NSz.) ugyancsak elvonás a →*terpeszkedik*-ből. (⊗) Nyelvújítási szóalkotás.

TESz.; EWUng. • Vö. *terpeszkedik*

terpeszkedik A: 1585 El *terpeszkódóm* [▽] (Cal. 335); 1604 *Elterpefzkedem* (Szenczi Molnár: Dict. *Divarico* a.); 1805 *terpeszkedik* (NSz.) **J:** **1.** [főleg *el~ik*] 1585 '⟨személy, állat⟩ kelleténél nagyobb helyet elfoglalva, kényelmesen elnyúlva ül v. fekszik | sich breitmachen' # (Cal. 335) (↑); **2.** 1735 e. 'szerte rohangászik ⟨kutya⟩ | umherrennen ⟨Hund⟩' (NySz.); **3.** 1804 'vmi hosszan elnyúlik, elterül | sich weit ausbreiten ⟨Gegenstand⟩' (NSz.); **4.** 1833 'pöffeszkedik, előnyös helyzetével visszaél | sich aufblasen, mißbrauchen' (NSz.)

terped A: 1611 *Terpedni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1742/ *terepedésiért* [sz.] (NSz.); 1766 *terepedik* [□] (NSz.); 1874 *terepedik* [□] (CzF.) **J:** **1.** 1611 'kelleténél nagyobb helyet foglal el; kiterjed, kinyúlik | sich breitmachen; sich ausdehnen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1754 'dologtalanul tölti az időt; lustán heverészik | untätig sein; faulenzeln' (NSz.)

terpeszt A: 1784 *el-terpefzti* (Baróti Szabó: KisdedSz. 80) **J:** **1.** [főleg *el~*, *szét~*] 1784 'szétvet, kiterjeszt, szétvetve, kiterjesztve tart ⟨főleg végtagokat, ujjakat⟩ | spreizen, ausbreiten ⟨haupts. Beine⟩' (Baróti Szabó: KisdedSz. 80) (↑); **2.** 1804 '⟨hatalmat⟩ kiterjeszt, megszilárdít, helyzetében megszilárdítva véd | (Gewalt) erstrecken, befestigen, verteidigen' (NSz.); **3.** 1810/ 'felpuffaszt | aufblasen' (NSz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (⊕) A relatív tő a →*tér*¹ 'megy, jön; elfordul' vagy a →*tér*² 'elfér, belefér' szóból keletkezett -p mozzanatos képzővel; a képzőhöz vö. →*állapik*, →*csillapít* stb. – A szóvégek különféle igeképzők. A relatív tő eredetileg szintén egy szó belseji *e* magánhangzót tartalmazhatott (vö. a *terped* szó *terepedik* változatát). Az *rp* hangkapcsolat feltehetőleg második nyílt szótagi magánhangzó-kieséssel jött létre. (⊖) Ugyanebből a relatív töből: (R.) *terepül* 'erjed, szétterjed, szétárad' (1807: NSz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *tér*¹, *tér*², *terebély*, *terpesz*

terpeszt → *terpeszkedik*

terror A: 1621/ *terrort* (MNY. 79: 249) **J:** **1.** 1621/ 'ijedség, rémület, ijedelem | Schreck' (MNY. 79: 249) (↑); **2.** 1897 'rémuralom | Schreckensherrschaft' (PallasLex.)

terrorista **A:** 1795 *Terroristák* (MKurir 2: 260) **J:** 'terrorcselekmények végrehajtója, részese, ill. másokat megfélemlítő személy | Terrorist'

terrorizál **A:** 1842 *terrorizálni* [sz.] (Jelenkor 1842. márc. 2.: 78); 1851 *terrorizált* [sz.] (NSz.) **J:** 'erőszakos fellépésével, cselekedeteivel félelemben tart, megfélemlít | terrorisieren' #

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **terror** latin jövevényszó, később nemzetközi szó. | (≡) Lat. *terror* 'ijedség, rémület' [< lat. *terrere* 'megijeszt, megrémít']; – ném. *Terror*; ang. *terror*; fr. *terreur*; stb.: 'ijedség, rémület; rémuralom'. 2. jelentésében nemzetközi szóként a franciából terjedt el a jakobinus uralommal, ill. a francia forradalommal kapcsolatban.

■ A **terrorista**, **terrorizál** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Terrorist*; ang. *terrorist*; fr. *terroriste*; stb.: 'terrorista' | ném. *terrorisieren*; ang. *terrorize*; fr. *terroriser*; stb.: 'megfélemlít, rettegésben tart'. Ezek is a franciából terjedtek el. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz. *terrorista* a.; EWUng.

terrorista → *terror*

terrorizál → *terror*

tértetik † **A:** 13. sz. közepe/ *therthetyk* kyul (ÓMS.) **J:** 'terjed v. megnyilvánul | hervorbrechen od. sich außerhalb von etw befinden'

■ Származékszó. | (△) A →*tér*¹ 'megy, jár; elfordul' vagy esetleg a →*tér*² 'elfér, belefér' alapján keletkezett. A szóvég *-tetik* szenvedő igeképző. Mivel a szó csak egyszer adatolt, sem olvasata sem jelentése nem határozható meg teljes bizonyossággal. Az első szótagi magánhangzó hosszúsága mellett szól, hogy a képző a mássalhangzóra végződő alapszóhoz lett hozzátoldva.

📖 TESz. *tertetik* a.; Benkő: ÁrpSzöv. 187; EWUng. • Vö. *tér*¹, *tér*²

terül → *terít*

térül → *terít*

terv **A:** 1829/ *terveinek* (NSz.) **J:** 1. 1829/ 'a jövőre vonatkozó elgondolás, elhatározás | Absicht, Plan' # (NSz.) (↑); 2. 1831/ 'vminek az elgondolt, megszabott kerete | Rahmen (abstr.)' (NSz.); 3. 1874 'tervrajz; vázlat | Konstruktionszeichnung; Skizze' (CzF.); 4. 1945 u. 'nagyszabású, törvényben, rendeletben, határozatban rögzített gazdasági, termelési program | Wirtschaftsplan; Projekt' (ÉrtSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*terít* vagy a →*terjed* szócsalád tövéből keletkezett *-v* névszóképzővel; vö. →*szerv*; vö. még →*élv*. A szó keletkezéséhez a lat. *planus* 'sík, sima, lapos': lat. (ú.) *planum* 'terv' is hozzájárulhatott. (⊂) Ugyanebből a tövből: (R.) *terj* 'ua.' (1816: Szily: NyÚSz. 337). (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 74: 168; TESz.; EWUng. • Vö. *terít*, *terjed*

tesped A: 1814 *tespedt* [sz.] (Szily: NyÚSz. 338); 1841 *téspednek* (NSz.); 1843 *szét-tepsed* (MTsz.); 1846 *töspedez* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1814 'lomhán, unatkozva tétlenkedik; egyhelyben, egy állapotban marad | untätig sein, stocken' (Szily: NyÚSz. 338) (↑); 2. 1843 'laposan szétterül | sich niederbreiten' (MTsz.)

tespeszt Δ A: 1831 *tespesztő* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'tétlenségre kárhoztat, arra ítél | zur Untätigkeit verurteilen, untätig machen'

■ A szócsalád alapja, a **tesped** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) Az eredeti változat a *tepsed*. A relatív tö -s gyakorító képzővel a *tapos* (→*tapot*) palatális párhuzamos alakja. A szóvég -d kezdő-gyakorító igeképző. A *tesped* alak hangátvetés eredménye.

■ A **tespeszt** tudatos szóalkotás. | (△) A *tespeszt* a *tesped* alapján jött létre -sz-t műveltető képzővel, tudatos szóalkotással.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Népnyelvi szavak ugyanebből a relatív töből: *tepség* 'szétnyomódik, elterül, elnyúlik' 1836 (Kassai: Gyökerésző 5: 94), 'lép, tapos, topog' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 80); *tepsen* 'hirtelen elesik' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. *Tépsedni* a.); *tepsel* 'szétnyom, szétfeszít, kinyújt' (1874: CzF.), ill. *tepsi* 'szétnyomott, a formá(já)ból kiment' (1839: NSz.); az utóbbihoz vö. esetleg 1219/ *Thepfa* [SZN.] (VárReg. 45.). A relatív töhöz vö. még (R.) *tepséres* 'ua.' (1787: NSz.).

📖 Tolnai: Nyelvújítás 148; TESz., *tepség* a. is; EWUng. • Vö. *tapot*

tespeszt → **tesped**

tessék A: 1790/ *Tessék* (NSz.) **J:** <HSZ> 1. 1790/ 'ajánló-, ill. kínálószó' | <als Anbietungsformel>' # (NSz.) (↑); 2. [gyakran *csak* ~] 1793 'biztatás, megengedés, beleegyezés kifejezésére' | <als Aneiferung, Erlaubnis, Beistimmung>' # (NSz.); 3. 1855 'megszólításra, érdeklődésre, telefonhívásra stb. adott válaszként' | <als Erwiderung auf eine Anrede, eine Anfrage usw.>' # (NSz.); 4. 1856/ 'rosszul hallott, meg nem értett beszéd megismétlését kérő kérdésként'; <felháborodást kifejező kérdésként> | <als fragende Bitte zur Wiederholung nicht verstandener Worte | als empörte Frage>' # (NSz.); 5. [gyakran *na* ~!, *no* ~!, és ~!] 1865/ 'bosszúság, felháborodás kifejezésére'; <meglepetés kifejezésére> | <zum Ausdruck des Ärgers>; <zum Ausdruck der Überraschung>' (NSz.) | <FN> 1888 'zöld szín a ferbliben | das Grün im Färbelspiel' (NSz.) **Sz:** ~el 1821 *tessékelni* [sz.] (NSz.)

■ Személyragozott ige szófajváltása. | (△) A (R.) →*tetik* 'kedve van' ige felszólító mód, E/3. személyű, *tessék* alakjából. A szófajváltás a *tessék* ... *hallgatni* (1716: NSz.); *tessék venni*, *tessék mondani* stb. típusú udvarias szó szerkezetekben mehetett végbe a különben szükséges főnévi igenév elhagyásával. (⊖) Más, ugyanilyen módon keletkezett alakok: *tessen* 'legyen szíves (menni, mondani stb.), legyen (olyan) kedves!' (1793: NSz.); *tessenek* 'ua.' (1881: AkNyÉrt. 9/12: 19). – Idetartozik még: a *tessék-lássék* 'csak úgy, formálisan' (1848–1889: NSz.); a *tessék* + *lássék* 'látszania kell' szavakból jött létre (a →*lát* E/3. személyű, felszólító módú, szenvedő alakjából).

📖 Kertész: Száll. 139; TESz.; EWUng. • Vö. *tetik*

test A: 12. sz. vége/ *teftet* (HB.); NYJ. *testy* (ÚMTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'élőlények szervezete, külső fizikai formája | Körper der Lebewesen' # (HB.) (↑); 2. 1470 'lényeg, anyag, állag, főréssz | Substanz, Hauptteil' (SermDom. 2: 460); 3. 1533 'szeméremtest | Schamteile' (Murm. 786.); 4. 1585 'a háromdimenziós tér felületekkel határolt része (a matematikában és

fizikában) | Körper (in der Math und Phys)’ # (Cal. 748 [o: 746]); **5.** 1590 ’testrészt | Körperteil’ (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 167); **6.** 1788 ’testület; magasabb katonai szervezeti egység | Körperschaft; Armeekorps’ (NSz.) **Sz:** ~**i** 1372 u./ *teftj* (JókK. 53) | ~**es** 1456 k. *teftuffegh* [sz.] ’elhízott, nagy testű, kövér | beleibt’ (SermDom. 2: 195) | ~**esít** 1513 *megtestosított* (NagyszK. 269) | ~**esül** 1519 *meg teftesfevleferevl* [sz.] (CornK. 8) | ~**iség** 1650 *testisegben* (Szily: NyÚSz.) | ~**ület** 1834 *Testület* (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentések összefüggéséhez vö. lat. *corpus* ’test, holttest, tetem; nemzőképesség, nemi érettség; személy; anyag, matéria; testület’; ném. *Körper* ’élőlény törzse; matematikai és fizikai test; főrészt; testület’; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *testőr*, *testvér*

testál → *testamentum*

testamentum **A:** 1416 u./¹ *tèftamètoma*, *testamentom* (BécsiK. 90, 164); 1416 u./³ *testamontomat* (AporK. 86); 1536 *Wř Teftamentum* (Pesti: NTest.); 1604 *Teftemontom* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Teftamentom* (Pápai Páriz: Dict. *Testāmentum* a.); 1775 *testamentyarul* [t-j] (MNY. 49: 542); 1860 *testamentumot* (NSz.); NYJ. *testámen* (ÚMTsz.); *testalentum*, *tèstamentum* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ ’szövetség, különösen Isten és az ő választott népe között | Bund, bes. zwischen Gott und seinem auserwählten Volk’ (BécsiK. 90, 164) (↑); **2.** 1495 e. ’végrendekezés, végrendelet | letztwillige Verfügung’ (GuayK. 127); **3.** [Ó~ vagy Új~] 1536 ’(szent) könyvek és iratok gyűjteménye a Biblia főrészeiben | Gesamtheit der Bücher und Schriften in den Hauptteilen der Bibel’ # (Pesti: NTest.) (↑) **Sz:** ~**os** 1524 *testamentomoffa* ’végrendeleti végrehajtó, ill. végrendeleti örökös | Testamentsvollstrecker bzw. testamentarischer Erbe’ (MNY. 13: 122)

testál **A:** 1563–1571/ *testálhatott* [sz.] (MNY. 79: 249); 1878 *testál* (Nyr. 7: 235) **J:** ’végrendelezik; hagyományoz, hátrahagy | testieren; hinterlassen’

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *testamentum* ’végrendelet’, (e.) ’szövetség Isten és a kiválasztott, ill. saját népe közt’, (e.) ’az Ó- és az Újtestamentum a Biblia két fő részeként’ | lat. *testari* ’bizonyít, igazol, tanúsít; végrendelezik, igazol’ [< lat. *testis* ’tanú’]. (≈) Megfelelői: ném. *Testament*, *testieren*; fr. *testament*, *tester*; stb.: ’végrendelet’, ’végrendelezik, igazol’. (⊕) A szó belseji s-hez vö. → *árestál* stb. A régi *testament* változat a német alakot tükrözi, a népnyelvi *testámen* ennek továbbfejlődése. A népnyelvi *testalentum* elhasonulással, ill. a *testál* ige hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *protestál*, *trillió*

testőr **A:** 1769 *test ör ök* [sic!] (NSz.); 1790 *Test-örrejei* (NSz.) **J:** **1.** 1769 ’személyi védelmet ellátó katona | Leibwächter’ # (NSz.) (↑); **2.** 1803 ’testőrség | Leibwache’ (Nyr. 3: 411) **Sz:** ~**ség** 1833 *test-örség* (Fogarasi: Műsz. *Praetoriana turma* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szórövidülés. | (⊕) A *testőrző* ’testőr’ (1745: NSz.) összetételből, a *testet őrző* ’ua.’ (1643: Comenius: Jan. 140) szószerkezet alapján keletkezett. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ör²*, *test*

testvér **A:** 1650 *Test-vér* Atjáfiakat (NSz.); 1886 *tes’vır*, *Tesvır* (NSz.); NYJ. *tesférgyit* (Nyatl.); *tesvér*, *tës-vır*, *tezs-vır* (MTsz.) **J:** **1.** [jelzői értékben] 1650 ’vér szerinti | Bluts-

verwandte(r)' (NSz.) (↑); **2.** 1659 'vérokonság | Blutsverwandtschaft' (NySz.); **3.** 1770 'ugyanazon szülőktől származó, bármelyik nembeli személyek egyike | Bruder bzw. Schwester, Geschwister' # (MNy. 43: 308); **4.** 1848/ 'vmilyen szempontból összetartozó személyek közül egy (főleg megszólításként) | Kamerad, Genosse, Bruder (bes. als Anrede)' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1750 *Teft-vérség* (Wagner: Phras. *Sanguis* a.) | ~**i** 1772 *teft-véri* (MNy. 43: 308) | ~**iség** 1810 *testvériséget* (ItK. 13: 369) | ~**ies** 1842 *Testvéries* (Szily: NyÚSz.) – De vö. 1640 *egj test uer* 'ugyanazon szülőktől származó, bármelyik nembeli személyek egyike | Geschwister' (SzT.)

■ Egy összetétel utótagjának önállósulásával keletkezett. | ☐ A *egytestvér* (↑) szóból keletkezett, amely egy mellérendelő szó szerkezet főnevesülése; vö. *egy test és vér* 'vérokon', tkp. 'test és vér' (1625: TESz.). A megnevezés az Ótestamentum azon nézetén alapul, amely szerint a →*test* 'test, törzs, ill. hús és csontok' és →*vér* egysége képletesen a rokonságra, ill. az ember jelentésre használatos. – Az *egytestvér* főleg szó szerkezetben fordul elő főnévi jelzőként; pl. *egytestvér atyafi* 'vérokon, testvér' (1644: SzT.); *egytestvér öcs* 'fiatalabb fiútestvér' (1662: SzT.). ☐ A *testvér* egyéb megnevezései: →*atyafi*, →*egyvang*, *egy ember lányai* 'ugyanannak az apának lányai' (1533: Murm. 2207.), *egy ember fiai* 'ugyanannak az apának fiai' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 117).

📖 Nyr. 3: 385; Slavica 8: 73; TESz.; NyÍrk. 23: 46; EWUng. • Vö. *egy, test, unoka-, vér*

tesz [2/2] **A:** 950 k. *τεβέλης* [sz.] [szN.] (ÓMOlv. 10); 1086 ? *Tuel* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1138/ ? *Tehel* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 1214/ *Teulegy* [szN.] (VárReg. 325.); 13. sz. eleje/ *teun* (KTSz.); 13. sz. közepe/ *thez* (ÓMS.); 1372 u./ *tetuolna, tegem, bel teue, teyendetek, tewtem* (JókK. 7, 12, 16, 105, 25); 1410 k. *tezen* [□] (MvS.); 1410 k. ? *tith* haz [sz.] (MvGl.); 1416 u./¹ *tézec, tézē* (BécsiK. 101); 1456 k. *thunek* (SermDom. 2: 279); 1470 *tjzed* (SermDom. 2: 11) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'cselekszik, végrehajt; a tárgyban kifejezett cselekvést végzi | handeln, durchführen' # (KTSz.) (↑); **2.** 1372 u./ 'fektet; vmilyen helyzetbe hoz | legen; in irgendeine Lage versetzen' # (JókK. 7, 12, 16, 105, 25) (↑); **3.** 1372 u./ 'a tárgyban kifejezett dolgot okozza, előidézi, eredményezi | bewirken, verursachen: schaffen' # (JókK. 20); **4.** [*le~*] 1517 'felhagy vmivel; lemond vmiről | verzichten, aufgeben' # (DomK. 115); **5.** [*hozzá~*] 1517 'mondanivalót előzményhez hozzáfűz, kiegészítésül, pótlólag mond | hinzufügen' # (DomK. 101); **6.** 1519 'vminek tart, tekint, vall | für etw halten; voraussetzen' (JordK. 657); **7.** 1527 'elér, betölt, kiegyenlít; összegül ad | betragen, ausmachen' (ÉrdyK. 514); **8.** 1527 'jelent; jelképez | bedeuten; symbolisieren' (ÉrdyK. 579); **9.** [*~i magát*] 1566 'vmilyennek mutatja, tetteti magát | sich verstellen' (NySz.); **10.** [*fel~*] 1616 'elhatároz, eltökél | beschließen; bestimmen (Aufgabe, Ziel usw.)' (NySz.); **11.** [*ki~ magáért vmiben*] 1708 'kiváló teljesítményt nyújt | gute Leistung erzielen' (Pápai Páriz: Dict. *Collator* a.) **Sz:** **tettetes** 1372 u./ *tettetes* 'érthető, értelmes, őszinte | deutlich' (JókK. 149) | **tetet, tétet** 1372 u./ *tettetned* [sz.] (JókK. 11) | **tét** 1372 u./ *yo tetemet* 'tett | Tat' (JókK. 94); 1410 k. ? 'öltöző- (jelzői értékben) | Ankleide- (in attr Funktion)' (MvGl.); 1838 'kockáztatott összeg, érték | Einsatz' (Szily: NyÚSz.) | **tehetség** 1372 u./ *tehetfegem* 'képesség, rátermettség, alkalmasság | Fähigkeit' (JókK. 100); 1767 'vagyon | Vermögen' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) | **tétel** 1372 u./ *yo tetelre* 'tevés, cselekvés, cselekedet, tett | Tun, Handlung' (JókK. 154); 1708 'alapelveként számító igazság | (Lehr)satz' (Szily: NyÚSz.) | **tételelem** 1372 u./ *tetelme* 'cselekvés, intézés, kivitelezés | Handlung, Ausführung' (JókK. 74) | **tevő, tévő** 1416 u./¹ *teuø* <FOLY MN-I IGENÉV> (BécsiK. 312); 1416 u./¹ 'teremtője, alkotója vminek | Schöpfer' (BécsiK. 226); 1806 'kályhaajtó | Ofentür' (MNy. 66: 102) | **tett** 1416 u./² *gilkořfag tetieirt* (MünchK. 82vb) | **tette** 1416 u./² *tettē* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 30va) | **tétemény** 1456 k. *tetemen* 'cselekvés, tett, kivitelezés | Tat, Ausführung' (SermDom. 2: 447) | **tehetős** 1550 k. *tehetős* 'hatékony, eredményes, hatásos, erős, erőteljes | wirksam, kräftig' (KolGl.); 1835 'jómódú, módos, gazdag | wohlhabend' (Tzs.) | **tétlen** 1560 k. *tetlen* 'vmi (meg) nem téve | etw nicht ausführend (Adv.)' (GyöngySzt. 48.); 1813 'dologtalanul | untätig (Adv.)' (Szily: NyÚSz.); 1841 'dologtalan | untätig' (Szily: NyÚSz.)

| **tehetséges** 1577–1580 ? *tehetséges* (NySz.); 1604 'erős, hatalmas, hatásos, nagy | stark, mächtig' (Szenczi Molnár: Dict. *Póllens* a.); 1857 'alkotóképes, vmilyen képességgel, érzékkel megáldott | begabt' (Ballagi M.: MNMSz.) | **tehetségtelen** 1604 *Tehetsegtelen* 'tenni nem tudó | etw nicht tun könnend' (Szenczi Molnár: Dict. *Impos* a.); 1806 '(alkotó)képességet nélkülöző | talentlos' (NSz.) | **tevékeny** 1647 *tévékeny* 'tevő, cselekvő | tuend' (NySz.); 1838 'szorgalmas | tätig' (Szily: NyÚSz.) | **telleg** 1717 *töllögette* 'ide-oda tesz, rak, rakosgat | hin und her legen' (MNY. 66: 101) | **teendő** 1819 *teendőkrül* (HazKülfTud. 1819. ápr. 17.: [249]); 1836 *Teendő* (Fogarasi: MNZsebsz.) | **tettes** 1822 *tettes* <MN> (NSz.); 1832 'az elkövető, tettes személy | Täter' (NSz.) **R: tettleg** 1831 *tettlegesen* [sz.] (HasznMul. 1831. dec. 31.: 431); 1832 *tettleg* (Szily: NyÚSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. ? vog. (T.) *tāj-* 'sző'; ? osztj. (V.Vj.Trj.) *těj-* 'hálót' köt'; md. (E.) *tėje-*, (M.) *tije-* 'tesz, csinál, cselekszik'; finn *teke-* 'ua.'; lp. (norv.) *dåkkå-* 'ua.' [fgr. **teke-* 'tesz, csinál, cselekszik']. (≈) Megfelelői: mong. *tege-* 'ua.'; óind *dadhāti* 'tesz, helyet, fektet, lerak'; lat. *facere* 'tesz, csinál, cselekszik'; stb. (△) A szóvég *-sz* gyakorító képző; vö. →*eszik*, →*lesz* stb. A magyarban az *ē*-s töváltozat az *é*-t tartalmazóval összevetve korábbinak tűnik, és ezzel a feltevéssel kapcsolatban a megfelelés is szokatlan; de vö. →*visz*. A szóhoz viszonylag korán számos igekötő kapcsolódott, amely által a jelentések tovább árnyalódtak. – A (R.) *tith haz* (↑) szóban a *tit* a →*titok* egy adata lehet.

📖 TESz.; MSzFE.; IUSprK. 47; NyK. 92: 83; EWUng. • Vö. *előte, faktum, feltétel, jótékony, kártékony, kesztyű, ősz-, tény, töké, tönkre*

teszt **A:** 1913 *teszt-nek* (Nyr. 94: 351) **J:** 'kísérleti vizsgálat, próba (pszichológiában, pedagógiában, iparban stb.) | Prüfungsmethode, Prüfung (Psychologie, Pädagogik, Industrie usw.)' **Sz: ~el** 1963 *tesztelik* (MTABiolTOK. 6/1–2: 120)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Test*; ang. *test*; fr. *test*; stb.: 'pszichológiai, pedagógiai, ipari stb.' vizsgálati módszer, vizsga'. Pszichológiai szakszóként az angolból terjedt el [< ang. (R.) *test* 'próbatégely (az aranyfinomításnál)' < fr. (ófr.) *test* 'edény, agyagedény, cserépedény' < lat. *testu, testum* 'ua.']. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került. (△) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *teszt* 'agyagedény, cserépedény' (1644–1671/: MNY. 90: 255), amely korábban külön átvétel volt a ném. (R.) *test* 'ua.' szóból.

📖 Nyr. 94: 350; TESz.; EWUng. • Vö. *technikus*

tészta **A:** 1430 k. *testa* (SchlGl. 2250.); 1592 *téftát* (Cisio P1a); 1789 *tesztává* (NSz.) **J: 1.** 1430 k. 'kovász | Sauerteig' (SchlGl. 2250.) (↑); **2.** 1456 k. 'főleg lisztből, ritkábban másból készült, nyúlós massa | zähe Masse, haupts. Teig' # (SermDom. 2: 154); **3.** 1760 'az ilyen masszából készült különféle étel, sütemény | Backwerk bzw. Mehlspeise' # (NSz.); **4.** 1908/ 'hazugság, ámtás | Lüge, Irreführung' (Zolnay–Gedényi)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *testo*; szln. *testo*; blg. *mecmo*; cseh *těsto*; or. *mecmo*; stb.: 'tészta' [< szláv **těsk-* 'nyom, szorít; gyúr, dagaszt']. (⇒△) Átadó nyelvként főleg a bolgár jön szóba; vö. →*kovász*. (△) A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. A 4. jelentés tréfás metafora.

📖 NyK. 39: 37; Kniezsa: SzJsz. 522; Slavica 2: 56; TESz.; EWUng.

tesztemény † **A:** 1510 *Tezthemelth* (OklSz.); 1512 *Teztamen* (OklSz.); 1533 *Teztemeel* (OklSz.); 1590 *teztemeny* (Radvánszky: Csal. 2: 75); 1607 *keztemény* (Radvánszky: Csal. 2: 126); 1607 *teztemet* [□] (Radvánszky: Csal. 2: 127) **J:** 'kendő, törülköző | (Hand)tuch'

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg déli szláv közvetítéssel is. | (≡) Oszm. (R.) *testemel* 'kelme, kendő'; – vö. még blg. *mecmemel*; szbhv. *testemelj*; stb. 'ua.'. Az oszmánban az újpertzsa *dast-māl* 'kelme, kendő, kendőcske' szóból került, eredeti jelentése 'a nők fátyolszerű fejdísz'. Vö. még rom. *testemel* 'kelme, kendő'. (⊕) Az (*l* >) *ly* > *ny* hangváltozáshoz vö. →*fekély*, →*vőfély* stb. A szó eleji *k* elhasonulással vagy a →*keszkenő* hatására keletkezett.

📖 MNy. 50: 80; Kakuk: ÉlOsm. 124; TESz.; EWUng.

tetem A: 1211 ? *Theteme*h [sz.] [szn.] (PRT. 10: 511–512); 1405 k. *tetem* (SchlSzej. 410.); 1416 u.¹ Elefant *tètè[mèl]* (BécsiK. 48); 1416 u.³ *teteným* (AporK. 104); 1522 elefant *teteem* (KeszthK. 113); 1566 *töttemét* (Heltai: Fab. 127); 1789 hódtetény (MNy. 15: 144); NYJ. hót-tetöm (MTsz.) **J:** 1. 1211 ? 'élőlények csontja | Knochen eines Lebewesens' (PRT. 10: 511–512) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 410.) (↑); 2. [régén gyakran többes számban is] 1416 u.¹ 'a halott test maradványai, csontjai, hulla, holttest | Gebeine, Leiche' (BécsiK. 101); 3. 1416 u.¹ 'csont (mint felhasználásra kerülő anyag) | Knochen (als Material)' (BécsiK. 48) (↑); 4. 1416 u.³ 'testrész, tag; emberi test | Glied, Körperteil; Körper' (AporK. 104) (↑); 5. [gyakran *holt* ~, *vak* ~] 1551 'rendellenes csontkinövés | regelwidriger Knochenauswuchs' (LevT. 1: 87)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. finn *tähti*, *tähde* 'hátramaradó, megörzött'; lp. (norv.) *dak'te* 'csont, láb' [fgr. **täktä* 'csont, csontváz, tetem, maradvány']. (⊕) A magyarázat nehézsége a távoli rokonság. A szó belsejének keletkezéséhez vö. →*két*. A szóvég *-m* névszóképző; vö. →*orom*; vö. még →*álom*. A magyar jelentések az 1. jelentésből magyarázhatók; a ma leginkább ismert 2. jelentés feltehetőleg a 4. jelentésből keletkezett.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *tetemes*, *tetemrehívás*

tetemes A: 1395 k. ? *ketenus* (BesztSzej. 323.); 1429 *Thetemes* [szn.] (MNy. 10: 427); 1577 *tetemes* (OklSz.); 1805 *tetemēs* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. ? 'csontos, nagycsontú | knochig, grobbeinig' (BesztSzej. 323.) (↑), 1429 'ua.' (MNy. 10: 427) (↑); 2. 1577 'csontból készített; csonttal díszített | beinern; mit Bein geschmückt' (OklSz.) (↑); 3. 1616 'leplezhetetlen, szembeötlő (hazugság, hamisság, véték) | augenfällig (Lüge, Sünde)' (NySz.); 4. 1780 'nagyfokú, számottevő, jelentékeny | bedeutend, erheblich' # (NSz.); 5. 1784 'testes, tagbaszakadt (élőlény); jókora, nagy (tárgy) | wohlbeleibt, dick; groß, sperrig' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 6. 1838 'súlyosan vétkes | schwer schuldig' (Tsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*tetem* 'csont; láb; holttest, hulla; testrész, végtag stb.' szóból keletkezett *-s* névszóképzővel. Az 1., 2. jelentések lehettek az eredetiek. A 3. jelentés metaforikusan keletkezett; ehhez vö. (R.) *csontos hazugság* 'tisztá hazugság' szószerkezetet (1668: NySz.); a szószerkezet tagjai a *csontos* (1532: TihK. 100), 'erős, durva' (1668: NySz.) (a →*csont* származékszava) és a *hazugság* (→*hazug*) szavakból áll. A 4. és 6. jelentés a 3. alapján keletkezett.

📖 MNy. 68: 147; TESz.; EWUng. • Vö. *tetem*

tetemrehívás A: 1790 *Tetemre hívás* (NSz.); 1900 *tetemrehívás* (NSz.) **J:** 'a gyilkosság kiderítésének az a babonás módja, hogy a gyanúsítottakat a holttesthez hívják | Bahrgericht'

■ Összetett szó. | (⊕) A *tetemre* (a →*tetem* 'holttest, hulla' szó + *-re* szublatívuszrag) + *hívás* (→*hív*¹) alárendelő összetétele. A kifejezés azon az egész Európa-szerte elterjedt középkori szokáson alapul, hogy a gyilkosokat a meggyilkolt személy ravatalánál perelték; a seb vérzése

bizonyította a vétkeiséget. A szokás Arany János (1817–1882) Tetemrehívás című versében őrződött meg.

TESz.; EWUng. • Vö. *hív*¹, *tetem*

tetik † **A:** 1372 u./ meg *tettyk* [▽] (JókK. 2); 1416 u./² *tètetuala* (MünchK. 8vb); 1474 meg *teffek* (BirkK. 2) **J:** **1.** 1372 u./ 'nyilvánvaló(vá), érthető(vé válik) | deutlich sein, werden' (JókK. 2) (↑); **2.** 1416 u./² 'megjelenik, láthatóvá válik | sichtbar werden; aussehen wie ...' (MünchK. 8vb) (↑); **3.** [*vkinek ~ik*] 1416 u./² 'vhogyan gondolja, véli, sejti | der Meinung sein' (MünchK. 23vb); **4.** [*vkinek ~ik*] 1416 u./² 'kedve tartja, úgy határoz | Lust haben, etw zu tun' (MünchK. 53vb); **5.** [*fel~ik*] 1416 u./² 'megvirrad | Tag werden' (MünchK. 83vb); **6.** [*vkinek ~ik*] 1533 'szépnek, jónak, helyesnek látszik vki előtt, kedvező benyomást tesz vkire | gefallen' (NySz.) **Sz:** **~etes** 1372 u./ *tettet* 'látható | sichtbar' (JókK. 149); 1559 'magas(ra nőtt) | hochgewachsen' (Székely I.: Krón. 27b)

tetszik **A:** 1372 u./ *Teczÿk* [▽] (JókK. 66); 1416 u./¹ *tèccikuala* (BécsiK. 31) **J:** **1.** [főleg *ki~ik*, (R.) *meg~ik*] 1372 u./ 'nyilvánvaló(vá), érthető(vé válik) | deutlich sein, werden' (JókK. 66) (↑); **2.** 1416 u./¹ '(vmilyenek) látszik | den Anschein haben' # (BécsiK. 31) (↑); **3.** [*vkinek ~ik*] 1416 u./² 'vhogyan gondolja, véli, sejti | der Meinung sein' (MünchK. 24ra); **4.** [*vkinek ~ik*] 1474 'kedve tartja, úgy határoz | Lust haben, etw zu tun' # (BirkK. 7); **5.** [*föl~ik, meg~ik*] 1519 'megjelenik, láthatóvá válik | sichtbar werden' (JordK. 432); **6.** [*vkinek ~ik*] 1526 'szépnek, jónak, helyesnek látszik vki előtt, kedvező benyomást tesz vkire | gefallen' # (Zolnai Gy.: Nyelveml. 256); **7.** [*vissza~ik*] 1624 'kedvezőtlen benyomást tesz | mißfällig sein' (NySz.); **8.** [főnévi igenévi alannyal] 1709 'magázott személy cselekvésének udvarias körülírásában, hozzá szólva' | (in höflicher Anrede zur Umschreibung einer Tätigkeit)' (LevT. 2: 372) **Sz:** **~és** 1585 *tetczés* (Cal. 331) | **~etős** 1764 *tetszetősen* (NSz.) | **~őleges** 1830 *tetszőleges* 'tetszés szerint választott, ill. választható | beliebig' (Hahnemann: OrgGyógyműv. 8); 1833 *tetszőleges* 'tetsző, örömet okozó | Freude bereitend' (NSz.); 1840 'látszólagos | scheinbar' (NSz.); 1886 'tetszés szerinti | beliebig' (Nyr. 15: 307) | **~eleg** 1834 *tetszelgő* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapja, a **telik** ismeretlen eredetű. | ⊕ A *tetszik* a *tetik*-ből keletkezett egy szellemmel; ehhez vö. *játszik* (→*játék*), *metsz* (→*met*) stb. Mindkét szó jelentésének összefüggéséhez vö. →*tűnik*.

TESz. *tetszik* a.; EWUng. • Vö. *tessék*, *tető*, *tetszhalál*, *tettet*

tétova **A:** 1372 u./ *ymte toua* (JókK. 21); 1676–1782 *Títovázó* [sz.] (ItK. 14: 216); 1794 *tétová* (NSz.); 1808 *Téltova* (Sándor I.: Toldalék); 1813 *téttova* (NSz.) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'innen-onnan | von hier und dort' (JókK. 21) (↑); **2.** 1456 k. 'ide-oda | hin und her' (SermDom. 2: 128); **3.** 1795 k. 'bizonytalanul, határozatlanul; tétovázva | unsicher; unschlüssig' (NSz.) | <FN> **1.** 1524 'fondorlat, mesterkedés | Machenschaft' (MNy. 13: 123); **2.** 1573 'tétovázás, ingadozás | Zögerung, Schwankung' (NySz.) | <MN> 1761 'bizonytalankodó, határozatlan | unentschlossen, unsicher' (NSz.) **Sz:** **~zik** 1560 *tétoázának* (RMKT. 5: 244)

■ Összetett szó. | ⊕ A *té* 'ide, erre' + →*tova* szavak mellérendelő összetétele. A *té* előtag örökség az uráli korból; vö. vog. (T.AK.Szo.) *ti*; osztj. (V.) *tim*, (É.) *tä*; zürj. (Sz.KP.) *ta*; votj. (Sz.K.G.) *ta*; cser. (KH.) *ti*, *tide*; md. (E.) *t'e*, (M.) *t'ä*; finn *tämä*; lp. (norv.) *dât*: 'ez'; – jur. *t'ikī* 'az (ott), ez (itt)'; szelk. *tina* 'az, ez'; kam. *tije* 'azonnal, rögtön'; stb. [uráli **tä* (**te* ~ **tī*) 'ez']. ⊗ Megfelelői: juk. *tiŋ* 'ua.'; török *tigi* 'az ott'; mong. *tere* 'az, amaz'; óind *tat* 'ez, az'; gör. *to* 'ua.'; stb. ⊕ A magyarban *-i* latívuszraggal jött létre: *teĭ* > *té*; vö. →*kī*², →*le* stb. A *té* a régi nyelvben szószerezetekben is előfordult; vö. 1416 u./¹ *teftoua* 'ide és oda' (BécsiK. 168); 1519 *fem the fê towa* 'sem ide sem oda' (JordK. 163) stb. A *tétova* határozói jelentésénél a latívuszi 2.

jelentés volt az eredeti; ez másodlagosan keletkezett az ablatívuszi 1. jelentésből; a határozói 3. jelentés és a főnévi jelentések valószínűleg tudatos szóalkotással a határozói 2. jelentésből lettek elvonatkoztatva. – Ma már csak melléknévi jelentésében használatos.

📖 Horger: MSzav. 169; TESz.; MSzFE. *té-* a., *tétova* a.; EWUng. • Vö. *potom, tantusz, tege, tél-túl, tova*

tetová → *tetovíroz*

tetovíroz Δ **A:** 1813 *tátovirozzák* (Nyr. 94: 474); 1833–1834 *tättovirozás* [sz.] (Nyr. 94: 475); 1845 *tatovirozott* [sz.] (NSz.); 1852 *tatovírozott* [sz.] (NSz.); 1855 *tetovirozott* [sz.] (NSz.) **J:** 'bőrbe festékekkel rajzol, tetová, tetováást készít | tätowieren'

tetová **A:** 1877 *tetovált* karja [sz.] (FővL. 1877. jún. 7.: 625); 1886 *tetová* (NSz.) **J:** 'bőrbe festékekkel rajzol, tetováást készít | tätowieren' #

■ A szócsalád alapja, a **tetovíroz** német jövevényszó. | ☹ Ném. *tätowieren*, (R.) *tätowieren*, *tatuieren*, *tätuieren* 'a bőrbe festékekkel rajzol' [< fr. *tatouer* 'ua.' < ang. *tattoo* 'ua.; tetováás'; ez a polinéz *tatau* 'jel (bőrön), tetováás' szóra megy vissza].

■ A **tetová** képzőcserével keletkezett. | ☹ A *tetovíroz*-ból jött létre; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

📖 TESz. *tetová* a.; EWUng.

tető [6] **A:** [1200 k.] *Teteuetlen* [sz.] [HN.] (An. 38.); 1229/ *Erthethev* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 420); 1256 *Felsytethey* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 475); 1372 u./ *tetejere* (JókK. 64); (†1092) 1399 *Tetes* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 284); 1416 u.¹ *tèteie* (BécsiK. 215); 1416 u.² *tètëft* [sz.] (MünchK. 61rb); 1528 *tetteethol* (SzékK. 342); 1763 *Tetej* (NSz.); 1799 *tetőjétől* (NSz.); 1882 *tetében* (NSz.); NYJ. *tetü* (Nyatl.) **J:** **1.** [1200 k.] 'hegynek, épületnek, fának stb. a felső része, csúcsa | oberer Teil von etw, Gipfel, Wipfel, Dach usw.' # (An. 38.) (†); **2.** 1405 k. 'élőlény feje, fejbúbja, fejtető | Kopf; Scheitel' (SchlSzf. 279.); **3.** 1510 'vminek felső foka, felső mértéke | Gipfelpunkt {abstr.}' (MargL. 44); **4.** 1560 k. 'folyadék felszíne | Oberfläche irgendeiner Flüssigkeit' (GyöngySzt. 1346.); **5.** 1585 'vminek a vége; csücsök | Ende; Zipfel' (Cal. 832); **6.** 1877 'vminek a fedele, fedőlapja | Deckel, Deckfläche' # (NSz.) **Sz:** ~**tlen** [1200 k.] (An. 38.) (†) | ~**s** (†1092) 1399 [HN.] (Györffy: DHA. I: 284) (†); 1416 u.² *tètëft* 'tetézett, púpozott, felhalmozott | gehäuft' (MünchK. 61rb) | ~**z** 1531 *teteztet* [sz.] 'felhalmoz, púpoz | häufen' (ÉrsK. 552) | ~**zik** 1796 *tetődzik* 'tetőpontra hág, csúcspontra ér | den Höhepunkt erreichen' (NSz.) **R:** **tetjébe** 1836 *tetjébe* még 'ráadásul | noch dazu' (TudGyűjt. 20/12: 42); 1877/ *tetjében* 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☹ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel a →*tetik* 'érthető, világos' szóból. A megnevezés arra utal, hogy valaminek a felső részét már messziről látni. A szó eredetileg a hegycsúcsra vonatkozott; a további jelentések az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki. – Különböző beszédfordulatokban is él; vö. *tetőtől talpig* (1506: WinklK. 166), 'egészen, teljesen' (1752: NSz.); *nincs teteje* 'nincs értelme' (1898: NSz.).

📖 MNy. 65: 1, 10; TESz.; EWUng. • Vö. *tetik*

tetszhalál **A:** 1830 *tetszhalálban* (Hahnemann: OrgGyógyműv. 56); 1831 e. *Tetszhalál* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'a halál látszatát keltő állapot, amelyben szívműködés és légzés nem észlelhető, látszólagos élettlenység | Scheintod' – De vö. 1799 *tettzett halál* 'ua.' (NSz.)

tetszhalott **A:** 1833 *tetszhalottak* (TudGyűjt. 17/7: 84); 1836 *tetszholt* (TESz.); 1837 *tetszhalottak* (NSz.); NYJ. *tëtthalott* (ÚMTsz.) **J:** [jelzői értékben is] 'a tetszhalál állapotában levő <személy>; élettelennek látszó <dolog> | Scheintote(r)'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Scheintod* 'tetszhalál', *scheintot*, *Scheintote(r)* 'tetszhalott'. Az előtaghoz vö. ném. *scheinen* 'kinéz, látszik, tűnik, azt a látszatot kelti'. (⊕) A magyarban: *tetsz* + *halál*, ill. *halott* → *hal*¹ összetételi tagokból keletkezett. A *tetsz* tudatos szóalkotással keletkezett elvonás a *tetszik* 'látszik, látszatot kelt' (→*tetik*) szóból. (⌘) Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hal*¹, *tetik*

tetszhalott → *tetszhalál*

tetszik → *tetik*

tettet **A:** 1416 u.¹ *tèttètnè* (BécsiK. 91); 1456 k. *tetete*, *tettetthe* (SermDom. 2: 183, 1: 199); 1551 *tèttettet* [sz.] (NySz.); 1759 *tétegett* [sz.] (NSz.) **J:** 1. [később tárgyatlanul is] 1416 u.¹ 'félrevezetés szándékával, a látszat kedvéért mutat, színlel | (er)heucheln, simulieren' (BécsiK. 91) (↑); 2. 1529 e. 'látni enged, látási lehetőséget nyújt <homály> | sehen lassen, Sehmöglichkeiten bieten <Zwielicht>' (VirgK. 127) **Sz:** ~**és** 1456 k. *tetteses* (SermDom. 2: 183) | ~**ös** 1470 'elbűvölt, elbájolt, elragadtatott; kétszínű, képmutató, álszent | verzückt; heuchlerisch' (SermDom. 2: 183, 221)

■ Származékszó. | (⊕) A →*tetik* 'láthatóvá válik, látszik, tűnik' szóból keletkezett -*t*, ill. -*tet* műveltető képzővel. A megnevezés (ill. az 1. jelentés) azon alapul, hogy a képmutató a gyakran nem meglévő érzéseket és a jó tulajdonságokat színleli. Az első szótagi szó belseji *é*-s változatok arra utalnak, hogy a szó a *tetet* ~ *tétet* 'készített, csináltat' (ez a →*tesz* származéka) kifejezéssel keveredett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tetik*

tetű [7/2] **A:** 1395 k. *tethew* (BesztSzj. 1143.); 1405 k. *tetw* (SchlSzj. 1727.); 1410 *Thethwes* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 651); 1525 k. *Tethyw* (MNY. 11: 82) **J:** 'emberen, állaton élősködő apró, szárnyatlan rovar | Laus' # **Sz:** **tetves** 1410 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 651) (↑) | **tetvészik** 1735 e. 'tölti az időt, pepecsel | trödeln, nölen' (NySz.) | **tetvészkedik** 1791 *tetvészkedés* [sz.] 'testén v. ruhájában tetveket keres, fogdos | sich lausen' (NSz.); 1950 k. 'vacakol, pepecsel, pizsmog vmivel | herumfummeln' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *tākəm*; osztj. (V.) *töytəm*; zürj. (Sz.P.) *toj*; votj. (Sz.K.G.) *tej*; cser. (KH.U.) *ti*; finn *täi*; lp. (norv.) *dik'ke*: 'tetű' [fgr. **täje* 'ua.' < ugor **täje-tz* 'ua.']. (⊕) Megfelelői: nanáj *čikte*; grúz *tili*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyaráztatnak elsősorban hangtani nehézségei vannak; a szó belseji **j* kieséséhez azonban vö. →*here*, →*titok* stb.

📖 FUF. 21: 37; TESz.; MSzFE.; MNY. 81: 153; EWUng. • Vö. *ló*-

tév-

~**út** **A:** 1834 *Tévút* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'a kitűzött iránytól eltérő, helytelen út | Irrweg' | ~**tan** **A:** 1840 *tévtanok* (NemzetiU. 1840. nov. 4.: 353) **J:** 'vmely elfogadott igazságtól v. tanítástól

eltérő tan(itás) | Irrlehre' # | ~**hit** **A:** 1841 *tévhitben* (Jelenkor 1841. máj. 22.: 163); 1844 *tévhit* (MNY. 4: 256) **J:** 'téves felfogás, hit | Irrglaube' # | ILYENK MÉG: ~**kert** 'labirintus | Irrgarten' (1835: Társalkodó 1835. febr. 4.: 37); ~**eszme** 'tévtan; tévhit | Irrlehre; falsche Idee' (1840: Athenaeum 1840. aug. 2.: 155)

■ Tükörfordítások előtagja, elvonás. | ☐ A tükörfordítások német minták alapján keletkezett összetett szók; vö. *Irrweg, Irrlehre, Irrglaube*. – Az önálló szóként nem adatolt *tév* elvonás a →*tévelyeg* szócsalád tagjaiból. Az utótag (címszók kivételével): *tan* (→*tanít*). ☒ Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *hit, tanít, tévelyeg, út*

teve **A:** 1395 k. *theue* (BesztSzj. 970.); 1416 u.¹ *tèuèkn^c* (BécsiK. 12); 1575 *Tòuéken* (Heltai: Krón. 105b); NYJ. *tebeször* (MTsz.) **J:** 'Ázsia és Afrika pusztáin, ill. az Andokban teherhordásra, gyapjúnyerésre használt, nagy v. közepes testű kérődző emlős | Kamel (Camelus)' #

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | ☐ Ujg. *töbä, täwä*; Käsγ. *tevey* CC. *tövä*; oszm. *deve*; stb.: 'teve'. ☐ Megfelelői a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekben is megtalálhatók. Vö. még cser. (B.) *tüje*; szbhv. *deva*; albán *deve*; stb.: 'ua.'. ☐ A magyarba átkerült alak **täβä*. – Az átvétel idejét nem lehet pontosan meghatározni.

📖 MNY. 3: 362; TESz.; Ligeti: TörK. 104, 305; EWUng. • Vö. *tehén*

tévé → *televízió*

téved → *tévelyeg*

tévehedik → *tévelyeg*

tévely → *tévelyeg*

tévelyedik → *tévelyeg*

tévelyeg [1] **A:** 1372 u./ *teuelgefe* [sz.] (JókK. 115); 1416 u.¹ *tèuèlgènèd* [sz.] (BécsiK. 88); 1416 u.² *Teuèlgetec* (MünchK. 28rb); 1493 k. *thewelegnek* (FestK. 4–5); 1508 *teuølgottem* (NádK. 327); 1510 k. *teueligez* (KrisztL. 3v); 1519 *teeveljēgh* vala (JordK. 553); 1559 *tiuelges* [sz.] (NySz.); 1763 *tévejegni* [sz.] (NSz.); 1805 *tévelyөг* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'vmiben téved; tévesen gondolkodik | im Irrtum sein; falsch denken' (JókK. 115) (↑); 2. 1416 u.¹ 'tévhitet vall | irrgläubig sein' (BécsiK. 277); 3. 1416 u.¹ 'megzavarodik | in Verwirrung geraten' (BécsiK. 258); 4. 1416 u.³ 'utat tévesztve bolyong | irragehen' # (AporK. 121)

tévehedik † **A:** 1416 u.¹ *èl teuehednetec* (BécsiK. 107); 1416 u.² *èlteuèhedendic* [▽] (MünchK. 24rb) **J:** 1. [el~ik] 1416 u.¹ 'eltávozik, eltávolodik | sich entfernen' (BécsiK. 107) (↑); 2. [el~ik] 1416 u.² 'eltéved | sich verirren' (MünchK. 24rb)

téveszt **A:** 1456 k. *eltheueꝛthe* (SermDom. 1: 215) **J:** 1. [főleg el~] 1456 k. '(szem elől) elveszít | (aus dem Auge) verlieren' (SermDom. 1: 215) (↑); 2. 1527 'tévesen választ meg;

elhibáz | fehltreffen; verfehlen' # (ÉrdyK. 251); **3.** [el~, meg~] 1586 'félrevezet; megcsal | irreführen: täuschen' (NySz.); **4.** [el~] 1671 'szétszór; eltávolít | zerstreuen; entfernen' (NySz.)

téved A: 1519 el *teevednee* (JordK. 410) **J:** **1.** [el~] 1519 'utat tévesztve, szándéka ellenére vhova jut | sich verirren' # (JordK. 410) (↑); **2.** 1705 'nem rendeltetési helyére kerül | fehlgehen' # (BercsLev. 518); **3.** 1772/ 'helytelenül ítél; hibázik, melléfog | ein Fehlurteil treffen; fehlgreifen' # (NSz.); **4.** 1803/ 'erkölcsi botlást követ el | (sittlich) fehlen' (NSz.) **Sz:** ~ez 1772 *tévedezésekből* [sz.] (NSz.)

tévelyedik A: 1541 el ... *tiueleggetek* [d-j] (Sylvester: ÚT. 2: 110v.); 1560 k. *Eltewelednye* [sz.]; el *Teuelyettel* [d-j] (GyöngySzt. 1015., 49.); 1577 k. *tewélyeodes* [sz.] (OrvK. 32); 1584 El *teuelyedic* [▽] (NySz.); 1789 el *tévölödtek* (MNY. 12: 342); 1804 *tévejedés* [sz.] (NSz.); 1805 *tévelyedik* (NSz.); 1863 *Tibéjedik* (Kriza [szerk.] Vadr. 520) **J:** **1.** [el~ik] 1541 'a helyes útról letéved; eltéved | sich verirren, sich herumtreiben' (Sylvester: ÚT. 2: 110v.) (↑); **2.** [meg~ik] 1604 'megzavarodik; érzékcsalódásai vannak | in Verwirrung geraten; Sinnestäuschungen haben' (Szenczi Molnár: Dict. *Hallucinor* a.); **3.** 1789 'erkölcsi botlást követ el | sittlich verfehlen' (NSz.); **4.** 1794 'vhova téved, jut, eltéved | sich verirren' (NSz.)

tévelyít A: 1562 el ... *téuelyítsen* [?] (NySz.); 1603 El *teuőlettic* (NySz.) **J:** [el~] 'tévútra vezet, félrevezet | irreführen'

tévely Δ A: 1785 *Tévej-kertben* (NSz.); 1792 *Tévely-kert* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tévedni* a.) **J:** **1.** 1785 'tévedés; tévelygés, megtévedés | Irrtum; Verirrung' (NSz.) (↑); **2.** 1846 'elmebaj | Wahnsinn' (NSz.)

téves A: 1838 *tévesen* [sz.] (Jelenkor 1838. máj. 5.: 144); 1854 *téves* (Ballagi M.: MNMSz.) **J:** **1.** 1838 'hibás, a valóságtól eltérő | irrig, falsch' # (Jelenkor 1838. máj. 5.: 144) (↑); **2.** 1889 'megtévesztő | täuschend' (NSz.)

téveteg A: 1842 *téveteg* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1842 'bizonytalankodó | unsicher' (NSz.); **2.** 1851 'imbolygó | schwankend' (NSz.); **3.** 1854/ 'könnyen tévedő | fehlsam' (NSz.); **4.** 1854 'hibás, téves irányba vezető | irrig' (Ballagi M.: MNMSz. *Irrig* a.) | <FN> 1858 'tévút | Irrweg' (NSz.)

■ A szócsalád igéi örökségek, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.Szo.) *tip-* 'eltéved'; osztj. (V.) *těw-*, (DN.) *těp-* 'ua., eltűnik, elvész' [ugor **tep3-* 'eltéved; téved']. (⊕) A szó belseji **p* > m. *v* hangváltozáshoz vö. →*ravas*. A magyarban az igető önállóan csak a →*tébláb* előtagjában szerepel. Az igék végződése különböző gyakorító képző, gyakorító-visszaható képző, ill. műveltető képző.

■ A **tévely** elvonás. | (⊕) A *tévely* az igékből (szó belseji *ly*-nal) lett elvonva tudatos szóalkotás által a nyelvújítás korában.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) A *téveteg*, *téves* ugyancsak a nyelvújítás termékei.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE. *téved* a.; EWUng. • Vö. *tébláb*, *tébolyog*, *tév-*

tévelyít → *tévelyeg*

téves → *tévelyeg*

téveszt → *tévelyeg*

téveteg → *tévelyeg*

textil A: 1870 *textil* (Hon 1870. okt. 8.: [3]); 1918 *textiladót* (NSz.) **J:** 'fonalból szövással, hurkolással stb. készült anyag, kelme; ebből készült áru | Stoff, Gewebe; Textilwaren' #

■ Különböző összetételi előtagok elkülönülése. | (△) A *textilipar* (1891: Füredi: IdSz.), *textiláru* (1900: Tolnai: MagySz.) szavakból jött létre. Ezek a ném. *Textilindustrie* 'textilipar', *Textilwaren* [többes szám] 'textilipar' tükörfordításai. A német összetétel előtagja a fr. *textile* 'szőtt; szövetre, kelmére vonatkozó' szóból keletkezett [< lat. *textilis* 'szőtt' < lat. *texere* 'sző']. (≈) Ennek megfelelői: ang. *textile* 'szövet, textil; anyag, kelme'; or. *текстиль* 'szövet, anyag'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *áru, bergám, iparkodik, technikus*

tézis A: 1645 *thesifeből* (MNy. 66: 232); 1817 *theseseket* (ItK. 19: 76); 1832 *theszist* (ItK. 19: 362); 1884 *thézist* (NSz.); 1897 *Tézis* (PallasLex.) **J:** '(tan)tétel, állítás | These'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *thesis* 'tétel, állítás' [< gör. *θέσις* 'ua.' < gör. *τίθημι* 'letesz, lerak, odarak, helyez stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *These*; fr. *thèse*; stb.: 'tétel, állítás'. (△) A korábbi változatok hangzóközi *s* > *zs*-jének kiejtéséhez vö. → *bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. → *bazilika* stb. A szóvégi *s*-hez vö. → *április* stb. A régi, többes számú *thesesek* a latin többes számú alak alapján keletkezett. (⊙) Ma csak filozófiai szakszóként használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *protézis, szintézis, téka*

tézsza × A: 1402 ? *Tesla* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 454); 1552 *theslaywal* (OkI Sz.); 1577 *tēsola* (KolGl.); 1604 *Tésza* rud (Szenczi Molnár: Dict.); 1664 *tesoia* (HOkI Szj. 145); 1723 szántó *tésolyával* (HOkI Szj. 131); 1781 e./ *Tézsza* (NSz.); 1816 *tezsla*, *Tézsollya* (Gyarmathi: Voc. 101); NYJ. *dérzsola* (MTsz.); *gyirslá*, *térézsolya*, *tezola*, *torzsolla* (ÚMTsz.) **J:** 'pótrúd a négyes, hatos ökörfogatnál, ill. az eke, borona előtti rúd | Vorspanndeichsel bzw. Ziehstange am Pflug, an der Egge'

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Cseh (R.) *těžadlo* 'pótrúd a fogatnál, eke, borona előtti rúd'; szlk. *řáždlo* 'járomszeg', (R.) 'pótrúd a fogatnál, eke, borona előtti rúd', (N.) *t'ážalo* 'járomszeg'; le. (R.) *ciężadlo* 'kocsirúd, szekérrúd' [< szláv **těgъ* 'húzás, vonás, fogat']. (≈) Megfelelői: rom. *tânjălă* 'pótrúd a fogatnál, eke, borona előtti rúd <ekerész, boronarész>'. (△) Az eredeti változat háromszotagú volt. A szó belseji *sz*-es, ill. *z*-s változat kialakulásmódja nem világos. – Az erdélyi nyelvjárási *ténzsola* ~ *tinzsala* 'ua.' vagy külön átvétel a románból, vagy a magyarban keletkezett egy inetimologikus *n* betoldásával.

📖 Nyr. 31: 379; Kniezsa: SzIJs. 522; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *pating*

tí A: 12. sz. vége/ *tiv* (HB.); 1372 u./ *te*, *ty* (JókK. 126, 105); 1416 u./¹ *tí* (BécsiK. 1); 1518 k. *tiktek* [R.] (PeerK. 187); 1527 *thew* (Hegendorf: Rudimenta 26); 1535 *tútek* [R.] (Ozorai: Vít. B3b); 1736 *téktek* [R.] (NySz.); 1760 k. *tők* [□] (MNy. 53: 521); 1781 *tí*; *tík* [□] (NSz.); 1794 *tú* (NSz.); 1838 *tük* [□] (Tsz.); NYJ. *tē*; *tüg* [□] (ÚMTsz.) **J: 1.** 12. sz. vége/ 'ti, akikkel beszélek | ihr' # (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'birtokos jelzőként' aki, ami a tietek | euer' # (JókK. 89) **R:** ~*teket* 1372 u./ *tjtek* (JókK. 99)

tín Δ A: 1416 u./² *tün* (MünchK. 103rb); 1506 *tön* (WinklK. 192); 1519 *tjmmagatoknak* (JordK. 320) **J:** 'saját | ihr selbst'

tinnen Δ A: 1416 u./² *tünönmagatocat* (MünchK. 49va); 1513 *tjnnom* magatokat (NagyszK. 299); 1536 *tjnnen* kewztetek (Pesti: NTest. 119) **J:** 'saját <magatokat> | ihr selbst'

■ A szócsalád alapja, a **ti** örökség az uráli korból. | (≡) Osztj. (V.) -*təγ*, (O.) -*ti* 'többes szám 2. személyű személyrag'; zürj. (Sz.) *ti*; votj. (Sz.G.MU.) *ti*; cser. (KH.) *tä*; md. (E.) *tiñ*, *tĩñ*, (M.) *tĩñ*; finn *te*; lp. (norv.) *dī*; – tvg. *tēŋ*; szelk. *te*, *ti*; kam. *šī?*; stb.: 'ti' [uráli **tō* 'ti']. (≈) Megfelelői: juk. *tīt* 'ti, tiétek'; mong. *ta* 'ti'; stb. Vö. még →*te*. (△) A szó egyugor ? uráli **ŋ* névmásképzőt tartalmaz (vö. a tvg. szóval), amely később vokalizálódott. A (R.) *tiü* változatból monoftongizálódott *tí* ~ *tű* alak feltehetőleg csak a 18. sz.-ban rövidült meg; vö. még (N.) *tü*. A *tik* változat szóvégi *k* hangja tkp. többesjel; vö. *mink* (→*mi*¹). A *titeket* megszilárdult ragos alakulat a *minket* (→*mi*¹), →*benneteket* analógiájára keletkezett. A *tin* és *tinnen* a *ti* alakból jött létre -*n* névmásképzővel; vö. *ennen* (→*en*), *ten*, *tennen* (→*te*).

📖 MNy. 9: 337; Melich-Eml. 490; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *te*

tied A: 1372 u./ *tjēd* (JókK. 47); 1420 k. *Thiet* (ÓMOlv. 282); 1527 *tyeed* (ÉrdyK. 58); 1582 *Tiyed* (NySz.); 1621 *Tijéd* (Szenczi Molnár: Dict.); 1754 *téd* (NSz.); 1755 *téeidet* (NSz.); 1763 *tēed* (NSz.); 1816 *Teéd* (Gyarmathi: Voc. 101); NYJ. *tēēd*, *tehéd*, *tihid* (ÚMTsz.) J: 'a birtokodban levő | deiner; dein (als Präd.)' #

tietek A: 1474 *tieteknek* (BirkK. 1); 1604 *Tiétek* (Szenczi Molnár: Dict.); 1816 *tiéték* (NSz.); NYJ. *tēētēk*, *tējetek*, *tētēk* (ÚMTsz.) J: 'a birtokotokban levő | euer (auch als Präd.)' #

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) Az alapszó a →*te* eredeti *ti* változata. A szó belseji *é* mindkét szóban birtokjel. A *tied* végződése E/2. személyű -*d* birtokos személyjel; a *tietek* végződése T/2. személyű -*tek* birtokos személyjel. A szó belseji *h, j* hiátustöltők. (◊) Idetartozik: *tiedé* 'tiéd, hozzád tartozik' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Tis* a.); ez a *tied*-ből keletkezett -*é* birtokjellel.

📖 NyK. 51: 74; TESz., *tietek* a. is; EWUng. • Vö. *te*

tietek → *tied*

tífusz A: 1818 *tífus* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Typhus* a.); 1878 *tífuszban* (NSz.); NYJ. *téfusz*, *tífoc* (ÚMTsz.); *tirfusz* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1818 'láz; lázas, delíriumos betegség | Fieber; Krankheit mit Sinnestäuschungen' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Typhus* a.) (↑); 2. 1897 'egy fajta fertőző betegség, pl. hasi kiütéses hagymáz | Bauchtyphus, Flecktyphus' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Typhus*; ang. *typhus*; fr. *typhus*; stb.: 'hastífusz, kiütéses tifusz'. Vö. még lat. (k.) *typhus* 'láz', (tud.) *typhus abdominalis* 'hastífusz', *typhus exanthematicus* 'kiütéses tifusz' [< gör. *τῆφος* 'gőz, pára; érzéketlenséget okozó láz']. (⇒△) A magyarba a latinból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tuja*

tigris A: 1527 *tigrif* (ÉrdyK. 309) J: 'csíkos bundájú nagymacska | Tiger' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tigris* 'tigris' [< gör. *τίγρις* 'ua.', tkp. 'nyílsebes állat'; ez egy iráni eredetű alapszóból származik; vö. av. *tiyri-* ~ *tiyra-* 'nyíl'; óperzsa *tigrə* 'csúcs; csúcsos, hegyes']. (≈) Megfelelői: ném. *Tiger*; fr. *tigre*; stb.: 'tigris'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*április* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sajt*

tikácsol → *tikog*

tikkad **A:** 1550 el *tikkadtak* (MNY. 2: 170) **J:** 1. [főleg *el~*, *ki~*] 1550 '(ember, állat) szomjúságtól, fáradtságtól stb. ellankad, elfárad | ermatten, erschlaffen' (MNY. 2: 170) (↑); 2. 1713 'csillapul, alábbhagy | nachlassen' (Kis-Viczay: Sel. 193); 3. 1784 'fullad | austrocknen, verdorren (Pflanze)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 22); 4. 1784 'fullad | ersticken' (Baróti Szabó: KisdedSz. 86)

tikkaszt **A:** 1617 el-*tikkasztják* [*t-j*] (NySz.) **J:** [főleg *el~*] 'elfáraszt | ermatten (trans.)'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ☐ A szótó a →*tikog* szócsaládjának tövével azonos. A végződés kezdő-gyakorító képző (visszaható funkcióval is), műveltető képző. A *tikkad* 1., 3. jelentése metafora az eredeti 4. jelentés alapján. A 2. jelentéshez vö. →*lankad*.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *tikog*

tikkaszt → **tikkad**

tikog × **A:** 1766 *tikog* (NSz.) **J:** 'fuldokol, fuldokolva köhög | um Atem ringen, von Husten fast ersticken'

tikácsol × **A:** 1784 *tikácsol* (Baróti Szabó: KisdedSz. 86); NYJ. *tikácul* (MTsz.) **J:** 'fuldokol, fuldokolva köhög | um Atem ringen, von Husten fast ersticken'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ☐ Emberek vagy állatok fuldokló köhögését utánzó hang; hasonló hangalakú és jelentésű onomatopoetikus szóként vö. *cikákol* (→*cakó*). A szótó a →*tikkad* szócsaládjának tövével azonos. A végződés gyakorító képző; az alaktanhoz (és a jelentés tanhoz) vö. →*kahog* : *kahácsol*. ☐ Ugyanebből a többől egy másik gyakorító igeképzővel: *tikol* 'levegőért kapkod' (1890: Nyr. 19: 380).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tikkad*

tiktak **A:** 1838 *Tiki-taka, tik-tak* (NSz.); 1872 *tikk-takkot* (NSz.) **J:** <ISZ> 1838 '(dobogás, dobolás hangjának utánzására) | <zur Nachahmung des Pochens>' (NSz.) (↑) | <FN> 1849/ 'az óra ketyegése | Ticken der Uhr' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ☐ Ném. *ticktack* 'ketyegés utánzására', (R.) 'órainga; óra' [onomatopoetikus eredetű]. Hasonló onomatopoetikus eredetű szóhoz vö. ang. *tick-tack*; fr. *tictac*; stb.: 'ketyegés utánzására, óraketyegés'. ☐ Metaforaként a szív dobogásának kifejezésére is használták (vö. az első adattal).

📖 TESz.; EWUng.

tilalom → **tiloszik**

tilinkó × **A:** 1588 ? *Tillinka* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1784 *tilinka* (Baróti Szabó: KisdedSz. 87); 1791 *tillinkóddal* (NSz.); 1795 k. *tilinkó* (NSz.); NYJ. *dilinka* (ÚMTsz.); *tirinkó, titilinka* (MTsz.) **J:** 'egyszerű furulya, pásztorsíp | Blockflöte, Hirtenflöte' **Sz:** ~**zik** 1792 *tilinkázni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Román jövevényszó. | ☐ Rom. *tilincă, titilincă*, [végartikulussal] *tilinca, titilinka* 'cölöpflöte, pásztorsíp' [onomatopoetikus; vö. sp. *tilín* 'harangütés']. ☐ A szóföldrajzon túl e

származtatás mellett szól az is, hogy a szó a pásztorkodó kultúra szava; vö. →*furulya*. Az eredeti változat szóvégi *a*-jához vö. →*áfonya*. A *tilinkó* a *-kó* kicsinyítő képző hatását tükrözi.

📖 TESz.; EWUng.

tiló A: 1555 *thilolt* [sz.] (OkI Sz.); 1597 Kender *tilo* (OkI Sz.); 1745 *tillo* forma (Ethn. 97: 304); 1818 *Tilu* (NSz.); NYJ. *tilú* (ÚMTsz.) **J:** 'a kender és a len szárának összetörésére és a pozdorjától való megtisztítására használt eszköz | Hanf-, Flachsbreche bzw. -schwinge' **Sz:** **tilol** 1555 [sz.] (OkI Sz.) (↑)

■ Jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *tilô* 'kender-, lentörő, ill. kender-, lentiloló', *tilla*-tör, eltör, tilol'; – sór *talîq* 'a bőr puhítására való eszköz <cserzés>; ék' [török eredetű; vö. tat. *talqâ* 'törőszerszám, tiloló', *talqâ*- 'tör, eltör, tilol'; kaz. *talqî* 'törőszerszám, tiloló'; alt. *talqî*- 'lágylít, puhít; kenderet tör']. A csu. *i* ~ köztörök *a* váltakozáshoz vö. →*tinó*, →*tyúk* stb. (⊕) A magyarba átkerült alak **tilig*; a szóvéghez vö. →*gyarló*, →*tarló* stb. (⊙) A magyarba a kender felhasználásának szakszavaként került.

📖 MNy. 3: 362, 67: 214; TESz.; Ligeti: TörK. 34; EWUng.

tilos → *tiloszik*

tiloszik Δ **A:** 12. sz. vége/ *tiluvt* [sz.] (HB.); 1506 *tylocek* [▽] (WinklK. 144); 1508 *tiloggal* [*d-j*] (DöbrK. 154); 1508 *tilovek* meg (NádK. 155); 1519 k. megh *tjilloth* [sz.] (DebrK. 509); 1577 k. *tjilodny* [sz.] (OrvK. 204); 1586 *tilhozik* (Nyr. 26: 456); 1615 *tilódnának* (ErdTörtAd. 3: 145); 1847 *tilozza* (NSz.); 1847 *tiloszik* (CzF.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'tilt | verboten sein' (HB.) (↑); 2. 1506 'tartózkodik vmitől | sich einer Sache enthalten' (WinklK. 144) (↑)

tilt A: 12. sz. vége/ *tilutoa* (HB.); 1372 u./ *megtylta* (JókK. 109); 1744 meg *téltot* [sz.] (OkI SzPótI. *mégtilt* a.); NYJ. *titnya* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'nem engedélyez; tilosnak nyilvánít | verbieten, untersagen' # (HB.) (↑); 2. 1372 u./ 'távol tart; visszatart | fern-, zurückhalten' (JókK. 109) (↑) **Sz:** ~**akozik** 1836 *tiltakozik* (MTTÉvk. 3: 126)

tilos A: 1221/ *Tilos* [HN.] (VárReg. 47.); 1560 *tilos* (LevT. 1: 385) **J:** <MN> 1221/ ? 'tiltott, meg nem engedett | verboten' # (VárReg. 47.) (↑), 1560 'ua.' (LevT. 1: 385) (↑) | <FN> 1. 1785 'tiltott terület | Gehege, Schonung' (MNy. 49: 542); 2. 1842 'tiltott dolog | Verbotenes' (NSz.)

tilalom [4] **A:** 15. sz. Somogy *tilalm*, Boros Jenő *Tilalma* [HN.]; (MNy. 11: 84); 1503 *tylalm* (MNy. 9: 444); 1519 k. *stilalom* (DebrK. 83) **J:** 1. 15. sz. ? 'tiltott terület | Gehege' (MNy. 11: 84) (↑), 1591 'ua.' (HOKI Szj. 145); 2. 1503 'tiltó rendelkezés | Verbot' # (MNy. 9: 444) (↑) **Sz:** **tilalmas** 1511/ *tilalmas* 'tiltott | verboten' (TörtTár 1903: 417)

■ Származékszó egy ismeretlen, esetleg ugor töből. | (⊕) A szótő kapcsolatban állhat a →*tolvaj* és a →*tulajdon* szócsaládjának tövével. Mindezek kapcsolatban lehetnek a →*titok* tövével, a származtatás azonban fonológiai és morfológiai nehézségekbe ütközik. A szó belseji *v* (12. sz. vége *tiluvt* [sz.] (↑), 1508 *tilovek* meg (↑)) visszaható képző lehet; vö. még →*tolvaj*. A végződéses *-sz* gyakorító, *-t* műveltető, *-s* melléknév-, *-alom* főnévképzők. (⊖) Esetleg ugyanebből a töből: 1289 *Tilone* [lat. *-ne* végződéssel] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 517) (⊕) A *to* (→*tova*) előtaggal való összefüggése, valamint ótörök származtatása téves lehet.

📖 TESz. *tilt* a.; Bárczi: HBEI. 78; StUASuppl. 1: 194; EWUng. • Vö. *titok*, *tolvaj*, *tulajdon*

tilt → *tiloszik*

tímár A: 1193 *Timar* [HN.] (MNL (OL) DL 27); [1237–1240] *tymar* (PRT. 1: 776) **J:** 'bőrrel foglalkozó iparos: varga, szíjgyártó stb.; bőrcserző mester | Handwerker für Lederwaren (Schuster, Riemer usw.); Gerber'

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (tr.) *tomara*, (rom.) *tomára*, (feltr.) *tomèr*, (mant.) *tmera*, (bol.) *tmara*, (R.) *tomera*, – ol. *tomaio*: 'cipőfelsőrész-bőr' [< gör. (biz.) *τομάρι* 'állati eredetű bőr']. Vö. még lat. (k.) *tomaria*, *tomarium* 'ua.'. (Δ) A magyarban vagy egy *o* > *i* hangváltozás ment végbe (vö. →*csipa*, →*gyertya* stb.), vagy a szó eleji olasz *tm* mássalhangzótorlódás egy *i* betoldásával oldódott fel. A szóvégi *a* hangzövettséghez vö. →*beszéd*, →*lapát* stb. A 'cserzett bőr' > 'cserzővarga, tímár' irányú jelentésváltozás az ár végződésű magyar foglalkozásnevek analógiáját követhette; vö. →*bodnár*, →*kádár*¹ stb. (⊕) Nem tartozik ide: *timár* 'hűbértartó' (1535: Monírók. 3: 171), ez az oszm. *timar* 'ua.' szóból jött létre.

📖 MNy. 38: 250; TESz.; GPann. 4: 4; EWUng.

timföld → *timsó*

timon † **A:** 1663 *timo* pénzen (MNy. 83: 254); 1669 tallér *timon* (MNy. 83: 254); 1672/ *timonyt* (MNy. 83: 254); 1673 *Demyn* (MNy. 83: 254) **J:** 'egy fajta pénzérme | Art Geldmünze'

■ Vándorszó. | (≡) Újperzsa (N.) *tîmân*, *tîman*, *tumân*; kurd *tûman*; örm. *t'uman*; oszm. (R.) *tuman*; csag. *tuman*, *tîmân*; blg. *myman*; or. *myman*, *momah*; rom. *timin*; ném. *Toman*; stb.: 'régii perzsa pénzegység; egy fajta pénzérme' [bizonytalan, esetleg török eredetű; vö. még oszm. *tuman* 'tízezer']. A török adózás egy gyakran használt szava a 17. sz.-ban. (⇒Δ) A magyarba vagy az oszmánból vagy egy balkáni nyelvből került (vö. a románnal (↑)). (⊕) Nem tartozik ide: *timon* 'kormánylapát' (1832: NSz.), amely szerbhorvát jövevényszó: szbhv. *timun* (N.) *tîmun* 'ua.'; vö. még ol. *timone* 'ua.'; fr. *timon* 'kocsirúd, szekerrúd', (R.) 'kormánylapát' stb.

📖 TörtSz. 20: 85; TESz.; Századok 1980: 104; EWUng. • Vö. *tömény*

timsó A: 1430 k. *temso* (SchlSzej. 2183.); 1525 k. *Thýmso* (MNy. 11: 83); 1578 *témsót* (NySz.); NYJ. *kimsó*, *tyimsó* (ÚMTsz.) **J:** 'kálium-alumínium-szulfát | Alaun'

timföld A: 1818 *timföld* (HasznMul. 1818/45: 259) **J:** 'alumíniumoxid | Tonerde'

■ Összetett szavak. | (Δ) A *tim* + →*só*, ill. →*föld* összetételei. Az előtag ismeretlen eredetű, és a jelentése sem meghatározható. (⌘) A *timföld* a nyelvújítás eredménye, a két anyag kémiai hasonlósága alapján keletkezett.

📖 TESz., *timföld* a. is; EWUng. • Vö. *föld*, *só*

tin → *ti*

tincs A: 1767 *Tints* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1784 *tents* (Baróti Szabó: KisdedSz. 57) **J:** 'hajfűrt, lokni | Locke, (Haar)büschel'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊖) Valószínűleg nem tartozik ide: *tincsődik* 'hízik' (1708: Pápai Páriz: Dict.). (⊕) A 1491 *Tynch* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 687) feltehetőleg a *Timóteus* személynév becézett alakja.

tinglitangli Δ **A:** 1879 *tingli-tángli* (Ellenőr 1879. jan. 15.: [2]); 1896 *tingli-tangliján* (MNY. 63: 226) **J:** 1. 1879 'silány, értéktelen műsor, zene, tánc stb. | schlechtes Programm; wertlose Musik' (Ellenőr 1879. jan. 15.: [2]) (↑), 1930 'ua.' (Zolnay–Gedényi); 2. 1896 'alacsony színvonalú zenés szórakozóhely | Tingeltangel' (MNY. 63: 226) (↑)

■ Német jövevényszó. | ≡ Ném. *Tingeltangel* 'alacsonyabb színvonalú varieté vagy tánchelyiség' [onomatopoetikus eredetű; cintányért és csörgőt tartalmazó zene alapján]. ≈ Megfelelői: szbhv. *tingltangl*; cseh *tingltangl*; stb.: 'ua.'. ⊕ A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A 2. jelentés metonímia.

tinnen → *ti*

tinó [6] **A:** 1219/ *Tinod* [sz.] [HN.] (VárReg. 62.); 1528 *Thyno* (Oklsz.); 1635 *tináját* (MonTME. 1: 41); 1818 *tinunak* (NSz.); NYJ. *tina* (MTsz.); *tinye* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1528 ? 'bikaborjú; ökörborjú | Stierkalb; Jungochse' (Oklsz.) (↑), 1550 'ua.' (Oklsz.); 2. 1528 ? 'üsző | Kalbe' (Oklsz.) (↑), 1696 'ua.' (Oklsz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ≡ Csu. *tina* 'kétéves tehén; bikaborjú'; – AH. *tana* 'borjú'; kirg. *tana* 'kétéves tehén'; stb. [iráni eredetű; vö. →*tehén*]. A csu. *j* ~ köztörök *a* váltakozás magyarban való folytatásához az *i* hangon keresztül vö. →*ír*¹, →*tiló* stb. ⊕ A magyarba átkerült alak **tina*. A végződés kialakulása a magyarban nem teljesen tisztázott; de vö. →*istálló*, →*kagyló* stb.

tinor † **A:** 1584 k. fekete *tinor*, *Tino or* (NytudÉrt. 80: 29) **J:** 'gombafajta | Pilzarten' – De vö. 1601 *Tinor gomba* 'ua.' (NytudÉrt. 80: 29)

tinóru **A:** 1807 *tinóru* (MagyFüvészk. 583); 1838 *Tinorú* (Tzs.) **J:** 'vargánya | Steinpilz' – De vö. 1795 *Tinó-orrú gomba* 'ua.' (NSz.)

■ Különféle szószerkezetek jelzőjének önállósulásai. | ⊕ A *tinor* a *tinor gomba* tkp. 'borjúorr-gomba' (↑) szószerkezetből keletkezett; a *tinóru* a *tinó orrú gomba* tkp. 'borjú orrú gomba' (↑) szószerkezetből jött létre. A szószerkezetek alapja, hogy ez a gombafajta a fiatal borjak orrára hasonlít. Hasonlóan más nyelvekben is: lat. (tud.) *boletus bovinus* tkp. 'tinógomba, medvegomba'; ném. *Kuhpilz* 'vargánya, tinóru'; szln. *kravša* 'ua.'; stb. ≈ Tisztázatlan idetartozású: *tinovargomba* 'gombafajta' (1600 k.: Radvánszky: Szak. 224).

tinóru → *tinor*

tinta **A:** 1219/ ? *Tynta* [szN.] (VárReg. 11.); 1508 *tenthaat* (NádK. 589); 1519 *teentanak* (JordK. 875); 1521 *tjntawal* (ApMélt. 8) **J:** 1. 1508 'írásra való (sötét színű) folyadék | Tinte' #

(NádK. 589) (↑); **2.** 1604 ? 'lábasfejűek váladéka {festőanyagként} | Ausscheidung der Kopffüßer {auch als Farbstoff}' (Szenczi Molnár: Dict. *Sépia* a.), 1780 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *tincta (aqua)* 'színezett víz; tollvonás; tinta' [< lat. *tingere* 'belemárt; színez']. (≈) Megfelelői: ném. *Tinte*; ol. *tinta*; stb.: 'egy fajta írófolyadék'.

📖 TESz.; EWUng.

tintok Δ **A:** 1776 *Tintoch* ... Keszkenő (MNY. 66: 102); 1780 *Tintuch* (MNY. 60: 228); 1781 *tintuk* (MNY. 30: 32); 1795 *Tintok* (MNY. 12: 352) **J:** 'fátyolszövet | Schleiergewebe'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *dünntuch*, (St.) *dünntuch* 'fátyolszövet' [< ném. *dünn* 'vékony, átlátszó stb.' + *Tuch* 'szövet, anyag']. (△) A szó belseji *i*-hez vö. →*firhang*, →*fírol* stb. A szóvégi *k* hanghelyettesítéssel keletkezett; vö. →*hapták*, →*silbak* stb.

📖 MNY. 2: 240; TESz.; EWUng. • Vö. *daróc²*, *londis*, *purgamál*, *tendencia*

tipeg → **tipickél**

tipickél × **A:** 1664 *tipiczkélve* [sz.] (Lippay: PosoniK. 2: 7); 1792 *tipitzkelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Lipitzkelni* a.); 1815/ *Tipiskélnek*-taposkálnak (NSz.); 1872 *tipisgált* (NSz.) **J:** 'tipeg | trippeln'

tipeg **A:** 1720 *tipoghat* [sz.] (NSz.); 1783 *tipeg*, *topog* (NSz.); 1857 *tippegnek* (NSz.); 1863 *Tépég* (Krizsa [szerk.] Vadr. 520) **J:** **1.** 1720 'apró léptekkel jár | trippeln' (NSz.) (↑); **2.** 1880 'bökö; tapint | stoßen; betasten' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **tipeg** szóhasadás eredménye. | (△) A →*topog* szóból elhasonulással keletkezett, amely a magánhangzóharmónia megváltozásához vezetett. Ez a folyamat részben a *tipeg-topog* (1783: ↑) ikerszó közvetítésével ment végbe; ehhez vö. a *tipp-topp* 'a járás hangjának utánzása' (1803: NSz.) ikerszót. A 2. jelentéshez vö. →*tapogat*.

■ A **tipickél** származékszó. | (△) A *tipeg* alapján keletkezett játszi gyakorító képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) A *tipereg* 'nyugtalanul tipeg; tipeg-topog' (1860: Bérczy: Vmsz. 70) a *tipeg* tövéből jött létre gyakorító képzővel, a *toporog* (→*topog*) hatására; vö. a *teperereg-toporog* 'nyugtalanul tipeg' (1808: Sándor I.: Toldalék) és a *tipereg-toporog* 'ua.' (1877: Nyr. 6: 43) ikerszavakkal.

📖 TESz. *tipeg* a., *tipp-topp* a. is; EWUng. • Vö. *topog*

tipikus → **típus**

tipizál → **típus**

tipli **A:** 1763 *tipli* fűró (Bakos J.: Szműv. 10); 1910 *tippli* (MNY. 6: 100); 1912 *dipli* (Frecksay: MestSz. 340) **J:** **1.** 1763 '(pontszerű) lyuk | (punktförmiges) Loch' (Bakos J.: Szműv. 10) (↑); **2.** 1910 'kivéselt falba helyezett alátét, faliék, műanyag henger csavarok befogadására | Dübel' (MNY. 6: 100) (↑); **3.** 1950 'dudor, daganat | Beule' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Dippel* 'tipli, csap, faék', *Tippel* 'ua.; duzzanat, duzzadás, dudor', (R.) 'pont' [germán eredetű; vö. ang. *dowel-pin* 'pecek, csap, faék, szeg'; svéd *dubb* 'pecek, csap, faék'; stb.]. (⊕) A li végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng.

típor [1] **A:** 1603 *tiporya* (NySz.); 1791 *tiprottatódott* [sz.] (NSz.) **J:** '(lábbal) tapod, eltapos | (mit den Füßen) treten, zertreten' **Sz:** **tipródik** 1791 [sz.] (NSz.) (↑)

■ Származékszó. | (⊕) A →*top* igéből -*r* gyakorító képzővel; az eredeti első szótagi *o*-s változathoz vö. *toporog* (→*topog*). A szó belseji *i* elhasonulással keletkezett; vö. *tipeg* (→*tipickél*), →*tippan*¹. (⊖) Tájszavak ugyanebből a töből: *tipod* 'lép, tapos, topog' (1595: Ver. 15.); *tipos* 'ua.' (1854: NSz.); vö. *tapod*, *tapos* (→*tapot*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *liliomtipró*, *teper*, *toboroz*, *top*

típp **A:** 1888 *tip-ünkben* (Bánhidi: Sportny. 305); 1892 *típpjét* (NSz.) **J:** **1.** 1888 'sporteredményre vonatkozó föltevés | Voraussage des wahrscheinlichen Ergebnisses eines Wettkampfes' (Bánhidi: Sportny. 305) (↑); **2.** 1928 'ötlet | Einfall, Gedanke' (Tolnai: MagySz.)

típpel **A:** 1888 „*tip*”-előnek [sz.] (Bánhidi: Sportny. 305); 1892 *típpel* (NSz.) **J:** **1.** 1888 'sporteredményt illetően föltesz vmit | eine Wettvoraussage abgeben' (Bánhidi: Sportny. 305) (↑); **2.** 1904 'találgat | herumrätseln' (PKSz.)

■ Angol jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *tip* 'bizalmas tanács, jelzés, nyerési tipp; ötlet'; – vö. még ném. *Tip* 'előrejelzés <a győztesé>' | ang. *tip* 'könnyedén megérint; sejtet, jelez; előrejelez, jósol', *tip the wink* 'titokban jelet ad'; – vö. még ném. *típpen* 'előrejelez, jósol' [az agnolban valószínűleg germán eredetű; vö. holl. *típpen*; svéd *típpa*; stb.: '(könnyedén) megérint']. (≈) Megfelelői: szbhv. *tip*, *tipovati*; cseh *tip*, *tipovat*; stb.: 'tipp, javaslat, ötlet; tippel'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csap*²

típpan¹ × **A:** 1787 *típpanó* [sz.] (NSz.); 1861 *típonyó* [sz.] (MNysz. 6: 352) **J:** '⟨kenyér⟩ ragacsossá válik | klebrig, schluffig werden (Brot)'

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A *toppan* (→*topog*) szóból elhasonulással és metonimikusan keletkezett; ehhez a folyamathoz vö. →*tapasz* és *táppanós* 'ragadós, ragacsos, nyúlós' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 119). (⊖) Ugyanebből a töből: *típpad* 'ragacsossá, nyúlóssá válik <kenyér, tészta>' (1831/: NSz.); 'tapad <föld, talaj>' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 501). A tájszó keletkezéséhez a (R.) *toppad* 'gyengül, erőtlenné, esetlenné, nehézkessé válik' (1763: NSz.) is hozzájárulhatott, amelyet valószínűleg a →*top* igéből képeztek.

📖 NyK. 49: 297; TESz.; EWUng. • Vö. *topog*

típpan² **A:** 1677 *tipannal* (Oklsz.); 1717 *Típpanra* (MNy. 65: 340); 1816 *Típpont* (NSz.); 1835 *Píppan-fű* (Kassai: Gyökerésző 4: 126); 1863 *típpannyal* [ny-v] (NSz.) **J:** 'egy fajta pázsitfű | Straußgras (Agrostis)'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó eleji *p*-t tartalmazó változat a →*píppan* hatását mutatja. (⊙) Nyelvjárási szóként és botanikai szakszóként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *píppan*

tippel → *tipp*

tip-top **A:** 1935 *tip-top* (NemzetiU. 1935. ápr. 7.: [26]); 1962 *tip-top*, *tipp-top* (ÉrtSz. *tip-top*¹ a.) **J:** 'kifogástalan, hibátlan | tipptopp'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *tipptopp* 'kifogástalan, hibátlan, teljesen kielégítő' [< ang. *tiptop* 'kitűnő, kimagasló, kiváló', tkp. 'a csúcs csúcsa', az ang. *tip* 'csúcs' + *top* 'ua.' összetétele]. (≈) Megfelelői: szbhv. *tip-top*; cseh *tiptop*; stb.: 'kifogástalan, tökéletes, hibátlan'. (⊕) A szó már a 20. sz. elején bekerült a magyarba, bár az első adat meglehetősen későről származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csap*²

típus **A:** 1563 *typuffa* (MNy. 66: 344); 1698 *típusunk* [✍] (MNy. 64: 470); 1815 *typuszt* (NSz.) **J:** 1. 1563 'minta(kép) | Urbild' (MNy. 66: 344) (↑); 2. 1609/ 'nyomdai betű(forma) | Type, Letter' (Pázmány: ÖM. 2: 636); 3. 1809/ 'sajtó, nyomda | Presse, Druckerei' (NSz.); 4. 1828 'saját(os)ság, jelleg(zetesség); jellegzetes közös vonásokat tartalmazó alapforma | Art, Eigenart; Typ(us) als Grundform' # (NSz.)

tipikus **A:** 1841 *typicus* (PestiH. 1841. júl. 24.: 498); 1882 *tipikus* (NSz.); 1890 *tipikus* (NSz.) **J:** 'típus szerinti, típusos | typisch' #

tipizál **A:** 1857 *typizált* [sz.] (PNapló 1857. aug. 26.: [3]); 1949 *tipizálják* (NSz.) **J:** 1. 1857 'típus(ok)ba sorol, típusok szerint csoportosít | nach Typen einteilen' (PNapló 1857. aug. 26.: [3]) (↑); 2. 1895 'tipikus vonásokat kiemelve ábrázol | typisch darstellen' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **típus** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *typus* 'alak, alakzat, jelleg, mód, fajta; rendszeresség; modell, sablon, minta', (h.) 'nyomdabetű' [< gör. *τύπος* 'ütés, benyomás, nyomat; veret, forma, (arc)kép; nyomat, veret <érmén>' < gör. *τύπω* 'ver, üt, csap']. (≈) Megfelelői: ném. *Typ*, *Typus* 'minta(kép); minta, modell; jelleg, jellemző; fajta, féle; stb.', *Type* 'nyomdabetű'; fr. *type* 'minta(kép); minta, modell; nyomdabetű' stb. (⊕) A magyar szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb.

■ A **tipikus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *typisch*; ang. *typic*, *typical*; fr. *typique*; stb.: 'jellegzetes, tipikus'; – vö. még lat. (kés.) *typicus* 'jelképes, szimbolikus; rendszeresen ismétlődő' [< gör. *τυπικός* 'jelképes, mintaszerű, tipikus']. (⇒⊕) A magyarba vagy a németből került latinosított végződésel vagy a latinból.

■ A **tipizál** német jövevényszó. | (≡) Ném. *typisieren* 'tipikusan ábrázol'. (≈) Megfelelői: ol. *tipizare*; cseh *typisovat*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvéghoz a magyarban vö. *etimologizál* (→ *etimológia*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *stoppol*²

tiráda **Δ A:** 1790 *Tirádákat* (NSz.); 1816 *tirádok* (NSz.); 1830 *tiradájival* (NSz.) **J:** 1. 1790 'szóáradat; körmondat | Wortschwall; Großsatz' (NSz.) (↑); 2. 1897 'futam | Tonlauf' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tirade*; ang. *tirade*; fr. *tirade*: 'szóáradat, tiráda'; ol. *tirata* 'ua.; felhúzás, húzás, vonás'. Az olaszból terjedt el [< ol. *tirare* 'húz, ráncigál, rángat']. (⇒⊕) A magyarba a német és francia nyelvből került. (⊕) A *tiráda* alak szóvége hanghelyettesítés eredménye.

📖 TESz.; EWUng.

tírpák × **A:** 1836 *Tírpák* (Kassai: Gyökerésző 5: 212) **J:** <FN> 1836 'szlovák, különösen Nyíregyháza környéki szlovák | Slowake (haupts. in der Umgebung von Nyíregyháza (Ostungarn))' (Kassai: Gyökerésző 5: 212) (↑) | <MN> **1.** 1897 'tökéletlen, hülye | unvollkommen, blödsinnig' (Nyr. 26: 523); **2.** 1900 'a tírpákokra vonatkozó, rájuk jellemző, tőlük származó | slowakisch, haupts. die Slowaken in der Umgebung von Nyíregyháza betreffend' (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | ⊕ Szlk. *Trpák* 'meghatározott területen élő szlovákok gúnyneve', *trpák* 'fajankó, faragatlan, buta fickó' [< szlk. (N.) *trpov* 'csak']. A megnevezés alapja, hogy bizonyos szlovák nyelvjárásokban a köznyelvi szlk. *teprv* 'csak (még)' helyett *trpov* hangzik. ⊙ A szó leginkább az északkeleti magyar nyelvjárásokban él.

📖 Ethn. 47: 20; Kniezsa: SzlJsz. 524; TESz.; EWUng.

tiszafa **A:** 1250/ *Tyzafa* (OkI Sz.); 1783 *Tiszsa-fa*-gomba (NSz.) **J:** 'örökzöld tűlevelű, mérgező termésű fa | Eibe (Taxus)'

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *tisza* 'tisza' (vö. esetleg 1211 *Tyza* [SZN.]: (PRT. 10: 515)) + →*fa* tautologikus összetétele. A *tisza* szláv jövevényszó; vö. szbhv. *tis*, (Kaj) *tisa*; szlk. *tis* (N.) *tisa*; or. *muc* stb.: 'tisza' [tisztázatlan eredetű]. ⊙ A *tiszafa* leginkább a növényteni szakszókincsben él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 524; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*

tiszavirág **A:** 1845 *tiszavirágok* (PestiH. 1845. júl. 22.: 47) **J:** 'egy fajta kérész | Eintagsfliege (Palingenia longicauda)' – De vö. 1819 *Tiszavirágja* 'ua.' (HasznMul. 1819/37: 281)

■ Összetett szó. | ⊕ A magyar *Tisza* [HN.] + →*virág* jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. A megnevezés azon alapul, hogy a megnevezett folyó felszíne a kis rovarok rövid ideig tartó rajzása miatt virágszirmokkal fedettnak tűnik. Az összetett szó korábban a *Tisza virágja* (↑) birtokos szószerkezetben létezett, ahol a birtokos személyjel a birtokos kapcsolat elhalványulása után kiesett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *virág*

tiszt **A:** 13. sz. eleje/ *tifctes[/fegu]t* [sz.] (KTSz.); 1875 *tüisztösség* [sz.] (Nyr. 4: 421) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'elismerés, tisztelt; méltóság | Ehre; Würde' (KTSz.) (↑); **2.** 1372 u./ 'kötelesség, hivatal | Pflicht, Amt, Beruf' (JókK. 52); **3.** 1608 'tisztviselő | Beamter' (KárOkI. 4: 285); **4.** 1644 'magasabb rangú egyenruhás tisztviselő, főleg katonatiszt | höherer Uniformierter, bes. Offizier' # (MHH. 24: 134); **5.** 1897 'mindegyik sakkfigura a gyalogokon kívül | Schachfigur, außer Bauer' (PallasLex.) **Sz:** ~**es** 13. sz. eleje/ [sz.] (KTSz.) (↑) | ~**esség** 13. sz. eleje/ (KTSz.) (↑) | ~**esít** 1416 u./² *tiztefeitenec* 'tisztel, dicsőít | verehren' (MünchK. 37va) | ~**etlen** 1416 u./² *megtízètèleneitetec* [sz.] 'megrágalmazott | verleumdet' (MünchK. 94va) | ~**etlenít** 1416 u./² '(meg)rágalmaz | verleumden' (MünchK. 94va) | ~**esül** 1493 k. *thyzthesewlth* [sz.] 'megdicsőül | verklärt werden' (FestK. 99) | ~**ességes** 1513 *tyztóffegős* (CzechK. 97) | ~**ség** 1703/ *tisztégre* (Pusztai)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *čestb* 'becsület, tisztesség, tisztelet; méltóság, tisztség'; blg. *uecm* 'becsület, tisztesség, tisztelet, dicsőség, hírnév; megtiszteltetés, tisztelgés, tiszteletadás'; szlk. *čest* 'becsület, tisztesség, tisztelet, megtiszteltetés'; or. *uecm* 'ua.', (R.) 'rang, rend, cím, kitüntetés'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *cittiš* 'gondolkodás, felismerés,

megértés, szándék, terv'; av. *čisti-* 'gondolkodás, felismerés, megértés'; stb.; – vö. még szláv **čis-* 'számol, becsül, értékel']. (⊕) A szó eleji *t*-hez vö. →*tiszta*, →*tisztesfü*. A 2. jelentés az 1.-ből keletkezett. Ez a két jelentés a *tisztartó* 'jóságigazgató' (1453 k.: OklSz.) és a *tisztviselő* 'közhivatalnok, köztisztviselő' (1506 k.: OklSz.) összetételekben található meg, amelynek 3., 4. jelentéséből önállósulással jöttek létre. Az 5. jelentés metafora a 4. jelentés alapján; ez bizonyosan sokkal korábbi mint adatoltsága.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 524; TESz.; EWUng. • Vö. *al*⁻², *-beli*, *tisztel*, *törzs-*

tiszta A: 13. sz. eleje/ *tiſtan* (KT.) J: <MN> 1. 13. sz. eleje/ 'érintetlen, szeplőtelen | keusch' (KT.) (↑); 2. 1314 ? 'szennyől, piszoktól mentes | rein, sauber' # (Mező–Németh: SzSzHn. 211.), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 131); 3. 1372 u./ 'igaz, őszinte; ártatlan, hamisság nélküli | aufrichtig; unschuldig' # (JókK. 123); 4. 1416 u./² 'frissen mosott | frisch (Wäsche)' # (MünchK. 35rb); 5. 1513 'átlátszó, világos | durchsichtig, klar' # (NagyszK. 13); 6. [jelzői értékben is] 1518 k. 'keveretlen; csupa, merő | unvermischt; bloß, lauter' # (SándK. 2); 7. 1518–1523 'nem terhelt, kötelezettségek nélküli | schuldenfrei' (Nyr. 36: 168); 8. 1519 'napos, felhőtlen | klar, heiter' # (JordK. 61); 9. 1552 'tökéletes, hibátlan (nyelvhasználat) | fehlerlos (Sprachgebrauch)' (Heltai: Dial. A3b) | <FN> 1. 1525 '(erdei) tisztás | Lichtung' (OklSz.); 2. 1552 'tisza személy | reine, keusche, unschuldige Person' (Heltai: Dial. D2a); 3. 1693 'tisza ruha | reine Wäsche' (MonÍrók. 15: 111); 4. 1748 'tisztaság, tiszta dolog | Reinheit, das Reine' (NSz.); 5. [főleg *vminek a ~ja*] 1796 'vminek a tiszta része | der reine Teil von etw' (NSz.); 6. 1832 'búza | Weizen' (MTsz.) Sz: ~**ság** 1372 u./ *tyztaſagert* (JókK. 46) | ~**ságos** 1372 u./ *tyztaſagos* 'ártatlan | unschuldig' (JókK. 2) | **tisztít** 1372 u./ *tyztojtuan* [sz.] (JókK. 65); 1433–1435 *tiztohad* (LaskS. fol. 92) | **tisztul** 1416 u./¹ *tiztolhat* meg [sz.] '(folyamatosan) tisztává válik | rein werden' (BécsiK. 191); 1508 'eltakarodik vhonnan | sich formachen' (DöbrK. 197) | **tisztulat** 1416 u./² *tiztolatban* 'ürülék, vizelet kibocsátása | Abführung' (MünchK. 21vb) | **tisztulás** 1456 k. *tiztolafa* (SermDom. 1: 224) | ~**talán** 1518 k. *tiztaa(land)talán* [sic!] (SándK. 37) | **tisztogat** 1585 *tiztogatás* [sz.] (Cal. 208) | ~**s** 1630 *Tisztás*-félíg [HN.] 'erdei rét | Lichtung' (NytudÉrt. 92: 184) | ~**z** 1796 *tisztázzuk* (NSz.) | ~**zat** 1824 *tisztázat* 'készre formázott írásmű | Reinschrift' (MNy. 4: 252) | ~**zatlan** 1833 *tisztázatlan* (NSz.) | ~**lkodik** 1834 *tisztálkodnak* (Regélő 1834. júl. 31.: 491)

■ Szláv jövevényszó. | (⊕) Óe. szl. *čistъ*, *-a*, *-o* 'tisza, szemérmes; átlátszó'; szbhv. *čist*, *-a*, *-o* 'világos, tiszta; szemérmes, szűzies; elegyítetlen, keveretlen'; szlk. *čistý*, *-á*, *-é* 'ua.; hamisítatlan, valódi, tiszta; terheletlen'; or. *чист(ий)*, *-a*, *-o* 'világos, tiszta; elegyítetlen, keveretlen, valódi, hamisítatlan; őszinte, egyenes, nyílt, ártatlan, vétlen; átlátszó; terheletlen'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *chinátti* 'hasít, repeszt'; lat. *scindere* 'ua. '; stb.]. (⊕) A magyarba a szláv melléknév nőnemű vagy semleges nemű alakja került át; vö. →*néma*, →*puszta* stb. A szó eleji *t*-hez vö. →*tiszt*, →*tisztesfü*. A melléknévi jelentések vagy a magyarban keletkeztek az 1. jelentés alapján, vagy sokkal több jött az átadó nyelvből. A főnévi jelentések különböző jelzős szó szerkezetekből alakultak ki. A *tisztás* származékszó talán szláv mintára keletkezett szóképzés; vö. szbhv. *čistina*; szlk. *čistina*; ukr. (N.) *чистина* stb.: 'tisztás'

📖 Kniezsa: SzlJsz. 525; TESz.; NytudÉrt. 92: 184; EWUng. • Vö. *sín*, *szín*⁻¹, *tisztesfü*, *vegy-*, *zsinde*

tisztel A: 1372 u./ *tyztelykuala* (JókK. 24); 1416 u./¹ *tiztélém* (BécsiK. 35); 1495 e. *tiztol* (GuaryK. 41); 1544/ *tűzfeltete* [sz.] (HoffgreffÉn. t4b); 1725 *Tésztelem* (NSz.) J: 'becsül, megbecsül | (ver)ehren' # Sz: ~**endő** 1372 u./ *tyztelendew* 'becsülendő, megbecsült | ehrwürdig' (JókK. 12); 1851 'katolikus pap | katholischer Geistlicher' (NSz.) | ~**etlen** 1416 u./¹ *tiztelètlèn* (BécsiK. 260) | ~**et** 1433–1435 *tifteletes* [sz.] (MKsz. 1984: 16) | ~**etes** 1433–1435

’megbecsülendő, tiszteletre méltó | ehrwürdig’ (LaskS. fol. 92); 1836 ’protestáns lelkész | protestantischer Geistlicher’ (NSz.) | ~eg 1834 *tisztelgett* (Jelenkor 1834. febr. 26.: 130)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | ⊕ A → *tiszt* ’becsület, tisztesség, tisztelet; méltóság, tisztség’ szóból igeképzővel. 2. Szláv jövevényszó. | ⊕ Vö. óe. szl. *čbstiti*; szbhv. *častiti*; szlk. *ctit’*; or. *čecmumb* stb.: ’becsül, tisztel’ [< szláv **čbstb* ’becsület, tisztesség, tisztelet’; az eredetéhez vö. → *tiszt*]. ■ ⊕ A felsorolt magyarázatok nem feltétlenül zárják ki egymást.

📖 Nyr. 58: 4; Kniezsa: SzlJsz. 525; TESz.; EWUng. • Vö. *tiszt*

tisztessfü A: 1500 k. *Thýztesf fyw* (MNY. 21: 141); 1583 *tiztos fiu* (Gombocz E.: BotTört. 132); 1604 *Tifztesfu* (Szenczi Molnár: Dict.) J: ’az ajakosok családjába tartozó gyógy-, illetőleg gyomnövény | Ziest (Stachys)’

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *tisztess* ’tisztessfü’ + → *fű* tautologikus összetétele. Az előtag egy szláv jövevényszó; vö. szln. *čistec* ’ua.; mezei zsálya’; szlk. *čistec* ’tisztessfü’; or. *čucmey* ’ua.; gyömbérgyökér; stb.’; stb. [< szláv **čist-* ’világos, tiszta’; az eredetéhez vö. → *tiszta*]. A megnevezés azon az egykori feltevésen alapul, hogy a tisztessfünek tisztító hatása van. ⊕ Az előtag hangalakja a → *tiszt* szó *tisztess* származékának népetimológiás hatására keletkezett. ⊕ Az összetétel a nyelvjárásokban és a növényteni szaknyelvben él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 526; TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *tiszta*

tisztességbeli → -beli

titán A: 1526 *Týtannak* [SZN.] (SzékK. 93); 1604 *Titanusok* (Szenczi Molnár: Dict. *Aftraeus* a.); 1792 *Titánok* (Farkas: GLEl.) J: 1. 1526 ? ’(a görög mitológiában) egy a titánok, Uranosz és Gaia gyermekei közül; óriás (átvitt értelemben is) | einer der Titanen (Myth); Riese (auch abstr.)’ (SzékK. 93) (↑), 1604 ’ua.’ (Szenczi Molnár: Dict. *Aftraeus* a.) (↑); 2. 1807 ’kemény, acélszürke fémötvözet | Titan (chem Element)’ (Szökefalvi Nagy: KémEl. 13); 3. 1846/ ’magát szellemi óriásnak tekintő személy; radikális újító (ironikusan) | sich als Geistesgröße gebärender Mensch; radikaler Neuerer (ironisierend)’ (TESz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *Titan, Titanus, Titani* [többes szám] ’óriási mitológiai lény’ [< gör. *τιτάν, τιτᾶνες* [többes szám] ’ua.']. ⊕ Megfelelői: ném. *Titan*; fr. *titán*; stb.: ’ua.; egy fajta kémiai elem’. ⊕ A (R.) *titanus* változat szóvégi *s*-éhez vö. → *ámbitus* stb. Az 1. jelentéshez vö. → *gigász*. A 2. jelentés a nemzetközi kémiai szaknyelvben keletkezett a fém szilárdsága alapján. A 3. jelentés leginkább az *ifjú titán* ’(fiatal) magas ember’ szószerkezetben él.

📖 TESz.; EWUng.

titok [4] A: 13. sz. eleje/ *titcon* [R.] (KTSz.); 1372 u./ *týtok* (JókK. 42); 1416 u./¹ *titk* (BécsiK. 121) J: <FN> 1. 13. sz. eleje/ ’mások előtt leplezett, elhallgatott dolog | Geheimnis’ # (KTSz.) (↑); 2. 1372 u./ ’megmagyarázhatatlan, rejtélyesnek látszó jelenség | unerklärbare, rätselhafte Erscheinung’ (JókK. 4) | <MN> 1372 u./ ’titkos | heimlich, geheim’ (JókK. 42) (↑) Sz: **titkos** 1372 u./ *týtkoſa* ’bizalmas személy | Vertrauter’ (JókK. 75); 1470 ’rejtett | geheim’ (SermDom. 2: 128); 1779 ’titkár | Sekretär’ (NSz.) | **titkol** 1416 u./¹ *ètitkoltat* [sz.] (BécsiK. 239) | ~nok 1554 *titoknoka* ’titkár | Sekretär’ (Radvánszky: Csal. 2: 10) | **titkoló(d)zik** 1775 *titkoloznunk* [sz.] (NSz.); 1777 *titkolódzunk* (NSz.) – de 1760 *titkolódni* [sz.] (NSz.) | **titkár** 1829 *titkár* (MNY. 4: 256) | ~zatos 1851 *titkozatos* (Hölgyfutár 1851. okt. 6.: 910) – de 1844

titokzattal (NSz.) **R: titkon** 13. sz. eleje/ (KTSz.) (↑) | **titkonnan** 1372 u./ *tytkonnan* 'titokban | im geheimen' (JókK. 83)

■ Valószínűleg örökség, ugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.K.P.) *tujt-* 'elrejt, eltitkol', (Szo.) *tūjt-* 'elrejt, eldug' [ugor **taj3-tt3-* 'elrejt, eltitkol'; [? < ősráni eredetű; vö. av. *tāiia-* 'lopás', *taiiā* 'rejtett, titkos']]. (⊕) A magyarázatnak hangtani és alaktani nehézségei vannak; a szó belseji **j* hang változásához vö. azonban →*here*, →*tetű* stb. A tő a →*tiloszik*, →*tulajdon* szócsaládjának tövével, ill. a →*tolvaj* tövével állhat kapcsolatban; esetleg a *tit* '? meghitt, bizalmas, intim' elemben, a mára elavult *tit ház* '? öltözőhelyiség' (vö. 1410 k. *tith ház* (MvGl.)) szó szerkezetben maradt meg; vö. még →*tesz*. A végződés *-k* deverbális névszóképző; vö. →*ajándék*, →*hajlék* stb. (⊗) A *titkár*, *titokzatos* származékszavak a nyelvjuttatás korában keletkeztek; a *titkár* fokozatosan kiszorította a *titoknok* szót.

📖 Munkácsi: ÁKE. 601; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *-képpen*, *tiloszik*, *tolvaj*, *tulajdon*

titokképpen → *-képpen*

titulál → *titulus*

titulus Δ **A:** 1531 *tjtwlost* (ÉrsK. 67); 1575 *Tituluffa* (Heltai: Krón. 14a) **J: 1.** 1531 'ranggal járó cím | Ehrenname, Titel; dieser als Anrede, Aufschrift' (ÉrsK. 67) (↑); **2.** 1575 'cím(zés); levélcím | Anschrift; Briefanschrift' (Heltai: Krón. 14a) (↑); **3.** 1577 'fejezet-, könyvcím | Titel (eines Kapitels, Buches)' (MNY. 62: 359)

titulál Δ **A:** 1696 u. *titulált* [sz.] (MNY. 59: 238) **J: 1.** 1696 u. 'rangja szerint szólít | mit einem Titel anreden' (MNY. 59: 238) (↑); **2.** 1708 'címez (levelet) | mit einem Titel versehen (einen Brief)' (Papai Páriz: Dict.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *titulus* 'cím, felirat; megkülönböztető cím' [tisztázatlan eredetű] | lat *titulare* 'címmel ellát; elnevez'. (≈) Megfelelői: ném. *Titulus*, *titulieren*; ol. *titolo*, *titolare*; stb.: 'cím, rang, titulus', 'címez, titulál'. (⊕) A *titulus* szövégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. (⊕⇒) A magyarból: rom. *titulus* 'cím'.

📖 TESz.; EWUng.

tivornya → *tivornyázik*

tivornyázik **A:** 1750 k. *Devernyézhetnek* [sz.] (MNY. 53: 521); 1789 *tivornyázott* (Szily: NyÚSz.); 1791 *tivornyázik* [▽] (NSz.); 1794 *tibornyázott* (NSz.); 1818 *divornyáz* [□] (MNY. 66: 102); 1830 *devernyázván* [sz.] (MNY. 53: 521); NYJ. *devěrnáz*, *děvěrnázik* (ÚMTsz.); *děvěrnáz* (MTsz.) **J:** 'vadul mulatozik | ein Zechgelage halten'

tivornya **A:** 1791/ *tivornyává* (MNY. 46: 276); 1802 *deverna* (MNY. 65: 233); 1821 *tibornyájokat* (NSz.); NYJ. *děvěrná* (ÚMTsz.) **J:** 'vad, fékevesztett mulatozás | Zechgelage'

■ A szócsalád alapja, a **tivornyázik** származékszó. | (⊕) A →*taberna* 'kocsmá, csapszék; vendégfogadó' *tivornya* változatából *-z* igeképzővel és metonimikus jelentésváltozással.

■ A **tivornya** elvonás eredménye. | (⊕) A *tivornyázik*-ből jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *taberna*

tíz A: 1211 ? *Thyze* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 514); 1384 *Thyzhaz* (Oklsz.); 1553/ *tűz* ezer (Tinódi: Cronica B3a) **J:** <SZÁMN> 1211 ? 'a kilencnél eggyel több | zehn' # (PRT. 10: 514) (↑), 1384 'ua.' (Oklsz.) (↑) | <FN> 1395 k. 'tíz egyénből álló katonai egység | milit Einheit von zehn Mann' (BesztSzj. 194.) **Sz:** ~**es** 1389 ? *Tyzes* [szn.] (MNY. 64: 328); 1604 'tíz egységből álló | aus zehn Einheiten bestehend' (Szenczi Molnár: Dict.); 1792 'pénzfajta | Zehner <Geld>' (NSz.) | **tized** 1416 u./¹ *tized* 'tizedik | zehnte' (BécsiK. 194); 1506 'adó fajta, vmiből egy tizedrész mennyiség | Zehent <Abgabe>' (WinklK. 143); 1517 'egytized rész | Zehntel' (KL. 35.); 1585 'katonai egység | milit Einheit von zehn Mann' (Cal. 254); 1676 'városrész | Stadtteil' (Nyr. 64: 88) | **tizedik** 1416 u./³ *Tizediket* (AporK. 166) | **tizedes** 1519 'alacsonyabb rangú katonai előjáró | Korporal' (JordK. 50); 1754 'tized egységnyi | aus einem Zehntel bestehend' (NSz.); 1807 'a tíz egyik hatványával osztott {szám} | durch Zehnerpotenzen teilbar' (NSz.) | **tizedel** [főleg meg~] 1584 meg *tizedlettec* (NySz.) | ~**szeres** 1803 *tizfzeres* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zehenfach* a.)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | ⊕ Av. *dasa*; kperzsa *dah*; szogd *δs* (= *δas*); osz. *dæs*; sugni *δīs*; stb.: 'tíz' [indoeurópai eredetű; vö. óind *dása*; gör. *δέκα*; stb.: 'ua.']. ⊕ A szó eleji iráni *d* > m. *t* hangváltozáshoz vö. → *tehén*, → *tej*. A szóvégi *z* a magyarban zöngésedéssel keletkezett. A *tized*, *tizedes* származékok katonai jelentéséhez vö. → *száz*.

📖 MSFOu. 151: 329; TESz.; Ligeti: TörK. 148; EWUng. • Vö. *deka*, *pap*-, *tizen*-

tizen-

I. ~két A: 1372 u./ *tizenket* (JókK. 1) **J:** 'tizenegynél eggyel több (12) (jelzőként v. a -szer raggal) | zwölf <nur als adj Num>' # | ~**kettő A:** 1372 u./ *tyzenkettenek* (JókK. 90) **J:** 'tizenegynél eggyel több (12) | zwölf' # **Sz:** **tizenkettedik** 1490 *tyzen kettöd* (SzalkGl. 1.) | ~**egy A:** 1416 u./² *tizènegget* (MünchK. 84va) **J:** 'tíznel leggyel több (11) | elf' # **Sz:** ~**edik** 1416 u./² *tizèn eggèd* (MünchK. 25va) | ILYENEK MÉG: ~**három** 'tizenkettőnél eggyel több (13) | dreizehn' (1416 u./¹: BécsiK. 314); ~**négy** 'tizenháromnál eggyel több (14) | vierzehn' (1416 u./¹: BécsiK. 56); ~**hat** 'tizenöttnél eggyel több (16) | sechzehn' (1416 u./²: MünchK. 7r)

II. ~éves A: 1917 ? *tizenéves* (Magyarország 1917. febr. 12.: 6); 1959 *tizen-évesekkel* (Nyr. 93: 302) **J:** 'tizenegy- és tizenkilencéves közötti korú | Teenager'

■ Összetett szavak előtagja, megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *tizen-* a → *tíz*-ből jött létre -*n* szuperesszívusraggal. Az 1. csoportban az összetételek eredeti jelentése tkp. 'egy, kettő stb. a tíz felett'; hasonló szemlélethez vö. vog. (T.) *low-təmər-kat* 'tizenhat', tkp. 'tíz (és) arra hat'; óe. szl. *edinъ na desęte* 'tizenegy', tkp. 'egy a tízen'; stb. – A *tizenéves* az ang. *teenager* 'fiatalkorú', tkp. '10 és 19 év közötti' mintájára keletkezett tükörfordítás.

📖 StSl. 19: 175; TESz.; NyK. 88: 189, 204; Honti: Zahlw. 182; EWUng.; NytudÉrt. 92: 186 • Vö. *egy*, *év*, *két*, *tíz*

tó [7/1] A: 1075/ *halaf̃tou* [HN.]; *feyr̃tou* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238483); 1138/ ? *Taudí* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1211 *Posontaua* [HN.] (PRT. 10: 510); 1219/ *Hodof̃to* [HN.] (VárReg. 86.); (†1015) 1220 k./ *Apattoa* [HN.] (Györffy: DHA. I: 78); (†1015) 1220 k./ *Tow* (Györffy: DHA. I: 74); *1067 1267 k./ *Wensellew towa* [HN.] (Györffy: DHA. I: 184); 1275 k. *Thold* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 677); 1372 u./ *to* (JókK. 26); 1769 *tólakban* (NSz.) **J:** 'természetes állóvíz | See, Teich' # **Sz:** ~**ka** 1325/ *Rewtokaia* [HN.] 'kisméretű tó | (kleiner) Teich' (Oklsz.) | ~**csa** 1519 *toczakra* 'pocsolya | Lache' (JordK. 20) | **tavi** 1585 *Tauí* (Cal. 751 [o: 749])

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *tō*; osztj. (V.) *tōγ*; zürj. (Sz.P.) *tj*; votj. (Sz.) *tj*; – jur. *tō*; szelk. *to*, *tū*: '(kis) tó, tavacska'; kam. *tu* 'ua.; folyó(ág)' [uráli **toβz* 'tó']. (⊕) A főleg a *Told* [HN.] alakban előforduló szó belseji *l* valószínűleg a *tou* változatra vezethető vissza; vö. még 1536 *tolcha* [sz.] 'tócsa, pocsolya' (Pesti: Fab. 10v).

📖 FUFA. 12: 18; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *tóka*²

toalett A: 1748 *toallettát* (NySz.); 1788 *toalet* (D. Éltés: FrSz.); 1792 *toálettjánál* (NSz.); 1793 *Toilet* (NSz.); 1799 *toalett* (D. Éltés: FrSz.) **J:** 1. 1748 'elegáns (társasági) női ruha | Gesellschaftskleid für Damen' (NySz.) (↑); 2. 1790/ 'öltözőasztal | Putztisch' (NSz.); 3. 1805 '(divatos) öltözködés; szépítkezés | (modische) Kleidung; Kosmetik' (NSz.); 4. 1806 'a tisztálkodás, szépítkezés eszközei | Toilettenutensilien' (NSz.); 5. 1900 'öltöző(szoba); mosdó | Toilettenzimmer; Waschraum' (Tolnai: MagySz.); 6. 1904 'illemhely | Abort' (Radó: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Toilette*; ang. *toilet*; ol. *toilette*, *toiletta*; stb.: 'szépítkezés; ruházat; öltözőasztal; öltöző(helyiség); mosdóhelyiség, illemhely stb.'; fr. *toilette* 'ua.; kis kendő, kendőcske; pipereholmi'. A franciából terjedt el [< fr. *toile* 'kelme, kendő', eredetileg 'kozmetikumok tárolására használt asztalterítő']. (⇒⊕) A magyarba a franciából került át, német közvetítéssel is, különösen a szövégi *e* nélküli osztrák kiejtésben. (⊕) Az 1748-as szövégi *a*-s változat vagy az olasz hatására utal, vagy – valószínűbben – hanghelyettesítés eredménye. Ma leginkább a 6. jelentése ismert.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *technikus*

toboroz [1] A: 1553 u. *toborzok* táncot [?] [sz.] (MonÍrók. 3: 11); 1795 k. *Doborzok* [sz.] (NSz.); 1801 *Topporzok* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1816 *táborozó* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1836 *toborz* (Fogarasi: MNZsebsz.); 1868 *toborozási* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1553 u. 'táncol | tanzen; springen' (MonÍrók. 3: 11) (↑); 2. 1816 'katonákat gyűjt, verbuvál | Soldaten anwerben' (Szily: NyÚSz.) (↑); 3. 1859 'vmely célra embereket' gyűjt | für gewisse Aufgaben Menschen werben' (NSz.) **Sz: toborzék** 1553 u. 'tánc; ugrándozás | Tanz; Springerei' (MonÍrók. 3: 11) | **toborzó** 1575 'tánc | Tanz' (NySz.); 1830 ? 'régii táncfajta, verbunkos | Werbetanz; Werbungslid' (NSz.); 1831 k./ 'ua.' (NSz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett a →*top* igéből; vö. →*tipor*, *toporog* (→*topog*). A szöveg *-z* gyakorító képző. A szó belseji *b*-hez vö. →*tobzódik*, *tomb*² (→*tombol*). A *toboroz* szó sokáig csak a *toborzék* ~ *toborzok* és a *toborzó* származékszavakban volt adatolt. Az ige használata csak a nyelvújítás korában vált gyakorivá, amikor a *táboroz(ik)* (→*tábor*) hatására a 2. jelentését megkapta. Manapság főleg a metaforikus 3. jelentés fordul elő.

📖 Ethn. 16: 227; Nyr. 44: 211; TESz.; EWUng. • Vö. *tipor*, *top*, *topog*, *toporzékol*

toboz [4] A: 1372 ? *Toboz* [SZN.] (Oklsz.); 1554 *Toboz* (NytudÉrt. 50: 58); 1895/ *tobzaira* (NSz.) **J:** 1. 1372 ? '(bizonyos mértékegységnyi) fenyőszurok, fenyőgyanta | Kienharz, Tannenharz (in bestimmter Maßeinheit)' (Oklsz.) (↑), 1554 'ua.' (NytudÉrt. 50: 58) (↑); 2. 1798 'elfásodott tengelyű termős virágzat, illetőleg ebből fejlődött pikkelyes termés; a fenyő pikkelyes termése | Zapfenfrucht; Tannenzapfen' # (MNY. 55: 368–369)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az elsődleges jelentés 'fenyőgyanta' lehetett. Az adatolt 1. jelentés valószínűleg arra utal, hogy a fenyőgyantát egykor kis dobozban, szelencében tárolták, amely egyúttal mértékegységként is szolgált. A 2. jelentés metafora vagy metonímia, mert a

toboztermésen olykor gyöngy formájú gyantacseppek láthatók. (△) A magyarázat, miszerint a *toboz* szóhasadással keletkezett a →*doboz*-ból, téves.

📖 MNy. 55: 367; NytudÉrt. 50: 57; TESz.; EWUng. • Vö. *doboz*

tobzódik A: 1533 *tobzodas* [sz.] (Komjáti: SzPál. I4b); 1560 k. *dobzodo* [sz.] (GyöngySzt. 4139.); 1750 *dobzódóm* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1533 'dözsöl, dorbézol | zechen' (Komjáti: SzPál. I4b) (↑); 2. 1553 u. 'dúskál vmiben | schwelgen' (MonÍrók. 3: 116); 3. 1807 'dühöng; tombol | wüten; toben' (NSz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö -z gyakorító képzővel keletkezett a →*top* igéből; a szó belseji *b* hasonulás eredménye. A szóvég -*ódik* gyakorító-visszaható képző. A jelentéséhez vö. →*tombol*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *top*

toccsan → *tocsog*

tocsog A: 1845 *tocsogó* [sz.] (PestiD. 1845. aug. 7.: 577) **J:** 'vízben v. sásban járva csobbanásszerű hangokat hallat | mit klatschendem Geräusch waten'

toccsan A: 1893 *toccsan* (Nyr. 22: 413) **J:** 'csobban, loccsan | platschen'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A szótő a →*totyakos*, →*totyog* szócsaládok tövével függhet össze. A végződés gyakorító és mozzanatos képző. (⊖) Ugyanabból a töből gyakorító képzővel keletkezett nyelvjárási szó: *tocskol* '(szét)fröccsent, (szét)szór' (1897: MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *totyakos*, *totyog*

tódít → *tódul*

tódul A: 1508 *toldvlnak* (DöbrK. 117); 1512 k. *tuldulas* [sz.] (WeszprK. 93); 1541 *feel todula* (KazK. 81); 1651/ *meg tódult* (Zrínyi: MM. 1: 110); 1865 *tódolt* (NSz.) **J:** 1. 1508 '⟨tömeg⟩ tolakodva nyomul | sich haufenweise drängen, bestürmen' # (DöbrK. 117) (↑); 2. 1636 'zúdul, tömegesen szakad vkire ⟨baj, fájdalom stb.⟩ | sich ergießen ⟨Unglück, Schmerz⟩' (NySz.); 3. 1651/ '⟨folyadék⟩ árad, áramlik | zuströmen ⟨Flüssigkeit⟩' (Zrínyi: MM. 1: 110) (↑); 4. 1788 'növekszik | sich vergrößern' (NSz.)

tódít A: 1725–1764/ *tódító* [sz.] (NSz.); 1767 *tolditá* (NySz.) **J:** 1. 1725–1764/ ? 'növel | steigern' (NSz.) (↑), 1770/ 'ua.' (NSz.); 2. 1767 'megtold, kiegészít | hinzufügen' (NySz.) (↑); 3. 1803 '⟨beszédet⟩ túlozva megtold; túloz, felnagyít | übertreiben; flunkern' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Uibertreiben* a.); 4. 1847 'zúdít, áramoltat | strömen lassen' (NSz.)

■ Származékszavak. | (⊖) A →*told* szóból -*ul* visszaható igeképzővel, ill. -*ít* műveltető képzővel. A *tódul*, *tódít* alakok az eredeti változatból keletkeztek a szó belseji *l* kiesésével és a szó belseji magánhangzó nyúlásával. A jelentések feltehetőleg az alapszó jelentéséből fejlődtek ki. A *tódít* 3. jelentése a *lódít* (→*lóg*) 3. jelentésének befolyására is utalhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *told*

tóga **A:** 1759 *tógás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1759 'református kollégiumok diákjainak köpenyféléje | Art Kittel der Hörer in den kalvinistischen Lehranstalten' (NSz.) (↑); 2. 1805 e./ 'ókori férfiruha | weites altrömisches Männergewand' (NSz.); 3. 1877 'bírói talár | Robe der Richter' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *toga* 'lepelszerű, vállra vethető ókori római férfiruha' [< lat. *tegere* 'befed']. Megfelelői: ném. *Toga*; fr. *toge*; stb.: 'hivatalos öltözet (papoké, bíróké stb.)'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *tógátus* 'tógát viselő <személy>; tógát <egy fajta köpenyt v. reverendát> viselő diák' (1694: MNy. 79: 246).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dóka, téгла*

tohonya **A:** 1795 *Tohonya* (MNy. 78: 256); 1872 *Torhonya* (Nyr. 1: 332) **J:** 1. 1795 'lusta, lomha | faul, träge' (MNy. 78: 256) (↑); 2. 1867 'idomtalan, nagy | plump, groß' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg játszi szóalkotással jött létre. | (⊕) Az onomatopoetikusként értelmezett →*tunya* 'lusta, lomha, lassú' szóból keletkezhetett. (⊖) Idetartoznak: (N.) *döhöme, döhönye, töhönye* 'esetlen, otromba, nagy' (MTsz.), ezek a *tohonya* szóból keletkeztek hangrendi átcsapással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tunya*

tojástánc **A:** 1839 *tojástánczhoz* (Jelenkor 1839. jan. 23.: 28) **J:** 'egy fajta tánc | Eiertanz'

■ Német vagy olasz mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Eiertanz*; ol. *danza delle uova*: 'tojástánc'. A megnevezés egy olasz táncfajtán alapul, ahol lerakott tojások között kell táncolni azok megérintése nélkül. Bizonyosan az olasz vándorszínészekkel terjedt el. (⊕) A magyarban a *tojás* (→*tojik*) + →*tánc* szavakból. Mára többnyire csak az elvont jelentésű *tojástáncot jár* 'kényes helyzetben óvatosan viselkedik' (1862/: NSz.) szó szerkezetben él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tánc, tojik*

tojik **A:** 1536 *toj̃k wala* [▽] (Pesti: Fab. 55); 1536 *toj̃nek* (Pesti: Fab. 64); 1816 *toj* (Kassai: Bef. 281); 1818 *tólytt* (NSz.) **J:** 1. 1536 'madár, szárnyas' tojást rak | Eier legen (Vogel)' # (Pesti: Fab. 55) (↑); 2. 1750 'utódot világra hoz | zur Welt bringen' (Wagner: Phras. *Pario* a.); 3. 1782 'rovar' petét rak | Eier legen (Insekt)' (NSz.); 4. 1851 'székletet ürít | den Darm entleeren' (NSz.) **Sz:** ~ó 1577 k. *Toj̃o* <MN-I IGENÉV> (OrvK. 200); 1863 'nőstény madár | Weibchen (von Vögeln)' (Krizsa: Vadr. 145); 1936 'kotlós | Legehenne' (Csűry: SzamSz.) | ~ás 1604 *Tojás* 'tojás lerakása; madártojás, rovar petéje | Eierlegen; Ei (von Vögeln, Insekten)' (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 'madár, hüllő általában meszes héjú nagy petéje | Ei (von Vögeln, Reptilen)' (Pápai Páriz: Dict.) | ~ásdad 1807 *tojásdad* (MagyFüvészk. 1: 164)

■ Vitatott eredetű. | 1. Ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. ktör. *tuy-*, *toy-* 'szül, világra hoz'; alt. *tū-* 'ua.; tojást rak; megszületik'; csuv. *tu-*, *tāv-* 'ua.'; stb. Megfelelői megvannak a mongolban és a mandzsu-tunguzban. (⊕) A magyarba átkerült alak **toy-*. Emellett a származtatás mellett szólhat az ótörök →*tyúk* eredete. 2. Örökség az uráli korból. | (≡) Vö. ? vog. (T.) *tōl-* 'hoz'; osztj. (V.DN.O.) *tu-* 'ua.; hoz, visz'; md. (E.M.) *tuje-* 'ua.'; finn *tuo-* 'ua.; vezet, bevezet'; – jur. *tā-* 'ad, hoz, visz'; szelk. *tattj-* 'visz, hord, szállít, hoz'; kam. *det-*, *tet-* 'hoz, visz, ad'; stb. [uráli **toye-* 'hoz, visz, ad']. (≈) Megfelelői: juk. *tadi*; lat. *dare*; stb.: 'ad'. A jelentésekhez vö. zürj. (Sz.) *vaj-* 'visz, hord, szállít; szül, világra hoz'; észt *too-* 'hoz, visz', *muna too-* 'tojást rak'. ■ (⊕) A magyarban az 1. jelentés vagy jelentésszűküléssel vagy a *monyt tojik* 'tojást rak' szó szerkezet (1536: ↑) egy korábbi 'ad, hoz, visz' jelentésből fejlődött ki. A m. szóvégi j hiátustöltő lehet a toldalékolt alakokban a **γ* helyett. A 2–4. jelentés metafora.

📖 MNy. 66: 97, 69: 216; TESz.; MSzFE.; StUASuppl. 1: 196; IUSprK. 42; EWUng. • Vö. *dátum, tojástánc, tükörtőjás*

tok¹ A: 1138/ ? *Tocu* [SZN.] (MNy. 32: 204); 1198 ? *thuc* [SZN.] (MNy. 11: 367); 1329 *Took* (Oklsz.); 1395 k. *thok* hal (BesztSzj. 292.) **J:** 'porcos vázú, íváskor a folyókba vándorló tengeri hal | Stör (Acipenser sturio)'

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. türkm. *doqi* 'viza <egy fajta hal>'; tob. *turyu* 'kecsege' [? < török **to-* 'jóllakott']. (⊕) A magyarba átkerült alak **toqi* vagy **toqu* lehetett. A magyarság ezt a fajta halat a Fekete-tenger vidékén ismerhette meg. A magyar halászati szakszókincs honfoglalás előtti török elemeihez vö. →*gyalom*, →*gyertya*, →*sőreg*, →*süllő*. Noha a *tok¹*-hez köthető ótörök adatok a faunisztika szempontjából fontosak, a csekély adatoltság, valamint az etimonok hiányának következtében a származtatás bizonytalan.

📖 KSz. 13: 359; MNy. 33: 135; TESz. *tok²* a.; Ligeti: TörK. 296; EWUng.

tok² A: 1138/ ? *Tocu* [SZN.] (MNy. 32: 204); 1198 ? *thuc* [SZN.] (MNy. 11: 367); 1380 *Tokus* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1405 k. *tok* (SchlSzj. 1403.); NYJ. *tak* (ÚMTsz.); *tokú* [□]; *tuku* [□] (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'burok, tartó | Futteral, Kapsel' # (SchlSzj. 1403.) (↑); 2. 1456 k. 'lószerszám | Pferdegeschirr' (SermDom. 1: 154); 3. 1577 'termés védőburka | Fruchtkapsel' (KolGl.); 4. 1792 'madár testén levő szaruképződmény, amelyből a toll kifejlődik | Schleife' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1882 'ablaknak, ajtónak falba erősített tartója | Fenster-, Türstock' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1211 ? *Tucus* [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *tokofokath* <MN> 'felszerszámozott <ló> | angeschirr (Pferd)' (SermDom. 1: 154); 17. sz. vége 'kuruc kori német katona | deutscher Soldat' (MNy. 42: 78) | ~**mány** 1766 *hajtokmánnak* 'kontyartó tokféleség | Futteral (für Haarknoten)' (MNy. 60: 229); 1795 k. 'a kaszakő tokja | Behälter für einen Wetzstein' (NSz.); 1947 'munkagépnek a munkadarab befogására való tartozéka | Spannfutter an Maschinen' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2–5. jelentés metaforikusan keletkezett a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján. A *tokmány* származékszó keletkezésmódja szokatlan, mert a *-mány* képző deverbális névszóképző. (⊕) A jelentéstani nehézségek miatt a németből, ill. a latinból való származtatása alig valószínű. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *tok*; szln. *tok*; rom. *toc*: 'tok, tartó, hüvely, tartály stb.'

📖 TESz. *tok¹* a.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 506; EWUng.

toka A: 1138/ ? *Tuca* [SZN.] (MNy. 32: 132); 1214/ ? *Toca* (VárReg. 301.); 1708 *Tokája* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1138/ ? 'az áll alatt kidomborodó v. lelógó zsírpárna | Doppelkinn' (MNy. 32: 132) (↑), 1708 'ua.' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); 2. 1805 'tyúkfélék áll alatt levő bőrredője, alsó taréj | nackter Hautlappen unter dem Schnabel von Hühnervögeln' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat egy szláv eredetű töből. | (≡) A tőhöz vö. óe. szl. *tukъ* 'háj, zsír'; szbhv. (Ča) *tūk* 'ua.'; szlk. *tuk* 'ua.'; or. (R.) *мык* 'zsír, szalonna'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. ír *tón* 'hátsó rész, ülep, far'; óész. germ. *þjó* 'comb'; stb.]. (⊕) A végződés megszilárdult E/3. személyű birtokos személyjel; vö. *moha* (→*moh¹*), *zúza* (→*zúz²*) stb.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 526; TESz.; EWUng. • Vö. *tombás¹*, *tót*

tóka¹ × A: 1708 *Tóka* (Pápai Páriz: Dict.); 1789 *tokájával* (NSz.); NYJ. *dóka, taka, tokó* (ÚMTsz.) **J:** 'jelzésre használt fa- vagy fémlemez; jelzőharang | Signalgerät aus Holz od. Metall; Signalglocke'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *toacă*, [végartikulussal] *toaca* 'fa vagy fém jelzőeszköz; jelzőharang' [< rom. *toca* 'üt, ver, kopog']. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. (⊙) A keleti nyelvjárások szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tokány*

tóka² × A: 1807 *Tóka* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'kacsa, vadkacsa | (Wild)ente'

■ Származékszó. | (⊕) A →*tó* szóból keletkezett kicsinyítő képzővel. Az elnevezés alapja a kacsa vízkedvelő életmódja lehetett. (⊙) Sárközi nyelvjárási szó. (⊕) A *tóka²* szótól függetlenül keletkezett: *tóka* 'kis tó, tavacska, tócsa, kacsausztató' →*tó*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tó*

tokány A: 1759 *tokánt*, *tokánymódra* (Hermányi: NagyDem. 63, 62); 1796 *tukán* (Gombocz E.: BotTört. 295) **J:** 1. 1759 'pörköltféle húsétel | Art Schmorfleisch' (Hermányi: NagyDem. 63, 62) (↑); 2. 1767 'kolbász | Wurst' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Isicium* a.); 3. 1792 'puliszka, pép | Polenta, Brei' (NSz.); 4. 1792 'száritott juhhús | getrocknetes Schafffleisch' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *tocană* 'egy fajta pörkölt; polenta, puliszka' [< rom. *a toca* 'szétdarabol, feldarabol, széthasogat; bever, beüt; zörget, kopog']. (⊕) A szóvégi magánhangzó nélküli alakhoz vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb. (⊙) Az eredetileg erdélyi nyelvjárási szó a vendéglátóipar közvetítésével került az irodalmi nyelvbe.

📖 NyK. 73: 86; TESz.; EWUng. • Vö. *gulyás*, *tóka¹*

tokár † A: 1618 *thokar* (FNESz. *Tokár-tető* a.) **J:** 'esztergályos | Drechsler'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *tokár* [vö. szlk. *točiť* 'forgat, teker; esztergál']. Vö. még szbvh. *tokar* or. *мокарь* stb.: 'esztergályos'. (⊕) A szó manapság csak családnévként és helynevekben fordul elő.

📖 FNESz. *Tokár-tető* a.; EWUng. • Vö. *centi*, *kalász*, *száz*

toklász × A: 1402 ? *Toklas* [SZN.] (Oklsz.); 1631 *Sztaklatz* (MNY. 80: 381); 1634 *Toklacz* gabona (Oklsz.); 1776 *taklátz* (NSz.); 1790 *taklász* [sz.] (NSz.); 1792 *Tokláfz* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYI. *tákrác* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1402 ? 'a pázsitfűvek családjába tartozó gyomnövény, rozsnok, vadóc stb. | Roggentrespe, Schwindelhafer usw.' (NySz.), 1631 'ua.' (MNY. 80: 381) (↑); 2. 1634 ? 'üres kalász | leere Kornähre' (Oklsz.) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 3. 1858 'madár testén levő szaruképződmény, amelyből a toll fejlődik | Schleiß, Kiel' (NSz.); 4. 1874 'a kalászos növények maghéja a rajta levő serteszállal együtt | Spelze mit der Granne' (CzF.); 5. 1897 'a maghájban maradt búzaszem; búzának, rozsnak az alja, szemete | in der Spelze gebliebenes Getreidekorn: Ausschuß, Brack von Weizen, Roggen' (MTsz.); 6. 1910 'halszálla | Gräte' (ÚMTsz.)

■ Déli szláv vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Szbvh. *stoklasa* 'egérárpa', (N.) *stòklas* 'zab'; szln. *stoklasa*, (R.) *stòklas* 'rozsok'; szlk. *stoklas*, (R.) *stoklasa* 'ua.' [< szláv **sto* 'száz' + **kolsъ* 'kalász']. (≈) Megfelelői a nyugati szláv nyelvekben is megtalálhatók, de hangtani okokból az átvétel kevésbé valószínű. (⊕) A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásához vö. →*kadarka*. A *toklász* alak és a 2–4. jelentések valószínűleg a →*tok²* analógiás hatására keletkeztek. Az 5. és 6. jelentés metonímia ill. metafora 4. jelentés alapján.

toklyó × **A**: 1661 *toklyó* juhót (MonTME. 1: 289); 1763 *Tok juh* [□] (Nyr. 44: 128); 1792 *toklók* (NSz.); 1796 *tokjóját* (MNY. 49: 543); NYJ. *toklu* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1661 'egy-két éves juh | ein- bis zweijähriges Lamm' (MonTME. 1: 289) (↑); **2.** 1887 'ostoba, buta személy (rendszerint gyerek) | dumme, blöde Person (haupts. Kind)' (Nyr. 16: 524)

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) *Kāšy. toqlī*; oszm. *toklu*; kirk. *toqtu*; tuv. *toydu*; stb.: 'bárány egyéves korig'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. Vö. még or. (N.) *moxmyū* 'ürü'; újperzsa *toqlī* 'fél éves bárány'; tádzsik *tūqlī* 'bárány'. (△) A magyarba átkerült alak **toqlu*. A palatalizációhoz vö. →*kölyü*, →*tengely* stb. A *tokjuh* változat egy népetimológias képződmény, feltehetőleg egy korábbi *tokju* (< *toklyu* < *toklu*) alakból. A 2. jelentéshez vö. →*barom*, →*marha* stb. – Az adatok és bizonyos hangtani problémák egy meglehetősen késői átvételre utalnak; ebből a szempontból mindenekelőtt a kunra lehet gondolni.

📖 MNY. 3: 363; AOH. 17: 28; TESz.; Ligeti: TörK. 122; EWUng. • Vö. *tulok*

tol **A**: 1456 k. *toleýtia* uoth [sz.] (SermDom. 1: 180), de vö. →*told*; 1480 *Tholyo* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1600 k. *taliultak* megh [sz.] (MNY. 84: 255); 1600 k. *tojd* (Radvánszky: Szak. 176); 1788 *Tulni* [sz.] (NSz.); NYJ. *tój* [□]; *túl* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1456 k. 'nyomással mozdít, helyez, taszít | schieben, rücken' # (SermDom. 1: 180) (↑); **2.** 1582 'lök, vet | stoßen' (NySz.); **3.** [gyakran *rá~*] 1740 'vkire hárít | abwälzen' (NSz.); **4.** 1830 e. 'későbbre halaszt | verschieben' (NSz.); **5.** [*ki~ vkivel*] 1921 'rosszat tesz vkivel | jmdm übel mitspielen' (NSz.) **Sz**: ~**ít** 1456 k. 'tol | schieben, rücken' (SermDom. 1: 180) (↑) | ~**ong** 1575 be *tolonga* (Heltai: Krón. 106b) | ~**ul** [főleg igekötővel] 1600 k. (MNY. 84: 255) (↑) | ~**akodik**, ~**akszik** 1742/ *tolakodik* (NSz.); 1881 *tolakszik* (NSz.) | ~**at** 1796 *tolatta* (NSz.) | ~**onc** 1853 *toloncz* '(vmely területre) utasított (ember) | Schübling' (Szily: NyÚSz.) | ~**oncol** 1867 *toloncoltak* (SzegediH. 1867. okt. 20.: [2])

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *toly* (> *toj*) változat az *l* palatalizálódásával keletkezett, amely hangzóközi helyzetben ragozott alakokban történhetett. (△) Kapcsolata a →*tosz* szóval nem meggyőző, mert a szóvégi *l* képző volta nem bizonyítható.

📖 TESz., *kitol* a. is; EWUng. • Vö. *szél-*, *told*, *torol*¹

told **A**: 1268 *Toldalagh* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 741); 1416 u.¹ *tolga* [d-j] (BécsiK. 3); 1442 *Thodalogh* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 741) **J**: 'hozzáad; kiegészít | anfügen; ergänzen, (hin)zusetzen' # **Sz**: ~**alék** 1268 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 741) (↑); 1416 u.² *toldalec* '(javításjóz használt) folt | Flicklappen' (MünchK. 60ra); 1794 'szó végéhez járuló szőelem | Suffix' (NSz.) | ~**oz** 1577 *toldozni* [sz.] (KolG1.)

■ Származékszó. | (△) Az alapszó a →*tol* lehetett. A végződés *-d* gyakorító képző. A keletkezés alapja vélhetően az alapszó feltehető eredeti 'vhová fektet, helyez, csúsztat' jelentése.

📖 NytudÉrt. 46: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *tódul*, *tol*

toll [6/2] **A**: 1316 ? *Tulus* [sz.] [SZN.] (AnjOkm. 1: 402); 1389 ? *Tallas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *toul* (BesztSzj. 1221.); 1405 k. *tal* (SchlSzj. 1808.); 1416 u.¹ *tollain* (BécsiK. 324); 1431 *Tolwas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1520 *tollvbolchýnalth* (GyöngyG1. 233.); 1604 *Toluval* (Szenczi Molnár: Dict. *Plumarius* a.); 1779 Kócsag-*tollyút* (Thaly: Adal. 2: 132); 1863 *Tulu* (Krizsa [szerk.] Vadr. 520); 1877 *tojú* (NSz.); NYJ. *tojju*, *túlú* (MTsz.) **J**: **1.** 1316 ? 'a szárnyasok testét borító képződmény | Feder (der Vögel)' # (AnjOkm. 1: 402) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj.

1221.) (↑); **2.** 1416 u.² 'íróeszköz | Schreibfeder' # (MünchK. 55rb); **3.** 1525 k. 'varangyosbéka úszóhártyája | Schwimmhaut der Kröte' (MNY. 11: 81); **4.** 1550 k. 'tárgyak, eszközök tollszerűen kiszélesedő része | Bart, Blatt usw. eines Gerätes' (KolGl.); **5.** 1781 'írás(mód), írásművészet | Schreibweise, Stil' (NSz.) **Sz:** ~**as** 1316 [szn.] (AnjOkm. 1: 402) (↑); 1416 u.³ *tollas* (AporK. 162) | ~**áskodik** 1531 *tollazkoduan* [sz.] (TelK. 24) | ~**asodik** 1585 Meg *tollasodom* 'tollakat növeszt, tollasodik | sich befiedern' (Cal. 814); [*meg~*] 1767 'meggazdagodik | reich werden' (NSz.) | ~**az** 16. sz. *tollazás* [sz.] (RMKT. 5: 292) | ~**azat** 1693 *tollazattya* (Gyöngyösi: ÖK. 2: 194)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *töl* 'szárny'; osztj. (V.) *töyl* 'ua.; toll'; zürj. (Le.) *tijl* 'toll'; votj. (Sz.) *tijli* 'ua.'; md. (E.M.) *tolga* 'ua.'; lp. (norv.) *døl'ge* 'ua.'; – jur. *to* 'ua.; szárny'; szelk. *tuu, tu* 'ua.'; stb. [uráli **tulka* 'toll; szárny']. (≈) Megfelelői: török *tü* 'haj, szőr, tollazat', *tülig* 'szőrös, tollas'. (⊕) A szó belseji **lk* > > m. *l* (> *ll*) változáshoz vö. →*gyalog*, →*váll* stb.; a *v* ~ *u*-s tőhöz vö. →*daru*, →*falu* stb. A 3., 4. jelentés metafora; az 5. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján. A 2. jelentés a libatoll íróeszközként való felhasználásán alapul.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; MNY. 81: 149; EWUng.

tolmács A: 1075/ *talmach* [sz.] (MonStrig. 1: 54); 1138/ ? *Tulmas* [szn.] (MNY. 32: 134); 1209 *Tholomach* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 481); 1235 *Tolmac* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 7); 1274 *Tulmach* [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 92); 1430 k. *tolmach* (SchlGl. 2204.); 1573 *tolmatia* (RMNY. 3/2: 96) **J:** **1.** 1075/ 'beszédet élőszóval más nyelvre fordító személy | Dolmetscher' # (MonStrig. 1: 54) (↑); **2.** 1541 'közvetítő | Verkündiger; Vermittler (einer Nachricht, Bitte usw.)' (Sylvester: ÚT. 1: 48) **Sz:** ~**oz** 1416 u.¹ *tolmalozo* [sz.] 'tolmácsol | dolmetschen' (BécsiK. 80) | ~**ol** 1416 u.¹ *tolmaloloknal* [sz.] (BécsiK. 76)

■ Jövevényszó, de az átvett nyelv vitatott. | **1.** Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Vö. CC. *tilmač, tolmač*; oszm. (R.) *dilmaç*; üzb. *tilmāč*; stb.: 'tolmács' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még besenyő *Βοροταλματ* 'a hatodik besenyő törzs neve'. **2.** Szláv jövevényszó. | (≡) Vö. szln. *tolmač*; cseh *tulmač*; or. *толмач*, (R.) *тълмачь*; stb.: 'tolmács' [török eredetű (↑)]. (≈) Megfelelői: rom. *tâlmaci, tâlmaci*; ném. *Dolmetscher*; stb.: 'ua.'. (⊕) Időrendi és szóföldrajzi okokból mindkét származtatás lehetséges. A magyarba átkerült alak **tilmač*, ill. **tulmač* lehetett.

📖 MNY. 18: 5; Kniezsa: SzlJsz. 772; TESz.; ABpL. 12: 111; Ligeti: TörK. 260; EWUng.

tolvaj A: 1138/ ? *Tulhoidi* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1193 ? *toloy* [HN.] (MNL (OL) DL. 27); 1211 ? *Tholloyd* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 508); 1214/ *Tuluoy* [HN.] (VárReg. 324.); 1216/ *Toluoy* [szn.] (VárReg. 242.); 1276 *Toluajfölde* [✍] [HN.] (MNY. 71: 65); 1372 u./ *toluaj* (JókK. 148) **J:** <FN> 1138/ ? 'az, aki lop | Dieb' # (MNY. 32: 132) (↑), 1214/ 'ua.' (VárReg. 324.) (↑) | <MN> **1.** 1416 u.¹ 'olyan (személy, állat stb.), aki, ami lop | diebisch' # (BécsiK. 189); **2.** 1667 'kártékony | schädlich' (Lippay: PosoniK. 3: 90) **Sz:** ~**ol** 1372 u./ meg *toluajolnakuala* (JókK. 104) | ~**csa** 1416 u.¹ *toluaila* 'kis tolvaj | Diebchen' (BécsiK. 189) | ~**ság** 1495 k. *tholuajfagot* (PiryH. 2) | ~**lás** 1506 k. *tolvajlasok* (Oklsz.)

■ Származékszó egy bizonytalan, esetleg ugor eredetű tőből. | (⊕) A szótő a →*tiloszik* és a →*tulajdon* szócsalád tövével függhet össze. Mindezek kapcsolatban állhatnak a →*titok* tövével, de a magyarázatnak hangtani és alaktani nehézségei vannak. A szó belseji *v* visszaható igeképző lehet; vö. a →*tiloszik* változat szó belseji *v*-jét. Az *aj* végződés deverbális névszóképző; vö. *kacaj* (→*kacag*), →*szilaj* stb. A jelentésösszefüggés a tolvajok tiltott tevékenységével magyarázható. (⊕⇒) A magyarból: szln. *tolovaj*; szbhv. (N.) *tölvaj*; rom. *tâlhar, tâlhar*: 'tolvaj, gazember'.

tomb¹ × **A:** 1364 ? *Tomb* [SZN.] (Oklsz. 1. *tomb* a.); 1456 k. *tombboth* (SermDom. 2: 430); NYJ. *tomp* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1456 k. 'mérték | Art Maß' (SermDom. 2: 430) (↑); 2. 1792 'dúc; tuskó | Stütze; Klotz' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kfn.baj.-oszt.) *stampf*, (k.-ném.) *stamp*: 'döngölő, zúzó eszköz' – ném. *Stampfe* 'tapasztóeszköz' [< ném. *stampfen* 'döngöl']. (△) A *b* (~ *p*) hang 13. századi átvételre enged következtetni. (⊙) Csak a 2. jelentésében él nyugat-magyarországi tájszóként.

TESz.; EWUng. • Vö. *istáp, stampedli, stempely*

tomb² → *tombol*

tombác × **A:** 1624 *tumbasz* hajóival (TörtTár 1882: 459); 1669 *tombásain* (NySz.); 1697 *tumbeszokra* (Nyr. 96: 232); 1697/ *Tumbászokra* (NSz.); 1706 *tombászok* (Pusztai); 1788 *Tambáczai* (MNY. 66: 102); 1799 *Tombácz* (MNY. 60: 492); 1833 *Dombász* (Kassai: Gyökerésző 1: 445) **J:** 1. 1624 'ponton; csónakszerűen kivájt fatörzs, amelyen a vízimalom áll | Ponton: Art Einbaum, der die Wassermühle trägt' (TörtTár 1882: 459) (↑); 2. 1874 'kapufélfá; faoszlop | Torpfosten: Säule, Pfeiler aus Holz' (Nyr. 3: 327)

■ Oszmán-török jövevénytörzs, valószínűleg egy déli szláv nyelvből is származhat. | (≡) Oszm. *tombaz* (R.) *tumbāz*: 'ponton, úszómű, hídelem'; – vö. még szbhv. *tumbas*; szln. *tombas*: 'ua.'. Az oszmánba az újperzsa *dum* 'farok, végdarab; evező; stb.' és *bāz* (*bāxtan*) 'játszik' alapján került. (△) Az eredeti változatok egy szóvégi *sz-t* tartalmaznak, a szóvégi *c* affrikálódáson alapul. A 2. jelentés metafora.

Knieszsa: SzlJsz. 773; Kakuk: ÉlOsm. 398; TESz.; EWUng.

tombás¹ † **A:** 1405 k. *tōbas* (SchlSzej. 2004.) **J:** 'énekmondó | Sängerin'

■ Valószínűleg latin jövevénytörzs, magyar képzéssel. | (≡) Vö. lat. (k.h.) *tumba* 'sír' [< gör. *τύμβη* 'ua.']. (△) A végződés *-s* névszóképző; vö. → *kocsmáros*, → *mészáros* stb. A metonimikus magyar jelentés a halott megsiratására vonatkozik.

TESz. *tombás* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *katakomba, toka, tót, tubarózsa, tumultus*

tombás² † **A:** 1405 k. *tōbas* (SchlSzej. 2007.) **J:** 'mulattató | Spielmann'

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevénytörzs, de az átható nyelv bizonytalan. | (≡) Esetleg a következő újlatin szavakkal függ össze: fr. (ófr.) *tumber* 'esik, leesik; bukfencet vet', *tombe* 'bukfenc'; ol. (R.) *tombar* 'bukfencet vet'; sp. *tumbar* 'ua.; feldönt, felbök; fektet', *tumbo* 'bukfenc'; rom. *tumbă* 'ua.'; – vö. még lat. *tumba* 'ua.' [a gallorómán **tomb-* 'bukfenceket vet' alapján; onomatopoetikus eredetű]. (△) A magyarban *-s* névszóképzővel melléknévként honosodhatott meg, azután bizonyosan főnevesülés ment végbe; vö. → *lugas*. A származtatás nehézsége, hogy ez a fejlődés adatokkal nem bizonyítható. A magyar jelentés a zenészek akrobatikus bemutatójára utal. 2. Származéktörzs. | (△) Összefügg a *tomb²* (→ *tombol*) szóval. A keletkezés folyamata a következő lehetett: az igéből először *-a* képzővel egy folyamatos melléknévi igenév,

abból -s képzővel melléknév keletkezett; később főnevesülés ment végbe, de ez a változás adatokkal nem támasztható alá. Ennél a magyarázatnál is a zenészek akrobata mutatványa lehetett a jelentéstani alap.

TESz. *tombás* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *tombol*, *tombola*

tombol A: 1400 *Tumbolo* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1479 *Thombolo* [sz.] [szN.] (Kázmér: CsnSz.); 1527 *tombolo* [sz.] (ÉrdyK. 525); 1736 *megdombolta* (Oklsz. 628); 1785 *dimbolásra* [sz.] (NSz.); 1836 *Tompolva* [sz.] (NSz.) J: 1. 1400 'ugrál, szökdel; vigad, mulat, dorbézol | springen; zechen' (Oklsz.) (↑); 2. 1536 'állat, különösen ló) dobog, toporzékol | stampfen (Tier, haupts. Pferd)' (Pesti: Fab. 77b); 3. 1651 'harsány hangot ad ki (pl. dob) | sehr laut tönen (zb Trommel)' (Zrínyi: ASyr. K1b); 4. 1786 'pusztító, romboló természeti v. társadalmi jelenség) dühöng | wüten (zerstörende Natur- od. soziale Erscheinung)' (NSz.); 5. 1835 'személy) őrzöng, dühöng | toben (Person)' (Tzs.)

tomb² † A: 1505 *tombj* (RMKT. 1: 161) J: 'ugrál, szökdel | springen'

■ A szócsalád alapja, a **tomb²** szóhasadás eredménye. | ⊕ A → *top* igéből. A hangtanához vö. → *toboroz*, → *tobzódik*. A szó belseji *m* inetimologikus.

■ A **tombol** származékszó. | ⊕ A *tomb* gyakorító képzős származékszava. A szó mára leginkább a 4., 5. jelentésében használatos.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A (N.) *tömböl* 'ujjong, sikongat, örvendez' (1788: NSz.) a *tombol*-ból keletkezett hangrendi átcapással. ⊕ A származtatás, mely szerint a *tombol* a szócsalád alapjaként a németből ered, nem meggyőző.

TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *dombéroz*, *tombás²*, *top*

tombola A: 1838 *tombola* (Hirnök 1838. júl. 9.: [2]) J: 'egy fajta (tárgy)sorsjáték | Tombola'

■ Olasz (É.), esetleg német jövevényszó. | ≡ Ol. (tr.ver.) *tombola*, (vel.) *tòmbola*: 'egy fajta sorsjáték'; – vö. még ném. *Tombola* 'ua.'. Az olaszban tkp. 'nyereményeső a szerencsekerékben', az ol. *tombolare* 'esik, puffan, lepottyan, leesik' alapján. ≈ Megfelelői: ang. *tombola*; or. *момбола*; stb.: 'ua.'.

TESz.; EWUng. • Vö. *tombás²*

tomolykó × A: 1622 *Domolykó* (Herman: HalK. 123); 1795 k. *Tomojkó* (NSz.); 1808 *Tamajkó* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *domorkó*, *tomolkó* (MTsz.); *tumujkó* (ÚMTsz.) J: 'egy fajta hal | Art Fisch'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A változatok egymáshoz való időrendi viszonya tisztázatlan. ⊖ Nem tartozik ide: (R.) *timalykó*, *tomalykó* 'értelmetlen, esztelen, zavart, őrült' (1836: Kassai: Gyökerésző 5: 116).

TESz.; EWUng.

tomp Δ A: 1221 *Tumpud* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1367 *Thompos* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1604 *Tomp* (Szenczi Molnár: Dict. *Ila* a.); 1805 *tomb* (NSz.) J: 'állat hátsó combjának felső, domború része | oberer, gewölbter Teil der hinteren Keule'

■ Vitatott eredetű. | 1. Szóhasadás eredménye. | ⊕ A → *top* 'a láb alsó része; láb' szóból, metonimikus jelentésváltozással. 2. Örökség a finnugor korból. | ≡ Vö. votj. (Sz.) *tjbjr* 'hát,

hátgerinc'; cser. (KH.U.B.) *tup* 'hát' [fgr. **tupp3* 'hát, hátgerinc']. A szó belseji **pp* > m. *p* változáshoz vö. →*csupor*, →*lép*² stb. A jelentések összefüggéséhez vö. →*ágyék*; vö. még csag. *put* 'csípő; comb'; mong. *darama* 'hát; csípő'. A magyarázatnak jelentős szemantikai nehézségei vannak. ▣ ⊕ A szó belseji *m* mindkét esetben másodlagos; vö. →*gömb*, →*pempő* stb.

📖 NéNy. 9: 166; TESz.; MSzFE. *tompor* a.; EWUng. • Vö. *tompor*, *top*

tompa **A:** 1135 *Tumpa* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1135/ *Tompa* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1202–1203 k./ *Tompa* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 62); 1372 u./ *tompa* (JókK. 72) **J:** 1. 1372 u./ 'dallamtalan, nem éles <hang> | dumpf, klanglos <Stimme>' (JókK. 72) (↑); 2. 1456 k. 'életlen <nem éles, nem hegyes> | stumpf <nicht scharf, nicht gespitzt>' # (SermDom. 2: 126); 3. 1519 'nehéz felfogású | stumpfsinnig' (CornK. 164); 4. 1577 k. 'közönyös, fásult | gleichgültig' (OrvK. 21); 5. 1776 'hosszan tartó, de nem éles <fájdalom> | dumpf <Schmerz>' (NSz.); 6. 1911 'nem elütő, halvány <szín, fény> | stumpf, matt' (NSz.) **Sz:** **tompít** 1517 megne *tompehtanaya* (DomK. 47) | **tompul** 1519 meg *tompul* (CornK. 164)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szb hv. *tup*, -a, -o; szlk. *tupý*, -á, -é; or. *myn(oŭ)*, -a, -o; stb.: 'tompa; érzéketlen, eltompult, bárgyú; tompa, kopott; tompa <fájdalom>' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *stumpf* 'csonkított, csonka, tompa, kopott']. ⊕ A magyarba a szláv szó nőnemű vagy semleges nemű alakja került át. A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*galamb*, →*gomba* stb. A 6. jelentés keletkezéséhez talán a ném. *stumpf* 'nem éles; tompa, matt' stb. is hozzájárult. ⊕ Némethől való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 528; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *istáp*, *szobor*, -szög, *tonka*, *tömpe*

tompak † **A:** 1761 *tompak* (NSz.); 1773 *Tompák* (MNY. 71: 255); 1784 *Tombáktól* (NSz.); 1785 *Tombak* (MNY. 71: 255); 1805 *tompag* (NSz.) **J:** 'réz és cink ötvözet | Tombak'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. (au.) *Tombak* 'réz-cink ötvözet hamis ékszer készítéséhez' [< fr. *tombac* 'ua.']. Forrása: maláj *tambāga* 'réz'. ⊕ Megfelelői: ang. *tombac*; szln. *tombak*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng.

tompaszög → -szög

tompor **A:** 1519 *tomporan* (JordK. 922); 1592 *tomparán* (Cisio K1b); 1600 k. *tomporáját* [~a □] (Radvánszky: Szak. 38); 1755 *tamporámat* [~a □] (NSz.) **J:** 1. 1519 'csípő; derék | Hüfte; Kreuz' (JordK. 922) (↑); 2. 1592 ? 'a combnak a csípő és a farcsont között kodomborodó része | gewölbter Teil des Schenkels zwischen Hüftbein und Sitzbein' (Cisio K1b) (↑), 1600 k. 'ua.' (Radvánszky: Szak. 38) (↑)

■ Származékszó. | ⊕ A →*tomp* igéből -r névszóképzővel; vö. →*odor*¹, →*sömör* stb. Az *a* -ra végződő változathoz vö. *orja* (→*or*), *zúza* (→*zúz*²) stb. Manapság a 2. jelentése ismert.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tomp*

tonhal **A:** 1794 *Tun-hal* (NSz.); 1838 *tonhalászat* [sz.] (NSz.) **J:** 'nagy testű, kékesfekete hátú, fehér hasú, ízletes húsú tengeri hal | Thunfisch (Thynnus)'

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Thunfisch*, (R.) *thonfisch*: 'meleg tengeri, ízletes húsú nagy hal'. A német tautologikus összetétel előtagja a fr. *thon*, *toum* 'ua.' vagy az ol. *tonno* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hal*²

tonka × **A:** 1510 *tonka* (PéldK. 51); 1833 *konta* (TudGyűjt. 10: 78); NYJ. *tomka* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1510 'tompá, életlen | unscharf, stumpf (Messer, Schwert usw.)' (PéldK. 51) (↑); 2. 1803 'csonka, csonkult | abgestumpft, verstümmelt' (NSz.); 3. 1832 'tömpe, pisze (orr) | stumpf (Nase)' (Kreszn.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóvegyülés eredménye. | (⊕) A → *tompá* és a → *csonka* szóból keletkezhettek. A *konta* változat hangátvetéssel magyarázható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csonka*, *tompá*

tonna **A:** 1548 *Thwnna* (Oklsz.); 1553/ *tonnakba* (Tinódi: Cronica Sla); 1558 *tunya* (MNY. 80: 382); 1558 *thomnawal* (LevT. 1: 277) **J:** 1. 1548 'hordó; ür- és súlymértékfajta | Faß; Art Hohl- und Gewichtsmaß' (Oklsz.) (↑); 2. 1784 'kád, dézsa | Bottich, Schaff' (Baróti Szabó: KisdedSz. 18); 3. 1884 '1000 kg súly | Gewicht von 1000 kg, Tonne' # (MagyLex. 15: 394)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *ton(n)a*, *tunna*, (h.) *tunna*: 'hordó; tartály' [valószínűleg kelta eredetű; vö. ír (óír) *tonn* 'bőr'; 'bőrből készült bortömlő' > 'boroshordó' jelentésváltozással számolhatunk]. (≈) Megfelelői: ném. *Tonne*; fr. *tonne*; stb.: 'nagyobb hordó; 1000 kg súly'. (⊕) Német származtatása téves: a régi magyarországi németből való adatok a magyarországi latinban gyökereznek.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bariton*, *monoton*, *tendencia*

tónus **A:** 1708 *tonuson*-valo (Pápai Páriz: Dict. *Diätönus* a.); 1785–1790/ *tónusát* (NSz.); 1813/ *tónért* (NSz.) **J:** 1. 1708 'hang, hangzás | Ton, Klang' (Pápai Páriz: Dict. *Diätönus* a.) (↑); 2. 1789/ 'viselkedés, magatartás | Art, Gehabe, Ton' (Kazinczy: Lev. 1: 302); 3. 1793 'hangsúly, nyomaték | Betonung' (NSz.); 4. 1817 ? 'feszültség | Anspannung (Med)' (NSz.), 1865 'ua.' (Babos: KözhSzt.); 5. 1891 'színezet, színárnyalat | Farbton' (Füredi: IdSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tonus* 'kötél vagy húr megfeszítése; hang, hangsúly; tónus', (h.) 'hang, hangnem, stílus', (tud.) 'feszültség' [< gör. *τόνος* 'megfeszítés, kifeszítés; hang, nyomaték' < gör. *τείνω* '(meg)feszít']. (≈) Megfelelői: ném. *Ton*; fr. *ton*; stb.: 'hang'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb. A *tón* változat német vagy francia hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng.

tonzúra **A:** 1808/ *tonsurája* (NSz.); 1809 *tonzúra* (Gáldi: Szótir. 278) **J:** '(katolikus papok, szerzetesek feje tetején) kiborotvált kis kerek rész, pilis | Tonsur'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.e.) *tonsura* 'pap és egyházi személy kiborotvált fejtetője', tkp. 'nyírás' [< lat. *tondere* 'nyes, nyír']. (≈) Megfelelői: ném. *Tonsur*; fr. *tonsure*; stb.: 'tonzúra'. (⊕) A szó belseji *z*-hez vö. → *konzul*, → *menza* stb. A latinból származó szó kiszorította a → *pilis* 1. jelentését.

📖 TESz.; EWUng.

top <NSZ> × **A:** 1135 ? *Tapa* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1211 ? *Topa, Tupa* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); (†1135) [1249 k.] ? *Tapa* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 49); 1585 *Top* zelet (Cal. 795); 1799 *tapot* (MNY. 71: 254); 1807 *Libatopp* (MagyFüvészk. 186) **J:** 1. 1585 'állat combja | Keule eines Tieres' (Cal. 795) (†); 2. 1792 'lépés | Tritt' (NSz.); 3. 1799 'lábnyom | Fußstapfen' (NSz.); 4. 1807 'láb, a lábfej alsó része | Fuß; der untere Teil des Fußes' (MagyFüvészk. 186) (†)

top <IGE> × **A:** 1135 ? *Tapa* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1211 ? *Topa* [sz.] [SZN.]; *Tupa* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); (†1135) [1249 k.] ? *Tapa* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 49); 1838 *Top* (Tzs.), de vö. →*tapaszt* (*tapasz*), de vö. →*tombol*, de vö. →*tapsol*, de vö. →*topog*, de vö. →*tapogat*, de vö. →*tapot*, de vö. →*tobzódik*, de vö. →*toboroz*, de vö. →*tipor*, de vö. →*toporzékol*, de vö. →*topánka* (*topán*), de vö. →*tapicskál*; NYJ. *tapni* [sz.] (MTsz.); *tupik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1838 'leteper, lenyom | ducken' (Tzs.) (†); 2. 1870 'négykézláb áll, megy | auf allen vieren stehen, gehen' (CzF.); 3. 1872 'lép | treten' (Nyr. 1: 332)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg az erős lépésnél keletkező hangok utánzására. Ez az igenévszó a →*dobog* szócsalád tövével függhet össze; vö. még →*dob*². Hasonló onomatopoetikus szavak más uráli nyelvekben is vannak: md. (E.M.) *tapa-* '(szét)tör, (szét)zúz; széttapos, letipor'; finn *tappa-* 'agyonüt; meggyilkol; leöl, levág'; jur. *tapar-* 'lábbal tapos, meglök'; szelk. *tapir-* 'ua.'; stb. A szó onomatopoetikus természete ellenére az etimológiai összefüggés nem bizonyítható. További nyelvek hasonló onomatopoetikus szavai: or. *monamb* '(lábbal) dobol, topog'; csuv. *tapta-* 'letapos, letipor'; stb. A névszó eredeti jelentése a 2. jelentés, a többi metonímia. Ez a főnév összetételi utótagként a 'libatop' (†) összetételben fordul elő, amelynek előtagja a →*liba*. A *top* ige eredeti jelentése a 3. jelentés. Az 1., ill. a 2. jelentés metonímia, ill. ennek alapján alkotott tréfás metafora. ⊖ A (N.) *topa* 'sánta; lúdtalpas' (1817: NSz.) vagy az igéből keletkezett (folyamatos) melléknévi igenévképzővel, vagy a névszóból kicsinyítő képzővel; vö. 1135 (R.) [SZN.] (†). ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1138/ *Tupundi* [sz.], [SZN.] (MNY. 32: 131).

📖 MNYTK. 59: 15; TESz., *libatop* a. is, *topa* a. is; UEW. 509; EWUng. • Vö. *dob*², *dobog*, *tapasz*, *tapicskál*, *tapogat*, *tapot*, *tapsol*, *táritoppos*, *tipor*, *toboroz*, *tobzódik*, *tombol*, *tomp*, *topán*, *topog*, *toporzékol*

topán Δ **A:** 1454 ? *Thopan* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1751 *topányod* (Thaly: VÉ. 1: 284); 1801 *Toppány* (NSz.); 1828 *topánját* (NSz.) **J:** 'egy fajta lábbeli: cipő, rövid szárú csizma, bakancs | Schuh; Halbstiefel, Schnürstiefel'

topánka Δ **A:** 1735 *Toppánkának* (Nyr. 89: 391); 1736 *topánka* (MNY. 64: 231); 1770 *Topánykája* (NSz.) **J:** 'egy fajta lábbeli: cipő, rövid szárú csizma, bakancs | Schuh; Halbstiefel, Schnürstiefel'

■ A szócsalád alapja valószínűleg a **topán**, bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Talán a →*top* igéből -ány névszóképzővel, vagy a *topa* (→*top*) szóból -n névszóképzővel; vö. *foszlány* (→*foszlik*), ill. →*gyertyán*. A magyarázat nehézsége az alapszó és a végződés nem egészen világos alaktani kapcsolatában, valamint a képzési mód ritkaságában áll. A *toppancs* (→*topog*) jelentéstani analógiája azonban emellett az értelmezés mellett szól.

■ A **topánka** származékszó. | ⊕ Valószínűleg a *topán* szóból keletkezett kicsinyítő képzővel. Ha az alapszó eredeti változata a *topány* volt, a depalatalizáció elsőként feltehetőleg a származékszóban ment végbe.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Valószínűleg idetartozik: (R.) *topánka* 'bor; pálinka <az argóban>' (1775: MNY. 58: 108); a jelentéséhez vö. →*csizma*.

📖 MNY. 52: 74; NyttudÉrt. 71: 76; TESz.; EWUng. • Vö. *top*

topánka → *topán*

topáz A: 1208/ *Topazio* [SZN.] [lat. végződéssel] (VárReg. 330.); 1416 u.³ *thopasiomnak* (AporK. 137); 1519 *topafius* (JordK. 927); 1533 *Topas* (Murm. 1555.); 1655 *topáz* (NySz.); 1783 *Topász* (NSz.); 1801 *Topátz* (NSz.) **J:** 'egy fajta (általában sárga színű) drágakő | Topas'

■ Vándorszó. | (≡) Lat. *topazion, topazius, topazos, topazus*, (k.) *topazium*; fr. *topaze*; ol. *topazio*; ném. *Topas*, (kfn.) *topāze, topazius*, (kor. úfn.) *topaas*; szbhv. *topaz*; stb.: 'topáz'. Latin nyelvi hatás által vált elterjedté [< gör. *τόπαζος*, ill. *τοπάζιος, τοπάζιον*: 'ua.']. (⇒Δ) A magyarba a latinból (*topázium, topázius*) és a németből (*topáz*) került át.

📖 TESz.; EWUng.

topog A: 1416 u.¹ *tapoǵnakuala* (BécsiK. 41); 1772 *topogáfokat* [sz.] (MNY. 46: 276); 1790 *tappogott* (NSz.) **J:** 'apró léptekkel járkál; toporog | trappeln; mit den Füßen stampfen' # **Sz:** ~ás 1416 u.¹ *nagtapoǵaffal* (BécsiK. 41)

toppant A: 1468 *Toppanto* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1522 *Thopantho* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1585 *Toppantok* (Cal. 1034 [o: 1035]); 1855 *tappontván* [sz.] (NSz.) **J:** 'lábbal egyet dobbant | mit dem Fuß einmal stampfen' #

toppan A: 18. sz. eleje *toppanának* (MNY. 46: 276); 1793 *toppanik* [□] (NSz.); 1838 *Topancs* [sz.] (Tzs.); 1873 *tappancsaival* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 18. sz. eleje 'hirtelen odalép; váratlanul megjelenik | plötzlich hintreten; unerwartet erscheinen' # (MNY. 46: 276) (↑); 2. 1792 'toppantva lép, lábával dobog | mit dem Fuß einmal stampfen' (Baróti Szabó: KisdedSz.) **Sz:** **tappancs** 1808 *Toppants* 'bocskor | Riemenschuh' (Sándor I.: Toldalék); 1858 'mancs | Pfote, Tatze' (NSz.)

toporog [1] A: 1787 *toporgott* (MNY. 66: 102); 1794 *toporog* (NSz.) **J:** 1. 1787 '(nyugtalanul) topog | (unruhig) trampeln' # (MNY. 66: 102) (↑); 2. 1794 'toporzékol | stampfen' (NSz.) (↑)

■ Származékszó. | (Δ) A → *top* ~ *tap* igéből különböző, az onomatopoetikus szavakra jellemző képzőkkel. (◊) Idetartoznak (R.) igeként, ill. tájszóként: *toporcol* 'tipeg-topog; lábbal dobol, topog' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *toprong* '(nyugtalanul) dobog' (1795: NySz.), ill. *toppint* 'egyed dobant a lábával' (1820: NSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 114; EWUng. • Vö. *tipickél, tippan*¹, *toboroz, top*

topolya × A: 1113 *Topol* (Fejérpataky: KKOkI. 58); 1289 *topul* (OkI Sz.); 1317 *Topolya* (MNY. 10: 427); 1337 *Tupulya* [HN.] (SztárOkI. 1: 147); 1397 *Taplia* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 364); 1408 *Topola* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 364); 1500 k. *thapalfa* (MNY. 21: 140) **J:** 'egy fajta nyárfa, főleg fehér nyárfa | Art Pappel (haupts. Silberpappel)'

■ Szláv jövevényt. | (≡) Szbhv. *topola*; szlk. *topol'*, (N.) *topol'a*; or. *мополя*; ukr. *мополя*; stb.: 'nyárfa' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *πελέα* 'szilfa'; lat. *populus* 'nyárfa'; stb.]. (Δ) Az *a*-s és az anélküli változatok esetleg különböző nyelvekből származhatnak. Néhány korai adat esetleg szerbhorvát vagy szlovák szó is lehet. A nyárfafajta megnevezésének használata egy időre visszaszorult, a 18. sz.-ban bekövetkezett későbbi átvétele azonban a szó szélesebb körű elterjedéséhez vezetett. Ami a korai átvételelleti, az átadó nyelv nem határozható meg közelebbről, a későbbi átvétel esetében a szóföldrajzi okok inkább a szlovák mellett szólnak.

topor × **A**: 1235/ *Tupur* [SZN.] (VárReg. 140.); [1290 k.] *Thopor* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 395); 1654 *toporákat* [~a □] (MNy. 90: 255); 1658 *topor* (Radvánszky: Csal. 2: 332) **J**: 'kis kézi balta | kleines Handbeil'

■ Jövevénytörzs egy szláv nyelvből, esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Blg. *monop* 'fejsze, balta, bárd'; szlk. *topor* 'csatabárd, bárd, fejsze', (N.) 'fa nyél'; or. *monop* 'fejsze, balta, bárd, kapa'; stb.; – vö. még rom. *topor* 'fejsze, balta, csákánykapa, csatabárd, bárd'. A szláv nyelvekbe feltehetőleg az iráni **tapara-* 'balta, fejsze, bárd' szóból került. (△) Az első adat bizonyosan idetartozik, mert a név viselője egy királyi kádár volt. A szótörténet sejteti, hogy a szó korai megjelenése után ugyan kiszorult, de az újabb átvétel következtében (amelyben a román is szerepet játszhatott) újra elterjedt. A *topora* szóvége valószínűleg megszilárdult birtokos személyjel.

📖 NyF. 67: 39; Kniezsa: SzlJsz. 529; NyK. 73: 91; TESz.; EWUng.

toporog → **topog**

toportyánféreg △ **A**: 1747 *Taporján féreg* (MNy. 22: 68); 1791 *toportyán féreg* (NSz.); 1838 *Toportyánféreg* (Tsz.); NYJ. *toporcsán-féreg* (MTsz.) **J**: **1.** 1747 'medve | Bär' (MNy. 22: 68) (↑); **2.** 1833 'farkas | Wolf' (Kassai: Gyökerésző 2: 149)

■ Összetett szó. | (△) Az elsődlegesen önálló szóként nem adatolt *toportyán* + →*féreg* 'vadállat' jelzős alárendelő összetétele. Az előtag ismeretlen eredetű. (◡) A néhány adattal igazolt *toportyán* 'farkas' önállósulás az összetételből.

📖 MNy. 3: 363; TESz. *toportyán* a.; EWUng. • Vö. *féreg*

toporzékol **A**: 1645 *Toborzikol* (NySz.); 1787 *toporzékolnak* (NSz.); 1809 *táborzékolását* [sz.] (NSz.); 1833 *Doborzékol* (Kassai: Gyökerésző 1: 444) **J**: **1.** 1645 'dobog; ugrál | pochen; springen' (NySz.) (↑); **2.** 1693 'táncol; ugráncol; tanzen; tänzeln' (Nyr. 44: 212); **3.** 1787 'topog, a földet rugdalja | stampfen (haupts. vor Wut od. Ungeduld)' (NSz.) (↑)

■ Származékszó. | (△) A *toborzék* (→*toboroz*) szóból igeképzővel. Ma főleg a 3. jelentésében használatos.

📖 MNy. 39: 198; TESz.; EWUng. • Vö. *toboroz*, *top*

toppan → **topog**

toppant → **topog**

toprongyos **A**: 1792 *toprongyos* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Ribantz* a.); 1809 *hoprongyos* (Simai: VSzót. 1: 182); 1875 *hatrongyos* (Nyr. 4: 142) **J**: **1.** 1792 'rongyos, lerongyolódott | zerlumpt' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Ribantz* a.) (↑); **2.** 1875 'jöttment; csavargó | hergelaufen; strolchend' (Nyr. 4: 142) (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | (⊕) Az utótag a →*rongyos* lehetett. Az előtag bizonytalan; esetleg a *top(p)* 'hopp' (1807: NSz.) indulatszó lehet. (⊕) A magyarázat, miszerint a *toprong* 'dühöng, tombol <farkas>' (1791: NSz.) származékszava lenne, aligha valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rongyos*

tor¹ A: 1138/ ? *Turdi* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 203); 1220/ ? *Tord* [SZ.] [HN.] (VárReg. 21.); 1552 *torba* (Heltai: Dial. F6a) **J:** 1. 1552 'bőséges, ünnepélyes lakoma | Mahl, Ehrenschaus' (Heltai: Dial. F6a) (↑); 2. 1565 'temetés utáni vendégség a halott emlékére | Leichenschmaus' (NySz.); 3. [főleg *disznó*~] 1799/ ? 'disznóöléskor tartott lakoma, vendégség | Schlachtfest' (NSz.), 1807 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jelentésselkülönülés eredménye. | (⊕) A *tor-* (→*torok*) többől keletkezett. A tő esetleg az ősmagyarban létezett 'torok, gége' jelentéssel, emellett szól talán a *Turdi* [SZN.] (↑). A jelentéstani összefüggés alapulhat a torok vagy garat evésnél és ivásnál betöltött szerepén; vö. a →*torok* származékszavának jelentésével; vö. még lat. *gula* 'nyelőcső, garat; étvágy, falánkság, nagyétkűség; lakoma, vendégség'. 2. Ótörök jövevényszó. | (⊖) Vö. csag. *tor* 'lakoma, vendégség, ellátás, kiszolgálás' [ismeretlen eredetű]. A származtatás jelentős nehézsége, hogy csupán egy török adaton alapul. ■ (⊕) A 2., 3. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett. A 2. jelentés egy ősi népszokáson alapul, a halott megvendégelése, ill. egy lélek itallal és étellel való megbékítése értelemben. Ma a szó főleg a 3. jelentésben ismert.

📖 NNyv. 3: 89; TESz.; Ligeti: TörK. 271; EWUng. • Vö. *dorbézol*, *torok*, *torol*²

tor² A: 1808 *Tor* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1808 'állatok mellkasi része | Brustkorb von Tieren' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1834/ 'rovarok, pókok, rákok testének középső, a fej és a potroh közötti része | Thorax der Gliederfüßer' (MNY. 7: 266)

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) Szórövidülés a lat. *thorax* 'mellkas; mell' és a gör. 'ua.' alapján. (⊙) Csak a 2. jelentésében él a biológia szakszavaként. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 MNY. 7: 266; TESz.; EWUng.

torbágy † **A:** [1200 k.] *turobag* [HN.] (An. 49.); 1268 k. *Turbag* [HN.] (MNY. 82: 450); 1384 *turbagh* (ZichyOkm. 4: 282); 1390 *Torbag* [HN.] (MNY. 78: 179) **J:** 'domb, halom | Hügel'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szóvég névszóképzőnek tűnik; vö. →*jobbágy*; vö. még 1086 *Hassag* [HN.] (Györffy: DHA. I: 251), amely a →*hárs* származékszava; 1238/ *Narrag* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 793), amely a →*nyár*¹ származékszava; stb. A *torbágy* jelentése nem határozható meg pontosan; a szó a földrajzi tulajdonnevek alapján egy földrajzi, ill. topográfiai köznévi lehetett. (⊕) A →*turba* szóval való összefüggése és ótörök [SZN.]-ből köznévként való magyarázata téves.

📖 Nyr. 6: 241; MNY. 78: 179, 82: 450; FNESz. *Biatorbágy* a.; EWUng.

torbocsin † **A:** 1287 *Thorbochyn* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 457); 1395 k. *torbochil* (BesztSzj. 192.); 1405 k. *torbachin* (SchlSzj. 680.) **J:** 'egy fajta középkori hajítófegyver | Art Schleudermaschine im Mittelalter'

■ Vándorszó. | (⊖) Lat. (k.h.) *trabuchellus*; fr. (ófr.) *trebuchel*; ol. (R.) *trabocchello* (vel.) *trabuchelo*: 'parittyá mint harci eszköz'. Ezek a következő igékkel függnek össze: lat. (k.)

trabucare, trebucare; fr. (ófr.) *trebuchier*; prov. (óprov.) *trabucar*; ol. (R.) *trabuccare*: 'ledönt, megszüntet, megsemmisít, elpusztít stb.'. (⇒) A magyarban vagy az francia (ófr.) nyelvből vagy a régi olaszból ered, bár a hangtani megfelelés egyik esetben sem kétségtelen. (△) Az elsődleges magyar alak a *torbocsil* volt, a szóvégi *l > n* hangváltás a magyarban ment végbe. A középkori harci eszközök elavulásával a szó viszonylag korán kihalt.

TESz. *torbacsin* a.; EWUng.

torha × **A**: 1694 *torha* (NySz.); 1863 *Tarhutt* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 519) **J**: **1.** 1694 'puha, lágy, petyhüdt | weich, schlaff' (NySz.) (↑); **2.** 1791 'korhadt, málló, törékeny | morsch; bröckelig, zerbrechlich' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Ezek között a melléknevek és a *→turha* közt feltehetőleg szóhasadás ment végbe. A *torha* erdélyi nyelvjárási szó. (△) A szó fiktív töből való magyarázata, ill. szláv nyelvből való származtatása nem meggyőző.

TESz.; NytudÉrt. 105: 52; EWUng. • Vö. *turha*

torlad → *torol*¹

torlasz → *torlaszt*

torlaszt **A**: 1831 *torlasztja* (Nyr. 91: 364) **J**: **1.** 1831 'duzzaszt | stauen' (Nyr. 91: 364) (↑); **2.** 1831 'összehalmoz, gyűjt | an-, zusammenhäufen' (NSz.); **3.** 1834 'barikádöt emel; magasra halmoz | Barrikaden bauen; auf(einander)stauen' (NSz.)

torlasz **A**: 1836 *torlaszokat* (Nyr. 91: 364) **J**: **1.** 1836 'barikád | Barrikade' (Nyr. 91: 364) (↑); **2.** 1843 '〈vízen, úton〉 jégből, kövekből, fatörzsekből stb. álló, a közlekedést akadályozó halmaz | Eisbarre; Verhau, Wegsperre' # (NSz.) **Sz**: ~**ol** 1848 *torlaszoltatik* [sz.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **torlaszt** tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | (△) A *→torol*¹ 'felhalmoz, összegyűjt' -*aszt* műveltető képzős alakja; vö. *gyullaszt* (→*gyűjt*), *mulaszt* (→*múlik*) stb.

■ A **torlasz** tudatos szóalkotással keletkezett elvonás. | (△) A *torlaszt* szóból jött létre. A *→barikád* magyarításához vö. még *torladék* (→*torol*¹).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) Nyelvújítási alkotások.

TESz. *torlasz* a.; EWUng. • Vö. *torol*¹

torló † **A**: 1277 *Turloud* [sz.] [szN.] (ÓMOlv. 101); 1290 *turlouk* (OkISz.) **J**: 'szolga, aki felszabadításáért viszonzásul ura halála után az egyháznak bizonyos szolgáltatásokat nyújt | Knecht, der aus Dank für seine Freilassung nach dem Tod seines Herren der Kirche gewisse Dienste leistet'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) A *→torol*² igéből keletkezett az -*ó* képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével. A szó alapjelentése 'szolgáltató' lehetett; vö. még *→dusnok*.

TESz. *torol*¹ a.; EWUng. • Vö. *torol*²

torlódik → *torol*¹

torma A: (†1252) [1270] *Tormas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 607); 1334 *Turma* [SZN.] (AnjOkm. 3: 106); 1395 k. *torma* (BesztSzj. 424.) **J:** 'gyökeréért termesztett csípős ízű konyhakerti növény | Meerrettich (*Armoracia rusticana*)' # **Sz:** ~s (†1252) [1270] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 607) (↑)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *turma* 'répa'; oszm. (N.) *turma* 'ua.'; tat. *torma* 'reték'; stb. [? < újperzsa *tur(u)b*, *turf* 'ua.']. (⊕) A magyarba átkerült alak **turma*. A 'torma' jelentés feltehetőleg a törökben keletkezett, bizonyosan az ehhez hasonló formájú gyökertermések alapján.

📖 MNy. 3: 364; Nyr. 61: 108; Doerfer: TE. 2: 505; TESz.; Ligeti: TörK. 309; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

torna A: 1806 *Tornát* (NSz.) **J:** 1. 1806 'lovagi torna(játék) | Ritterkampf(spiel)' (NSz.) (↑); 2. 1846 ? 'a testgyakorlás, a gimnasztika helye | Ort des Turnens, der Gymnastik' (MNy. 65: 299), 1857 'ua.' (MNy. 65: 299); 3. 1847 'testgyakorlás; gimnasztika | Turnen; Gymnastik' # (MNy. 67: 59); 4. 1896 'mérkőzéssorozat | Meisterschaftsspiele, Wettkampf' (MNy. 67: 64) **Sz:** ~zik, ~szik 1847 *tornázó* vitéz [sz.] 'harcjátékot, bajvívást űz | im Turnier kämpfen' (NSz.); 1863 'gimnasztikázik | turnen' (MNy. 67: 60) | ~sz 1865 *tornászt* 'tornát űző sportoló | Turner' (PNapló 1865. jún. 29.: [3])

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szórövidülés egy latin szó alapján. | (⊕) Vö. lat. (k.h.) *tornamentum*, *torneamentum* 'lovagi tornajáték, torna, verseny'; a szó felépítéséhez a ném. (R.) *turnei*, *tornei* 'ua.' is hozzájárulhatott. A 2. jelentés metonímia, a 3., 4. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *turnus*

tornác A: 1490 *tornacyat* (SzalkGl. 136.); 1533 *Ternacz* (Murm. 1679.); 1685 *tornász* (NySz.); 1863 *Tornáncz* (Kriza [szerk.] Vadr. 520); NYJ. *těrnác* (MTsz.); *tòrnanc* (Nyatl.) **J:** 1. 1490 'előcsarnok, verandaszerű előtér; főleg falusi házak folyosóhoz hasonló, fedett külső része | Vorhalle, verandaartiger Vorplatz; überdachter Vorraum, Gang haupts. von dörflichen Häusern' (SzalkGl. 136.) (↑); 2. 1600 k. 'erkély | Erker' (BrassSzt. 14); 3. 1897 'előudvar; az udvarnak a kúttól a tornácig terjedő része | Vorhof; der Teil des Hofes zwischen dem Brunnen und dem Vorraum' (MTsz.); 4. 1897 'tartóoszlop | Stützbalken' (Ethn. 8: 93)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Vándorszó. | (≡) A következő nyugat-európai vándorszavakkal függ össze: ném. (kfn.) *těrraz*, *tarraz*, *torrāz* 'fal, bástya, barikád, torlasz; magas nyitott hely; erkély', (kor. úfn.) *tarras* 'ua.'; fr. (ófr.) *terrace* 'földgát, földsánc; emelvény, kilátó; magas, nyitott terem'; ol. *terrazzo* 'erkély; terepfok'; stb. Az eredetéhez vö. →*terasz*. (⇒⊕) A magyarba esetleg a németből került, ez ellen szól azonban a magyarból megmagyarázhatatlan *rr* > *rn* elhasonulás; de vö. →*hernác*. 2. Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kor. úfn.) *durniz*, *dornicz* 'fűthető helyiség; szoba', (baj.-osztr.) *dornitze*, *turnitz* 'étterem, étkező; vendéglő, étterem, étkezőhelyiség' [bizonytalan, esetleg szláv eredetű]. (⊕) A származtatás nehézsége a szó belseji á tisztázatlan keletkezése; itt esetleg egy fajta hasonulásról lehet szó. □ (⊕) A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; a 4. jelentés metonímia, valószínűleg a 2. jelentés alapján. (⇒⊕) A magyarból: szbhv. (Kaj) *trnác* 'előcsarnok, nagy terem'; szlk. (N.) *trnác* 'erkély; veranda'; rom. (N.) *tárnăț* 'fedett előtér'; stb.

📖 Kniezsa: SzIJs. 963; TESz.; Mollay: NMÉr.; EWUng. • Vö. *terasz*

tornádó **A:** 1816 *Tornados* (Hübner: Lex. 475); 1894 *tornadó* (PallasLex. *Forgósze*l a.); 1913 *tornádó* (Horváth: HSz.) **J:** 'az Atlanti-óceánon és Észak-Amerikában pusztító forgószel, ciklon | Tornado'

■ Nemzetközi szó. | (≡) ném. *Tornado*; ang. *tornado*; fr. *tornade, tournade*, (R.) *tornado*; sp. *tornado*; stb.: 'forgószel'. Az angolból terjedt el [< ang. (R.) *ternado* 'zivatar, rossz idő, vihar' [? < sp. *tronada* 'ua.']]. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

TESz.; EWUng.

torok [4] **A:** 1055 ? *turku* [HN.] (TA.); 1093/ ? *Turuk* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 12. sz. vége/ *turchucat* (HB.); 1219/ *Torka* [sz.] [szN.] (VárReg. 41.); 1274 *byktorok* [HN.] (Oklsz.); 1388 *Wastork* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 696) **J:** 1. 1055 ? 'térsegnek, területnek, helyiségnek stb. bejárati része, kezdete; üreges tárgynak a nyílásához közeli, elszűkülő része | Mündung; Kehle von etw' (TA.) (↑), 1274 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 12. sz. vége/ 'a szájüregnek és a nyelőcsőnek, ill. a garatnak érintkező része | Kehle' # (HB.) (↑); 3. 1372 u./ 'nyak, a nyak elülső része | Hals' (JókK. 11); 4. 1530 k. ? 'állatprém nyaki része | Fell am Halse' (Oklsz. *torok-suba* a.), 1579 'ua.' (Oklsz. *nyest-torok* a.); 5. 1559 'folyóvíz torkolata | Flussmündung' (Székely I.: Krón. 59b) **Sz:** **torkos** 1290 *Torkus* [szN.] (Oklsz.) | **torkosság** 1372 u./ *torkoffagual* (JókK. 85) | **torkoskodik** 1529 e. *torkoskodafth* [sz.] (VirgK. 5) | **torkolat** 1604 *Toroklatty*a (Szenczi Molnár: Dict. *Spineticum* a.) | **letorkol** 1610 *torkolliam le* 'csendre utasít | jmdn schweigen heißen' (Oklsz.) | **torkollik** 1803 *torkollya* [l-j] 'csendre utasít | jmdn schweigen heißen' (Molnár J.: MKönyvHáz 20: 2); 1838 *megtorkolik* 'megreked, megakad | steckenbleiben' (Tsz.); 1846 'ömlik vmibe (főleg folyó) | münden' (BpHiradó 1846. aug. 2.: 73)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *tor* 'torok, gége, nyak', (P.Szo.) *tur* 'ua.; hang'; osztj. (V.O.) *tur* 'torok, gége, nyak' [ugor **tur3* 'torok, gége, nyak']. (⊕) A végződés -k kicsinyítő képző; vö. →*fészek*, →*lélek* stb. Az étkezésre vonatkozó származékszavak metonimikusan keletkeztek. A *letorkol* származékszó jelentéstani alapjához vö. a *torkára forrasztja a szót* 'hallgatásra bír, utasít vkit' szólást.

TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *farkas-*, *tar*², *tor*¹, *torokgyík*

torokgyík **A:** 1489 *thorokgyík* (MNY. 70: 474) **J:** 'diftéria (súlyos, fertőző betegség) | Diphtherie'

■ Összetett szó. | (⊕) A →*torok* + →*gyík* jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. Állatnevek gyakori elemei a betegségneveknek; vö. →*béka*, →*farkas*, →*pók* stb. (⊕) Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a címszótól független összetétel: *torokgyík* 'egy fajta növény' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 28)

TESz.; EWUng. • Vö. *gyík*, *torok*

torol¹ † [1] **A:** 1508 *torlanak* (DöbrK. 70); 1754 *kapatollasa* [sz.] (OklszPótl. *kapa-torl*ás a.); 1757 ? *torolva* [sz.] (NSz.); 1784 *torolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 85); 1787 *torolja* (NSz.); 1833 *dorlik* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 1: 450); 1861 *dollik* [sz.] (MNyszet. 6: 321) **J:** 1. 1508 'kivet, kitaszt | ausstoßen' (DöbrK. 70) (↑); 2. 1519 ? 'felhalmoz; gyűjt | aufstapeln; anhäufen' (JordK. 290), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 85) (↑); 3. 1822 'töm; tölt | stopfen, füllen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 85) **Sz:** **torlik** 1519 'összetorlódik | sich anhäufen' (JordK. 290)

torlódik **A:** 1786 *torlódása* [sz.] (NSz.); 1803 *torlódik* [▽] (Baróti Szabó: MVir. 165); 1858 fel *talódik* (MNY. 71: 255) **J:** 1. 1786 '(össze)gyűlik; felduzzad | sich versammeln; sich anstauen' (NSz.) (↑); 2. 1803 'összegyülekezik; csoportosul | sich zusammenscharen, sich ansammeln' (Baróti Szabó: MVir. 165) (↑); 3. 1803 'halmozódik; tornyosodik | sich anhäufen; sich auftürmen' # (NySz.)

torlad **Δ A:** 1828 *torladozó* [sz.] (Uránia 1: 123); 1830 e. *Torladni* [sz.] (NSz.) **J:** 'összetorlódik; tornyosul | sich anhäufen, sich auftürmen' **Sz:** ~ék 1832 *torladék* 'barikád | Barrikade' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **torol¹** származékszó. | ⊕ A →*tol* igéből *-l* gyakorító képzővel. A *torol* alak *ll > rl* elhasonulással és a szóvégi mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. A *torlik* származékszó *-ik* visszaható igeképzővel jött létre.

■ A **torlódik** és a **torlad** származékszavak. | ⊕ Ezek *-ódik* visszaható igeképzővel, ill. *-d* kezdő-gyakorító képzővel keletkeztek a nyelvújítás korában.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A →*tor¹*, ill. a →*torok* szavakkal való összefüggése és az ötörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNY. 39: 347; TESz. *torlódik* a.; StUASuppl. 1: 198; EWUng. • Vö. *tol*, *torlaszt*

torol² [1] **A:** 1519 k. meg ... *torolnom* [sz.] (DebrK. 25), de vö. →*torló*; 1847 *torl* (NSz.) **J:** [főleg *meg~*] 'vmely büntettet, súlyos sérelmet mintegy erkölcsi kötelességet teljesítve megbosszul, megbüntet | rächen, Vergeltung üben'

■ Származékszó. | ⊕ Valószínűleg a →*tor¹* 'ünnepi lakoma' szóból *-l* denominális igeképzővel. A megnevezés azon az egykori szokáson alapulhat, hogy néhány nép az ellenség feletti győzelmet egy lakomával ünnepelte. Ilyen módon lehetett a győzedelmi lakoma a bosszú ötletével összekapcsolva.

📖 MNY. 18: 160; TESz. *torol¹* a.; EWUng. • Vö. *torló*

torongy × **A:** 1585 *Torongy* (Cal. 1064); 1824 *torongya* [□] (Bálint: SzegSz.); 1867 *toronty* (NSz.) **J:** 1. 1585 'egy fajta fekély, különösen a végbélben, a külső nemi szerveken | Feigwarze' (Cal. 1064) (↑); 2. 1782 ? 'belső részek, belek | Eingeweide, Gedärme' (NSz.), 1838 'ua.' (Tzs.); 3. 1791 ? 'gyermek, fickó | Kind, Fratz' (NSz.), 1800 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1824 'csirke köldökszínórja, illetőleg a kikelő csirkére tapadt tojáshéj | Nabelschnur des Kükens bzw. an dem aus dem Ei schlüpfenden Küken haftende Eierschale' (Bálint: SzegSz.); 5. 1873 'hátagombolós nadrágból kilógó ing | aus der Hose hinten heraushängendes Kinderhemd' (Nyr. 2: 92); 6. 1876 'a lúd hasa alatti kövér rész | Fett unter dem Bauch der Gans' (Nyr. 5: 89)

■ Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | ⊕ Szbvh. *trut* 'kelés az ujjon'; szln. *trod* 'kólika; méhelőreesés'; cseh *trud* 'pattanás az arcon'; le. *trqd* 'lepra'; – óe. szl. *trqđъ* 'egy fajta betegség <valószínűleg dizentéria>'; stb. [tisztázatlan eredetű]. ⊕ A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A szóvég a magyarban palatalizálódott. A *torongya* változat szóvége elhomályosult birtokos személyjel. A 2. jelentés metonímia. A 3., ill. 5. jelentés keletkezéséhez a →*poronty*, ill. a →*rongyos* hathattak. A 4. jelentés feltehetőleg a másodikra megy vissza. A 6. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 530; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

torontál × **A:** 1234 ? *Truntayl* [SZN.] (HOkm. 8: 31); 1323 *Turuntal* [HN.] (Pais-Eml. 340); 1329 *Torontal* [HN.] (Pais-Eml. 340); 1395 k. *torontayl* (BesztSzj. 1162.); 1405 k. *torontal* (SchlSzj. 1748.) **J:** 'kis sólyomféle madár | Art Falke'

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *turumtay*; kipcs. *turumtay*, *turuntay*; oszm. *turumtay*; stb.: 'egy fajta sólyom'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak feltehetőleg a **turumtay*. A magyar szó végződése tisztázatlan, esetleg a →*karvaly* típusú szavak hangalakjának hatására jött létre. A szó az ótörök eredetű magyar ragadozómadár-nevek közé tartozik; vö. →*bese*, →*ölyv*, →*turul*. Köznévként a 15. sz.-ig mutatható ki; tulajdonnévként a valamikori bánábeli Torontál vármegye nevében maradt fenn (↑) 1323; vö. még 1326 *Comitatu de Turuntal* (FNESz.)).

📖 MNy. 10: 295; Pais-Eml. 340; TESz.; Ligeti: TörK. 87; EWUng.

torony [4] **A:** 1291 *torn* (Wenzel: ÁÚO. 10: 55); 1324 *Symonthurnya* [HN.] (Oklsz.); 1333 *Chaakt(h)ornya* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 9); 1332–1337 *Toronia* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 364); 1371 *Toron* [HN.] (Oklsz.); 1487–1488 *Felthorom* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 680); 1585 *tormozas* [sz.] (Cal. 1094); 1841 *tornytól* (NSz.) **J:** 1. 1291 'kis alapterületű, magas építmény | Turm' # (Wenzel: ÁÚO. 10: 55) (↑); 2. 1787 '(sakkjátékban) bástya | Turm als Figur im Schachspiel' (NSz.) **Sz:** **tornyos** 1332/ *Tornusteluk* [HN.] (Oklsz.); 1585 *Tornyos* <MN> (Cal. 1095); 1832 'toronyőr | Turmwächter' (MNy. 71: 256) | **tornyoz** 1585 [sz.] (Cal. 1094) (↑) | **tornyosodik** 1775 *tornyosodik* (NSz.) | **tornyosul** 1788 *tornyosúlt* [sz.] (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.baj.-osztr.) *turn* 'épületek része, magas keskeny építmény; fogház, börtön', (k.-ném.) *torn*, *torm*, *turm* 'ua.', (E.) *türn* 'ua.', – ném. *Turm* 'ua.; sakkfigura' [< fr. (ófr.) *torn* 'torony' (lat. *turris*, *turrem* [tárgyeset] 'ua.').] (≈) Megfelelői: szbhv. (Kaj) *turen*; szlk. *turňa*, *tureň*; stb.: 'ua.'. (△) A *torony* alak a szóvégi mássalhangzótorlódás feloldásával és *n* > *ny* palatalizációval keletkezett; vö. →*bókony*, →*hókony* stb. (⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *toronj*, *turanj* 'ua.'.

📖 MNy. 47: 85; TESz.; EWUng. • Vö. *elefántcsonttorony*

torpad × **A:** 1577 k. Be *torpad* (OrvK. 585); 1784 *tojpadt* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 37) **J:** 1. 1577 k. '(be)süpped, (be)horpad | einsinken' (OrvK. 585) (↑); 2. [főleg *meg~*] 1585 'vhol megragad, (ott)marad | anleben' (Cal. 536); 3. [*meg~*] 1704 'hirtelen megáll; megakad | plötzlich aufhören; stocken' (BercsLev. 122)

torpan **A:** 1836 Be-*torpan* (Kassai: Gyökerésző 5: 135); NYJ. *meg-torpanik* [□] (MTsz.) **J:** 1. [*be~*] 1836 'belép, betoppan | (ein)treten, hinein-, hereinplatzen' (Kassai: Gyökerésző 5: 135) (↑); 2. [*meg~*] 1854/ 'hirtelen megáll | plötzlich aufhören' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A végződés gyakorító-, ill. mozzanatos igeképző. A szó belseji *p* mozzanatos képzőnek látszik. A jelentés keletkezéséhez a *horpad* (→*horpasz*) és a *toppan* (→*topog*) szavak is hozzájárulhattak.

📖 TESz.; EWUng.

torpan → *torpad*

torpedó **A:** 1813 *Torpedónak*, *Torpedó* (NSz.) **J:** 'víz alatti lövedék, robban(t)ószerkezet | Torpedo' **Sz:** ~**z** [főleg *meg~*] 1877 *torpedózás* [sz.] 'torpedóval (ki)lő | mit einem Torpedo

beschießen' (Fövl. 1877. máj. 29.: 596); 1952 '(alattomban) megghiúsít vmit | zu verhindern suchen' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Torpedo*; ang. *torpedo*; fr. *torpédo*; or. *mopnedo* stb.: 'torpedó <eredetileg egy fajta tengeri akna, 1866-tól önmagától haladó lövedék>'. Főként az angolból terjedt el [< tudatos szóalkotás a lat. *torpedo* 'zsibbasztó rája', tkp. 'érzéketlenség' < lat. *torpere* 'érzéketlenné válik' szóból]. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került át. (◡) A (R.) *torpedó* 'zsibbasztó rája' (1628: RMKT.XVII. 8: 487) közvetlenül a latinból (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng.

torta **A:** 1546 *tortanak* (Oklsz.) **J:** 'krémmel rétegesen töltött sütemény | Torte' #

tortáta † **A:** 1559 *tortata* (Oklsz.) **J:** 'torta | Torte'

■ Olasz (É.) jövevénytörzs. | (≡) Ol. (É.) *tòrta*, *tòrta*; – ol. *torta*: 'kerek, töltött vagy gyümölcsökkel megrakott sütemény' [lat. *torta*, *tortam* [tárgyeset] 'kerek kenyér; fonott kalács'] | ol. (vel.) *tortèta* 'kis kerek sütemény'. (≈) Megfelelői: ném. *Torte*; fr. *tourte*; stb.: 'torta', ill. sp. (R.) *torteta* 'kis kerek sütemény'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dobostorta*, *linzer*

tortáta → *torta*

tortúra **A:** 1629 *torturáról* (MNY. 90: 255); 1793 *tortúrára* (NSz.) **J:** 1. 1629 'kín, gyötrelem; kínzás, gyötetés | Qual; Quälerei, Folter' (MNY. 90: 255) (↑); 2. 1813/ 'vesződség, bajlódás | Schererei' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. (k.e.) *tortura* 'kín, fájdalom; szenvedés, gyötrelem', tkp. 'elfordítás, kicsavarás' [< lat. *torquere* '(el)forgat, (ki)teker; kínoz, gyötör']. (≈) Megfelelői: ném. *Tortur*; fr. *torture*; stb.: 'kínzás, gyötetés, gyötrelem, tortúra'. (△) 1. jelentésében a bírósági kínvallatás és az inkvizíció által terjedt el. Később a 2. jelentés lépett előtérbe, főleg mint a bürokrata fortélyok megítélése.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *intrikál*, *törköly*

torz **A:** 1787 *torz* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1787 'izgága | streitsüchtig' (NSz.) (↑); 2. 1823 'formátlan (alak); elferdített, elrontott (mű) | missförmig (Gestalt); verzerrt (Werk)' # (NSz.); 3. 1837 'torzonborz (haj) | zerzaust (Haar)' (MNY. 71: 256); 4. 1877 'visszataszító (arkifejezés) | widerlich (Miene)' (NSz.) | <FN> 1843 'gúnykép; visszataszító, formátlanul csúf dolog | Spottbild; missförmiges Ding' (NSz.) **Sz:** ~**ít** 1823 *torzítatik* [sz.] (NSz.) | ~**ul** [főleg el~] 1836 *Torzul* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotás, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) Barczafalvi Szabó Dávid nyelvújító alkotta meg valószínűleg a deformáltság kifejezésére, valószínűleg úgy, hogy több, alakilag és jelentésében hasonló szót elegyített; vö. →*torzó*, *torzonborz* (→*torza-borza*), →*trucc*; vö. még lat. *torsio*; ném. *Torsion*; stb.: 'fordulat, forgás'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *torza-borza*, *torzó*, *trucc*

torza-borza × **A:** 1560 *torza-borza* (RMKT. 5: 256) **J:** 'kócos, borzas | zerzaust'

torzas-borzas × **A**: 1628 *torzas borzas* (NySz.); 1643 *borzas torzas* (Comenius: Jan. 39) **J**: 'kócos, borzas | zerzaust'

torzonborz **A**: 1724 *torzon-borz* (Nyr. 38: 398); 1810 *torzonborsz* (NSz.) **J**: 'kócos, borzas | zerzaust'

■ A szócsalád alapja, a **torzas-borzas** játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A *borzas* (→*borzad*) szóból. A keletkezés módjához vö. →*hórigorgas*, →*icipici* stb. –

■ A **torza-borza** elvonás eredménye. | (⊕) A *torzas-borzas*-ból jött létre.

■ A **torzonborz** származékszó. | (⊕) Játszi szóalkotással keletkezett a korábbi ikerszó előtagja alapján, és tévesen határozószóként fogták fel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A másodlagos előtagokból különböző szavak keletkeztek; vö. *torzos* 'összeborzolt, borzas' (1786: NSz.); *torzan* 'visszataszítóan viselkedik' (1792: SzT.); *torzad* 'ua.' (1808: NSz.); *torzong* 'ua.' (1824: NSz.); *torzon* 'összeborzolt, borzas' (1832: NSz.); *torzaszt* 'összeborzol, tép' (1838: Tsz.) stb.

📖 MNy. 61: 402; TESz. *torzonborz* a.; EWUng. • Vö. *borzad*, *torz*

torzas-borzas → *torza-borza*

torzó **A**: 1844 *torzokra* (Honderü 1844. máj. 4.: 590); 1851 *torzóján* (NSz.) **J**: **1.** 1851 'törzs | Rumpf (Mensch)' (NSz.) (↑); **2.** 1844 'csonkaszobor | Bruchstück (Statue)' (Honderü 1844. máj. 4.: 590) (↑), 1860 'ua.' (NSz.); **3.** 1881 'befejezetlen mű | unvollendetes Kunstwerk' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Torso* 'töredék, letört darab <szobor>; befejezetlen műalkotás'; ang. *torso*; fr. *torse*; ol. *torso*; stb.: 'ua.; torzsa, fatönk; törzs, test <ember>'. Az olaszból terjedt el [lat. (kés.k.) *tursus* 'szár, torzsa, tönk' < lat. *thyrsus* 'ua.; Bakkhosz-bot, tirzus-bot' < gör. *θύρσος* 'ua.']. (⇒) A magyarba német és olasz közvetítéssel került. (⊕) A 3. jelentés leginkább a *torzóban maradt* 'befejezetlen maradt' (1881: ↑) szószerkezetben él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *torz*, *torzsa*

torzonborz → *torza-borza*

torzs → *torzsa*

torzsa **A**: 1219/ ? *Torfa* [szN.] (VárReg. 87.); 1395 k. *torfa* (BesztSzj. 420.); 1560 k. *torzan* (GyöngySzt. 3009.); 1792 *Torzsa* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J**: **1.** 1395 k. 'vastag növényi szár | Strunk, dicker Stengel' # (BesztSzj. 420.) (↑); **2.** 1600 k. 'gyümölcs csutkája | Butzen' (Radvánszky: Szak. 23); **3.** 1719 'kukoricacsutka | abgekörnter Maiskolben' (HOkISzj. 149); **4.** 1807 'megvastagodott tengelyű füzérvirágzat | Blütenstand mit dicker Hauptachse' (MagyFűvészk. 55)

torzs **A**: 1328/ ? *Turs* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 226); 1550 k. *kaposthators* (KolGl.); 1832 *torzs* (Kreszn.); NYJ. *töls*, *torcs* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1550 k. 'vastag növényi szár | Strunk, dicker Stengel' (KolGl.) (↑); **2.** 1585 'fatörzs | Baumstamm' (Cal. 173); **3.** 1786 'leszakadt, levágott növény földben maradt szára, töve | Stoppel (am Feld)' (MNy. 65: 475); **4.** 1831 'torzó | Torso'

(Szily: NyÚSz. 162) **Sz:** ~**ika** 1578 *torsika* 'vízi bürök, gyilkos csomorika | Wasserschierling (Cicuta virosa)' (NySz.)

■ Olasz (É.) jövevényszók. | ⊕ Ol. (v.-ven.) *tórso*, *tórs*, (fri.) *torsq*, *tórş*, (pol.) *tórş*, – ol. *torso*: 'magház, káposztatorzsa stb.' [eredetéhez vö. →*torzó*]. ⊕ A *torzs* és *torzsa* hangalakja az olasz nyelvjárási kettősségre megy vissza. A *torzsa* szóvégi *a*-jához vö. →*datolya*, →*pálya*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *torzó*, *törzsök*

torzsalkodik A: 1628 *tórsólkódésnec* [sz.] (NySz.); 1668 *torsolkodol* (NySz.); 1785/ *torzsolkodni* [sz.] (NSz.); 1801/ *torsalkodgyanak* (NSz.); 1808 *Torzszalkodni* [sz.] (NSz.); 1862 *torzsálkodott* (NSz.) **J:** 'vitázik, civakodik | streiten, zanken'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A végződés *-kodik* ~ *-ködik* gyakorító-visszaható képző. Lehetséges, hogy a szó palatoveláris párhuzamossága a tö onomatopoetikus természetére vezethető vissza. ⊖ Esetleg idetartoznak: *torzonkodik* 'veszekszik' (1786: NSz.); *törzsönködik* 'ua.' (1790: NSz.). ⊕ A →*dörzsöl*, ill. a *torzas-borzas* (→*torza-borza*) szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 61: 402; TESz.; EWUng.

tosz × A: 1293 ? *Thuzon* [? ɔ: *Thuzou*] [sz.] [szN.] (OklSz. *kopó* a.); 1548/ *eltořzogatnac* [sz.] (RMKT. 3: 268); 1874 *toszik* [□] (CzF.) **J:** 1. 1548/ 'dug; vhová tesz, rak | stecken; stellen, legen' (RMKT. 3: 268) (↑); 2. 1604 'tol; taszít, lök | schieben; stoßen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1664 'vkire hárít | etw anderen auferlegen' (MNy. 8: 418); 4. 1874 'közösül | mit jmdm geschlechtlich verkehren' (CzF.) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A hangfelépítés szempontjából régi szónak tűnik. A jelentés alapján a →*tol*-hoz köthető, de az alaktani nehézségek ez ellen szólnak. A 2. jelentés minden esetben a →*tol* 'lök, taszít' hatására keletkezhetett. A további jelentések metaforikusak. ⊕ Németből való származtatása téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *taszít*, *tuszkol*

tósz **A:** 1828 *toast* (HazaiH. 1828. febr. 9.: 102); 1846 *toaszt* (NSz.); 1865 *tósz* (Babos: KözhSzt. *toast* a.) **J:** 'pohárköszöntő | Trinkspruch'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Toast*; ang. *toast*; fr. *toast*, *tost*; stb.: 'pohárköszöntő; pirított kenyérszelet'. Az angolból terjedt el [< ang. *toast* 'pirít <kenyeret>; vkire iszik' < fr. (ófr.kfr.) *tostee* 'pirított kenyérszelet' < fr. *toster* 'pirít']. A 'pohárköszöntő' jelentés valószínűleg azon az egykori szokáson alapul, hogy Angliában a pohárköszöntőnél egy szelet pirított kenyeret mártottak a pohárba. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *terasz*

tót A: 1121/ *Tout* [HN.] (MNy. 23: 363); 1138/ ? *Tottí* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 1202 u./ ? *Totu* [szN.] (LtKözl. 33: 215); 1219/ *Tot* [HN.] (VárReg. 96.); 1405 k. *thot* (SchlSzj. 553.); 1522 *Tolth* [szN.] (MNyTK. 86: 67) **J:** <FN> 1. 1121/ 'szláv személy | Slawe' (MNy. 23: 363) (↑); 2. 1800 'szlovák személy | Slowake' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <MN> 1. 1240 'a szlávokra jellemző, tőlük származó, rájuk vonatkozó | slawisch' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 2. 1637/ ? 'a szlovákokra jellemző, tőlük származó, rájuk vonatkozó | slowakisch' (MNy. 80: 256), 1773 'ua.' (FNESz. *Tótdiós* a.)

■ Jövevénytörzs, de az átvétel nyelv bizonytalan. | (≡) Bizonyára a következő szavakkal függ össze: ném. (ófn.) *thiot* 'nép'; gót *þiuda* 'ua.'; lat. *Teutoni* gyűjtőnév 'germán nép', (k.) *Theotisci* [többes szám] 'germánok'; ol. (R.) *todésco* 'német'; óporosz *tauto* 'ország, táj, föld'; litv. (ólitv.) *tautà* 'nép'; lett *tauta* 'ua.' [indoeurópai eredetű; vö. ír (óír) *tūath* 'ua.; ország, táj, föld'; izl. (óizl.) *þjóð* 'nép, népség, emberek'; stb.]. Vö. még litv. *Tauta* [HN.] 'Németország'. (⊕) Megfelelő történelmi és nyelvi feltételek hiányában nehezen megállapítható, melyik nyelvből és mikor került a magyarba, bár az átvétel esetleg az ófelnémetből történhetett, talán még a honfoglalás előtt. A szó belseji *ó* egy diftongusra megy vissza. A *tót* először a szlávok általános megnevezéseként volt használatos, később főleg azoké a szláv népeké, amelyek magukat *slověne*-nak nevezték (szlovének, szlovákok, szlavónok) és nem volt önálló államuk; a további jelentésszűkülés következtében a szó csak a szlovákokra vonatkozott. A 2. jelentéseknek ma egy bizonyos pejoratív értelmük van; vö. →*digó*, →*oláh* stb.

📖 MNy. 25: 321; TESz.; EWUng. • Vö. *toka*, *tombás*¹, *tótágas*, *tuti*

tótágas A: 1788 *Tót-ágasoktól* (NSz.) J: 'kézen- vagy fejenállás (átv. is) | Kopfstand (auch abstr.)'

■ Összetett szó. | (⊕) A →*tót* + *ágas* (→*ág*) jelzős alárendelő összetétele. Az előtag népnévként gúnyos, lekicsinylő értelemben használatos; vö. *cigányútra* (→*cigány*), →*franc*²; vö. még a *csehül áll* 'vki vagy vmi rossz állapotban van', *tótul nevet* 'bőg, sír, nyöszörög, vinnog' stb. típusú szószerkezeteket. – Az utótag jelentése 'elágazóan befejeződő oszlop' lehetett, így az összetétel jelentése kb. 'rossz, nem szabályos oszlop'. A szó ma főleg a *tótágast áll* 'fejenáll; összevissza van' (1801/: NSz.) szószerkezetben fordul elő.

📖 Ethn. 38: 239; O. Nagy: MiFán 343; TESz.; EWUng. • Vö. *ág*, *tót*

totem A: 1845 *totemjéről* (NSz.) J: 'természeti népeknél a nemzetség v. a törzs ősnéke tekintett növény, állat, tárgy | Totem'

totemizmus A: 1878 *Totemismus* (MTanügy 7/3: 185); 1897 *totemizmus* (PallasLex. *Totem* a.) J: 'a totem tiszteletén alapuló ősi vallási forma | Totemismus'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Totem*; ang. *totem*; fr. *totem*; stb.: 'totem' | ném. *Totemismus*; ang. *totemism*; fr. *totémisme*; stb.: 'totemhit, totemizmus'. A *totem* forrása egy észak-amerikai indián nyelv; vö. algonkin *totam*, *toodaim* '(öröklődő) törzsjel' [< algonkin *ote* 'nemzetség, család']. Néprajzi szakszóként az angolból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba német és angol közvetítéssel kerültek.

📖 TESz.; EWUng.

totemizmus → *totem*

totó A: 1947 *totón* (PestiIzé 1947. nov. 16.: 6) J: 'sportfogadás labdarúgó-mérkőzések eredményeire, ill. az ezt lebonyolító intézmény | Toto' # Sz: ~**zik** 1947 *totózott-e* (PestiIzé 1947. nov. 16.: 6)

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. (au.) *Toto* 'sportfogadás a fociban' [< ném. *Totalisator* 'hivatalos fogadóhely a lóversenyen', a ném. *Lotto* 'lottó' hangtani hatására]. (≈) Megfelelői: svéd *toto*; holl. *toto*; stb.: 'tótó'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tuti*

totojázik **A:** 1810 k. *totoláz* (MNy. 61: 106); 1831 *Totolászok* (TudGyűjt. 7: 24); 1892 *totojász* (Nyr. 21: 477); 1897–1901 *totojáz* (MTsz.); 1906 *totojázik* [▽] (ÚMTsz.) **J: 1.** 1810 k. 'piszmog | trödeln, tackeln' (MNy. 61: 106) (↑); **2.** 1831 'lábatlankodik | einem unter den Füßen sein' (TudGyűjt. 7: 24) (↑); **3.** 1878 'dédelget | verzärteln' (Bálint: SzegSz.)

totojgat × **A:** 1855 *tutujgatja* (BpViszhang 1855. okt. 14.: 214); 1875 k. *totojgat* (ÚMTsz.); 1879 *futujgatja* [ɔ: *tutujgatja*] (Nyr. 8: 469) **J: 1.** 1855 'dédelget, kényeztet | verzärteln' (BpViszhang 1855. okt. 14.: 214) (↑); **2.** 1880 'bíbelődik | herumbasteln' (Nyr. 9: 93)

■ Onomatopoetikus eredetű, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ A szócsalád tagjai a dajka- és gyermeknyelvben jöttek létre; hasonló onomatopoetikus szóként vö. →*csucsujgat*. Mivel a szótörténeti adatok következtében a *totojázik* eredeti változatának a szó belseji *l*-es tűnik, a *totojázik* tkp. gyakorító képzős származékszó az onomatopoetikus *tutul* 'becézget, babusgat <főleg gyereket>' (1873: Nyr. 2: 425) igéből; a *tutul* további jelentéseihez vö. →*dúdol*. Azonban az sem zárható ki, hogy a *totojgat* gyakorító-műveltető képzős származékszó ugyanabból az alapszóból. A *totojgat* a *totojázik* alapján a →*csucsujgat* hatására keletkezhetett. A *totojázik* 1. jelentése, ill. a *totojgat* 2. jelentése feltehetőleg metonímia az eredeti 3., ill. 1. jelentés alapján, mert a kisgyerekek kényeztetése tkp. egy aprólékos, időigényes tevékenység.

⊖ Idetartozik: *tojtat* 'dédelget, elkényeztet' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. *pityögtet* a.).

📖 TESz. *totojáz* a.; EWUng.

totojgat → *totojázik*

tott † **A:** 1416 u.^{/2} *tat* vg (MünchK. 23vb); 1527 *Toth* (Heyden: Puerilium 55); 1566 *tott* (Heltai: Fab. 181); 1621 *Tatt* (Szenczi Molnár: Dict.) **J: 1.** 1416 u.^{/2} 'valóban; bizony, úgy van | wahrlich; ja' (MünchK. 23vb) (↑); **2.** 1510 k. 'akkor | damals' (AporK. 185)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A →*tova* tövéből *-t* (> *-tt*) lokatívuszraggal. Eredetileg mutató névmási funkciója volt. Főként a *tott úgy ~ tát úgy* 'valóban úgy' ((↑) 1416 u.^{/2}) szószerkezetben volt használatos, nyomatékosító szerepe feltehetőleg pont ebben az összefüggésben fejlődött ki; vö. még →*ám*, →*egyem*. ⊕ Összerántásként való értelmezése a *tudott* (→*tud*) befejezett melléknévi igenevéből alig valószínű.

📖 NytudÉrt. 38: 52; TESz.; EWUng. • Vö. *tova*

totya → *totyakos*

totyakos **A:** 1799/ *totyakos* (NSz.); NYJ. *trogyakos* (Bálint: SzegSz.) **J: 1.** 1799/ 'nehézkos, lomha | schwerfällig, träge' (NSz.) (↑); **2.** 1848 'elhízott, nagy hasú, nagy ülepű <személy> | dickleibig, mit großem Gesäß <Person>' (NSz.); **3.** 1897 'lompos, elhanyagolt külsejű | von verwahrlostem Aussehen' (MTsz.)

totya × **A:** 1830 *Totya* ember (Minerva 6/4: 118) **J: 1.** 1830 'kis, alacsony | kleinwüchsig' (Minerva 6/4: 118) (↑); **2.** 1832 'lomha, nehézkos | schwerfällig, träge' (Kreszn.); **3.** 1838 'együgyű, élhétetlen | einfältig, unbeholfen' (Tsz.); **4.** 1881 'széles fenekű <edény> | mit breitem Boden <Topf>' (Nyr. 10: 522); **5.** 1886 'nagy hasú, nagy ülepű <személy> | dickleibig, mit großem Gesäß <Person>' (Nyr. 15: 473); **6.** 1907 'lottyadt, szotyós <gyümölcs> | molsch <Obst>' (Nyr. 44: 431)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő a →*totyog* szócsaládjának tövével azonos. A végződés játszi melléknévképző (vö. →*csatakos*, →*lucskos*), ill. -*a* folyamatos melléknévi igenévképző (vö. →*csusza*, →*hulla* stb.). (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1395 k. *toljyakas* 'teknősbéka' (BesztSzj. 1109.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tocsog*, *totyog*, *trotty*

totyog **A:** 1774 *totyog* (NSz.); NYJ. *toogyog* (MTsz.) **J:** 1. 1774 'lomhán, nehézkesen jár | trodden' # (NSz.) (↑); 2. 1792 'píszmog | herumtrödeln' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Pifzmogni* a.); 3. 1813 'motyog | undeutlich reden' (NSz.)

tottyán **A:** 1799/ *totytyán* (NSz.); NYJ. *toggyan* (OrmSz.) **J:** 'lomhán, nehézkesen a földhöz ütődik | schwer aufschlagen, auftreffen'

tottyad × **A:** 1839 *Tottyadt* [sz.] (TudGyűjt. 23/12: 57) **J:** 1. 1839 'ellustul, elnehezedik | faul, schwerfällig werden' (TudGyűjt. 23/12: 57) (↑); 2. 1845 'megromlik, elromlik (különösen bor, gyümölcs) | verderben (haupts. Wein, Obst)' (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (⊕) A tö a →*totyakos* szócsaládjának tövével azonos. A végzések különféle igeképzők. A *totyog* 2., 3. jelentése metonimikus. A *tottyad* eredeti jelentése valószínűleg a természetre vonatkozó 2.; az 1. ebből fejlődött ki metaforikusan. (≈) A (N.) *tetyeg* ~ *tötyög* 'píszmog; totyog; motyog' (1786: NSz.)

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tocsog*, *totyakos*, *trotty*, *tutyimutyi*

tottyad → *totyog*

tottyán → *totyog*

tova **A:** 1372 u./ *yde ftoua* (JókK. 161); 1416 u./² *toabba* [R.] (MünchK. 42vb); 1470 *inentua* (SermDom. 2: 516); 1838–1845 *tojább* [R.] (MNyTK. 107: 36); NYJ. *ta*; *tohi*; *taj*; *tóa*; *tohábbat* [R.] (MTsz.); *tá* (ÚMTsz.) **J:** 1. [*ide s* ~] 1372 u./ 'ide-oda | hin und her, dahin und dorthin' # (JókK. 161) (↑); 2. [*innen* ~] 1456 k. 'ettől kezdve | von dieser Zeit an' (SermDom. 2: 516); 3. 1519 'el, messzebbre | fort, hinweg' # (JordK. 587); 4. 1552 'távolabbi helyen | fern' (Heltai: Dial. M5a); 5. 1636 'távolabbi időre | weiterhin, in der Zukunft' (NySz.); 6. 1704 'körülbelül | ungefähr, etwa' (BercsLev. 17) **Sz:** ~**bbi** 1757 *további* (NSz.) | ~**bbít** 1798 *továbbítására* [sz.] (NSz.) **R:** ~**bb** 1372 u./ *Touab* [R.] (CornK. 10) | ~**bbá** 1372 u./ *touaba* (JókK. 18)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Egy ősi mutató névmásból keletkezett -*a* (< -*á*) latívuszraggal; vö. →*oda*. A névmás maga örökség az uráli korból; vö. vog. (K.) *tāt* 'az, amaz', (Szo.) *tot* 'ott'; osztj. (V.) *tom* 'az, amaz', (Vj.) *tōt* 'akkor(iban)'; zürj. (Sz.) *tj* 'az, amaz'; votj. (Sz.) *tu* 'ua.'; cser. (KH.) *tə* 'ua.', (B.) *tu* 'ő, az'; md. (E.M.) *tona* 'az, amaz'; finn *tuo* 'ua.; az (ott)'; lp. (norv.) *duot* 'odaát, amott <közelebb>; – jur. *tāki* 'az, amaz'; szelk. *to* 'ez (itt), másik, az, amaz'; kam. *di*, *də* 'az, ő' stb. [uráli **to* 'az, amaz']. (⊕) A szó belseji *v* egy hiátustöltő vagy esetleg egy, a tőhöz kapcsolódó uráli *-*m3* névmásképző fejleménye lehet; vö. →*távol*. A *tova* eredeti jelentése 'oda, távolabbi' lehetett. Az eredeti latívuszi jelentés részben lokatívuszi jelentéssé alakult; vö. →*oda*, →*messze* stb. Az időre vonatkozó 2., 5. jelentésekhez vö. →*innét*, →*közel* stb.

📖 MNy. 15: 86, 67: 71; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hovatovább*, *távol*, *távozik*, *tehát*, *tékozol*, *tétova*, *tott*

tő [7/1] **A:** 1055 adaruk *tue* [HN.] (TA.); 1181/ *Veztew* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 44); 1254/ *malnalucateue* [HN.] (Oklsz.); 1326 *Arkuspothaktuwe* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *czerfateweueben* (JókK. 40); 1456 k. *zeletenek* (SermDom. 1: 324); 1590 *szőlőtőie* (NySz.); NYJ. *tévibe* (ÚMTsz.); *türül* (MTsz.) **J:** 1. 1055 'folyó, árok stb. torkolata, vége | Flußmündung, Einfluß' (TA.) (↑); 2. 1254/ '(földrajzi hely) közvetlen környéke | nächste Umgebung (eines Ortes)' (Oklsz.) (↑); 3. 1372 u./ 'a növénynek a földben levő gyökere; növénytörzsnek, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része | Wurzel; Stamm, Stock' # (TA.); 4. 1395 k. 'szőlőtőke | Weinstock' # (BesztSzj. 802.); 5. 1405 k. 'testrésznek, végtagnak a törzzsel érintkező része | Ansatz, Wurzel' (SchlSzj. 292.); 6. 1577 k. 'hajsza, szőr gyökere | Haarwurzel' (OrvK. 82); 7. 1584 'alkotóelem | Bestandteil' (NySz.); 8. 1872 'szótő | Wortstamm' (Nyr. 1: 252) **Sz:** **töves** 1211 ? *Tuus* [SZN.] (PRT. 10: 505); 1300/ *Thu^wesd* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 751) | ~**cik** 1792 'agyagból, földből, vályogból a ház előtt rakott ülőke | gestampftes Erdbänkchen vor dem Haus' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Póltzik* a.); 1888 'favágó tőke | Hackblock' (Nyr. 17: 234)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.) *din* 'a fatörzs vastag vége', *dinjn* '-nál/-nél, mellett'; votj. (G.) *dijn* 'a fatörzs vastag vége', *dijnjn* '-nál/-nél, mellett'; cser. (KH.) *təj* 'ua.; kezdet; vmi alapja; folyótorkolat'; md. (E.) *t'em*, *t'eñ*, *t'eñin* 'nekem', (M.) *t'ejeñ* 'ua.', *t'ejs* 'közelben, -hoz/-hez/-höz'; finn *tyvi* 'tővég, fatörzs, vastag vég', (N.) *tykö* '-ra/-re, -hoz/-hez/höz' [fgr. **tije* vagy **tüje*: 'tővég, vastag favég']. (≈) Megfelelői: ótörök *töjörge* 'fatörzs'; mong. *tüingke* 'egy fűféle elburjánzása'; stb. (⊕) A magyar szó töváltozatai egy ősmagyar γ (< fgr. **ŋ*) hangváltozással keletkeztek különböző hangtani helyzetben. Az 1–3. jelentések lehettek az eredetiek. A 4–8. jelentés metaforikusan jött létre.

📖 Bárczi: SzófSz.; Bárczi: TihAl. 22; TESz.; *tőcik* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *tőke*, *tőle*, *tönkö*, *tősgyökere*, *tüstént*

több **A:** 1372 u./ *tebbet*, *tewbet* (JókK. 11, 60); 1416 u./¹ *tōbbèc* (BécsiK. 142); 1476 k. *twb* (SzabV.); NYJ. *tēbb* (ÚMTsz.) **J:** <SZÁMN> 1. 1372 u./ 'nagyobb számú, mennyiségű, tömegű | mehr' # (JókK. 11); 2. 1372 u./ 'néhány | mehrere, etliche' # (JókK. 21) | <MN> 1. 1513 'idősebb | älter' (NagyszK. 374); 2. 1519 'egyéb, többi | übrig, ander' (JordK. 77) | <FN> 1. 1526 k. 'nagyobb jelentőségű dolog | etwas Höheres, Wichtigeres' (MNY. 69: 230); 2. 1630 'nagyobb vagyon | größeres Vermögen' (NySz.) **Sz:** ~**ít** 1416 u./² *Tōbbihedmeg* 'gyarapít, sokasít, szaporít | mehren' (MünchK. 75vb) | ~**es** 1604 *Tōbbés* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**szöröz** 1770 *tōbbszörözve* [sz.] (MNY. 75: 256) | ~**let** 1853 *tōbblet* (BpHírlap 1853. jan. 12: 48) **R:** ~**é** 1372 u./ *tebe* (JókK. 71) | ~**en** 1372 u./ *teben* (JókK. 76) | ~**ször** 1372 u./ *tebzér* (JókK. 9) | ~**i** 1474 *tōbbi* <FN> 'egyéb dolog, többi személy | das Übrige, die Übrigen' (BirkK. 7) | ~**nyire** 1619 *tōbnyere* (NySz.)

■ Megszilárdult középfokjeles alak. | (≡) A feltehetőleg 'sok' jelentésű *tő* örökség a finnugor korból; vö. zürj. (Ud.) *top* 'sűrű, szilárd, tömör; szűk', (Sz.) *topjd* 'ua.; erős <ember>'; votj. (Sz.) *tupjt* 'megfelelő, alkalmas, illő, kellő, illedelmes' [fgr. **teppz* 'sűrű, szilárd, tömör']. (⊕) A végződés *-b* középfokjel, amelynek hatására az eredeti szóvégi *p* zöngésedhetett; ehhez vö. →*szép* : *szebb*. A 'sűrű' > 'sok' jelentésváltozáshoz vö. →*sok*. A *többi* (↑) megszilárdult ragos alak szóvégi *i* hangja tkp. E/3. személyű birtokos személyjel.

📖 MNY. 12: 118; NyK. 67: 126; TESz.; MSzFE.; EWUng.

tőgy **A:** 1554 *tölgyelnek* [sz.] (MNY. 64: 231); 1774 *Tőgyellő* [sz.] (MNY. 50: 501); 1820 *tőgyes* [sz.] (NSz.); NYJ. *tőcs* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1554 'fejős állatok emlője | Euter' # (MNY. 64: 231) (↑); 2. 1847 'kiálló, kidudorodó rész | Vorsprung, Bauchung' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *tal'ək* 'csúcs, vég, felső vízfolyás'; osztj. (V.) *tőj* 'folyónak, fának' felső vége; <dárda> hegye, csúcsa'; votj. (Sz.M.) *tul'im* 'a fa felső zsenge hajtásai'; finn (R.) *tutka* 'csúcs, hegyes vég; vizsgálat, ellenőrzés, kritika, bírálat'; ? lp. (norv.) *dutkum, dutkun* 'bimbó, rügy' [fgr. **tuđka* 'kiálló rész, csúcs, hegy']. A palatális hangrend a szó belseji **đ* hatására keletkezhetett; vö. →*here*, →*hölgy*. A szóvégi m. *gy* > *lgy* váltakozáshoz vö. →*hölgy*, →*völgy* stb. Az eredeti jelentés 'kiálló rész' lehetett.

☞ Nyr. 55: 28; NytudÉrt. 58: 170; TESz.; MSzFE.; EWUng.

tök A: 1138/ *Tuke* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1198 *Theke* [sz.] [szn.] (MNL (OL) DL. 104875); 1211 *Tecu* [szn.] (PRT. 10: 507); 1405 k. *thwk* (SchlSzej. 943.); 1490 *Thewk* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 16); NYJ. *tők* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'kúszó indájú, tölcseres virágú növény, ill. ennek termése | Kürbis' # (MNY. 32: 132) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 943.) (↑); 2. 1138/ ? 'herezacskó a herével együtt | Hodensack mit den Hoden' (MNY. 32: 132) (↑), 1577 'ua.' (KolGl.); 3. 16. sz. közepe 'hólyag; bőrzacskó | Blase; Lederbeutel' (Nyr. 104: 103); 4. [jelzői értékben is] 1598 'buta | Dummkopf' (NySz.); 5. 1666 'a magyar és a német kártya egyik színe | Schellen als Farbe im ungarischen und im deutschen Kartenspiel' (Szily-Eml. 88) **Sz:** ~**ös** 1211 ? *Tucus* [szn.] 'a tököt mint növényt érintő vagy a herezacskóra vonatkozó (főleg heresérves) | einen Kürbis betreffend od. den Hodensack betreffend (haupts. Hodenbruch habend)' (PRT. 10: 508); 1554 'tököt termő | Kürbis tragende (Pflanze)' (MNY. 68: 223); 1577 'heresérves | den Hodensack betreffend (haupts. Hodenbruch habend)' (KolGl.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *туква* 'tök; ostoba, tökfilkó'; szbhv. *tikva* 'ua.'; szln. *tikva* 'tök' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szlk. *tekvica* 'ua.; fej; tökfilkó'; or. *тыква*, (R.) *tyky* 'tök' stb. ☞ A magyarba átkerült alak **tiki* (< **tyky*) lehetett; a palatális magánhangzók szólnak a déli szláv származtatás mellett. A 2. jelentés tréfás metafora, amellyel a 3. jelentés is összefügg. A 4. jelentéshez vö. a szláv jelentés mellett a →*tökfilkó*, →*tökkelütött* szavakat is. Az 5. jelentés keletkezéséhez egy félreértés vezetett: a németben a kártyaszín neve a többes számú *Schellen*, mert ezen a kártyán ezt a színt csörgőkkel ábrázolják; az irodalmi nyelvi 'csengő, harang' jelentés mellett ennek a német szónak nyelvjárási 'here (főleg a lovaké)' jelentése is van, és a magyar megnevezés tévedésből ezt tükrözi. ☞ Valószínűleg idetartozik: *tökölődik* 'fáradozik, bajlódik; piszmog, babrál' (1816: Gyarmathi: Voc. 108).

☞ MNY. 1: 266, 6: 58; Kniezsa: SzJsz. 530; TESz.; EWUng. • Vö. *lopó, tök-, tökfilkó, tökkelütött*

tök-

~**részeg A:** 1847 *tökrészen* (NSz.) **J:** 'teljesen részeg | sternhagelvoll' # | ~**józan A:** 1887 *tökjózan* (PestiH. 1887. dec. 28.: 5) **J:** 'teljesen józan | völlig nüchtern' | ~**mindegy A:** 1930 *tökmindegy* (Zolnay-Gedényi) **J:** 'teljesen mindegy | ganz egal' | ILYENEK MÉG: ~**utolsó** 'legutolsó | allerletztter' (1917: PestiH. 1917. júl. 22.: 16); ~**igaz** 'teljesen igaz | sonnenklar, ganz klar' (1929: SzínháziÉ. 47: 164); ~**hülye** 'teljesen hülye | stockdumm' (1932: SzínháziÉ. 48: [15]); ~**jó** 'nagyon jó | ganz gut' (1983: Kisdobos 1983. ápr. 1.: [12])

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*tök* főnévvel. | ☞ A tréfás használatú előtag jelentése 'teljesen, egészen'. Az összetételek szó szerkezeti megfelelői hasonló mondatokban is előfordulnak; vö. pl. *olyan részeg, mint a tök* (1882: NSz.) stb. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*holt-*.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *egy, józan, mind, részeg, tök*

tőke A: 1293 *Egurthuke* (Oklsz.); 1325 *Teukees* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 151); 1395 k. *tekeu* (BesztSzj. 927.); 1446 *Theketherebes* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 486); NYJ. *tíke*, *tőjke* (ÚMTsz.); *tűke* (MTsz.) **J:** 1. 1293 'fatörzs | (Wurzel)stock' (Oklsz.) (↑); 2. 1510 'kivágott fa törzse; különféle munkafolyamatok végzéséhez használatos tuskó | Hauklotz; Block, Hackklotz' # (MargL. 139); 3. 1517 'szőlőtőke | Weinstock' # (DomK. 291); 4. 1577–1580 'növényeknek a föld alatti része, tő | Stamm, Stock' (NySz.); 5. 1588 'méhkas | Bienenkorb' (Oklsz.); 6. 1785 'faragatlan, durva ember | grober Kerl' (NSz.); 7. 1787 '(kisebb) állatcsoport | Tierschar, Trupp' (MNY. 71: 256); 8. 1790/ 'szótő | Wortstamm' (NSz.); 9. 1798 'pénzalap; kamatozó pénzösszeg, vagyon | Kapital; Vermögen' # (NSz.); 10. 1833 'tömeg | Masse' (NSz.); 11. 1852/ 'kapitalizmus | Kapitalismus' (NSz.); 12. 1863 'tőkésréce | Stockente' (NSz.) **Sz:** ~s 1325 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 151) (↑); 1636 *tőkés* 'tuskós | klotzig' (NySz.); 1841 'kapitalista | Kapitalist' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →tő 'tő, törzs, fatönk' szóból -ke kicsinyítő képzővel. A 1395 k. *tekeu* (↑) adat esetleg -kő képzővel keletkezhett, de elszigetelt változat maradt. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. Az 5., 7. jelentés metaforikusan keletkezett az 1. és a 3. alapján. A 9. jelentés önállósodás lehet a (R.) *tőke* 'tőke' (1780: NSz.) összetétel előtagjából; ez tudatos szóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában, esetleg a ném. (R.) *stammgold* 'tőke' hatására. A 12. jelentés önállósulás a *tőkeruca* 'tőkés réce' (1860: NSz.) előtagjából, ami a ném. *Stockente* 'úszóréce' tükörfordítása.

📖 MNY. 70: 348; TESz.; EWUng. • Vö. *tő*, *tőkehal*

tőkehal A: 1604 *Tőkehal* (Szenczi Molnár: Dict. *Sálpa* a.); 1799 *tőkehal* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Stockfisch* a.) **J:** 'az Atlanti-óceán északi részében és melléktengereiben élő hal | Stockfisch'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *Stockfisch*, (kor. úfn.) *stockvisch*: 'száritott tőkehal'. A német összetétel előtagja arra utal, hogy ezt a halat egy fajta rúdon, esetleg tőkén száritották. ⊕ A magyarban: →tőke + →hal².

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hal*², *tőke*

tökél A: 1372 u./ *ftekeled* meg, *tewkelletel* (JókK. 6, 148); 1874 *tékél* (CzF.); NYJ. *tökiletlen* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'megtesz, végrehajt | vollführen, vollenden' (JókK. 148); 2. [meg~] 1416 u./¹ 'megerősít | befestigen' (BécsiK. 38); 3. 1416 u./² 'teljessé, egészsé, éppé tesz | völlig, ganz machen; verheilen' (MünchK. 36rb); 4. 1416 u./² '(idő) betelik, elmúlik | vergehen (Zeit)' (MünchK. 56va); 5. 1476 k. ? 'elhatároz | beschließen' (SzabV. 113. sor), 1519 'ua.' (JordK. 816); 6. 1513 'késztet, buzdit | aneifern' (CzechK. 19); 7. 1525 k. 'kínozt | martern' (GyöngyK. 11); 8. 1872 'kopaszt | enthaaren, abfedern' (Nyr. 1: 333) **Sz:** ~és 1372 u./ *tewkellesere* 'tökéletesítés | Vervollkommnung' (JókK. 117) | ~et 1372 u./ *tekelttiben* 'teljesítés, elvégzés | Erfüllung, Vollziehung' (JókK. 101) | ~etes 1372 u./ *tekeltetef* (JókK. 6) | ~etesség 1372 u./ *tewkelteffegere* (JókK. 120) | ~etlenség 1372 u./ *tewkelletlenfegnek* (JókK. 118) | ~etesedik 1416 u./³ ? *tökellesestek* (AporK. 111); 1792 *Tökélettefedni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~etlen 1456 k. *tekeletlenek* (SermDom. 1: 491) | ~etességes 1495 e. *tökeletoffegos* 'teljes, hibátlan | vollkommen' (GuaryK. 61)

tökít † A: 1493 k. meg *tekeytenek* (FestK. 395); 1552/ *tekítik* vala (RMKT. 3: 327); 1616 meg *tökketésére* [sz.] (NySz.) **J:** 1. [meg~] 1493 k. '(meg)kínozt | martern' (FestK. 395) (↑); 2. 1552/ 'fegyverrel támad, pusztít, tönkretesz | bewaffnet angreifen, zerstören, zugrunde richten' (RMKT. 3: 327) (↑); 3. [ki~] 1879 'kihord | hinaustragen' (Nyr. 8: 569)

tökély A: 1792 *Tökély* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1792 'erény | Tugend' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1823 'teljesség; tökéletesség | Vollständigkeit; Vollendung' (Nyr. 10: 218); 3. [főleg *vminek a ~e*] 1847 'vminek tökéletes kifejezője, jellegzetes képviselője | Repräsentant' (Petőfi: ÖM. 5: 41)

■ A szócsalád alapjai, az igék származékszavak, a képzési módjuk azonban bizonytalan. | (△) Valószínűleg a →*tesz te- ~ tö-* töváltozatából keletkeztek. A végződés *-l* gyakorító képző, ill. *-ít* műveltető képző. A szó belseji *k* mibenléte és funkciója tisztázatlan. Vagy egy alaktani elem lehet, vagy a tőhöz tartozik. A *tökél* jelentései egy eredeti 'megvalósít, véghezvisz' jelentésből jöhettek létre jelentésbővüléssel; vö. lat. *facere* 'csinál, tesz, elvégez, befejez' : *perficere* 'megvalósít, véghezvisz, elvégez, befejez' : *perfectus* 'tökéletes, befejezett'; ném. *vollenden* 'befejez, elkészít' : *vollendet* 'teljes, tökéletes': stb. A *tökít* jelentésváltozásában egy ellentétes, pejoratív folyamat mehetett végbe; vö. még a *tökél* 7. jelentése, →*eltökít* stb.

■ A tökély tudatos szóalkotás eredménye. | (△) Az igék alapján keletkezett a nyelvíjítás termékeként, a *tökéletesség* (↑) származékszó helyett.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szócsalád őtörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 47, 115; StUASuppl. 1: 201; EWUng. • Vö. *eltökél, eltökít, tesz*

tökély → **tökít**

tökfilkó A: 1792 *Tökfilkó* (Pais-Eml. 592) **J:** 'ostoba ember | Dummkopf'

■ Összetett szó. | (△) A →*tök* 'ostoba' + →*filkó* 'buta ifjú' tautologikus összetétele. (⊖) A kártyajáték nyelvén a *tök filkó* 'tök felső' (1817: NSz.) egy a címszótól független alak, amelyben a →*tök* kártyaszínként szerepel, míg →*filkó* jelentése 'felső'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *filkó, tök*

tökít → **tökél**

tökkelütött A: 1724 *tökkel-ütött* (Nyr. 38: 398) **J:** 'ostoba | (stock)-dumm'

■ Összetett szó. | (△) A →*tök* szó *-vel* eszközhatározó ragos *tökkel* + az →*üt* ige *-tt* befejezett melléknévi igenévképzős *ütött* alakjának határozós alárendelő összetétele. Az alaktanához vö. *széllélbélt* 'könnyelmű, meggondolatlan' (1747: NSz.), →*szemenszedett* stb. Az összetétel keletkezéséhez vö. *tökkel üttetett az agya* 'buta, ostoba' (1723: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tök, üt*

tölcsér A: 1405 k. *telcher* (SchlSzj. 1117.); 1460 *Thewlcher* [szN.] (OkI Sz.); 1547 *techergyarto* [szN.] (MNy. 13: 258); 1579 *thöltherth* (MNy. 62: 238); 1792 e./ *töröcsérkéik* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1405 k. 'vízióra | Wasseruhr, Klepsydra' (SchlSzj. 1117.) (↑); 2. 1544 ? 'fordított kúp alakú, vékony csőben végződő eszköz | Trichter' # (OkI Sz.), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 114); 3. 1544 ? 'szűk szájú korsó | (Abfüll)gefäß mit enger Tülle' (OkI Sz.), 1577 'ua.' (KolGI.); 4. 1759 'virágkehely | Blütenkelch' (NSz.); 5. 1838 'kráter; tölcsér alakú mélyedés | Krater; trichterförmige Vertiefung' (NSz.); 6. 1862/ 'légörvény; vízőrvény | Windhose, Wasserhose' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*tölt* igéből névszóképzővel. A szó belseji *cs* mibenléte és funkciója tisztázatlan, alaktani elemnek tűnik; vö. →*hajcsár*. Az eredeti jelentése 'egy fajta eszköz a víz áttöltésére' lehetett; vö. a 2., 3. jelentést. Az 1., 4–6. jelentés metafora a 2., 3. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tölt*

tőle **A:** 13. sz. eleje/ *tule* (KTSz.); 1372 u./ *ew tewle* (JókK. 10); 1416 u./ *o tollp* (AporK. 89); 1456 k. *th̄y teletekh* (SermDom. 2: 256); 1526 *twlle* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257); 1527 *ŷtyle* (MNY. 6: 229); [1535] *tywledys* (KL. 138.); 1620–1718 *tűlő* (SoprSz. 36: 325); NYJ. *tellem* (ÚMTsz.); *töllő, tűlle, tűlő* (Nyatl.) **J:** 1. [vonzatként] 13. sz. eleje/ 'attól, akitől vmi ered, akitől a cselekvés kiindul (különösen szenvedő igék mellett) | von (haupts. bei passiven Verben)' # (KTSz.) (↑); 2. [vonzatként is] 13. sz. közepe/ 'vkitől, vmitől eltávolodva, eltávolítva | von' # (KTSz.); 3. 1416 u./¹ 'mint én, mint te stb. (összehasonlításban) | als er (vergleichend)' (BécsiK. 7); 4. 1495 e. 'általa; részéről | seitens, von' (GuaryK. 20); 5. 1526 e. 'vele | mit ihm' (MNY. 43: 158); 6. 1526 'közvetítésével, általa | durch' (MNY. 37: 205); 7. 1590 'miatta | wegen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 166); 8. [~*d*] 1771 'állatterelő szóként' jobbra! | rechts! (als Treibew)' (NSz.); 9. 1826/ 'vki felől ugyan | von jmdm aus' (NSz.) – De vö. 12. sz. vége/ *gimilcetvl* 'különböző igék vonzataként' | von, aus' (HB.)

■ Ragszilárdulás eredménye. | ⊕ A *től* szóból keletkezett *-e* E/3. személyű birtokos személyjellel. A *tőle* alak mellett létrejött birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. A jelentések az alapszóból magyarázhatók. A 8. jelentés metonimikusan keletkezett a mezőgazdaság szókincsében. – A *től* ugyancsak ragszilárdulás eredménye. A →*tő*-ből keletkezett *-l* ablatívuszraggal. Eredetileg határozószó volt, amelyből az ősmagyarban névutó keletkezett. Ez a névutó az ősmagyar kor végén vagy az ómagyar kor elején határozóraggá alakult: 13. sz. eleje/ *kezdetuitul* 'kezdetől' (KT.). Ez raghalmozással jött létre a *tőle* szóból (a *tőlemtől, tőledtől* stb. megválva szókapcsolatban): 1416 u./¹ *tollèdtol, tolletol* 'nélküled, nélküle' (BécsiK. 8).

📖 Berrár: TörtMondt. 38; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 232; EWUng. • Vö. *tő*

tölgy **A:** 1009/ *Twlgfa; Twlg* (MNL (OL) Dl. 280274); 1075/ *Tulfa* (MNL (OL) Dl. 235816); 1093/ *Tulgufoca* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1185/ *Teulgfa* (MNL (OL) Dl. 273127); 1373 *Telgyes* [SZ.] [HN.] (OkISz.) **J:** 'karéjos levelű, magas törzsű, őshonos erdei fa | Eiche' # **Sz:** ~**es** 1211 *Tulgusfoca* [HN.] (OkISz.)

töl × **A:** 1192/ *Tulrew* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 236); 1257 k. *Teul* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 653); 1500 k. *thelfa* (MNY. 21: 140); 1536 *tewlyfarol* (Pesti: Fab. 42); 1552 *telyfa* (NySz.); 1818 *Töll* (NSz.); NYJ. *tőfa, tüfa* (MTsz.); *tőjfa* (ÚMTsz.) **J:** 'tölgyfa | Eiche' **Sz:** ~**ös** 1211 *Tulus focca* [HN.] (OkISz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg alán jövevényszó. | ⊕ A *tölgy* és a *töl* alakok egymáshoz való viszonya tisztázatlan; esetleg kétszeres átvételről lehet szó. A *tölgy*-höz vö. osz. *tuldz*, (K.) *tülz*, (Ny.) *tolzä*: 'tölgy' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *dāru* 'fa'; gör. *δρῦς* 'tölgy, fa']. A *töl* szónak megfelelő előd azonban nem bizonyítható. ⊕ A magyar szó palatális magánhangzójához vö. →*üveg*, →*vért*.

📖 MSFOu. 151: 330; ALH. 14: 56; TESz.; Ligeti: TörK. 171; EWUng. • Vö. *nekidurál, odor*², *tröszt*

tölt A: 1358–1359 *tulteuin* [sz.] [HN.] (MNY. 15: 144); 1372 u./ *bel tewlt* (JókK. 31); 1435 *Thelthewen* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1535 k. *Thewtette* woth meg [sz.] (Zay: Lánd. 38); NYJ. *töltēm* (MTsz.) J: 1. [főleg *fel~*] 1358–1359 'föld felhalmozásával gátat épít; (utat, területet) föld, kavics stb. rászórásával magasabbra emel | Damm aufschütten; (Straße, Boden) mit Erde, Kies beschütten' (MNY. 15: 144) (↑); 2. [*be~, meg~*] 1372 u./ 'telerak, teletesz | füllen' # (JókK. 31) (↑); 3. [*be~*] 1416 u./² 'beteljesít, megvalósít | erfüllen' (BécsiK. 38); 4. 1494 'tűzfegyverbe töltényt helyez | ein Gewehr laden' # (Oklsz.); 5. 1517 'önt | gießen' # (DomK. 283); 6. 1526/ 'időt' vmire felhasznál | (Zeit) aufwenden, zubringen' # (TörtTár 1908: 82); 7. 1533 'ennivalóba töltelékként belerak | füllen, farcieren' (Murm. 2123.); 8. [gyakran *ki~*] 1550 k./ 'haragját, bosszúját' szabadjára engedi; kedvét leli vmiben | Rache, Zorn auslassen; Freude an etw haben' (NySz.); 9. [ma főleg *ki~*] 1557 'kiegészít; teljessé tesz | ergänzen; vervollständigen' # (KárOkI. 3: 294); 10. 1890 'villamos energiát felhalmoz; villanyárammal üzemképesé tesz | Elektrizität akkumulieren; laden' (AkÉrt. 1: 227) Sz: ~**evény** 1358–1359 [HN.] 'töltés, gát | Damm, Deich' (MNY. 15: 144) (↑) | ~**ő** 1395 k. *theulthew* 'vízióra | Wasseruhr' (BesztSzj. 558.) | ~**és** 1405 k. ? *teules* (SchlSzj. 2106.); 1493 k. *bee thewlthesét* 'teljesítés | Erfüllung' (FestK. 159); 1519 'gát | Damm, Deich' (Oklsz.) | ~**elék** 1574 *töltelékjére* 'a hordó feltöltésére használt bor | Wein zum Auffüllen eines Fasses' (MNY. 64: 231); 1600 k. 'étel töltésére felhasznált élelmiszerkeverék | Füllung für Geflügel, Pasteten usw.' (Radvánszky: Szak. 27) | ~**ény** 1841 *töltények* (TudGyűjt. 25/10: 88)

■ Származékszó. | ⊕ A *tel* igéből, ami egy eredeti igenévszó igei értékű tagja; vö. →*tel* névszó. A végződés -*t* műveltető képző. A magánhangzó labializálódásához vö. →*kel*¹, →*költ*².

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tel*, *tölcsér*

töm A: 1138/ *Tume* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 1215/ *Temem* [sz.] [SZN.] [lat. -*m* végződéssel] (VárReg. 291.); 1577 k. *tēm̃yk* [sz.] (OrvK. 134); 1585 *temue* [sz.] (Cal. 1026); 1833 *Dömköd* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 1: 468) J: 1. 1138/ ? 'vmely anyagot, tárgyat' nyílásba, üregbe begyömöszöl; (nyílást, üreges tárgyat) vmivel telegyömöszöl | stopfen, vollpropfen' # (MNY. 32: 132) (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 134) (↑); 2. 1589 'tör, zúz, szétnyomkod | zerstampfen' (MNY. 56: 386); 3. 1693 'temet | begraben' (NySz.); 4. [*belé~*] 1696 'bemagyaráz neki, igyekszik elhitetni vele | jmdm etw einpauken' (NySz.); 5. 1792 'hízlalás céljából kukoricát stb. nyomkod belé (kacsába, libába) | stopfen (Ente, Gans)' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Gölldör* a.); 6. 1869 'főlösképpen v. szabályellenes anyagi javakkal bőven ellát | jmdn mit Geld vollstopfen' (NSz.); 7. [*~i magát*] 1874 'sokat és mohón eszik | sich stopfen' # (CzF.) Sz: ~**ik** 1577 k. 'vesztegel, belesül, megakad | steckenbleiben, festsitzen' (OrvK. 134) (↑) | ~**ít** 1800 *Tömíteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Cser. (KH.) *temə* 'teljes, egész, teli', *teme-* 'tölt, telít', *temä-* 'teli, jóllakott; nő, növekszik, hízik' [fgr. **tem3* 'teli, teljes; betöm, foltoz, megtölt']. ⊕ A 3. jelentéshez vö. →*temet*.

📖 UrAltJb. 28: 76; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *temet*, *tömb*, *tömeg*, *tömerdek*, *tömkeleg*, *tömlő*, *tömör*, *tömszi*, *töpörödik*

tömb A: 1831 *tömb* (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1831 ? 'különböző elemekből alakult egység, csomó | Gruppe, Haufen' (Szily: NyÚSz.) (↑), 1849/ 'ua.' (NSz.); 2. 1837/ 'emberek csoportja, tömörülése | Menschengruppe, Menge' (Nyr. 85: 261); 3. 1885 'vmely anyagnak nagyobb darabja, összefüggő egésze | Block, Massiv' # (NSz.); 4. 1900 'könnyen leválasztható papírlapok együttese; irattartó | Papierblock; Aktenmappe' (NSz.); 5. 1942 'háztömb | Häuserblock' # (Kelemen B.: MNMSz.)

■ Tudatos szóalkotás eredménye. | (⊕) A →*töm* szóból egy *b* végződéssel, a →*gomb*, →*gömb* analógiájára. (⊗) A nyelvújítás korában keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *töm*

tömeg A: 1828/ *tömege* (NSz.) J: 1. 1828/ 'nagyobb mennyiségű anyag részeinek összessége; vmely testnek anyagi mennyisége | Masse irgendeiner Materie, stoffliches Ganzes eines Gegenstandes' # (NSz.) (↑); 2. 1828/ ? 'összegyűlt emberek sokasága | Menschenmenge' # (NSz.), 1833 'ua.' (NSz.); 3. [jelzői értékben is] 1831 'vminek nagy mennyisége, sokasága | Gruppe, Haufen' # (NSz.); 4. 1833 'a társadalmat alkotó emberek többsége; az átlagemberek sokasága | Mehrheit der Gesellschaft; Durchschnittsmenschen' # (NSz.); 5. 1835 'szilárd tömbű, erős, tartós tárgy | fester, beständiger Gegenstand' (NSz.); 6. 1843 '(csődre került v. hagyatéki) vagyonmennyiség, vagyonállomány | Vermögensmasse' (NSz.); 7. 1856/ 'kuporgó alak | kauernde Gestalt' (NSz.); 8. 1861/ 'vminek egységes tömbje | Block' (NSz.); 9. 1868 'katonai alakulat nevéként | Hauptmasse (Milit)' (NSz.) Sz: ~**es** 1832 *tömeges* 'vastag, nagy tömegű | ' (Századunk 1: 117); 1833/ 'nagyobb földdarabra kiterjedő | ein größeres Bodenstück erfassend' (NSz.); 1850 'nagy számban előforduló | massenhaft' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*töm* szóból -g névszóképzővel a -g képzős szavak analógiájára; vö. →*csillag*, →*harag* stb.; vö. még *köteg* (→*köt*), →*szöveg*, →*üteg* stb. A szó megalkotója valószínűleg Vörösmarty Mihály költő volt (1800–1855). A jelentésre főleg a →*tömb* lehetett hatással. (⊗) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *töm*

töméntelen A: 1602 *Tamitalan* (NySz.); 1613 *táméntalan* (NySz.); 1621 *Támétalan* (Szenczi Molnár: Dict.); 1650 *teméntelen* (NySz.); 1767 *Töménytelen* (NSz.); 1781 *töméntelen* (NSz.); NYJ. *temintelen* (MTsz.) J: <MN> 1. [jelzői értékben] 1602 'nagyon, roppantul | sehr' (NySz.) (↑); 2. 1613 'roppant sok egyedből álló | zahlreich' (NySz.) (↑); 3. 1826 ? 'nagyon nagy | sehr groß' (NSz.), 1840 'ua.' (NSz.) | <SZÁMN> 1650 'nagyon sok | unzählig' (NySz.) (↑)

■ Származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | (⊕) Az alapszó a →*tömény* 'számos; nagyon sok' lehetett. A végződés -*telen* melléknévképző; hasonló jelentésváltozáshoz vö. *számtalan* (→*szám*). A palatális, ill. a veláris változatok egymáshoz való időrendi viszonya tisztázatlan.

📖 Nyr. 18: 6; TESz.; EWUng. • Vö. *tömény*

tömény A: 1213/ *Tumen* [szN.] (VárReg. 270.); 1405 k. *twmen* (SchlSzej. 181.); 1490 k. *tamenesere* (ÁbelSzej. 215 b); 1515 k. *themen* (AporK. 209); 1518 k. *tomeñ* eezor (SándK. 10) J: <SZÁMN> [gyakran ~*ezer*] 1405 k. 'tízezer; nagyon sok | zehntausend; sehr viel' (SchlSzej. 181.) (↑) | <FN> 1. 1515 k. 'sereg, légio, katonai egység | Heer; Heereseinheit' (AporK. 209) (↑); 2. [~*só*] 1600 'kőso egységének nevéként | Art Salzmaß' (OkISzPótl. *Témén-só* a.); 3. 1808 'tízezres értékű pénz nevéként | Zehntausender (Geld)' (NSz.); 4. 1813 'vegyi anyag, érc kristályosodott tömbje | Kristallblock' (NSz.); 5. 1978/ 'magas alkoholtartalmú ital | hochprozentiges alkoholisches Getränk' (NSz.) | <MN> 1. 1771 'népes, zsúfolt | zahlreich, überfüllt' (NSz.); 2. [hsz-i funkcióban: ~*sok*] 1780 'nagyon sok | sehr viel' (NyF. 50: 64); 3. 1829 'vegyileg telített állapotú (oldat) | konzentriert; unvermischt' # (Szily: NyÚSz.); 4. 1956 'jellegzetes és nagyfokú (tulajdonság) | hundertprozentig, unverfälscht (abstr.)' (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (⊕) Kök-török *tümän* 'tízezer'; CC. *tümän* 'ua.'; oszm. *tümen* 'ua.'; számos, sok; nagy' stb. [? < tokhár *tmām*, *tmāne*, *tumane* 'tízezer']. (⊗) Megfelelői: mong.

tümen 'ua.; számtalan'; újperzsa *tümän* 'tízezer; ennyi emberből álló egység; kerület, megye, körzet; pénzegység'; örm. *duman* 'katonai egység'; or. *туман* 'tízezer'; stb. (⊕) A magyarba átkerült alak **tümän*. A számnévi és valószínűleg a főnévi 1. jelentés az ótörökből származik. A nyelvújítás korában -ány/-ény névszóképzős származékszónak fogták fel, így a második szótagi é használata megszilárdult, és bizonyosan ez által keletkezett a →*töm*-re, valamint annak szócsaládjára utaló főnévi 4. és a melléknévi jelentés.

📖 MNy. 3: 364; Doerfer: TE. 2: 639; TESz.; EWUng. • Vö. *timon*, *töméntelen*

tömérdek A: 1355 *Themerduk* [SZN.] (OkI Sz.); 1355/ *Temerdecberch* [HN.] (OkI Sz.); 1380 k. *Temerdik* (KönSzj. 69.); 1456 k. *temerdugb* (SermDom. 2: 214); 1519 k. *temerdoksegeert* [sz.] (DebrK. 55); 1805 *temérdék* (NSz.); 1816 *temir-dek* (Gyarmathi: Voc. 77); 1833 *tömérdeg* (Fogarasi: Műsz. *Massa* a.); 1833/ *tömérdek* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1355 ? 'vaskos, zömök | stämmig, untersetzt' (OkI Sz.) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 214) (↑); **2.** 1380 k. 'sűrű, tömött | dicht' (KönSzj. 69.) (↑); **3.** 1456 k. 'népes, zsúfolt | zahlreich, gedrängt' (SermDom. 1: 338); **4.** 1519 k. 'terhes (nő) | schwanger' (DebrK. 219); **5.** 1533 'durva, szemcsés | grob, körnig' (Murm. 308.); **6.** 1535 'nagy, súlyos (átvitt értelemben is) | sehr groß, schwer (auch abstr.)' (NySz.); **7.** 1613 'faragatlan (ember, magatartás) | ungehobelt, klotzig' (NySz.) | <SZÁMN> [hsz-i funkcióban is] 1651 ? 'roppant sok | sehr viel' (NySz.) | <FN> **1.** 1784 'köbttartalom | Rauminhalt' (NSz.); **2.** 1794 'vmely tárgy, test tömege | Masse eines Gegenstandes, eines Körpers' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*töm* lehetett, a képzési mód azonban nem világos. A végződés névszóképzőnek tűnik; vö. →*vakondok*. A 'nagyon sok' jelentéshez vö. →*töméntelen*; a főnévi szófajhoz vö. →*tömeg*. (⊖) Esetleg idetartoznak: 1001/ *Temirdi* [sz.], [HN.] (Györffy: DHA. I: 41); [1093–1095] *Tumurdi* [sz.], [HN.] (Györffy: DHA. I: 300); ezek a *tömérdek* k nélküli változatai lehetnek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *töm*

tömjén A: 1416 u./¹ *temiènt* (BécsiK. 98); 1495 e. *төміенқозе* [sz.] (GuaryK. 13); 1508 *Tómieen* illat (MNy. 68: 93); 1568 *Tümienezzünk* [sz.] (NySz.); 1577 feier *timièn* (KolGl.); 1584 *temenyt* (NySz.); 1604 *Temion* (Szenczi Molnár: Dict. *Tús* a.); NYI. gyömjén, *temin*, *tëmjén* (ÚMTsz.); *töminy* (MTsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'templomi füstölöszerül használt gyanta, ennek füstje | Weihrauch' (BécsiK. 98) (↑); **2.** 1525 k. 'különböző illatos növények megnevezésének elemeként | {als Element von Benennung versch. wohlriechender Pflanzen}' (MNy. 11: 39, 80); **3.** 1805 'hízeltetés, magasztalás | Schmeichelei, übermäßiges Lob' (NSz.) **Sz:** ~**ez** 1416 u./¹ *tëmiènezqt* [sz.] 'hízeleg; magasztal | weihrauchern' (BécsiK. 211); 1787 'dicsér; dicsőít | rühmen; jmdn übertrieben loben' (NSz.) | ~**ező** 1416 u./¹ 'tömjén égetésére szolgáló kisebb edény | Rauchfaß' (BécsiK. 98) (↑)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | (⊖) Blg. *темян, тамян* 'füstölöszer; egy fajta boróka, benzoéfa'; szbhv. *tamjan* 'füstölöszer; tömjéncserje, tömjénfa' [a szlávban a gör. (biz.) *θυμίαμα* 'füstölöszer' átvétele]. Vö. még óe. szl. *тъмѣанъ* 'ua.; égő áldozat'; szlk. *temian*, *tymian* 'füstölöszer'; or. *темян* 'ua.; kerti kakukkfű'; stb. (⊕) A szó a magyarba egyházi szóként került át, de az nem dönthető el, hogy az átadó nyelv a görög vagy a latin egyházhoz tartozó szláv nyelv volt-e. A *tömjénez* származékszó későbbi jelentéséhez a ném. *jmdm Weihrauch streuen* 'vkit túlságosan dicsér' tkp. 'vkire tömjént szór' is hozzájárulhatott. A 3. jelentés valószínűleg a származékszó ezen jelentésére vezethető vissza.

📖 Melich: SzIJs. 1/2: 404; Kniezsa: SzIJs. 531; TESz.; EWUng. • Vö. *tuja*

tömkeleg **A:** 1760 *tömkeleg*, *tömkelegről* (NySz.); 1787 *tömpeleg* (Szily: NyÚSz.); 1791 *tömpelyeget* (NSz.); 1793 *tömpölyeg* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1760 'útvesztő, labirintus | Irrgang, Labyrinth' (NySz.) (↑); 2. 1828 'belső fül | Innenohr' (NSz.); 3. 1835 'vminek zűrzavaros, szövevényes sokasága | Unmenge, Wirrwarr' (NSz.); 4. 1839 'vmely mondanivalónak körülményes bevezetése, hosszas kerülgetése | Umschweife' (NSz.); 5. 1855/ 'tömeg | Gedränge' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Feltehetőleg egy relatív fiktív töből, ami talán a →*töm* szóból keletkezett. A szóvég névszóképző; a relatív tö azonban tisztázatlan, a képzési mód szabálytalan. A szó belseji *k* és a *p* közötti időrendi viszony ugyancsak tisztázatlan. A 5. jelentés keletkezéséhez a 3. jelentés és a →*tömeg* egyformán hozzájárulhatott. (⊞) A szó a nyelvújítás korában terjedt el, ma 3. jelentésben él.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *töm*

tömlő [6] **A:** 1374 ? *Temlesto* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1404 *themle* (OklSz.); 1416 u.¹ *tömlöiet* (BécsiK. 31); 1880 *tömléjét* (NSz.) **J:** 1. 1404 'bőrből v. más hajlékony, vízhatlan anyagból való hosszúkás tartály folyadék tárolására | Schlauchsack für Lagerung' (OklSz.) (↑); 2. 1533 'hangszer fűjtató része | Gebläse eines Musikinstruments' (Murm. 2489.); 3. 1548/ 'női mell, kebel | weibliche Brust' (Tinódi: Cronica k3b); 4. 1552 'felfuvalkodott ember | hochmütiger Mensch' (Heltai: Dial. M7b); 5. 1559 'folyón való átkeléskor használt, állatbőrből klészült felfújható párnaféle | Art aufblasbares Kissen aus Tierfell zum Überqueren von Flüssen' (Székely I.: Krón. 115r); 6. 1828 'élőlény szervezetében levő üreges képződmény | hohles Gebilde in einem Organismus' (NSz.); 7. 1836 'juhásztarisznyául szolgáló hosszúkás bőrtok | Lederranzen' (Kassai: Gyökerésző 5: 88); 8. 1860 'állat odúja | Loch eines Tieres' (NSz.); 9. 1874 'folyékony v. gáznemű anyagok vezetésére szolgáló, rugalmas cső; öntözőcső | (Garten)schlauch' # (CzF.); 10. 1882 'tömlőállat | Hohltier, Pflanzentier' (NSz.); 11. 1962 '(jármű kerekén) levegővel töltött kör alakú gumicső | Reifenluftschlauch' (ÉrtSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, egy származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Egy -ő képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. Az igenév valószínűleg a →*töm* szóból keletkezett; a szó belseji *l* az *emlő* (→*emik*), →*himlő* típusú szavak hatását tükrözi. A (R.) *tömöl* 'töm' (1808: Sándor I.: Toldalék) bizonyosan nem a *tömlő* alapszava, hanem éppen ebből keletkezett elvonással a nyelvújítás termékeként. A *tömlő* eredetileg a tárolás és a szállítás eszközének megnevezése, amelyet teletömtek, később metaforikusan különböző üregek és üreges dolgok megnevezésére szolgált. A 4. jelentés tréfás metafora. A 10. jelentés metonímia. Az első szótörténeti adathoz vö. talán (N.) *tömle* 'vizinövények rothadt részeinek leülepedése' (MTsz.). 2. Nyugati szláv jövevényszó. | (⊞) Vö. cseh *tlumok* 'erszény, zacskó, bőrszak', (ócseh) *telma* 'pásztortarisznia'; szlk. (N.) *telma* 'zacskó, zsákocská; tarisznia, batyu'; le. *tlumok* 'erszény, zacskó, útipoggyász' [tisztázatlan eredetű]. Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. (⊕) E származtatás szerint a magyar szó a *telma* típusú nyugati szláv változatból hangrendi kiegyenlítődéssel és hangátvetéssel keletkezett a →*töm* hatására. A származtatás gyengéje, hogy a nyugati szláv szavak ugyancsak hangátvetéssel a magyarból is eredhetnek.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊞) Tisztázatlan idetartozású: [1200 k.] *tulbou* 'a folyón való átkelésre használt, állati szőrméből készült párna' (An. 7.).

📖 MNy. 30: 40; NytudÉrt. 88: 126; TESz.; MNy. 84: 67; EWUng. • Vö. *töm*

tömlőc Δ **A:** 12. sz. vége/ *tmnucebelevl* (HB.); 1318 *Themlechau* [HN.] (OklSz.); 1372 u./ *tewmlewbe* [? o: *tewmlewbe*] (JókK. 155); 1405 k. *temelch* (SchlSzj. 1042.); 1416 u.² *tömlőcbé* (MünchK. 11rb); 1528 *temlvczben*, *Tvmleczen* (SzékK. 373, 372); 1863 *Temlecz* (Kriza [szerk.] Vadr. 520); NYJ. *tömléc* (MTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'börtön | Kerker, Gefängnis' (HB.) (↑); 2.

1887 'a varsának az a része, amelyben a hal fogva van | Teil der Fischreue, wo der Fisch gefangen gehalten wird' (Herman: HalK. 2: 835); **3.** 1897 'takarékpersely | Sparbüchse' (MTsz.)

■ Szláv, esetleg a szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *tamnica*, (Kaj) *temnica*; – óe. szl. *тъмница*; szlk. (R.) *temnica*; or. (R.) *темница*; stb.: 'börtön, fogház' [< szláv **тъмънъ* 'sötét, komor']. (≈) Megfelelői: ném. (kfn.) *temnitze*, *timenitze*; rom. *temniță*: 'börtön'. (△) Mivel jogi műszóról van szó, átadó nyelvként leginkább a szerbhorvát jöhet szóba; vö. →*per*¹. A szóvégi *a* hangzóvesztéshez vö. →*kolbász*, →*lapát* stb. Az *n > l* hangváltáshoz (és a *tömlőc* alak keletkezéséhez) vö. →*lengyel*. A 2., 3. jelentés metafora. (⊙) A szó korábban az irodalmi nyelvhez tartozott, ma a nyelvjárásokban hanyatlásnak indult.

📖 MNy. 6: 111; Kniezsa: SzlJsz. 531; TESz.; EWUng.

tömör **A:** 1773 *tömör* (MNy. 60: 493) **J:** <MN> **1.** 1773 'zömök, tömzsi | stämmig, gedrunge' (MNy. 60: 493) (↑); **2.** 1829 'tömött szerkezetű, sűrű halmazállapotú <anyag> | massiv <Material>' # (Szily: NyÚSz.); **3.** 1841 'komoly; nagy, tartalmas | ernst, gehaltvoll; kurz und bündig, knapp' # (NSz.); **4.** 1846 'szilárd tartású, erős <építmény> | massiv, fest <Bau>' (NSz.); **5.** 1851 'tömörült, összetartó <embercsoport> | massiert, zusammenhaltend <Menschengruppe>' (NSz.); **6.** 1861 'vegyileg tömény <oldat, folyadék> | konzentriert' (NSz.); **7.** 1879 'dúsan nőtt, tömött, sűrű | dicht, üppig' (NSz.) | <FN> **1.** 1786 'ezred, katonai egység | Regiment' (NSz.); **2.** 1847 'gazdagság, gazdag pompa | Üppigkeit, üppige Pracht' (NSz.); **3.** 1857 'tömeg, állag | Masse' (NSz.) **Sz:** ~**ül** 1844 *tömörülése* [sz.] (NSz.) | ~**ít** 1844 *tömörítve* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*töm* igéből -*r* névszóképzővel; vö. *gunyor* (→*gúnyol*), *vidor* (→*vidul*) stb. Keletkezésére a →*tömény* is hatással volt, amit tévesen a →*töm* származékaként értelmeztek. (⊖) Idetartozik (a *tömör* szóból játszi szóalkotással keletkezett): *tömörzsök* 'zömök, köpcös, zsúfolt, tömött' (1789: NSz.); *tömörzsi* 'ua.' (1895: Nyr. 24: 479).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *töm*

tömpe **A:** 1392 ? *Thempe* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1780 *tömpe* (MNy. 60: 493); 1792 *tempe* (Nyr. 98: 155) **J:** **1.** 1780 'nem hegyes, nem éles | stumpf <konkr.>' (MNy. 60: 493) (↑); **2.** 1788 'érzéketlen | unempfindlich' (NSz.); **3.** 1792 'zömök, köpcös | untersetzt, gedrunge' (Nyr. 98: 155) (↑)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) Hangrendi átcsapással keletkezett a →*tompa* szóból, ennek palatális párhuzamos alakjaként; vö. →*csúcs* : →*csűcs*, →*kolonc* : →*kölönc* stb. A 3. jelentés feltehetőleg a →*tömzsi*, ill. a →*törpe* hatására alakult ki. (⊕) Nem tartoznak ide: *tömpe*, *tömp*, *tömpöly* 'egy fajta oszlop, szárfa, facölöp' (1565: MNy. 14: 208); ezek a →*stempely* szóval lehetnek összefüggésben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tompa*

tömzsi **A:** 1840 *Dömzsi* (NSz.); 1846 *tömzsi* (NSz.); NYJ. *temzse* (MTsz.) **J:** 'zömök, köpcös, kövér | untersetzt, gedrunge, dick'

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*töm* szóból -*si* kicsinyítő képzővel; vö. →*buksi*. A képző affrikálódásához és zöngésedéséhez vö. →*kapzsi*. (⊖) Idetartozik: *tömzsök* 'zömök, köpcös, tömzsi' (1879: Nyr. 24: 479), ez képzőcserével keletkezett a *tömzsi* szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *töm*

tönk → *tönkö*

tönkö × **A:** 1211 ? *Tenke* [SZN.] (PRT. 10: 510); 1217/ ? *Tenkeu* [SZN.] (VárReg. 208.); 1585 *tönkö* (Cal. 1006); 1763 *tenkö* (NSz.); 1836 *Tönke* (Kassai: Gyökerésző 5: 264); NYJ. *tüinkő* (MTsz.) **J:** 1. 1585 'karó; tőke, tuskó | Pfahl; Baumstumpf' (Cal. 1006) (↑); 2. 1781 'növény szár | Stengel, Sproßachse der Pflanzen' (NSz.)

tönk **A:** 1211 ? *Thencu* [SZN.] (PRT. 10: 508); 1211 *Tenc* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1616 *teonkit* (HOKISzj. 148); 1790 *tengre* (NSz.); 1808 *töngöt* (NSz.); 1808 *tenknek* (Nyr. 44: 115) **J:** 1. 1616 '(fa)tuskó; a fatörzs egy darabja, rönk | Strunk, Klotz; Holzblock' (HOKISzj. 148) (↑); 2. 1807 'a gomba szára | Pilzstrunk' (MagyFüvészk. 41); 3. 1808 'növény szár; törzs | Stengel; Stamm' (NSz.); 4. 1808 'csőd, anyagi összeomlás; bukás | Pleite; Fall, Sturz' (Nyr. 44: 115); 5. 1810 'alap | Fundament' (NSz.); 6. 1822 'nyomor | Elend' (Wagner: Phras. *Incita* a.)

■ Bizonytalan eredetűek, esetleg származékszavak. | ☐ Kiinduló szava a →*tő* lehetett. A végződés *-kő* ill. *-k* kicsinyítő képző (vö. →*tőke*). a szó belseji *n* esetleg szerzetlen töltelékhang. A *tönk* 4. jelentése metaforikus fejlődés eredménye lehet; vö. még *tönkretesz*, *tönkremegy* (→*tönkre-*) stb.

📖 TESz. *tönk* a.; EWUng. • Vö. *tő*, *tönkre-*

tönköly **A:** 1427 *Thenkel* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1498 *tenkel* (OKISz.); 1538 *tenkely* (Pesti: Nomenclatura Z2); 1545 *teonkeoli* (OKISz.); 1577 k. *Tenkêlth* (OrvK. 76); 1625 *tönkénél* [?/] (MNY. 90: 255); 1744 *tengelyt* (MNY. 75: 382); 1763 *tenkej* (NSz.); 1774 *tönkö* (NSz.); 1794 *tenkelly* (NSz.); NYJ. *tënkëly* (MTsz.) **J:** 'búza fajta | Dinkel (Triticum spelta)'

■ Német (f.-ném.) jövevényszó. | ☐ Ném. (kfn. baj.-osztr.) *dinkel*, *tinkel* (kor. úfn. h.) *tinkel*, – ném. *Dinkel*: 'egy fajta búza, tönköly' [tisztázatlan eredetű]. ☐ A németből szótörténeti okokból csak a felnémetből származhat. Az átvétel a m. *i* > *ë* hangváltozás előtt, azaz a 14. sz. közepe előtt kellett végbemennie. A szó belseji *ö* labializációval keletkezett. A szóvégi *ly*-hez vö. →*fertály*, →*pendely* stb.

📖 MNY. 14: 146; TESz.; EWUng.

tönkre-

~**tesz** **A:** 1725–1764/ *tönkre tesz* (NSz.) **J:** 1. 1725–1764/ 'testileg, lelkiileg, anyagilag romlásba dönt vkit | zugrunde richten, verderben' # (NSz.) (↑); 2. 1788 'elpusztít, használhatatlanná tesz | kaputtmachen' # (NSz.) | ~**ver** **A:** 1813 *tönkre veré* (NSz.) **J:** 1. 1813 'termést elpusztít | verwüsten (Saat)' # (NSz.) (↑); 2. 1824 'ellenséget megsemmisít | vernichtend schlagen (Feind)' # (NSz.); 3. 1841 'tönkretesz | ruinieren' (NSz.) | ~**jut** **A:** 1821 *tenkre jut* (TudGyűjt. 5/7: 56) **J:** 1. 1821 'anyagi csődbe jut | pleite gehen' (TudGyűjt. 5/7: 56) (↑); 2. 1833 'elpusztul, tönkremegy | verderben, kaputtgehen' (NSz.) | ~**megy** **A:** 1832 ? *tenkre ment* [sz.] (NSz.); 1860/ *tönkre megyünk* (NSz.) **J:** 1. 1860/ 'elpusztul | zugrunde gehen' # (NSz.) (↑); 2. 1884 'anyagi romlásba jut | pleite gehen' # (NSz.) | ILYENEK MÉG: ~**gyaláz** 'erkölcsileg tönkretesz | zu Tode schimpfen' (1788: MNY. 9: 365); ~**zúz** 'elpusztít | zerschlagen, kurz und klein schlagen' (1834: NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A *tönk* (→*tönkö*) főnévből keletkezett a *-re* szublatívuszraggal. A *tönkre* határozószó eredetileg cselekvést, helyváltoztatást, valahová irányulást jelentő igék előtt állt igekötői funkcióban. Az átvitt értelmű jelentések

kialakulása azzal függhet össze, hogy a *tönk* vagy fahasogatáskor használt fatuskóként, esetleg vérpadként, vagy pedig a vízben sodródó, a hajózást akadályozó fatörzsként értelmezhető.

TESz.; EWUng. • Vö. *jut, megy*¹, *tesz, tönkő, ver*

töpik → *töpörödik*

töpörödik A: 1456 k. *megtheperedekh* [▽] (SermDom. 2: 172–173); 1527 *megteperődeefnek* [sz.] (ÉrdyK. 131); 1590 *Czöpörödöt* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 99); 1613 *töpörödést* [sz.] (NySz.); 1838 *Köpörödni* [sz.] (Tsz.) J: 1. 1456 k. 'élőlény bőre, testrészt, személyt' öregségtől, betegségtől aszottá válik, megráncosodik | zusammenschrumpfen, runzelig werden (Haut, Körperteil, Person)' # (SermDom. 2: 172–173) (↑); 2. 1763 ? 'gyümölcs' összefonnyad megaszalódik | verdörren (Obst)' (NSz.), 1887 'ua.' (NSz.); 3. 1803 'fogyatkozik | weniger werden' (NSz.)

töpik Δ A: 1577 k. *tépeth* [sz.] (OrvK. 300); 1784 *tepni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 79); 1902 *töpik* [▽] (NSz.) J: 1. 1577 k. 'gyümölcs' összefonnyad, megaszalódik | ausdörren (Obst)' (OrvK. 300) (↑); 2. 1628 'élőlény bőre, testrészt, személyt' összezsugorodik, ráncossá válik | zusammenschrumpfen, runzelig werden (Haut, Körperteil, Person)' (NySz.); 3. 1813 'fogyatkozik | weniger werden' (NSz.)

töpped A: 1763 *Tepedni* [sz.] (NSz.); 1784 *töpödni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 81); 1786 *töppet* [d-t] [sz.] (MNY. 66: 102) J: 1. 1763 'gyümölcs' összefonnyad, megaszalódik | verdörren (Obst)' (NSz.) (↑); 2. 1784 'élőlény bőre' ráncossá válik | runzelig werden (Haut)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 81) (↑); 3. 1784 'szárad, tikkad | trocknen, verschmachten' (Baróti Szabó: KisdedSz. 79); 4. 1863 'beleragad | klebenbleiben' (Krizsa [szerk.] Vadr. 520)

■ A szócsalád alapja, a **töpik** belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ A → *töm* szóból keletkezhetett. A szóvégi *m > p* hangváltozáshoz vö. → *támad* : → *tápázkodik* stb. Az *ik* végződésnek visszaható funkciója van.

■ A **töpörödik** és a **töpped** származékszavak. | ⊕ A *töpik* szóból keletkeztek *-dik*, ill. *-d* gyakorító-visszaható képzővel. A szó belseji *r* gyakorító képző.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik (az alapszóból ugyancsak *-r* gyakorító képzővel keletkezett): *töpörül* 'összezsugorodik, töpörödötté válik' (1681/: NySz.); *töpörít* 'ráncol' (1786: NSz.); *töpörű* 'ráncos, redős, kiszáradt' (1840: NSz.) stb. – Idetartozik még: (N.) *töppeszt* 'ráncol' (NSz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *töm, töpörtyű, töprenkedik, törpe*

töpörtyű A: 1395 k. *theper[t]ew* (BesztSzj. 437.); 1405 k. *tepe[r]te* (SchlSzj. 960.); 1416 u.³ *tepertő* (AporK. 104); 1585 *Töpörtő* (Cal. 268); 1763 *töpertü* (NSz.); 1784 *tepertü* (Baróti Szabó: KisdedSz. 83); 1794 *töpörtyő* (NSz.); 1874 *töpörtyű* (CzF.); NYJ. *tépérté, tēpērtýi* (Nyatl.) J: <FN> 1. 1395 k. 'rőzse, száraz gally | Reisig' (BesztSzj. 437.) (↑); 2. 1463 ? 'kis termetű személy, főleg gyermek | niederstämmige Person, bes. Kind von kleinem Wuchs' (Oklsz.), 1836 'ua.' (NSz.); 3. 1763 'forgács; szilánk | Span, Splitter' (NSz.) (↑); 4. 1763 'vminek törmeléken alja, seprűje | Bodensatz; Abfall' (NSz.) (↑); 5. 1784 'szalonnának, hájnak a zsír kiolvasztása során összezsugorodott darabkája | Speckgriebe' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 83) (↑); 6. 1791 'ránc, ráncosodás | Runzel' (NSz.); 7. 1874 'száj szélén levő pörsenés | Pustel an der Lippe' (CzF. *töpörtős* a.) | <MN> 1. 1788 'összetöpörödött; kicsi | verhutzelt; klein' (NSz.); 2. 1820 'ráncos | runzelig' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív fő származékából. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ű képzővel; vö. *csengettyű* (→*cseng*), →*sarkantyú* stb. A relatív fő -t műveltető igeképzővel keletkezett egy igéből, ami a →*töporodik* relatív tövével azonos; ehhez vö. még →*törpe*. A jelentésekhez vö. a →*töporodik* szócsalád jelentését. A melléknévi jelentés keletkezésében a nyelvújítás tudatos nyelvformálása is közrejátszott.

📖 TESz.; Rédei-Eml. 64; EWUng. • Vö. *töporodik*, *törpe*

töpped → *töporodik*

töpreng → *töprenkedik*

töprenkedik Δ **A:** 1647 *teprenkednek* (NySz.); 1679 *töprónkodik* [▽] (NySz.); 1774 *töprenkedett* (NSz.); 1777 *Téplekedem* (NSz.); 1783 *töprenkedésnek* [sz.] (NSz.); 1794 *töprekedett* (NSz.); 1862 *Tömprenkedik* (NSz.) **J:** 'tanácstalanul tanakodik, magában v. másokkal töpreng | sich beraten, grübeln'

töpreng **A:** 1693/ *tepreng* (NySz.); 1712 e. *töprengeném* (NySz.); 1792 *töpröngeni* [sz.] (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Teprengeni* a.) **J:** 'tanakodik | grübeln, sich beraten'

■ Relatív fiktív főből keletkezett származékszók. | (⊕) A relatív fő a *töpi* (→*töporodik*) igéből keletkezett az -r gyakorító képzővel; vö. →*hentereg*, →*töporlyú* stb. A szavak végződése gyakorító-visszaható képző, ill. gyakorító képző. A szó belseji *n* szervesen járulékhanghoz vö. →*sopánkodik*, *eseng*, *eselkedik* (→*esekedik*) stb. Az 'összezsugorodik' > 'tépelődik, tanakodik' jelentésváltozáshoz vö. →*aggik*¹ : *aggik*² (→*agg*), *szorong* (→*szoros*) stb. (⊖) Idetartozik: *töprent* 'nyugtalanít, aggaszt' (1838–1845: MNyTK. 107: 36).

📖 TESz. *töpreng* a.; EWUng. • Vö. *töporodik*

tör **A:** 13. sz. eleje/ [m]eje *turied* (KTSz.); 1372 u./ *meg tewrný* [sz.]; *teredelmefekett* [sz.] (JókK. 122); 1833 *Dörmöl* [sz.] (Kassai: *Gyökerésző* 1: 470) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'több részre különít, részeire választ | brechen <trans.>' (KTSz.) (↑); 2. [meg~ is] 1367 '(össze)zúz | (zer)schlagen' (Oklsz. *csertörő* a.); 3. [meg~] 1372 u./ 'megfékez; megbüntet | bändigen; bestrafen' (JókK. 122); 4. 1416 u./¹ 'törvényt' megszeg | (Gesetz) verletzen' (BécsiK. 157); 5. 1493 k. 'vkire támad | jmdn anfallen' (FestK. 403); 6. 1506 'meggyötör; kínoz | martern' (WinklK. 93); 7. 1527 'utat' vág | (Weg) bahnen' (ÉrdyK. 391); 8. [kelevézt, kopját ~] 1543 'harcjátékot, bajvívást űz | turnieren' (Tinódi: *Cronica* m4a); 9. [~i magát] 1559 'vmiért fáradozik | sich bemühen' (Székely I.: *Krón. Előszó*, a2b); 10. 1566 'vhova nyomul, törekszik | irgendwohin streben' (NySz.); 11. [fejét ~i] 1569 'vmin erősen gondolkodik | sich den Kopfzerbrechen' # (Dávid: *Préd.* A4b); 12. 1585 '(össze)dörzsöl | (zer)reiben' (Cal. 435); 13. 1775 'nyelvet' hibásan beszél | radebrechen' (MNy. 60: 493); 14. 1784 'oszt <matematikában> | brechen, teilen <Math>' (NSz.); 15. [kezeit ~i] 1789 'kezeit tördeli | die Hände ringen' (NSz.) **Sz:** ~és 1372 u./ *tewrefuel* (JókK. 159) | ~edelem 1372 u./ *tewredelmnek* (JókK. 32) | ~edelmes 1372 u./ (JókK. 75) | ~edelmesség 1372 u./ *tewredelmesség* (JókK. 109) | ~ő 1395 k. *borstherew* 'mozsár | Mörser' (BesztSzj. 340.); 1495 'egy fajta hadi eszköz, faltörő szerkezet | Art Steinschleuder als Waffe' (Neumann: *Registrum* 1672.) | ~etet 1416 u./¹ *törètèbol* 'kín, szenvedés, gyötrelme | Peinigung' (BécsiK. 242) | ~etetes 1416 u./¹ *törètètèff* [fègeiert] 'kínos, gyötrelmes | qualvoll' (BécsiK. 91) | ~etetesség 1416 u./¹ *törètètèffeg* 'kín, gyötrelme, szenvedés | Qual, Pein' (BécsiK. 134) | ~del 1416 u./¹ *megtördèlec* (BécsiK. 242) | ~edelmez

1416 u.¹ *torðèlmèztètìc* [sz.] 'vkit kínozt, megtört | jmdn brechen' (BécsiK. 279) | ~**et** 1416 u.² *torueñ torètec* 'törvény megszegése, áthágása | (Gesetzes)bruch' (MünchK. 43ra) | ~**ődik** 1416 u.³ meg *toroggec* (AporK. 173) | ~**ik** 1456 k. *tereth* [sz.] 'darabjaira esik szét, (el)szakad | brechen {intrans.}' (SermDom. 2: 138); 1577 'felhorzsolja, feltöri vmijét | sich wundreiben, schwielig werde' (KolGl.) | ~**et** 1476 k. *torueñ torètec* [sz.] 'okozza, hogy vmi törjön, szakadjon | brechen lassen' (MünchK. 43ra) | ~**edék** 1548 *theredeket* (Oklsz.) | ~**ékeny** 1588 *tőrekön* (NySz.) | ~**melék** 1801/ *törmelékit* (NSz.) | **be-ő** 1871 *betörőt* 'tolvaj, rabló | Einbrecher' (FővL. 1871. júl. 5.: 706); 1940 *betörő* 'ua.' (Balassa J.: MNySzót.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az 1., 2. jelentések látszanak eredetibbnak; a többi metaforikus vagy metonimikus úton keletkezett ezekből. A *törík* és a *tör* alaktani és jelentéstani viszonyához vö. →*hall*¹ : *hallik*, →*érez* : *érezik* stb. A *törmelék* származékszó az -*m* műveltető igeképzővel keletkezett *törmöl* 'széttörík, összetörík' (1668: NySz.) ige továbbképzése. A *töredelem* 'megbánás, bánat' származékszó szóképzés a lat. *contritio* 'ua.' mintájára. ⊕ Az ótörökből való származtatása téves.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 203; EWUng.; NyK. 102: 241 • Vö. *dörzsöl, fejtörés, kenyértörés, szék-, törek, törekedik, töremora, törköly, töröl, tört, törtet, úttörő*

tör¹ A: 1138/ ? *Turidí* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 133); 1152 ? *Turus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 13. sz. közepe/ *buthuruth* (ÓMS.); 1372 u./ *tewr* (JókK. 93); 1416 *Teres* [sz.] [SZN.] (Kázmér: CsnSz.) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'viszonylag rövid, könnyű szúrófegyver {a fájdalom jelképeként is} | Dolch {auch abstr., als Symbol des Leides}' # (ÓMS.) (↑); 2. 1604 'ár, lyukasztó eszköz | Ahle' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1839 'sportban' hosszú, hajlékony pengéjű, gömbvégű vívóeszköz | Florett' (Bánhid: Sportny. 309); 4. 1962 'hajózásban' a kötél kezelésében használt vaspálca | Marlpfriem' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**lő** 1395 k. *theuleu* 'gyilkos | Mörder' (BesztSzj. 122.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | ⊖ Votj. (Sz.G.) *tir* 'fejsze, balta, bárd'; cser. (KH.) *ter* 'vágóél, penge'; finn *terä* 'ua.; élesség; csúcs, hegyes vég'; lp. (norv.) *dærre* '(fejsze)él' [fgr. **terä* 'vágóél, penge; csúcs, hegyes vég']. ⊕ A 'szúró-, ill. vágóeszköz' jelentés a finnugor alapjelentésből metonímiával jött létre. A magyar jelentések metaforával keletkeztek az 1. jelentésből; a 2. és a 4. keletkezésében a →*török* hatásával is számolni kell. A régi személynevek a →*tör²* szóhoz is tartozhatnak.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *török*

tör² A: 1138/ ? *Turidí* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 133); 1152 ? *Turus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *terben, tewrben* (JókK. 1); 1456 k. *turbe* (SermDom. 2: 480); 1548 *tőörököt* (SzZsolt. 37a) **J:** 'hurok, kelepce, csapda {átvitt értelemben is} | Schlinge, Falle {auch abstr.}'

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevénytör. | ⊖ Vö. ujj. *tor*, *tör*; Kāšy. *tör*; oszm. *tor*; kirk. *tör*; stb.: 'madárháló, háló' [ismeretlen eredetű]. ⊖ Megfelelői: mong. *toyur*, *tör*; újperzsa *tör*; lák *thor*; stb.: 'ua.'. ⊕ A származás csak akkor érvényes, ha vagy a törökben vagy a magyarban egy hangrendi átcsapás következett be, erre azonban nincs utalás a nyelvek szóalakjaiban. Eredetileg főleg hurokszerű csapdákat jelöltek vele, az elvont használat a *törbe csal, tört vet* 'vkinek csapdát állít' stb. típusú szószerkezetekben jött létre. – A régi személynevek a →*tör¹*-hez is tartozhatnak.

📖 Munkácsi: ÁKE.; Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 297; EWUng.

törek [4] A: 1262 ? *Turek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 118); 1395 k. *theurek* (BesztSzj. 447.); 1794/ *Törék* (I.OK. 30: 259); 1796 *törköt* (NSz.); 1809 *Töreg* (NSz.); 1840 *török* (MNY.

12: 45); NYJ. *tërek, törekk* (Nyatl.) **J:** 1. 1395 k. 'a gabonaszár és kalász törmeléke | Rüttstroh, Spreu' (BesztSzj. 447.) (↑); 2. 1809 'trágya | Dünger' (NSz.) (↑); 3. 1832 'töredék | Bruchstück' (Kreszn.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *tör* '(össze)tör, szétzúz' igéből jött létre *-k* névszóképzővel; vö. → *kerek, rejtek* (→ *rejt*) stb. A 2. jelentés azon alapul, hogy a törekszármazékát az istállóban alomként is használták.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tör*

törekedik [2/3] A: 1416 u.¹ *tprèkedefbè* [sz.] (BécsiK. 266); 1416 u.² *tprèkettècuolna* [*d-t*] (MünchK. 45rb); 1456 k. *terekedik* [▽] (SermDom. 1: 462); 1495 e. *tprèkodic* (GuaryK. 13); 1535 k. *Thewrekeuwnek* (Zay: Lánd. 23); 1590 k. *tórókódni* [sz.] (NySz.); 1604/ *törekvésére* [✂] [sz.] (MNY. 84: 252); 1618 *tőrekesznec* (NySz.); 1771 *tőrekszem* (NSz.); 1874 *törekédik* (CzF.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'vkivel küzd, harcol | kämpfen' (BécsiK. 266) (↑); 2. 1416 u.² 'vitatkozik, veszekszik | diskutieren, streiten' (MünchK. 45rb) (↑); 3. 1456 k. 'vmilyen cél elérésén fáradozik | nach etw streben, ein Ziel erstreben' # (SermDom. 1: 462) (↑); 4. 1493 'könyörög vmiért | um etw flehen' (FestK. 20); 5. 1508 'vmi miatt búsul | sich abgrämen' (DöbrK. 290); 6. 1577–1580 'igyekszik vholra jutni | vordringen' (NySz.) **Sz:** ~és 1416 u.¹ 'harc | Kampf' (BécsiK. 266) (↑) | **törekvés** 1604/ (MNY. 84: 252) (↑)

■ Származékszó. | (⊕) A → *tör* igéből jött létre *-kedik* visszaható képzővel. Eredetileg *d-s* töve volt, a változatok a [2/3]-as tőtípusba tartozó igék hatására keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tör*

töremora × **A:** 1751 *töremoráért* (Oklsz.); 1833 *Töremura* (Kassai: Gyökerésző 1: 411); 1836 *Tere-mura* (Kassai: Gyökerésző 5: 95) **J:** 'törmelék, hulladék | Schutt, Abfall'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A → *tör* és → *mar*¹ igékből összetett (R.) *tör-mar* 'széttör, összemorzsol' (1585: Cal. 253) ikerszó főnevesült folyamatos melléknévi igeneve; az *-e*, ill. *-a* igenévképzőkhöz vö. → *penge, szüle* (→ *szül*) stb., ill. → *csusza, → hulla* stb. (⊖) Idetartozik a befejezett melléknévi igenév *-tt* képzőjével létrejött *törött-marott* 'összetört, selejtes' (1559: NádLev. 52: NySz.).

📖 MNY. 52: 300; TESz.; EWUng. • Vö. *mar*¹, *tör*

törke → **török**

törkő → **török**

törköly A: 1508 *zqlq tprkql* (NádK. 82); 1533 *Törköly* (Murm. 2182.); 1552 *törköre* (Oklsz.); 1553 *therkel* (Oklsz.); 1557 *tewrkelye* (LevT. 1: 263); 1629 *törkély* (NySz.); NYJ. *törkü* (Imre: FelsSz.); *törké* (MTsz.) **J:** 1. 1508 'a szőlő kisajtolása után visszamaradó mag, szőlőhéj | Treber' (NádK. 82) (↑); 2. 1830/ 'ebből főzött pálinka | Treberbranntwein' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (feln.) *Torkel*, (baj.-osztr.St.) *torkel*: 'szőlőprés, borsajtó' [< lat. (k.) *torcula* 'ua.', ez a lat. *torquere* 'forgat, teker, csavar' ige alapján jött létre]. (⊕) A magyar hangalak palatális irányba történő hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezhett. A jelentéstani nehézség metonímiával ('prés' > 'törköly') hidalható át; ehhez vö.

még *törkölynyomó* 'olajprés, olajütő' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 51). **2.** Belső keletkezésű, származékszó. | ⊕ A →*tör* 'szétzúz, összetör' igéből jött létre *-k* és *-ly* névszóképzővel; képzőihez vö. →*törek*, ill. →*személy*, *zugoly* (→*zug*). A *törköly* forma egy korábbi háromszótagos változathoz keletkezhetett a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Egyik magyarázat sem egészen meggyőző. A 2. jelentés valószínűleg jelentéstapadás eredménye az összetett *törkölypálinka* (1791: MNy. 71: 256) szóból, ehhez vö. még *törkölybor* (1598: OklSz.).

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *tortúra*, *tör*

törlejt † **A:** 1372 u./ *tewrlewjite* (JókK. 122); 1416 u./¹ *tørleitètétuala* [sz.] (BécsiK. 48); 1456 k. *Therlejtény* [sz.] (SermDom. 2: 525); 1476 k. *twrletenek* (SzabV.); 1513 *tørlítø* [sz.] (NagyszK. 290) **J:** **1.** 1372 u./ 'szellemi munkát' alkot, készít | schaffen, verfassen' (JókK. 122) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'csiszolással alakít; farag | mit Schleifen formen; schnitzen, bearbeiten' (BécsiK. 273); **3.** [viadalt ~] 1476 k. 'küzdelmet folytat | einen Kampf führen' (SzabV.) (↑) **Sz:** ~**et** 1416 u./¹ *tørleitètèbè* 'faragott kép, szobor, bálvány | geschnitztes Bildwerk, Götzenbild' (BécsiK. 273) | ~**ő** 1416 u./¹ 'szoborkészítő, fazekasműhely | Bildhauer-, Töpferwerkstatt;' (BécsiK. 311); 1416 u./¹ 'fazekas | Töpfer' (BécsiK. 266)

■ Származékszó. | ⊕ A →*töröl* 'letöröl, megtöröl; dörzsöl, súrol' igéből jött létre az *-ejt* műveltető-mozzanatos képzővel (az *-ít* képző előzményével). A 2. jelentés lehetett az eredeti. A jelentésfejlődés útja feltehetőleg 'dörzsöl, súrol' > 'vmit dörzsöléssel, dörzsölve előállít' > 'vmit alkot, készít' volt.

📖 MNy. 46: 130; SzabV. 140; TESz.; EWUng. • Vö. *töröl*

törleszkedik **A:** 1702 *törleszkedik* [▽] (NySz.); 1702 *törleszkedve* [sz.] (NySz.); 1815 *törölösködöm* (NSz.) **J:** **1.** 1702 'hízkelkedve vkihez dörgölődzik | sich (an etw) reiben' # (NySz.) (↑); **2.** 1791 'illegeti magát; izeg-mozog | sich zieren; hin und her rücken' (NSz.); **3.** 1862/ 'igyekezik vkinek a kegyeibe férközni | sich (bei jmdm) anschmieren, scharwenzeln' (NSz.); **4.** 1874 'festi, sminkeli magát | sich schminken' (CzF.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*töröl* igéből jött létre az *-sz* gyakorító képzőnek és a *-kedik* gyakorító-visszaható képzőnek a halmozásával; vö. *dülleszkedik* (→*dülled*), →*kapaszkodik*; stb. Keletkezése azon alapul, hogy a hízgelő macskák gyakran dörgölöznek az emberhez. A 2. és 3. jelentés metafora. A 4. jelentés metonímia lehet az 1. alapján. ⊖ Ugyanebből az alapszóból való az *-ődik* visszaható képzővel a (R.) *törölődik* 'dörgölözik, hízkelkedik' (1566: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *töröl*

törleszt **A:** 1833 *törlesztése* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1833 ? 'adósságot' eltöröl, megsemmisít | (Schuld) tilgen' (Szily: NyÚSz.) (↑), 1834 'ua.' (Szily: NyÚSz.); **2.** 1833 ? 'adósságot' részletekben megfizet, leró, visszafizet | in Raten (ab)zahlen, abtragen' # (Szily: NyÚSz.) (↑), 1838 'ua.' (Tzs.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*töröl* 'megszüntet, eltöröl' igéből hozták létre *-eszt* műveltető képzővel; vö. *éleszt* (→*él*¹), *meneszt* (→*megy*¹) stb. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *töröl*

török A: 1055 ? *turku* [HN.] (TA.); 1093/ ? *Turuk* [HN.] (MNL (OL) DL. 248764); 1211 *Thurkh* [HN.] (MNY. 24: 263); 1211 *Turk* [HN.] (PRT. 10: 515); 1239 *Thewreker* [HN.]; *Thevreker* [HN.] (MNL (OL) 40016); 1390 *Terek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 143); (†1092) 1399 *Turuk* [HN.] (PRT. 10: 497); 1444 k. *Thewrewk* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 143); 1476 k. *Twrwknepek* (SzabV.) **J:** <FN> **1.** 1055 ? 'vmely török nyelvet beszélő ember | eine Türkische Sprache sprechender Mensch' (TA.) (↑); **2.** 1476 k. 'oszmán-török ember | Osmane' (SzabV.); **3.** 1831 'a török nyelveket beszélő népek tagja | Angehöriger einer türkischsprachigen Volksgruppe' (NSz.) | <MN> **1.** 1476 k. 'az oszmán-törökökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | osmanisch' # (SzabV.) (↑); **2.** 1864 'a török nyelvű népekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | türkischsprachige Völker betreffend' (NSz.) **Sz:** ~ös 1722 *Törökös* (MNY. 58: 230)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | ⊕ Kők-török *türk* 'egy 6–8. sz.-i, Kínával határos, török nyelvet beszélő népcsoport, ill. birodalom neve'; oszm. *türk* 'egy török nyelvet beszélő népcsoport neve'; tuv. *turk* 'ua.'; tat. *török* 'ua.' [tisztázatlan eredetű]. ⊗ Megfelelői: lat. *turcus*; ang. *Turkish*; or. *μυρική, μυρική*; stb.: '(törökországi) török személy'. ⊕ Kiindulási alakja a **türk* lehetett. A jelentékeny számban előforduló és többségükben nagy valószínűséggel a török népnévhez tartozó régi magyar tulajdonnévi adatok arra vallanak, hogy a magyarság e népnevet — vagy egy valamelyik, vagy több, de meghatározhatatlan török népre és nyelvre vonatkoztatva — már a honfoglalás előtt megismerhette, illetve az első adatok feltűntének idején már minden bizonnyal ismerte. Ez a régi magyar népnév ment át a 14–15. század táján a délről fenyegető oszmán-törökök megnevezésére; e körülmény egyébként a török népnév fennmaradását, sőt gyakori használatát is elősegítette. Az egész törökséget jelölő szóként való használata újként, elsősorban a tudományos irodalomban fordul elő; ilyen értelemben való megszilárdulása nemzetközi nyelvi minták, legfőképpen a német hatására történt. A szó etimológiailag azonos azzal a népnévvel, amelyen a régi bizánci források a honfoglalás körüli idők magyarságát emlegetik; vö. gör. (biz.) *τοῦρκοι* (ÓMOLv. 7). Ezt a nevet azonban a magyarság magára sohasem használta, s így nincs is szótörténeti kapcsolatban nyelvünk török népnévvel.

☞ MNY. 5: 437, 23: 271; Bárczi: TihAl. 16; TESz.; Ligeti: TörK. 270, 321; StUA. 33: 10; EWUng. • Vö. *török-, türkiz*

török-

I. ~búza × A: 1577 *török búza* (KolGl.) **J:** 'kukorica | Mais' | **~borsó A:** 1577 k. *Teoreok borfooth* (OrvK. 452) **J:** 'egy fajta borsó | Art Erbse' | **~bab × A:** 1585 *Török bab* (Cal. 409) **J:** 'rendszerint téglavörös virágú, nagy, sötétén tarkázott magvú bab | Feuerbohne (Phaseolus coccineus)' | **~bors A:** 1604 *Törökbors* (Szenczi Molnár: Dict. *Bors* a.) **J:** 'paprika | Paprika' | **~szegfű × A:** 1664 *Török szegfű* (NévtD. 44: 105) **J:** 'egy fajta szegfű | Bartnelke (Dianthus barbatus)' | ILYENÉK MÉG: **~mogyoró** 'amerikaimogyoró, földimogyoró | Erdnuß' (1762: NSz.); **~köles** 'rizs | Reis' (1808: Sándor I.: Toldalék); **~paradicsom** 'padlizsán | Eierfrucht' (1942: ÚjLex. *Tojásgyümölcs* a.)

II. ~ülés A: 1871 *törökülésben* (MNV. 1871. jan. 22.: 37) **J:** 'behajlított térdel és bokában keresztezett lábakkal való ülés | Schneidersitz' #

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*török* népnévvel. | ⊕ Az összetett szók jelzős alárendelői kapcsolatokról forrtak egybe. Az 1. csoportban a népnév arra utal, hogy a magyarság milyen közvetítéssel ismerte meg az utótagok jelölte növényeket. Népnévi elemű növénynevekként vö. →*görögdinnye*, →*tatárka* stb. A 'török' más nyelvek növényneveiben is szerepel; vö. ném. *türkischer Weizen*; fr. *blé de Turquie*; ol. *granturco*; stb.: 'kukorica', tkp. 'törökbúza'. A *törökülés* összetett szóhoz vö. a vele azonos jelentésű, de szerkezetes formájú megnevezésekként: le. *siedzenie po turecku*; or. *сидение по турецку*; tkp. 'török módra való ülés'.

török × [4] **A:** 1544 *törköt* (OklSz. *lyukasztó-török* a.); 1551 *tőregkel* (NySz.); 1577 *török* (KolGl.); 1833 *Törk* (NSz.) **J:** 'vaskosabb árféle, hegyes eszköz szúrásra, lyukasztásra, kukoricamorzsolásra, kötés kioldására stb. | Ahle'

törke × **A:** 1874 *törke* (Nyr. 10: 138) **J:** 'vaskosabb árféle, hegyes eszköz szúrásra, lyukasztásra, kukoricamorzsolásra, kötés kioldására stb. | Ahle'

törkö × **A:** 1883 *törkö* (Nyr. 12: 380) **J:** 'vaskosabb árféle, hegyes eszköz szúrásra, lyukasztásra, kukoricamorzsolásra, kötés kioldására stb. | Ahle'

■ Származékszók. | ⊕ A *tör¹* főnévből jöttek létre különféle kicsinyítő képzőkkel. Végződéseik szembenállásához vö. *bucok* : → *buckó*, → *bütyök* : *bütykö*.

NEprÉrt. 7: 86; TESz.; EWUng. • Vö. *tör¹*

töröl [1] **A:** 1416 u.¹ *eltörlèndi* [sz.]; *törl* (BécsiK. 112, 71); 1478 *Therlew* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 1519 *törlyöm* ký (JordK. 889); 1536 *tewrýlget* [sz.] (Pesti. Fab. 32a); 1592 *tőrelned* [sz.] (NySz.); 1645 *törülje* (NySz.); 1711 *töllölközik* [sz.] (ItK. 14: 349); 1763 *Terülni* [sz.] (NSz.); NYJ. *tērēl* (ÚMTsz.); *türü* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'szennyet, nedvességet dörzsöléssel eltávolít; tárgyat, testrészt végigsimít, megdörzsöl | '(ab)wischen; reiben' # (BécsiK. 112); 2. [el~] 1416 u.¹ 'megsemmisít; elpusztít | zunichte machen' (BécsiK. 71); 3. 1416 u.³ 'írásból, szövegből kihúzz; érvénytelenít | streichen, abschaffen' (AporK. 62); 4. [pofon ~] 1874 'pofon üt | jmdn ohrfeigen' (NSz.) **Sz:** **törlés** 1474 meg *tørleo* (BirkK. 7) | **törlő** 1478 [SZN.] (OklSz.) (↑); 1518 k. 'törülköző | Handtuch' (MNY. 56: 177) | ~**köző** 1790 *törölköző* <MN-I IGENÉV> (NSz.); 1874 'törülközésre használt kendő | Handtuch' (CzF.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *tör* 'tör, eltör, összetör; széttör, szétzúz; dörzsöl, dörgöl, súrol' igéből keletkezett -l gyakorító képzővel. Az 1., 2. jelentések tűnnek eredetinek. A 3. és 4. jelentés az 1. alapján keletkezhetett.

TESz.; EWUng.; NyK. 102: 241 • Vö. *tör, törlejt, törleszkedik, törleszt*

törpe **A:** 1219/ *Terpe* [SZN.] (VárReg. 74.); 1395 k. *terpe* (BesztSzj. 2–3.); 1518 k. *törpe* (PeerK. 66); 1863 *Térpe* (Kriza [szerk.] Vadr. 345) **J:** <FN> 1. 1219/ ? 'kicsiny termetű személy | Person von kleiner Gestalt' (VárReg. 74.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 2–3.) (↑); 2. 1395 k. 'kicsiny termetű, mesebeli élőlény | Zwerg, Gnom, Purzelmännchen' # (BesztSzj. 3.); 3. 1713 'szellemileg jelentéktelen ember | geistig unbedeutender Mensch' (Kis-Viczay: Sel. 193) | <MN> 1. 1219/ ? 'rendellenesen kicsiny | zwerghaft' (VárReg. 74.) (↑), 1518 k. 'ua.' (PeerK. 66) (↑); 2. 1750–1771 'szellemileg jelentéktelen | geistig unbedeutend' (NySz.) **Sz:** **törpül** [főleg el~] 1809/ *törpül* (NSz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -e (< é) képzővel. A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett a *töpi*k (→ *töpörödik*) igéből. A relatív töhöz vö. még *apró-töprő* 'kicsinyes, aprólékos' (17. sz./: NySz.); *töpörül* 'összezsugorodik' (1681/: NySz.). A *törpe* forma a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével és hangátvetéssel keletkezett. ⊕ Az a magyarázat, amely szerint a *törpe* a *töpi*k (→ *töpörödik*) ige folyamatos melléknévi igenevéből való, kevésbé valószínű.

MNY. 7: 247; TESz.; Rédei-Eml. 58; EWUng. • Vö. *töpörödik, töpörtyű*

tört A: 1838 *Tört* (Tzs.) J: 'törtszám | Bruch(zahl)' – De vö. 1743 *Törtt-számmal* 'ua.' (NSz.)

■ Összetett szó előtagjának önállósulása. | ☐ Az összetett *törtszám* (↑) szóból, Maróthy György nyelvújítási alkotásából jött létre, amelynek tagjai jelzős alátendelő kapcsolatban állnak: előtagja a →*tör* ige -*t* képzős befejezett (és melléknévesült) melléknévi igeneve, utótagja pedig a →*szám*. ☹ Hasonlóak más nyelvekben: lat. *numerus fractus*; ném. *Bruchzahl*; fr. *nombre fractionnaire*: 'törtszám'. ☹ Egyéb, régi megnevezések: *szegdelt szám* tkp. 'felvágott szám' (1591: Keresztesi: Mat. 101); *osztalom* tkp. 'vmi részekre osztott, darab' (1853: Keresztesi: Mat. 101); stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *szám, tör*

történik A: 1372 u./ *tertenek* [▽]; *tewrteneke* [▽] (JókK. 12, 70); 1490 *törtynethywel* [sz.] (SzalkGl. 82.); 1533 *twrtyennek* (NySz.); 1560/ *türtenek* (Huny. 32b); 1564 *tertínetektől* [sz.] (OklSz.); NYJ. *törkēnik* (MNY. 4: 302) J: 'végbemegy, bekövetkezik, megesik, előfordul | geschehen, sich ereignen' # Sz: ~**et** 1456 k. *tertenetel* 'véletlen esemény | Zufall' (SermDom. 1: 245); 1490 'esemény | Ereignis' (SzalkGl. 82.) (↑); 1769 'történelem {mint tantárgy} | Geschichte als Unterrichtsfach' (Szily: NyÚSz.) | ~**etes** 1513 *történetes* [sz.] (NySz.) | ~**ész** 1833 *Történéssze* (MKurir 1833. jan. 15.: 41); 1836 *Történész* (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~**elem** 1842 *Történelem* (Szily: NyÚSz.) | ~**elmi** 1842 *történelmi* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☹ A származékszavak, amelyek a történelem tantárggyal függnek össze, a nyelvújítás korában keletkeztek.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *kór-*

törtet A: 1773 *törtetve* [sz.] (MNY. 60: 493) J: **1.** 1773 '(nyelvet) hibásan, törve beszél | (eine Sprache) radebrechen' (MNY. 60: 493) (↑); **2.** 1788 'vhova akadályokon keresztülhalva halad | drängen' # (NSz.); **3.** 1789 'tör, vmit részeire választ | brechen' (NSz.); **4.** 1803 ? 'utat tör | Bahn brechen' (NSz.), 1838 'ua.' (Tsz.); **5.** 1851 'kezét tördeli | die Hände ringen' (NSz.); **6.** 1883 'kíméletlenül törekszik pályáján előrejutni | (rücksichtslos) streben, ein Streber sein' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*tör* 'tör, eltör, összetör; vhova tart; igyekezik, fáradozik stb.' igéből keletkezett -*tet* műveltető képzővel, amelynek itt gyakorító funkciója van. A képzőhöz vö. →*baktat*, *lűktet* (→*lűkög*), *nyomtat* (→*nyom*). Az 5. jelentés keletkezéséhez a *kezét töri* (1789: NSz.); *kezét tördeli* (1825: NSz.) típusú szó szerkezetek is hozzájárulhattak. A 6. jelentés nemcsak árnyalatában rokona a 2.-nak, hanem ismertségét, elterjedtségét tekintve is megközelíti. ☹ Ugyanebből az alapszóból -*t* műveltető képzővel keletkezett: 1211 *Therteuh* [sz.], [szN.] (PRT. 10: 514).

☞ Nyr. 46: 95; TESz.; EWUng. • Vö. *tör*

törvény A: 13. sz. közepe/ *turuentelen* [sz.] (ÓMS.); 1372 u./ *tewruen*, *tewruenyenel* kewl (JókK. 125); 1413 *Therwen* [szN.] (MNY. 10: 428); 1490 *terwynywel* (SzalkGl. 93.); 1533 *twrūyn* (NySz.); 1533/ *toruőnye* (Tinódi: Cronica B2a) J: <FN> **1.** 13. sz. közepe/ 'jogok és kötelességek (írással) foglalata; a közösségi magatartás szabályainak összessége | Gesetz; Rechtsgewohnheit, Sittengesetz' (ÓMS.) (↑); **2.** 1416 u./² 'igazságszolgáltatás(i) eljárás | Gericht(sverfahren)' (MünchK. 11va); **3.** 1560 k. 'a fejlődésben és vminek az állapotában megnyilvánuló szabályszerűség | Gesetzmäßigkeit, (Natur)gesetz' (GyöngySzt. 2373.) | <MN> 1574 'törvényes, szabályszerű | rechtmäßig' (NySz.) Sz: ~**telen** 13. sz. közepe/ (ÓMS.) (↑) |

~**kedik** 1470 *tervenkedes* [sz.] (SermDom. 2: 21) | ~**kezik** 1581 *törüenkőzeseről* [sz.] (MNY. 68: 93) | ~**es** 1583 u. *törvényes* (Nyr. 14: 565) | ~**esít** 1790 *törvényesíttethessék* [sz.] (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A végződés *-vény* deverbális névszóképzőnek tűnik, amely azonban az etimon tisztázatlansága miatt nem bizonyítható. ⊕ Az ótörökből való származtatása alaktani okokból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *-beli, törvényszék*

törvénybeli → *-beli*

törvényszék Δ **A:** 1604 *Törvényfzék* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1604 'bírói testület, bíróság | Gerichtshof' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1636 'bíróági tárgyalás | Gerichtsverhandlung' (NySz.) **Sz:** ~**i** 1792 *Törvényszéki* (NSz.) – De vö. 1585 *Törüen teuó szek* 'bírói szék; bíróság | Stuhl des Richters; Gerichtshof' (Cal. 1083)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*törvény* 'bíróság (bíróági eljárás)' + →*szék*¹ 'székhely, rezidencia' szavak jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az összetett szó keletkezéséhez a régebbi *törvénytevő szék* (↑) szó szerkezet is hozzájárulhatott. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Richterstuhl*; lat. *sedes (iudiciaria)*: 'bíróság; törvényszék'. ⊖ Korábbi megnevezés: *ítélőszék* 'ua.' (vö. 1372 u./ *ytelewzékj* (JókK. 115)).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szék*¹, *törvény*

törzs → *törzsök*

törzs-

I. ~tiszt **A:** 1835 *Törzstiszt* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'törnagyi, alezredesi, ezredesi rangban levő katonatiszt, ill. a vezérkarhoz tartozó katonatiszt | Stabsoffizier' | ~**kar** **A:** 1848 *törzskara* (KossuthH. 1848. szept. 12.: 288); 1866 *törzskart* (NSz.) **J:** 'katonai vezérkar | Generalstab' | ~**orvos** **A:** 1849 *Törzsorvosul* (Közlöny 1849. febr. 20.: 118); 1874 *törzsorvos* (CzF.) **J:** 'az őrnagynak megfelelő rendfokozatú katonaorvos | Stabsarzt'

II. ~fa Δ **A:** 1837 *törzsfájának* (Regélő 1837. nov. 9.: 719) **J:** 'családfa | Stammbaum' | ~**szó** † **A:** 1838 *Törzsszó* (Tzs.) **J:** 'tőszó {a nyelvészetben} | Stammwort' | ~**könyv** **A:** 1858 *törzskönyvet* (GazdL. 1858. márc. 18.: 152); 1891 *törzskönyvezett* [sz.] (NSz.) **J:** 'személyek v. tárgyak fontos adatait (pl. származását) nyilvántartó könyv, anyakönyv | Stammbuch'

III. ~főnök **A:** 1842 *törzsfőnököknek* (Világ 1842. ápr. 23.: 267) **J:** '(színes bőrű) néptörzs teljhatalmú vezetője | Stammeshauptling' | ~**fő** **A:** 1850 *törzsfő* (Religio 45: 367) **J:** ' | Stammeshauptling' | ~**szövetség** **A:** 1860 *törzsszövetség* (EME. 2: 792) **J:** '(színes bőrű) néptörzs teljhatalmú vezetője | Stammesverband'

IV. ~vendég **A:** 1853/ *törzsvendégei* (NSz.) **J:** 'vmely vendéglátó- v. más szolgáltatóüzemet, szórakozóhelyet stb. rendszeresen látogató vendég | Stammgast' | ~**közönség** **A:** 1862 *törzsközönségből, törzsközönség* (Divatcsarnok 1862. okt. 14.: 651) **J:** 'művészeti intézmény, szórakozóhely, étterem, üzlet közönségének az a része, amely rendszeresen oda jár | Stammpublikum' | ~**asztal** **A:** 1873 *törzsasztalnál* (KatholikusH. 1873. aug. 14.: 327) **J:** 'törzsvendég szempontjából: az az asztal, amelynél rendszeresen ülni szokott | Stammtisch' | ILYENK MÉG: ~**gárda** 'üzemben, vállalatnál a régebben ott dolgozók közössége | Stammebelegschaft' (1873: MUjs. 1873. febr. 5.: [3]); ~**tag** 'csoport, intézmény, kör régi, állandó tagja | Stammitglied' (1860: KMTTÉvJel. 31)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a **törzs** → *törzsök* szóval. | ☐ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók. Az első csoportban az előtagoknak 'vezető, felelős emberek közössége' jelentése van, mindenek előtt katonai összefüggésben; vö. ném. *Stabsoffizier* 'törzstiszt', *Stabsarzt* 'törzssorvos'. A 2. csoport a genetikai, a 3. csoport a társadalmi kapcsolatokra utal, a 4. csoport a régiséget és rendszerességet jelöli; vö. ném. *Stammbuch* 'anyakönyv, törzskönyv', *Stammeshauptling* 'törzsfő(nök)', *Stammgast* 'törzsvendég'; stb. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *fő* → *fej*². A tükörfordítás analógiájára további összetett szók is keletkeztek; vö. *törzslakos* 'öslakó, öslakos' (1853: NSz.); *törzsszám* 'prímszám' (1858: Szily: NyÚSz.), 'azonosító szám' (1962: ÉrtSz.); stb.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *asztal, fa, fej², főnök, kar¹, könyv, közönség, közönség, orvos, szó, szövetség, tiszt, törzsök, vendég*

törzsök × **A**: [1200 k.] ? *Tursoc* [HN.] (An. 35.); 1366 *zyltursuc* (OkI Sz.); 1416 u./¹ *tovfokét* (BécsiK. 38); 1420 *Thersek* [SZN.] (OkI Sz.); 1441 *Thwrsek* [SZN.] (OkI Sz.); 1560 k. *törzők* (GyöngySzt. 3445.); 1836 *törzsi* (Kassai: Gyökerésző 5: 139); NYJ. *törcsök* (ÚMTsz.); *tőzsökös* [SZ.] (MTsz.); *tőzssök* (MTsz.) **J**: <FN> **1**. [1200 k.] ? 'fatörzs, tuskó | Baumstamm; Klotz' (An. 35.) (↑), 1366 'ua.' (OkI Sz.) (↑); **2**. 1416 u./¹ 'ember v. állat törzse | Rumpf' (BécsiK. 38) (↑); **3**. 1584 'néptörzs; nemzetség | Volksstamm; Sippe' (NySz.); **4**. 1708 'család, nemzetség őse | Stammvater' (Pápai Páriz: Dict. *Fāmīlia* a.); **5**. 1708 'vastag növényi szár | dicker Pflanzenstengel' (Pápai Páriz: Dict. *Ūñstirpis* a.); **6**. 1757 'kezdet, gyökere vminek | Ursprung' (NSz.); **7**. 1781 'szótó; szógyökér | Wortstamm; Wurzel (in der Grammatik)' (NSz.); **8**. 1807/ 'vminek a fő része, fő tömege | Hauptteil' (Kazinczy: Lev. 4: 539) | <MN> **1**. 1767 'kicsiny, tömzsi | klein, gedrungen' (NSz.); **2**. 1831 'ösi, eredeti | uralt, ursprünglich' (NSz.) **Sz**: ~**ös** 1724 *törzőkös* (Nyr. 38: 398)

törzs **A**: 1604 *törts* (Szenczi Molnár: Dict. *Caúdex* a.); 1793 *törseket* (NSz.); 1815 *törzs* (Nyr. 3: 501) **J**: **1**. 1604 'tuskó; fa dereka, vastag része | Klotz; Baumstamm' # (Szenczi Molnár: Dict. *Caúdex* a.) (↑); **2**. 1831 'vastag növényi szár; lekaszált, levágott növény földben maradt szára, töve | dicker Pflanzestengel; Stoppel' (NSz.); **3**. 1843 'a vezetés legfontosabb közegeit magába foglaló szerv | Stab beim Militär. Gruppe von Mitarbeitern' (Szily: NyÚSz.); **4**. 1863 'azonos származású és nyelvű nemzetségek közössége | Volksstamm' # (NSz.); **5**. 1866 'család, nemzetség ősapja; apa | Stammvater; Vater' (NSz.); **6**. 1871 'vminek a fő része, fő tömege | Hauptteil' # (NSz.); **7**. 1885 'test a fej és a végtagok nélkül | Rumpf' # (NSz.); **8**. 1888 'pasziánszban a négy összetartozó kártyacsomó | die vier zusammengehörenden Kartenpakete bei der Patience' (NSz.)

■ Valószínűleg belső keletkezésű szócsalád, de a tagok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. | ☐ A szócsalád alapja talán a *törzs*, amely a *torzs* (→ *torzsa*) szóból keletkezhetett hangrendi átcapással. Ez ellen szól azonban az, hogy a *törzsök*, amelynek szóvége ebben az esetben névszóképző vagy elhomályosult többesjel volna, sokkal korábbi. Így a szócsalád alapja talán a *törzsök* is lehet, amelyből a *törzs* elvonással jött létre; ebben az esetben azonban a *törzsök* eredete ismeretlen volna. Mindkét szó főnévi jelentései metaforák az 1. alapján. A *törzsök* melléknévi jelentései inkább metonimikus, ill. tapadásos keletkezésűek.

☐ TESz. *törzs* a.; EWUng. • Vö. *torzsa, törzs-*

tősgyökerez **A**: 1560 *tews gywkeres* (MNY. 64: 473); 1636 *Tős-gyökerez* (NySz.) **J**: 'a nép v. a nyelv jellegzetes tulajdonságait tisztán mutató, ősi, eredeti, hamisítatlan | (wasch)echt, bodenständig'

■ Összetett szó. | ☐ A → *tő* főnév -s melléknévképzős származékának + a → *gyökér* főnév -s melléknévképzős származékának mellérendelő összetétele. A származás más nyelvekben is a

’gyökér’ jelentésű szóval kapcsolatos; vö. pl. lat. *iisdem radicibus natus* ’ugyanolyan származású’, tkp. ’ugyanazokból a gyökerekből született’; or. *коренной житель* ’öslakos’, tkp. ’gyökeres lakos’.

☞ Nyr. 62: 39; TESz.; EWUng. • Vö. *gyökér*, *tő*

tővik † [2/1] **A:** 1416 u./¹ *tötèzti* [sz.] (BécsiK. 265), de vö. →*tövís*; 1416 u./³ *töjëm* bele [▽] (AporK. 61); 1508 bele *túth* [sz.] (NádK. 370); 1536 *tewjyk* wala (Pesti: NTest. 115); 1541 be *tűyk* (Sylvester: ÚT. 2: 123); 1602 szem *tőuó* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1416 u./¹ ’rögzít | befestigen; einprägen’ (BécsiK. 265) (↑); 2. [*be~ik*; *bele~ik*] 1416 u./³ ’belesüpped, beletapad, belerögződik | hineinsinken; haftenbleiben’ (AporK. 61) (↑); 3. [*be~ik*, *bele~ik*] 1506 ’belefürödik, beleszűrődik, behatol | sich einbohren, hineindringen’ (WinklK. 102); 4. 1602 ’szúr | stechen’ (NySz.) (↑) **Sz:** **tőteszt** 1416 u./¹ ’rögzít, bevés | befestigen’ (BécsiK. 265) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *tāw-* ’szúr, bök, döf, szorít, nyom’; osztj. (Vj.) *töki-* ’töm, szigetel <csónakot, házat>’; ? zürj. (Lu.Ud.) *toj-* ’(össze)tör, (meg)tör, (össze)tapos, (szét)tipor; tol, csúsztat’; ? votj. (Sz.) *tuj-* ’(bele)helyez, (bele)tesz’; finn *työntä-* ’lök, taszít, tol, csúsztat; kitartóan tökerszik; kiküld, elküld’ [fgr. **tek3-* ’lök, taszít’]. (⊕) A *tő* hangtani és alaktani felépítéséhez vö. →*fő*¹, →*lő* stb. A szó már a 17. sz.-tól kihalt, csak a *tövís*, *tű*, *tüske* (→*tűz*¹) típusú származékszavak alapszavaként él.

☞ NyK. 41: 378; TESz.; MSzFE. *tűz* a.; EWUng. • Vö. *tövís*, *tű*, *tűz*¹

tövís **A:** (†1135) 1249 k. ? *Tius* [szN.] (PRT. 8: 273); 1269/ *Thyues* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 188); 1280 *Tyvised* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 731); 1284/ *teuisfa* (Oklsz.); 1295/ *Thwysseszek* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 510); 1327/ *Teouiskeos* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 636); 1334 *Tuizmesde* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. zamar *thuzc* [sz.] (BesztSzj. 402.); 1416 u./¹ *tiuuis* (BécsiK. 255); 1456 u. *tjffek* (SermDom. 1: 340); 1519 *tőwýczkekben* [sz.] (JordK. 393); 1533 Seder *tűs* (Murm. 1340.); 1552 *tűss* (NySz.); 1801 *Tüves*, *Tüvös* [egykori szóalakokként] (NSz.); NYJ. *tühüs*, *tiüüs* (MTsz.); *tüicsk*, *tüivicskes* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. (†1135) 1249 k. ? ’növényeken lévő kemény, hegyes, szúrós képződmény | Dorn, Stachel der Pflanze’ # (PRT. 8: 273) (↑), 1284/ ’ua.’ (Oklsz.) (↑); 2. 1295/ ’tüskés növény; tüskés gally | stachelige Pflanze; stacheliger Zweig’ (Györffy: ÁMTF. 1: 510) (↑); 3. 1533 ’hegyes, szúrós szaruképződmény némely állat bőrén | Stachel eines Tieres’ (Murm. 1138.); 4. 1585 ’vminek szúrós, tüskeszerűen kiálló része | Dorn eines Gegenstandes’ (Cal. 681); 5. [~ *vkinek a szemében*] 1754 ’bántó hiba | Dorn im Auge’ (NSz.); 6. 1754 ’gyötrő gond, baj; vmely bántás, sérelem nehezen felejtethető emléke | peinliche Sorge; bleibende Beleidigung’ (NSz.) **Sz:** ~**es** 1295/ (Györffy: ÁMTF. 1: 510) (↑) | ~**k** 1327/ [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 636) (↑) | ~**kes** 1327/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 636) (↑) | ~**ke** 1359 *Tyusyske* [HN.] (Oklsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*tővik* igéből jött létre -s névszóképzővel; vö. *lakos* (→*lak*¹), *tilos* (→*tiloszik*) stb. Eredetileg melléknév lehetett ’szúrós’ jelentéssel; a főnevesülés már korán, az ősmagyar korban végbemehetett. A főnév 1. jelentéséből a 2. metonímiával, a 3. és a 4. metaforával keletkezett. Az átvitt értelmű 5. és 6. jelentésben a metafora és a metonímia összefonódik.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *bak-*, *macska*⁻¹, *számár-*, *tővik*, *tüske*

tőzeg **A:** 1585 *tőzet* (Cal. 134); 1647 *tőzekvel* (NySz.); 1708 *tőzők* (Pápai Páriz: Dict.); 1784 *tőzeg* (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); 1808 *tűzek* (Sándor I.: Toldalék); 1825 *tőzék* (NSz.); 1836 *tűzek* (Kassai: Gyökerésző 5: 286); NYJ. *teőzik* (MTsz.) **J:** 1. 1585 ’(száritott) trágya |

getrockneter Mist' (Cal. 134) (↑); 2. 1864 'vizenyős talajban korhadó növényrészek tömege; korhadó növényrészeket tartalmazó talaj | Torf; Torferde' (NSz.)

■ Török jövevényszó, esetleg kun közvetítéssel is. | (≡) Vö. Kāšy. *tāzāk*; oszm. *tezek*; tat. *tizāk*; stb.: 'fűtésre használt megszáradt trágya' [török eredetű]. (△) A magyarba átkerült alak **tezāk* lehetett. A szó belseji *ő* az *ö* hangsúly okozta nyúlásán alapul. A szóvégi *g*-hez vö. →*hőrcsög*, →*maszlag* stb. A ma ismertebb 2. jelentés újabb metonimikus fejlemény. (△) Török hangtani és magyar szótörténeti okokból a honfoglalás előtti átvétel kizárt.

📖 MNy. 34: 207; TESz.; Ligeti: TörK. 245; EWUng.

tőzsde **A:** 1843 *tőzsde* (Bloch *Börse* a.) **J:** 'börze (mint piaci szervezet, ill. ennek épülete) | Börse (Marktorganisation bzw. Gebäude)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A *tőzs* 'tőzsde; kereskedelem' (1843: Szily: NyÚSz.) szóból alkották a →*kende* típusú főnevek alapján, a névszóképzőként kikövetkeztetett *de* végződéssel; hasonló képzésként vö. *bölcsőde* (→*bölcső*), *zenede* (→*zene*). A *tőzs* tudatos szóalkotással létrehozott elvonás a →*tőzsér* főnévből. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *tőzsér*

tőzsér **Δ A:** 1419 *Tewser* [SZN.] (OkLSz.); 1452 *Thwser* [SZN.] (OkLSz.); 1506 *tjseer* (WinklK. 145); 1522 *Booltheser* [SZN.] (MNyTK. 105: 30); 1557 *Thewzer* (OkLSz. *ökör-tőzsér* a.); 1590 *tősséri* (NySz.); 1670 *Tősir* (OkLSz.); 1705 *tölsérek* (MNy. 90: 255); 1816 *Tőzsér* (Kassai: Bef. *Tsiszár* a.) **J:** 'kereskedő, főleg marhakereskedő | Händler, haupts. Viehhändler'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn. k.-ném.) *tewscher* 'csaló, szélhámos', (kor. úfn. h.) *roß teüsch* 'lókereskedő, lócsiszár', – ném. *Täuscher* 'kereskedő; csaló, szélhámos' [< ném. (kfn.) *tiuschen* 'megbízhatatlanul beszél']. (△) A szó belseji *ő* a német diftongus monoftongizálódásával keletkezett. (△) Az arabból való származtatása hangtani és szótörténeti okokból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *tőzsde*

trabális **A:** 1761 *trabalis* (NSz.); 1806/ *trabális* (NSz.); 1880 *drabális* (NSz.); NYJ. *trapális*, *travális* (ÚMTsz.) **J:** '(idomtalanul) nagy, tagbaszakadt | grobschlächtig; groß'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *trabalis* 'gerendaszerű(en nagy)', (h.) 'nagy, erős' [< lat. *trabs* 'gerenda']. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*agilis*, →*április* stb. A *t* > *d* zöngésedéshez vö. →*trécsel*, →*trombita* stb. A szó jelentésében a nagy méret pusztá kifejezéséhez képest az idomtalanság árnyalata került előtérbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *taberna*

traccs **A:** 1871 *Tratsch-hoz* (NSz.); 1889 *tracs* (NSz.); 1892 *tracscsban* (NSz.) **J:** '(női) terefere, fecsegés, pletykázás | Tratscherei'

traccsol **A:** 1883 *traccsolom* ki (MPolgár 1883. júl. 5.: 1); 1887 *taraccsol* (Nyr. 16: 524); 1899 *Tracsolva* [sz.] (NSz.); NYJ. *trāicsöl* (Csűry: SzamSz.); *troccsul* (ÚMTsz.) **J:** 'fecseg, trécsel | tratschen, klatschen'

■ Német (au.) jövevényszók. | (≡) Ném., (au.) *Tratsch*, (B.) *tråtsch*, (baj.-osztr.) *drådsch*: 'pletyka, szóbeszéd másokról' | ném., (au.) *tratschen*, (N.) *trotschen*, (baj.-osztr.) *tråtsch-n*: 'pletykál, másokról rosszat terjeszt' [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. (△) A *traccsol* ige

taraccsol változata a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett. (◡) Idetartozik az ikerszószerű *triccs-traccs* 'pletyka, szóbeszéd másokról' (1881: NSz.); ez a ném. (N.) *tritschtratsch* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trécsel*

traccsol* → *traccs

***tradíció* A:** 1605 *Tradíciókat* (Nyr. 96: 90); 1791 *tráditziót* (NSz.) **J: 1.** 1605 '(apostoli, egyházi) tan, tanítás | (apostolische, kirchliche) Lehre' (Nyr. 96: 90) (↑); **2.** 1708–1710 'hagyomány | Überlieferung' (Nyr. 96: 90)

***tradicionális* A:** 1829 *traditionális* (ErdélyiH. 1829. aug. 22.: 126); 1848 *traditionalis* (NSz.); 1895 *tradiczionálisak* (NSz.); 1900 *tradiczionális* (NSz.) **J:** 'hagyományos | traditionell'

■ A szócsalád korábbi tagja, a ***tradíció*** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *traditio* 'tan; hagyomány, tradíció', tkp. 'átadás' [< lat. *tradere* 'átad']. (≈) Megfelelői: ném. *Tradition*; fr. *tradition*; stb.: 'hagyomány, tradíció'. (△) A magyarban ma a 2. jelentése ismert.

■ A ***tradicionális*** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *traditionell*; ang. *traditional*; fr. *traditionnel*; stb.: 'hagyományos'. Az első adatok a franciából mutathatók ki. Vö. még lat. (k.kés.) *traditionalis* 'adományra vonatkozó', (h.) 'hagyományos <egyházi szakszóként>'. (⇒△) A magyarba részint a magyarországi latinból került át, egyházon kívüli elterjedését azonban német, francia és más hatás is elősegítette.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dátum, transz*

tradicionális* → *tradíció

***trádor* △ A:** 1722 *trador* vánkusra (NéNy. 6: 149); 1723 *trádorban* (NySz.) **J:** 'arannyal átszőtt szövet | mit Gold durchwirkter Stoff'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *drap d'or* 'arannyal átszőtt anyag' [< fr. *drap d'or* 'ua.' < fr. *drap* 'szövet, kelme' + *d'or* 'aranyból való']. (△) Németből való átvételére a szó eleji *t* mutat.

📖 NéNy. 6: 148; TESz.; EWUng. • Vö. *drapp, eldorádó, kolera*

trafál* → *treffel

***trafik* A:** 1825 *trafika* (HazKülfTud. 1825. nov. 12.: 309); 1851 *trafikok* (Nyr. 97: 489); 1863/ *trafikából* [*trafika* □] (NSz.); NYJ. *tarafik* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1825 'kufárkodás, üzérkedés | Schacher(handel)' (HazKülfTud. 1825. nov. 12.: 309) (↑); **2.** 1851 'dohánybolt | Tabakladen' # (Nyr. 97: 489) (↑); **3.** 1851 'dohányáru | Tabakware' (Nyr. 97: 489)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Trafik* 'dohánybolt' [< fr. *trafic* 'bolt, üzlet' < ol. *traffico* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *trafika*; cseh *trafika*; stb.: 'dohánybolt'. (△) A *trafika* változat a (R.) *trafika* 'bolt, üzlet, kiskereskedés' (1841: NSz.) hatására jöhetett létre; ez utóbbi elvonás a →*trafikál*-ból. A 2. jelentés metonímia; vö. *trafikdohány* 'egy fajta rossz minőségű dohány' (1851: Nyr. 97: 489).

trafikál **A:** 1795 *trafikáló* [sz.] (NSz.); 1840 *Tráfikál* (NSz.); NYJ. *tarafikál* (MTsz.) **J:** 1. 1795 'kufárkodik, üzérkedik | Schacher treiben' (NSz.) (↑); 2. 1840 'ármánykodik, fondorkodik | Ränke schmieden, paktieren' (NSz.) (↑); 3. 1906/ 'beszélget, társalog | sich unterhalten; plaudern' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. (R.) *traffegieren, traphigiren*; ang. *traffic*; fr. *trafiquer*; ol. *trafficare*; stb.: 'kufárkodik, üzérkedik', az olaszban 'törekszik vmire' jelentésben is. Az olaszból terjedt el [? < kat. *trafegar* 'átönt, áttölt, túltölt; átrak, kirak <árut>']. (⇒△) A magyarba az olaszból, esetleg német közvetítéssel is kerülhetett. △ A 2., 3. jelentés metonímia. A szó ma már csak a bizalmas nyelvhasználatban él.

TESz.; EWUng. • Vö. *trafik*

trafó **A:** 1932 *trafot* (FélegyHádó. 1932. júl. 24.: 5); 1949 *trafó*-műhelyben (NSz.) **J:** 'transzformátor | Trafo'

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Trafo* 'transzformátor, áramátalakító' [< ném. *Transformator* 'ua.'; vö. *transzformátor* (→*transzformál*)]. (≈) Megfelelői: szbhv. *trafo*; szlk. *trafo*; stb.: 'ua.'

TESz.; EWUng. • Vö. *transzformál*

tragacs **A:** 1868 *tragácsra* (HazKülf. 1868. febr. 20.: 116); 1876 *tragacs* (NSz.); 1877 *taragács* (Nyr. 6: 373); NYJ. *tarogács, tragocsot* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1868 'talicska, targonca | Schubkarren' (HazKülf. 1868. febr. 20.: 116) (↑); 2. 1926 'silány, ócska közlekedési eszköz <főleg autó> | alter, schlechter Wagen, Karrete' (8ÓraiÚjs. 1926. jún. 16.: 4)

■ Jövevénytyszó, valószínűleg német (baj.-osztr.) eredetű. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *trágátsch* 'talicska' [< cseh *trakař*, (N.) *trakač*: 'ua.' ? < ném. (kfn.) *trager* 'teherhordó, hordár'; vö. →*trágár*]. △ A változatok egy része a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett. A 2. jelentés metafora, a köznyelv bizalmas rétegébe is bekerült.

Nyr. 34: 27; MsgNépr. 2: 251; Kniezsa: SzlJsz. 774; Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *trágár*

trágár **A:** 1494–1495 *Tragar* (Oklsz.); 1560 k. *traagar* (GyöngySzt. 2775.); 1585 *trágár* (Cal. 201) **J:** <FN> 1. 1494–1495 'teherhordó; házaló kereskedő | Lastträger; Hausierer' (Oklsz.) (↑); 2. 1585 'csavargó; szemfényvesztő | Landstreicher; Possenreißer' (Cal. 201) | <MN> 1565 'durva, illetlen (személy, beszéd) | zotig, pöbelhaft' # (NySz.) **Sz:** ~**ság** 1578 *tragarsagokban* (NySz.) | ~**kodik** 1589 *trágárkodot* (NySz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *trager* 'teherhordó; házaló', (Kr.) *trágar* 'ua.', – ném. *Träger* 'teherhordó; szállítóeszköz' [< ném. *tragen* 'hord, visz, szállít stb.']. △ A második szótag á-ja hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; vö. →*bognár*, →*kalmár* stb. A főnévi 2. jelentés metaforikus. A jelzői használatban létrejött melléknévi jelentés alapja a teherhordók és a csavargók durva beszédmódja.

TESz.; EWUng. • Vö. *taroglya, teher, tragacs, traktál, trehány, tróger*

tragédia **A:** 1558 *Tragoedia* (Bornemisza: Élektra [címlap]); 1604 *Tragaedia* iro (Szenczi Molnár: Dict. *Accius* a.); 1607/ *tragédiákat* (Pázmány: ÖM. 2: 321); 1708 *Tragyédia* (Pápai Páriz: Dict. *Trăgicus* a.); 1816/ *tragödiája* (NSz.); 1838/ *tragödia* (NSz.) **J:** **1.** 1558 'szomorújáték (mint a komédia ellentéte) | Trauerspiel, Tragödie' # (Bornemisza: Élektra [címlap]) (↑); **2.** 1743 'gyászos, megrendítő esemény, szerencsétlenség | Unglück' # (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tragoedia* 'szomorújáték, tragédia <a komédiával ellentétben>; megrázó esemény' [< gör. *τραγωδία* 'szomorújáték, tragédia' < gör. *τραγωδός* 'tragédiai szereplő; tragédiaíró', ez talán a gör. *ῥαψωδός* 'vándorénekes' mintájára született (vö. →*rapshódia*; vö. még →*tragikus*, ill. →*komédia*)]. (≈) Megfelelői: ném. *Tragödie*; fr. *tragédie*; stb.: 'tragédia'. (△) A gy-s változathoz vö. →*angyal*, →*spongya* stb. A szó belseji *ő* ~ *é* a középlelatinbeli kétalakúságon alapul; vö. →*főnix*. A későbbi *ö*-s és *ő*-s változatok német hatást mutatnak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komédia*, *óda*, *rapshódia*, *tragikus*

tragika → *tragikus*

tragikum → *tragikus*

tragikus **A:** 1604 *Tragicus* (Szenczi Molnár: Dict. *Tréfpis* a.); 1806 *Tragikusok* (NSz.); 1815 *tragyikus* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1604 'a tragédiával kapcsolatos, tragédiai | die Tragödie betreffend, mit ihr zusammenhängend' (Szenczi Molnár: Dict. *Tréfpis* a.) (↑); **2.** 1808 'gyászos, megrendítő | erschütternd, tragisch' # (NSz.) | <FN> **1.** 1806 'tragédiaköltő | Tragödiendichter' (NSz.) (↑); **2.** 1815 'tragikus színész | Tragöde' (NSz.) (↑)

tragikum **A:** 1832 *tragicumot* (NSz.); 1847 *tragikumban* (NSz.) **J:** 'végzetes, elkerülhetetlen történés mint a tragédia lényege | Tragik'

tragika **A:** 1880 *tragikává* (NSz.) **J:** 'tragikus szerepeket játszó színésznő | Tragödin'

■ A szócsalád alapja, a **tragikus** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tragicus* 'a tragédiához tartozó; tragédiaíró, tragikus szerepet játszó színész' [< gör. *τραγικός* 'a tragédiához tartozó, arra vonatkozó', tkp. 'kecskebakszerű' < gör. *πάγος* 'bakkecske'; a megnevezés alapja, hogy a drámai műfaj feltételezett előfutárainak (kultikus szertartások, karénekek stb.) szereplői kecskebőrbe öltöztek]. (≈) Megfelelői: ném. *tragisch* 'tragikus', *Tragiker* 'tragédiaíró; tragédiai színész'; fr. *tragique* 'tragikus'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A gy-s változathoz vö. →*angyal*, →*spongya* stb.

■ A **tragikum** és a **tragika** szófajváltás eredményei. | (△) A magyarban főnevesültek a latin melléknév semleges nemű, ill. nőnemű alakjából; vö. *komikum*, *komika* (→*komikus*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik a *tragikomédia* (1819: NSz.) és a *tragikomikus* (1844/: NSz.); mindkét szó utótagjához vö. →*komikus*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tragédia*

trágya **A:** 1529 *tragha* (Oklsz.); 1600 k. *trágyával* [✓] (Radvánszky: Szak. 19); 1600 k. *trageanak* (Radvánszky: Szak. 294); 1616 *tarágiázott* [sz.] (NySz.); 1763 *terágya* (NySz.); NYJ. *tērágya* (MTsz.) **J:** **1.** 1529 '(fűszeres) édesség, nyalánkság, csemege; ízesítő | (gewürztes) Naschwerk; Würze' (Oklsz.) (↑); **2.** 1636 'talaj termőerejének javítására használt anyag |

Dünger' # (Nyr. 40: 455) **Sz:** *~z* 1616 [sz.] 'ízesít, fűszerez | würlen' (NySz.) (↑); 1664 'trágyával fokozza a talaj termőerejét | düngen' (Wagner: Phras. 2: 199)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *tragea* 'ételízesítő', (h.) *tragema* 'gyümölcstál; desszert; ropogtatni való ínycsengő'; vö. lat. *tragemata* [többes szám] 'nyalánkság, desszert' [< gör. *τράγημα, τραγήματα* [többes szám] 'ua.', tkp. 'ropogtatni való' < gör. *τρώγω* 'rágesál, ropogtat; eszik']. (⊕) A szó belseji gy-hez vö. →*angyal*, →*spongya* stb. A 2. jelentés metafora a (ma már nem használt) 1. alapján: a termőerőt növelő anyag "fűszerként" hat a talaj minőségére.

📖 Nyr. 12: 155; TESz.; MNy. 76: 75; EWUng. • Vö. *drazsé*

trakta → *traktál*

traktál **A:** 1551 *traktal* (MNy. 5: 224); 1696 *tráktálási* [sz.] (NySz.); 1787 *taraktálni* [sz.] (NSz.); 1846 *trektál* (NSz.); 1863 *terektálni* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 60); NYJ. *tërëktál* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1551 'tárgyal; tanácskozik | unterhandeln; sich beraten' (MNy. 5: 224) (↑); 2. 1768 'megszólít vkit, megszólal | ansprechen' (Nyr. 101: 218); 3. 1770 'bánik vkivel, vmivel | behandeln' (NSz.); 4. 1787 'vendégül lát, megvendégel | bewirten' (NSz.) (↑)

trakta **A:** 1608 *tracta* (MNy. 79: 249); 1645 *trakta* (NySz.); 1868 *terekták* (NSz.); 1872 *tarakta* (NSz.) **J:** 1. 1608 'tárgyalás; szerződés | Unterhandlung(en); Vertrag' (MNy. 79: 249) (↑); 2. 1700 'tanulmány, értekezés | Abhandlung, Traktat' (NSz.); 3. 1788–1789 'lakoma, vendéglátás | Gastmahl' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *tractare* 'húz, vonszol; (vmilyen módon) bánik vkivel, kezel vkit; megvizsgál, megvitat, megtárgyal; átgondol, megfontol', (k.) 'gondoskodik vkiről; vendégül lát, jóltart' [< lat. *trahere* 'húz, rángat; szétterít, kitár; kifejt, ismertet, magyaráz; stb.']. | lat. (k.h.) *tracta* 'huzavona; tárgyalás; értekezés'. (≈) Az ige megfelelői: ném. *traktieren*; ol. *trattare*; stb.: 'vkivel vhogyan bánik, vkit vhogyan kezel; ellát, gondoskodik, megvendégel'. (⊕) A *trakta* 3. jelentése a *traktál* 4. jelentésén alapul; a két elavult szónak ez az egy-egy jelentése maradt valamelyest eleven. (⊖) Idetartoznak: *traktér* ~ *traktír* 'vendéglő, fogadó; vendéglős' (1752: MNy. 30: 32); *traktátum* 'tárgyalás; szerződés; tanulmány, értekezés' (1788: NSz.); *traktátus* 'ua.' (1813/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *absztrakció, attrakció, portré, trágár, traktor, traktus, trehány, trén, trolibusz*

traktor **A:** 1911 *tractor* (Köztelek 1911. aug. 26.: 2122); 1927 *traktor* (NapkeletLex. Gőzeke a.) **J:** 'ekét húzó szántógép | Traktor' #

traktorista **A:** 1926 *traktoristák* (UjElőre 1926. márc. 27.: 4) **J:** 'traktorvezető | Traktorist'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Traktor* 'traktor'; fr. *tracteur* 'ua.; vontatott'; or. *mpakmop* 'traktor'; stb. Valószínűleg a franciában keletkezett [a lat. *trahere* 'húz' alapján] | ném. *Traktorist*; fr. *tractoriste*; or. *mpakmopucm*; stb.: 'traktorista'. (⇒⊕) A magyarba a *traktor* főleg német, a *traktorista* pedig orosz közvetítéssel került át, az utóbbi latinositott végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *traktál*

traktorista → *traktor*

traktus A: 1559 *Tractuft* (Székely I.: Krón. 120a); 1818 *traktus* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Sěňōrātus* a.) **J:** 1. 1559 'a szentmise része | Teil der heiligen Messe' (Székely I.: Krón. 120a) (↑); 2. 1666 'egyházkerület | Kirchenbezirk' (MNY. 84: 252); 3. 1670 'szint, emelet; nagyobb épületszárny | Geschoß, Stockwerk; größerer Teil, Flügel eines Gebäudes' (MNY. 80: 382)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tractus* 'húzás; terjedelem; fekvés, helyzet; környék, vidék', (e.) 'miseszakasz', (h.) 'hosszú sor; egyházkerület; szint, emelet' [< lat. *trahere* 'húz']. (≈) Megfelelői: ném. *Trakt* 'útszakasz; épületrész'; fr. *trait* '(egyház)megye'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A ma legismertebb 3. jelentés kialakulása, ill. megszilárdulása német hatásra is végbemehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *traktál*

trampli A: 1851 *tromplinak* (NSz.); 1876 *trámpli* (Nyr. 5: 474); 1883 *trampli* (Kobilarov–Götze: DtLw. 448); 1893 *dramdli* [ʔ ɔ: *drampli*] (Nyr. 22: 384); NYJ. *tarampli*, *trapli* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1. 1851 'esetlen, ostoba, nagy testű nő | Trampel' (NSz.) (↑); 2. 1897 'idomtalan, széles, nagy láb | plumper, breiter Fuß' (MTsz.) | <MN> 1. 1876 'lomha, esetlen | träge, plump' (Nyr. 5: 474) (↑); 2. 1893 'otromba, durva | ungeschlacht, derb' (Nyr. 22: 384) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *trappel* 'nehézkésen járó ember; félbolond', *drâmpl* 'esetlen lány', (B.) *trâmp'l* 'ua.', – ném. (au.) *Trampel* 'esetlen, ügyetlen, nehézkes ember, főleg lány' [< ném. *trampeln* 'esetlenül, figyelmetlenül megy; topog, lábbal dobog']. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A főnévi 2. jelentés metonímia. A melléknévi jelentések jelzői funkcióban fejlődtek ki. (⊙) A bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trapp*

trancsíroz A: 1740 *trancsírozó* [sz.] (CsákyOkl. 1/2: 812); 1752 *feltráncsírozzák* (MonÍrók. 38: 538); 1776 *trantsíroznak* (NSz.); 1783 *trantsérozó* [sz.] (NSz.); 1836 *transírozó* [sz.] (MNY. 38: 385); NYJ. *tërancsíroz*, *trandzséroz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1740 'étkezéshez állatot a bevett gyakorlatnak megfelelően) darabol; hozzáértés nélkül vagdalva darabol | tranchieren; zerhacken' (CsákyOkl. 1/2: 812) (↑); 2. 1752 'boncol | sezieren' (MonÍrók. 38: 538) (↑)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *tranchieren* 'szeletel <húst>, felbont, szétszed <sült szárnyast>' [< fr. *trancher* 'levág, szétvág, szétszed', a lat. *truncare* '(le)vág' vagy a lat. (vulg.) **trinicare* 'elharmadol' alapján]. (≈) Megfelelői: szbhv. *tranširati*; holl. *trancheren*; stb.: 'vág, darabol, szeletel'. (△) A 2. jelentés metafora. (⊖) Idetartozik a *trancsírkés* 'bontókés, darabolókés' (1878/: NSz.), amely a ném. *Tranchiermesser* 'ua.' részfordítása. Hasonló összetett szavakként vö. még *trancsírtányér* (1855/: NSz.); (N.) *trancsírdeszka* (ÚMTsz.). (⊖) A (R.) *trancsér* (1588: OklSz.) idetartozása tisztázatlan jelentése miatt kétséges.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rönk*, *trillió*

transz A: 1884 *trancenak* (PestiH. 1884. febr. 15.: 9); 1897 *Trance (trens)* (PallasLex.); 1913 *transz* (Horváth: HSz.) **J:** 'öntudatvesztett, önkívületi állapot | Ekstase, Stadium der Hypnose'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Trance* 'eksztázis, a hipnózis szakasza'; ang. *trance* 'ua.'; fr. *trance*, *transe* 'ua.; szorongás, rettegés'; stb. Szakszóként az angolból terjedt el [< fr. (ófr.) *transe* 'átmenet az életből a halálba; nagy félelem']. (⇒△) A magyarba főleg angol és talán német közvetítéssel került át. (⊙) Ma leginkább a *transzba esik*, ill. *transzban van* szó szerkezetekben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *terminus*, *tradíció*

transzformál **A:** 1812/ *transzformálja* (NSz.); 1845 *tránszformálni* [sz.] (NSz.); 1926 *Transzformál* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** '⟨matematikai, elektrotechnikai, pszichológiai, nyelvészeti szaknyelvekben:⟩ átalakít | umwandeln ⟨Math, Elektrotechnik, Psychologie, Sprachwissenschaft⟩'

transzformátor **A:** 1865 *transzformátorból* (OrvH. 1865. dec. 3.: 792); 1887 *transzformátorok* (NSz.) **J:** 'átalakító berendezés, főleg áramátalakító | Transformator, Umspanner'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *transformieren*; ang. *transform*; fr. *transformer*; stb.: 'átalakít, transzformál'; – vö. még lat. *transformare* 'átalakít, átformál, átrendez, megváltoztat' [vö. lat. *formare* 'formál, kialakít'; vö. →*forma*] | ném. *Transformator*; ang. *transformer*, (R.) *transformator*; fr. *transformateur*; stb.: '(áram)átalakító, transzformátor'. A főnév és az igének a vele összefüggő jelentése a nemzetközi műszaki szaknyelvben keletkezett a lat. *transformare* (↑) alapján. (⇒) A magyarba műszaki, elektrotechnikai szakkifejezéseként főleg német közvetítéssel kerültek át, pszichológiai és nyelvtudományi vonatkozásban pedig az angol játszott fontos szerepet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *forma*, *trafó*

transzformátor → *transzformál*

transzport **A:** 1744 *Transportal* (MNY. 80: 382); 1793 *tránsportokon* (NSz.); 1796 *tránszport* (D. Éltés: FrSz.); 1862/ *transzporttal* (NSz.); 1890 *tránczport* (NSz.) **J:** 1. 1744 'szállítmány | einmalige Fördermenge, Lieferung' (MNY. 80: 382) (↑); 2. 1793 'szállítás, fuvarozás | Beförderung' (NSz.) (↑)

transzportál **A:** 1794 *tránsportáltatásra* [sz.] (NSz.); 1795 *transportáltassanak* [sz.] (NSz.); 1890 *tránczporálni* [sz.] (NSz.); 1898 *eltranszportál* (Rell: LatSz. 53) **J:** 'átvisz, átszállít; átirányít | wegbefördern; liefern'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Transport*; ang. *transport*; fr. *transport*; stb.: 'szállítás, fuvarozás; szállítmány' | ném. *transportieren*; ang. *transport*; fr. *transporter*; stb.: 'elvisz, elszállít'; – vö. még lat. *transportare* 'átvisz, átszállít' [< lat. *trans* 'át, keresztül' + *portare* 'visz, hord, szállít']. (⇒) A magyarba mindkettő főleg német közvetítéssel került át. (⊕) Felépítésükhöz vö. →*export*, →*importál* stb. (⊖) A (R.) *transportus* 'szállítás; szállítmány' (1741: MNY. 60: 489) közvetlenül a latinból való; vö. lat. (k.h.) *transportus* 'ua.'. A szintén idetartozó *transzportíroz* 'szállít, fuvaroz, továbbít' (1857: NSz.) a német ige (↑) átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *porta*

transzportál → *transzport*

trapéz **A:** 1827 *trapez* (Keresztesi: Mat. 187); 1897 *Trapéz* (PallasLex.) **J:** 1. 1827 'olyan négyszög, amelynek csak két oldala párhuzamos | Trapez ⟨Geom⟩' (Keresztesi: Mat. 187) (↑); 2. 1874 'akrobaták lengő nyújtója | Schwebereck' (Bánhidi: Sportny. 310)

trapezoid **A:** 1834 *trapezoidesből* (HasznMul. 1834. szept. 13.: 172); 1838 *trapezoida* (Keresztesi: Mat. 187); 1865 *trapezoid* (Babos: KözhSzt.); 1897 *trapézoid* (PallasLex.) **J:** ⟨FN⟩

1834 'olyan négyszög, amelynek nincsenek párhuzamos oldalai | Trapezoid' (HasznMul. 1834. szept. 13.: 172) (↑) | <MN> 1865 'trapéz alakú | trapezförmig' (Babos: KözhSzt.) (↑)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Trapez*; ang. *trapeze*; fr. *trapèze*; stb.: 'trapéz <síkidom>; lengőnyújtó (trapéz)'; – vö. még lat. (ú.) *trapezium* 'egyenlőtlen oldalú négyszög', tkp. 'asztalka' [< gör. *τραπέζιον* 'ua.']. | ném. *Trapezoid*; ang. *trapezoid*; fr. *trapézoïde*; stb.: 'trapezoid', a franciában 'trapézszerű' is; – vö. még lat. (ú.) *trapezoides* 'trapezoid' [< gör. *τραπεζο-ειδής* 'trapézszerű', tkp. 'asztalszerű']. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át. (⊕) A *trapezoida* változat végződése latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *idea*, *pódium*

trapezoid → *trapéz*

trapp A: 1794 *troppban* (Kobilarov–Götze: DtLw. 449); 1877 *strabba* (Nyr. 6: 374); 1883 *trappban* (NSz.); NYJ. *tarabba*, *tróbbba* (ÚMTsz.) J: 1. 1794 'a ló járásmódja, amikor két-két patájának csattogása egyszerre hallható | Getrabe' (Kobilarov–Götze: DtLw. 449) (↑); 2. 1940 'lólóhajtó szóként' | <als pferdeantreibendes W>' (ÚMTsz.)

trappol A: 1834 *trappoló* [sz.] (Honművész 1834. febr. 6.: 87); 1877/ *troppolását* [sz.] (Jókai: JubÖM. 57: 167); 1888 *strappoló* [sz.] (Nyr. 17: 44) J: 'négy lábú állat, különösen ló' üget; <ember> (lábával zajosan érintve a talajt) szalad, siet | *traben*; *laufen*, *eilen*

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszók. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *trapp*, (T.) *trapp*, – ném. *Trab*: 'a ló gyors járása; futólépés' | ném. (baj.-osztr.) *trappen*, (T.) *trappm*, – ném. *traben*: 'ügetve fut; hangosan lép' [indoeurópai eredetű; vö. lat. *trepidare* 'tüpeg-topog'; litv. *trepsėti* 'lábbal dobog'; stb.]. (⊕) Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében kerültek át a magyarba. A változatok között a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldása, ill. – az expresszivitás növelésére – annak kiegészítése is megfigyelhető.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *trampli*

trappista A: 1812 *Trappisták* (MKurir 1812. jan. 10.: 47) J: 1. 1812 'francia eredetű szerzetesrend tagja | Trappist' (MKurir 1812. jan. 10.: 47) (↑); 2. 1894 'egy fajta sajt | Trappistenkäse' (Erdély 1894. aug. 1.: 296)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Trappist* 'trappista szerzetes'; ang. *Trappist* 'ua.'; fr. *trappiste* 'ua.; sajt-. ill. likőrfajta'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *La Trappe* [HN.] 'egykori cisztercita apátság Soligny la Trappe-ban']. (⇒) A magyarba francia és német közvetítéssel került át, latinositott végződéssel; vö. → *piarista*. (⊕) A két jelentés közül a 2. a jóval ismertebb.

📖 TESz.; EWUng.

trappol → *trapp*

trébel → *trébely*

trébely † A: 1621 *trébelyezett* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1661 *trébelezett* [sz.] (KárOkl. 4: 419); 1735 *trébélés* [sz.] (MNY. 38: 384) J: 'fém formálásához használt eszköz | Werkzeug zum

Metalltreiben'

trébel **A:** 1644–1671/ *Trébellő* [sz.] (NySz.) **J:** 'fémét domborúvá formál, kalapál | (Metall) treiben'

■ Német jövevénytörzsek. | ⊕ Ném. *Treiber* 'szerszám a fém kalapálására' | ném. *treiben* 'fémét hideg állapotban formáz' [germán eredetű; vö. óész. germ. *drīfa*; ang. (óang.) *drīfan*; stb.: 'hajt']. ⊕ A főnév végén az *l* (> *ly*) elhasonulás eredménye; vö. →*borbély*, →*erkély* stb. A palatalizálódást elősegíthette a *trébel* igével való homonímia elkerülésére való törekvés. A szó belseji *é* mindkét szó esetében középnyelvi közvetítést sejtet. ⊕ A *trébel* az arany- és ezüstművesek szakszava. ⊕ Nem tartozik ide a (R.) *trébely* 'szőlőpréslés maradéka' (1592: MNy. 90: 255); ez a ném. *Treber* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dribliz*

trécsel [1] **A:** 1519 k. *dereczel'en* [l-j] (DebrK. 345); 1520 *terechelesektvl* [sz.] (GyöngyGl. 386.); 1548 k. *terécselj* (RMKT. 4: 79); 1577–1580 *Tréchélő* [sz.] (NySz.); 1608 *tréczelne* (NySz.); 1770 *teretsólve* (NSz.); 1792 *tiritsel* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tirihol* a.); 1859 *terecslek* (NSz.); 1870 *trécsel* (CzF.); NYJ. *derencső* (OrmSz.); *törécsőjünk* [l-j] (MTsz.); *treccsöl* (ÚMTsz.) **J:** 'hiábavalóságokról beszél, fecseg | schwatzen, plaudern'

■ Vitatott eredetű. | 1. Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*terefere* ikerszó előtagjával lehet azonos. A végződés *-l* gyakorító képző. ⊕ Ugyanebből a töből keletkezett: *terel*, *tereturál* 'fecseg, locsog' (1808: Sándor I.: Toldalék); *terél* 'ua.' (1838–1845: MNyTK. 107: 20). ⊕ A szó eleji *tr*-es alak elterjedésében bizonyosan a *traccsol* (→*traccs*) szó is közrejátszott. 2. Német (baj.-osztr.) jövevénytörzsek. | ⊕ Ném. *trätschen*, *trätschel* 'fecseg, locsog' [onomatopoetikus szó; eredetéhez vö. →*traccs*]. ⊕ A háromszótagos változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek. A származtatás nehézsége, hogy a bajor-osztrák megfelelőik későbbiek, mint a magyar szavak adatai.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *terefere*, *traccs*

tréfa → **tréfál**

tréfál **A:** 1456 k. *trufalnak* (SermDom. 1: 436); 1528 *trefal* vala (SzékK. 253); 1585 *Tréfalok* (Cal. 561); 1598 *tréffál* (Baranyai Decsi: Adag. 147); 1608 *trafalok* (Oklsz.); 1763 *teréfálni* [sz.] (NSz.); 1879 *téréfálkodék* [sz.] (Nyr. 8: 336) **J:** 1. 1456 k. 'hízeleg, simogat | fröhlich stimmen' (SermDom. 1: 436) (↑); 2. 1522 'tréfákat mond, csinál | scherzen, Spaß machen, Possen treiben' (HorvK. 279) **Sz:** ~**ód**~**ik** 1604 *Trefalodo* [sz.] 'tréfál, viccel | scherzen' (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**kodik**, ~**kozik** 1759/ *tréfálkodni* [sz.] (NSz.); 1795 *tréfálkozott* (NSz.)

tréfa **A:** 1498 e. ? *trufe* (Gl.); 1500 k. *trufas* [sz.] (Gl.); 1511 *Threfa* Almas [HN.]; *Treffaalmas* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 67); 1585 *Tréfa* (Cal. 320); 1585 *trofason* [sz.] (Cal. 789); 1600 k. *Trifa* bezed (BrassSzt. 11); 1763 *teréfa* (NSz.); NYJ. *téréfä* (MTsz.) **J:** 1. 1498 e. ? 'nevettető célzatú viselkedés, tett, mondás | Scherz, Spaß, Witz' # (Gl.) (↑), 1500 k. 'ua.' (Gl.) (↑); 2. 1904 'egy fajta fröccs | Art gespritzter Wein' (PKSz.) **Sz:** ~**s** 1500 k. (Gl.) (↑) | ~**z** 1833 *tréfázva* [sz.] (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevénytörzsek, esetleg a latinból is jöhetett. | ⊕ Ol. (bol.) *trufar*, – ol. *truffare*: 'átejt, rászed, becsap'; – vö. még lat. (k.) *truffare*, (h.) *trufare* 'rászed, túljár az eszén' [bizonytalan eredetű, esetleg vö. lat. *turbare* 'zavar, összekuszál'; vö. még prov. (óprov.) *trufa*; fr. (ófr.) *truffe* 'tréfa, móka'] | ol. (v.-ven.) *trúfa*, (bol.) *troffa*, (mant.rom.) *tróffa*, – ol. *truffa*:

'csalás, szélhámosság; csalás, ámitás stb.'; – vö. még lat. (k.h.) *truffa* 'csalás, megtévesztés, becsapás, szélhámosság; tréfa, móka'. ☐ A középkori szórakoztatással, ill. bohóccal honosodott meg a magyarban. A későbbi-mai hangalak elhasonulással keletkezett; az első szótagi *é* magyar fejlődés. – Azonban az sem zárható ki, hogy a *tréfál* származékszó a *tréfa* szóból. A *tréfa* 2. jelentése metonímia az argóban.

☐ FilKözl. 1: 111, 14: 480; MNy. 69: 86; TESz.; EWUng. • Vö. *turbina*

treff **A:** 1787 *Treffeket* (NSz.); 1865 *tref* (Babos: KözhSzt.) **J:** 'a francia, ill. a tarokk-kártyának stilizált fekete lóherével jelzett színe | Treff'

■ Német jövevényszó. | ☐ Ném. *Treff* 'stilizált lóherelevél a francia kártya színeként' [< ném. (svájci) *Treffle* 'ua.' < fr. *trèfle* 'ua.', tkp. 'lóhere' (lat. *trifolium* 'ua.'). ☐ Megfelelői: le. *trefl*; or. *mpeq*; stb.: 'treff'.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *fóliáns*, *trillió*

treffel **A:** 1835 *Trefföl* (Kunoss: Gyal.); 1848 *treffelte* (NSz.); 1890 *trefelne* (NSz.) **J:** 'beletalál (a célba) | (Ziel) treffen'

trafál **A:** 1869 *trafálja* (Üstökös 1869. dec. 25.: 451); 1874 *trafál* (Nyr. 3: 525); 1886 *trefál* (NSz.); NYJ. *tarafál* (MTsz.); *tréfál* (ÜMTsz.) **J:** '(célpontot) eltalál | (Ziel) treffen; erraten'

■ A szócsalád alapja, a **treffel** német jövevényszó. | ☐ Ném., (au.) *treffen* 'eléri célját; történik, előfordul vkivel vmi; eltalál, kitalál vmit; stb.' [germán eredetű; vö. óész. germ. *drepa* 'üt, ver, (meg)öl'; ang. (óang.) *drepan* 'ua.; eltalál, elér'; stb.]. ☐ Megfelelői: szb. *trefti* 'találkozik vkivel, megtörténik, megesik'; cseh *trefti* 'eltalál, elér, kitalál'. ☐ A *trafál* *ál* végződése a *flangál* (→*flangíroz*), *szekál* (→*szekatúra*) stb. végződésének analógiájára keletkezett; az *á* hatására hangrendi kiegyenlítődés mehetett végbe.

☐ Kniezsa: SzlJsz. 965; TESz. *trafál* a.; EWUng.

tréfli **A:** 1845 *traifok* (NSz.); 1867 *tréfi* (NSz.); 1872 *tréfli* (NSz.); 1880 *tréfni* (NSz.); 1884 *tréfli* (NSz.); 1884–1885 *tréfnyi* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1845 'rituálisan tisztátalan <személy> | rituell unrein <Person>' (NSz.) (↑); **2.** 1867 'az izraelita étkezési előírásoknak meg nem felelő | den jüdischen Speisevorschriften nicht entsprechend' (NSz.) (↑); **3.** 1898 'gyanús, bectelen <személy>; bectelen, tisztességtelen <dolog, ügy> | unehrlich, verdächtig <Person>; ungerecht, ehrlos <Angelegenheit>' (NSz.) | <FN> 1872 'az izraelita étkezési előírásoknak meg nem felelő étel, ital | nach den jüdischen Speisevorschriften unerlaubte Speise od. solches Getränk' (NSz.)

■ Jiddis jövevényszó, német (h.) közvetítéssel is. | ☐ Jidd. (h.) *trēfə*, *trēfī* 'szertartásosan tisztátalan', (ném.) *treffe*, *trefel*, *treife* 'ua.; gyanús, tisztességtelen'; – vö. még ném. (h.) *trēfī* 'ua.'. A jiddisbe a héber *ṭarēfā* 'tépett hús; szertartásosan tisztátalan <étel> stb.' közvetítésével került. ☐ A szóvégi jidd. *ə*, *ī* hangokat a magyarországi németben tévesen *-l* kicsinyítő képzővel helyettesítették. – A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

☐ MNy. 57: 84; TESz.; EWUng.

trehány **A:** 1867 *terhány* (NSz.); 1873 *Trèhány* (Nyr. 2: 181); NYJ. *tèrhán* (ÜMTsz.); *troháság* [sz.] (ÜMTsz.); *tráhán* (MTsz.) **J:** **1.** 1867 'rongyos, piszkos | zerlumpt, lumpig' (NSz.) (↑); **2.** 1867 'rendetlen, hanyag | schlampig, nachlässig' (NSz.) (↑); **3.** 1875 'hitvány, alávaló | niederträchtig' (Nyr. 4: 379); **4.** 1886 'lusta, lomha | träge' (Nyr. 15: 96)

■ Szlovák jövevénytyszó. | (≡) Szlk. *trhan* 'csavargó, csibész, züllött ember, jöttment; szegény éhenkórász; semmirekellő; csaló, szélhámos' [< szlk. *trhat* 'tép, szakít']. Vö. még cseh *trhan* 'züllött fickó, csavargó, csibész; kötekedő fickó'; stb. (△) A melléknevesüléshez a magyarban vö. → *bolond*, → *gonosz* stb. A szó leginkább a 2. jelentésében használatos.

📖 Nyr. 33: 570; Kniezsa: SzlJsz. 533; TESz.; EWUng. • Vö. *trágár*, *traktál*

trén Δ A: 1848 *trainnel* (NSz.); 1877 *trénnel* (NSz.) J: 1. 1848 'vonat; katonai poggyászvonat | Zug; militärischer Nachschubzug' (NSz.) (↑); 2. 1865 ? 'szállító osztag, katonai málhás csapat | Troß' (Babos: KözhSzt. *train* a.), 1869 'ua.' (NSz.)

■ Német (au.) jövevénytyszó. | (≡) Ném., (au.) *Train* 'vonat; utánpótlási csapat' [< fr. *train* 'mozgás; csapat, alakulat; kíséret; vonat; utánpótlási csapat; stb.' < fr. *traîner* 'húz, vonszol, rángat, vontat']. (≈) Megfelelői: ol. *treno*; cseh *trén*; stb.: 'vonat; poggyászvonat, málhás csapat'. (△) A magyarba katonai szakszóként került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *traktál*, *tréning*

tréner → *tréning*

tréning A: 1822 *trainingból* (NytudÉrt. 93: 33); 1881 *training* (NSz.); 1897 *tréning* (PallasLex. *Training* a.) J: 'edzés, gyakorlás | Training'

treníroz A: 1822 *trainiroztatnak* [sz.] (NytudÉrt. 93: 33); 1879 *trenirozás* [sz.] (Bánhidi: Sportny. 310); 1890 *trenérozás* [sz.] (NSz.); 1911 *trénirozva* [sz.] (Nyr. 40: 77); 1926 *treníroz* (Horovitz: IdSzMagy.) J: 1. 1822 'gyakoroltat, edz vkit | trainieren (trans.)' (NytudÉrt. 93: 33) (↑); 2. 1949 'edz vki | trainieren (intrans.)' (NSz.)

tréner A: 1854 *Trainer* [ES. NEM M.] (Forst.); 1904 *tréner* (Radó: IdSz. *trainer* a.) J: 'edző | Trainer'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Training*; ang. *training*; fr. *training*; stb.: 'edzés' | ném. *trainieren*; ang. *train*; fr. *entraîner*; stb.: 'kiképez, edz vkit; gyakorol, edz vki' | ném. *Trainer*; ang. *trainer*; fr. *trainer*; stb.: 'edző'. Az angolból terjedtek el [< fr. (ófr.) *traîner* 'húz, cipel, vonszol']. (⇒△) A magyarba a *tréning* és a *tréner* angol és német, a *treníroz* pedig német közvetítéssel került át, az utóbbihoz vö. még or. *тренировать* 'edz vkit, kiképez'.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 33; EWUng. • Vö. *trén*

treníroz → *tréning*

tretina † A: 1524 *tregynabwl* (MNY. 13: 124); 1566 *tretinam* [lat. -m végződéssel] (Bakos F.: IdSz.); 1569 *tredinam* [lat. -m végződéssel] (Bakos F.: IdSz.); 1578 *tretinat* (Oklsz.); 1715 *trétinával* (MNY. 39: 146); 1766 *tretyinát* (MNY. 39: 147) J: 1. 1524 'egy fajta adó, román jobbágyoktól beszolgáltatott állat (tehén, juh) | Naturalabgabe rumänischer Lehnbauern (Rind, Schaf)' (MNY. 13: 124) (↑); 2. 1633 'a dézsma váltságdíja | Ablöse für den Zehent' (Takáts: Rajzok 2: 312)

■ Román jövevénytyszó. | (≡) Rom. *tretină*, [végartikulussal] *tretina*, (N.) *tred'ina*, *tret'ina*: 'hároméves kanca' [< rom. *tretin* 'hároméves ló'; ez egy szláv nyelvre megy vissza; vö. or. *mpemuï*; ukr. *mpemiï*; stb.: 'harmadik']. (△) A magyarba a havasalföldi pásztorkodó kultúra

szavaként került. Az 1. jelentés azon alapul, hogy Erdélyben az adót egykor jószággal fizették. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 MNy. 3: 376, 39: 145; Nyr. 38: 135; TESz.; EWUng. • Vö. *trojka*

tribün A: 1802/ *tribünre* (NSz.) **J:** 1. 1802/ 'szónoki emelvény; emelvény | Rednerbühne; Podium' (NSz.) (↑); 2. 1846 'nézőtérül épített emelvény | Gerüst für das Publikum' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tribüne*; ang. *tribune*; ol. *tribuna*; stb.: 'szónoki emelvény, pódium; karzat, galéria, állvány a nézőknek v. hallgatóknak'. Vö. még lat. (k.) *tribuna* 'egy fajta szószek; emelvény, dobogó; kórus, kar' [< lat. *tribunal* 'megemelt ülőhely egy lelátón; törvényszék, bíróság']. A francia és olasz nyelvből terjedt el. (⇒△) A magyarba a francia nyelvből került át, esetleg német közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trillió*

trikó A: 1828 *tricotban* (Aurora 28); 1834 *tricot* [□] (Tóth I.: MDivatsz. 40); 1843 *trikot* [□] (NSz.); 1845 *trikóskodni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1834 'gépi kötéssel készült textilanyag | Trikot' (Tóth I.: MDivatsz. 40) (↑); 2. 1842 'ilyen anyagból készült ruhadarab | Wirkware, haupts. Unterhemd, Sportdreß' # (NSz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *tricot* 'kötött anyag; ruha szőtt anyagból'; – vö. még ném. *Trikot* 'ua.'. A franciában a *tricoter* 'köt' szóból keletkezett. (≈) Megfelelői: ang. *tricot*; cseh *triko*; stb.: 'trikó, póló; kötött áru'.

📖 Tóth I.: MDivatsz. 40; TESz.; EWUng.

trilla A: 1762–1787 *trilláját* (NSz.) **J:** 'két szomszédos zenei hangnak a vibráltatása | Triller'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Triller*, (R.) *trille*; ang. *trill*; fr. *trille*; ol. *trillo*; stb.: 'trilla'. Zenei műszóként az olaszból terjedt el [onomatopoetikus]. (⇒△) A magyarba valószínűleg a németből, olaszból került.

📖 TESz.; EWUng.

trillió A: 1825 *Trillió* (HasznMul. 1825/47: 370); 1847 *trillió* (NSz.); 1878 *Triliom* (NSz.) **J:** 1. 1825 'milliószor billió | eine Trillion' (HasznMul. 1825/47: 370) (↑), 1884 'ua.' (MagyLex. 15: 431); 2. 1847 'nagyon sok | sehr viel' (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Trillion*; ang. *trillió*; fr. (R.) *trillion*; stb.: 'milliószor millió'. A régi franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *tri-* 'három' + fr. *million* 'millió' alapján]. (≈) Vö. még ang. (am.) *trillion*; fr. *trillion*; ol. *trilione*; stb.: 'milliószor millió'. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került át. (△) A *triliom* változathoz vö. *billiom* (→*billió*). A 2. jelentés az eredeti; az 1. jelentés a →*milliárd* stb. hasonló jelentésének analógiájára keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *milliom*, *tercenella*, *testamentum*, *trancsíroz*, *treff*, *tribün*, *tripla*, *trojka*, *tromf*

tripla A: 1627/ *Tripla* (MNy. 66: 344) **J:** <MN> 1627/ 'háromszoros | dreifach' (MNy. 66: 344) (↑) | <FN> 1793 'háromszorosa vminek | Triplum' (NSz.) **Sz:** ~z 1758 *triplázva* [sz.] (MNy. 66: 103)

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *triplus*, -a, -um 'háromszoros' [< gör. *τριπλοῦς* 'ua.' < *τριπλόος* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *tripel*, *Triplum*; fr. *triple*; stb.: 'hármás, háromszoros, tripla'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dupla*, *trillió*

tróger A: 1623 *trágernek* [?🔪] (MNY. 90: 256); 1696 *Trogernek* (MNY. 64: 231); 1793/ *Tragerek* (NSz.); 1888 *trógerja* (NSz.); NYJ. *tológer* (MTsz. *trágër* a.); *trógër* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1623 'teherhordó | Lastträger' (MNY. 90: 256) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1898 'faragatlan, nyers, aljas ember | ungehobelter, gemeiner Mensch, Schuft' (Dobos: DiákSz.); 3. 1906–1907 'nadrágtartó | Hosenträger' (ÚMTsz.); 4. 1941 'tartórúd, tartógerenda | Tragbalken' (ÚMTsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *trager* 'teherhordó', (T.) *trager* 'ua.; házaló; oromfa', *hosen-trager* 'nadrágtartó', (h. baj.-osztr.) *trōx^a* 'teherhordó', – ném. *Träger* 'ua.; tartógerenda, gyámgerenda' [eredetéhez vö. →*trágár*]. (△) A szó belseji ó-hoz vö. →*drót*, →*gróf* stb. A 2. jelentés pejoratív metafora az 1. alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trágár*

trojka A: 1859 *troika* (Vadász-Vers. 1859. aug. 20.: 373); 1884 *Troika* (MagyLex. 15: 433); 1885 *trojka* (Nyr. 77: 451) **J:** 'orosz hármás fogat | Troika'

■ Orosz jövevényyszó. | (≡) Or. *mpoŭka* 'hármásfogat; hármás <játékkártya, érdemjegy>; férföltöny mellénnyel' [< or. *mpoe* 'összesen három']. (≈) Megfelelői: ném. *Troika*; ang. *troika*; fr. *troika*; stb.: 'trojka'. (△) A magyarba az irodalmi nyelv közvetítésével került.

📖 Nyr. 77: 451; TESz.; EWUng. • Vö. *tretina*, *trillió*

trolí → *trolibusz*

trolibusz A: 1930 *trolleybusz* (Magyarország 1930. aug. 1.: 7); 1938 *Trollibusz* (Pávó: IdMűszSz.); 1951 *trolibusz* (Terényi: IdSz.) **J:** 'felsővezetékű villamosárammal működtetett busz | Trolleybus' #

trolí A: 1949 *trolival* (Világosság 1949. dec. 23.: 5) **J:** 'felsővezetékű villamosárammal működtetett busz | Trolleybus' #

■ A szócsalád alapja, a **trolibusz** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Trolleybus*; ang. *trolley-bus*; fr. *trolleybus*; or. *τρολλεῦβυς*; stb.: 'elektromos busz'. Az angolból terjedt el [< ang. *trolley* 'zsúrkocsi, talicska, taliga; áramszedő' + *bus* 'busz']. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

■ A **trolí** önállósulás eredménye. | (△) A magyar összetételként értelmezett *trolibusz* előtagjából keletkezett.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊙) Az első trolibuszvonalat Budapesten 1933-ban helyezték üzembe.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 91; EWUng. • Vö. *busz*, *traktál*

tromba → *trombita*

trombita A: 1416 u.¹ *trombitanac* (BécsiK. 125); 1430 k. *torombita* fuuo (SchlGl. 2220.); 1558 *trombeta* (OkISz.); 1763 *terombita* (NSz.); NYJ. *dorombita* (MTsz.) J: 1. 1416 u.¹ 'egy fajta rézfúvós hangszer | Horn, Trompeta' # (BécsiK. 125) (↑); 2. 1766 'méhkürt | Muttertrompeta' (NSz.) Sz: ~s 1428 *Trombithas* [SZN.] (OkISz.)

trombitál A: 1416 u.² *trombitaltatnod* [sz.] (MünchK. 12ra); NYJ. *drombitál*, *torombital* (ÚMTsz.) J: 'trombitán játszik | trompeten' #

tromba Δ A: 1463 *Thorombas* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1932 *tromba* (Sauvageot: FrMSz.) J: 'egy fajta fúvós hangszer | Trompeta'

■ A **trombita** és a **trombitál** olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (tr.) *trombeta*, (vel.) *trombèta*, (fri.) *trombèta*, – ol. *trombetta*: 'trombita' [< ol. *tromba* 'ua.; tuba'; végső soron az ófrank **trumba* 'trombita, jelzőkürt' szóra megy vissza] | ol. (tr.giul.) *trombetar*, (vel.) *trombetare*, – ol. *trombettare*: 'trombitál' | ol. *tromba* 'trombita; tuba'. ⊗ Megfelelői: ném. *Trompeta*; cseh (N.) *trumpeta*; stb.: 'trombita'; – ném. *trompeten*; fr. *trompeter*; stb.: 'trombitál'; – fr. *trombe* 'trombita; tuba'; sp. *trompa* 'tuba'. ⊕ Nem kizárt, hogy a *trombitál* magyar származékszó a *trombita* főnévből; vö. *tréfa* : →*tréfál*, →*tromf* : *tromfol* stb. A *trombita* 2. jelentéséhez vö. a →*kürt* 'méhkürt' jelentését.

■ A **tromba** olasz jövevényszó. | ⊕ Valószínűleg kétszeres átvétellel került a magyarba: a középkori adatokat követően későbbi korok zenei szakszavaként jelenik meg. Esetleges összefüggése a →*dorombol* szóval tisztázatlan. ⊗ Végső soron ugyanerre az etimonra megy vissza: (N.) *toromba* 'nádnyaláb' (1829: TudGyűjt. 11: 95), amely valamelyik szláv nyelvből származik; vö. szbhv. *truba* 'trombita; tekercs, göngyöleg'; szlk. *truba* 'trombita', (N.) 'cső; sütő; göngyöleg'; stb.

📖 TESz., *toromba* a. is; EWUng. • Vö. *doromblya*

trombitál → *trombita*

trombózis A: 1859 *thrombosis* (OrvH. 1859. jún. 26.: 417); 1897 *Trombózis* (PallasLex.) J: 'vérrögzépződés | Thrombose'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | ⊕ Lat. (tud.) *thrombosis* 'vérrögzépződés' [< gör. *θρόμβωσις αἵματος* 'alvadás (a véré)' < gör. *θρόμβος* '(vér)alvadék']. ⊗ Megfelelői: ném. *Thrombose*; fr. *thrombose*; stb.: 'trombózis'. ⊕ A szó belseji z-hez vö. →*bazilika* stb.; a szóvégi s-hez vö. →*április* stb. Az orvosi szaknyelvből terjedt el.

📖 TESz.; EWUng.

tromf Δ A: 1585 *tromfal* (Cal. 1045); 1671 *meg-tromfolni* [sz.] (Horváth M.: NEL.); NYJ. *tramf* (UMTsz.); *trumful* [sz.] (Imre: FelsSz.) J: 1. 1585 'megtorlás, bosszú; visszavágás | Vergeltung; Rückschlag' (Cal. 1045) (↑); 2. 1588–1589 'ütőkártya, nyerő kártya; döntő érv | Stechkarte; entscheidendes Argument' (MNY. 75: 511); 3. 1594 e. 'előny, haszon | Vorteil' (Irtört. 1954: 281); 4. 1754 'diadal | Triumph' (NSz.); 5. 1816 'felpénz, foglaló | Aufgeld' (Gyarmathi: Voc.) Sz: ~ol 1643/ *tromfollya*-meg (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn.baj.-osztr.) *trumpf* 'diadalmenet; a fennamardó ütő kártya színe <a kártyajátékban>', – ném. *Trumpf* 'ua.; megtorlás; döntő érv; előny' [< ném. (kor. úfn.) *triumph* 'nagy győzelem; pompás bevonulás, diadalmenet' < lat. *triumphus* 'ua.']. A kártyanyelvi kifejezés a franciában keletkezett. ⊗ Megfelelői: cseh *trumf*; szlk. *trumf*, (R.) *tromf* stb.: 'ütőkártya, adu'. ⊕ A *tromfol* származékszó esetleg a ném. *trumpfen* 'kártyázik nyerő színnel játszik ellenállást tanúsít' hatására keletkezhetett.

trón **A:** 1814 *trónoknak* (NSz.) **J:** 'uralkodói szék, trónus; uralkodói hatalom | Thron; Herrschergewalt'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Thron* 'egy uralkodó fejedelem pompás ülőhelye; uralkodói jelkép' [< fr. (ófr.) *tron* 'uralkodói székhely, fejedelmi székhely' < lat. *thronus* 'ua.'; az eredetéhez vö. →*trónus*]. (≈) Megfelelői: cseh *trón, trůn*; le. *tron*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trónus*

trónus **Δ A:** 1734 *trónus* (MNY. 43: 308); NYJ. *torónusos* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'uralkodó díszes karosszéke, trón; uralkodói hatalom, trón | Thron; Herrschergewalt'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *thronus* 'magasított ülés; trón', (k.) 'az uralkodó díszhelye' [< gör. *θρόνος* 'karosszék, fotel, szék; trón; uralkodói hatalom']. (≈) Megfelelői: ném. *Thron*; fr. *trone*; stb.: 'trón'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A *trónus* : →*trón* összefüggéséhez vö. →*stílus* : *stíl*, →*tónus* : *tón* stb. (◡) Idetartozik: *detronizál* 'letesz, lerak, abbahagy, hatalmától megfoszt' (1734: MNY. 68: 337); ez vagy a lat. (k.h.) *dethronisare* 'ua.' vagy a ném. *dethronisieren* 'ua.' szóból származik. (⊙) A *trónus* már csak az alkotmányjog, ill. a történettudomány szakszavaként él.

📖 TESz., *detronizál* a. is; EWUng. • Vö. *trón*

tropa **A:** 1881 *tropa* (PestiH. 1881. jan. 30.: 5); 1888 *troppa* (NSz.) **J:** **1.** 1881 '⟨kártyában⟩ huszonegynél több | mehr als 21 ⟨im Kartenspiel⟩' (PestiH. 1881. jan. 30.: 5) (↑); **2.** 1888 'tönkrement ⟨anyagilag⟩ | bankrott' (NSz.) (↑); **3.** 1930 'elhasználódott, elromlott | kaputt, hin' (Zolnay–Gedényi)

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (tr.vel.) *tropo* 'túlzás, felesleg, többlet; túlzott, mértéktelen, túlzás', (mant.) *trop* 'túlságosan sok, nagyon is sok', – ol. *troppo* 'túlzás, túl sok' [< fr. (ófr.) *trop* 'ua.']. (△) A szó a kártyajáték szavaként került a magyarba. Manapság csak az állítmányi 'tönkrement' jelentésben, továbbá a *tropára megy* 'tönkremegy' (1930: Zolnay–Gedényi) szószerkezetben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *trupp*

tropikál **A:** 1932 *tropikál* (Est 1932. jún. 7.: 12); 1948 *tropikál* (SzabN. 1948. ápr. 18.: hirdetésben) **J:** 'ritkás szövésű kelmefajta | Art Tuch'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Tropical* 'könnyű, légáteresztő kelme' [az ang. *tropical cloth* 'tropikál-szövet', tkp. 'trópusi szövet' alapján]. A megnevezés arra utal, hogy ebből az anyagból készült ruha nyáron vagy például a trópusi éghajlaton viselhető.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tropikus*

tropikus **A:** 1757 *Tropicusok* (MNY. 74: 512); 1877 *tropikus* (NSz.) **J:** <FN> 1757 '⟨földrajzi⟩ szélességi kör | Breitenkreis' (MNY. 74: 512) (↑) | <MN> **1.** 1822 '⟨földrajzi⟩ szélességi körrel kapcsolatos | auf den Breitenkreis bezogen' (NSz.); **2.** 1865 ? 'trópusi, forró égövi | tropisch' (NSz.), 1877 'ua.' (NSz.)

trópus A: 1833 *tropus* (Sokféle 1833. júl. 23.: 462); 1884 *Tropus[ok]* (MagyLex. 15: 434); 1913 *trópus* (Horváth: HSz.) **J:** **1.** 1833 '(a naptérítők közti) forró égöv az egyenlítő két oldalán | Tropen' (Sokféle 1833. júl. 23.: 462) (↑); **2.** 1884 'naptérítő kör(ök) | Breitenkreis(e)' (MagyLex. 15: 434) (↑)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *tropicus* 'a napfordulóra vonatkozó; naptérítő kör' [< gör. τροπικός 'a napfordulóra vonatkozó'] | lat. *tropus* 'fordulat' [< gör. τροπος 'változás, fordulat' < gör. τρέπειν 'fordít, megfordít']. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*epilógus* stb. A *tropikus* 2. melléknévi jelentése, ill. a *trópus* 1. jelentése a ném. *tropisch* 'trópusi', ill. a ném. *Tropen* 'trópusok' hatására keletkezhetett. A *trópus* hangalak létrejöttében bizonyára a (R.) *trópus* (↓) is szerepet játszhatott. (⊖) A (R.) *trópus* 'szókép' (1763: NSz.) valószínűleg a lat. *tropus* 'ua.' külön átvétele. (⊕) A szócsalád német származtatása téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tropikál*, *turpisság*

trópus → *tropikus*

trotli A: 1857/ *Trottlik* (NSz.); 1912 *trotli* (NSz.); NYI. *trójtli* (ÚMTsz.); *trotlyi* (MTsz.) **J:** [jelzői értékben is] 'gyámolatlan, bárgyú személy | Dummkopf, Trottel'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Trottel* 'ostoba, tökfilkó; jóindulatú, akaratgyenge ember' [? < ném. *trotteln* 'lassan, de figyelmetlenül megy']. (⊕) Megfelelői: szbvh. *trotl*; cseh *trotl*; stb.: 'hülye, félkegyelmű'. (⊕) A *li* végződéshez vö. →*celli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *foxtrott*

trotty A: 1801 *trotty* (NSz.); 1860 *Torty* (MNysz. 5: 346); 1883 *trottyot* (NSz.) **J:** **1.** 1801 'öreg asszony; életterlen, totyakos öreg ember | altes Weib; unbeholfener alter Mann' (NSz.) (↑); **2.** 1808 'öreg, kopott holmi | altes, abgenütztes Zeug' (NSz.); **3.** 1860 'bő, lecsüngő nadrágfenék; ruha buggyos része | pludriger, hinunterhängender Hosenboden; bauchiges Kleid' (MNysz. 5: 346) (↑); **4.** 1878 'trombitás | Trompeter' (NSz.); **5.** 1930 'bélgáz | Darmgase' (Zolnay–Gedényi)

trottyos A: 1838 *tortyos* (Rajzolatok 1838. febr. 8.: 86); 1873 *trottyosan* (NSz.); 1892 *trottyos* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1838 'bő, lötyögő, buggyos | bauchig, pludrig' (Rajzolatok 1838. febr. 8.: 86) (↑); **2.** 1892 ? 'totyakos | schwerfällig, unbeholfen' (NSz.) (↑), 1906–1907 'ua.' (ÚMTsz.) | <FN> **1.** 1902 'trombitás | Trompeter' (ÚMTsz.); **2.** 1904 'totyakos öreg ember | unbeholfener alter Mann' (ÚMTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) A szótörténet alapján a *trotty* látszik a szócsalád kiinduló elemének. A →*totyakos*, ill. a →*totyog* szócsaládjának tövével függhet össze. Eszerint a magyarázat szerint a szó belseji *r* hozzájárult a szó onomatopoetikus természetének megerősítéséhez a töben; a *trottyos* pedig a *trotty* melléknévképzős származéka. Lehetséges azonban, hogy a *trottyos* a szócsalád kiinduló elemeként *-s* deverbális melléknévképzővel (vö. →*piros*, →*pohos* stb.) jött létre és a *trotty* a *trottyos*-ból keletkezett elvonással. A személyekre vonatkozó jelentések metonímia eredményei. (⊖) Idetartoznak: (R.) *tratyu* 'idős hölgy' (1531: TelK. 47), ill. (N.) *tortyog* 'tocsog, captat <nedves cipő>' (1838: Tsz.); (N.) *tortyan* 'buggyosodik, dagad <pl. a vízbe nyomott lenvászon>' (1861: MNysz. 6: 352); stb.

📖 Nyr. 55: 155; TESz.; EWUng. • Vö. *totyakos*, *totyog*

trottyos → *trotty*

tröszt **A:** 1896 *trösztök* (Köztelek 1896. nov. 7.: 1607) **J:** 'több vállalat, cég társulása egy nagyvállalattá | Trust'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Trust* 'tröszt'; ang., (am.) *trust* 'ua.; bizalom, hitel, kölcsön'; fr. *trust* 'tröszt'; stb. Az amerikai angolból terjedt el [< ang. (am.) *trust-company* 'tröszt']. (⇒△) A magyarba elsősorban a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kompánia, tölgy*

trubadúr **A:** 1824 *Troubadurok* (NSz.); 1863 *troubadour* (NSz.); 1865 *trubádur* (Babos: KözhSzt.); 1904 *trubadúr* (NSz.) **J:** 1. 1824 'középkori provanszál lovagi költő | Troubadour' (NSz.) (↑); 2. 1877/ 'szerelmes férfi | Verliebter' (Jókai: JubÖM. 64: 77)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Troubadour* 'trubadúr'; ang. *troubadour* 'ua.'; fr. *troubadour* 'trubadúr; sóvárgó szerelmes'; ol. *trovatore* 'trubadúr'; stb. A franciából és az olaszból terjedt el [< prov. *trobador* 'trubadúr' < prov. *trobar* 'költ']. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *turpisság*

trucc **A:** 1722 *trucz* (OkISz.); 1725–1764/ *trucczára* (NSz.); 1748 *trútzára* (NySz.); NYJ. *turucc* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'dac, makacsság | Trotz, Trutz'

truccol **A:** 1724 *trúczolva* [sz.] (Nyr. 46: 153); 1750 *trutzolsz* (NSz.); 1800 *Truttzolni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *druccuj* [l-j] (ÚMTsz.); *turuccol* (ÚMTsz.) **J:** 'dacol, szembeszáll | trotzen'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Trutz*, (baj.-osztr.) *trutz*: 'ellenállás, védelem' [ismeretlen eredetű] | ném., (baj.-osztr.) *trotzen, trutzen* 'dacol, szembeszáll; makrancos, önfejű'. (≈) Megfelelői: szbhv. *truc, trucati*; cseh (N.) *truc, trucovat*; stb.: 'dac, makacsság, dacol, szembeszáll'. (⊙) Mindkét szó a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *torz*

truccol → *trucc*

trupp **Δ A:** 1664 *Trup* (MNY. 8: 371); 1703 *truppokat* (MNY. 66: 344); NYJ. *turupp* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1664 '(kis) sereg | (kleine) Schar' (MNY. 8: 371) (↑); 2. 1703 'csapat, csoport | Truppe' (MNY. 66: 344) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Trupp*, (baj.-osztr.) *trupp*: 'kis sereg; kisebb katonai egység' [< fr. *troupe* 'csoport, csapat, sereg; társaság, társulat, színészek csoportja']. (≈) Megfelelői: ang. *troop*; ol. *truppa*; stb.: 'csapat, osztag'. (⊂) Idetartoznak: (R.) *truppe* 'színészek csoportja' (1808/: NSz.), (R.) *trupa* 'csoport, csapat, sereg' (1890: NSz.); mindkettő a ném. *Truppe* 'ua.; színészek csoportja' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tropa*

trükk **A:** 1899 *trükk* (BpHírlap 1899. jan. 30.: 3); 1904 *truc* (*trük*) (Radó: IdSz.) **J:** 'ügyes fogás; szemfényvesztő mutatvány | Trick; gauklerhaftes Kunststück'

■ Francia jövevénytörő. | (≡) Fr. *truc* 'mesterfogás; színlelés, tettetés; ütés a kártyajátékban; stb.' [< prov. *truc* 'csapás, ütés, vágás' < prov. (óprov.) *trucar* 'ver, csap, meglök, megüt'; végső soron a lat. *trudere* 'ua.' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ném. *Trick*; ol. *trucco*; stb.: 'trükk'.

📖 TESz.; EWUng.

tuba¹ **A:** 1224 ? *Tuba* [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *tubas* [sz.] (SermDom. 2: 538); 1813 *túba* (NSz.) **J:** 'egy fajta rézfúvós hangszer | Art (Blech)blasinstrument' **Sz:** ~s 1456 k. (SermDom. 2: 538) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Lat. (k.) *tuba*; fr. *tuba*, (ófr.) *tube*; prov. (óprov.) *tuba*; ol. *tuba*: 'egy fajta (réz)fúvós hangszer' [bizonytalan eredetű; az eredetéhez vö. →*tubus*]. (⇒) A magyarba főleg az olaszból, esetleg a latinból került át. A középkorban gyakran a zenészekkel kapcsolatban említették.

📖 EWUng.

tuba² × **A:** 1224 ? *Tuba* [SZN.] (Oklsz.); 1666 *tubát* (NySz.) **J:** 1. 1224 ? 'galamb | Taube' (Oklsz.) (↑), 1666 'ua.' (NySz.) (↑); 2. [~m] 1705 'kedveskedő megszólításként:) szerelmesem, kedvesem | mein Schatz, mein Täubchen (als liebkosende Anrede)' (Thaly: Adal. 2: 100)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) Vagy a (N.) *tub* 'a galambok hívogató szava' (ÚMTsz.) kicsinyítő képzős alakja, vagy főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel egy onomatopoetikus töből, ami a →*turbékol* szóval függhet össze. Mivel az állatcsalogató szó és az igei tö végső soron azonos, a két értelmezés tulajdonképpen nem zárja ki egymást; vö. →*ruca*, →*zsiba* stb. Hasonló onomatopoetikus szavak: ném. (ófn.) *tuba* 'galamb'; a magyar szó ebből való származtatása kevésbé valószínű. A 2. jelentéshez vö. →*galamb*. (◊) Ugyanebből az állatcsalogató szóból különböző kicsinyítő képzőkkel: *tubu* 'galambocská <kedveskedő, becéző megszólításként is>' (1794/ (I.OK. 30: 259); *tubica* 'ua.' (1809: NSz.); *tubi* 'ua.' (1832: Kreszn.).

📖 TESz. *tuba* a.; Kiss J.: Mad. 193; EWUng. • Vö. *turbékol*

tubák Δ **A:** 1610 *tabaka* [□] (MNy. 90: 256); 1620 *Tabakal* (MNy. 61: 480); 1643 *Tobak* (MNy. 40: 283); 1662 *Tabácát* (NySz.); 1670 *tabák* (NySz.); 1765 *tubáknak* (NSz.) **J:** 1. 1610 'dohány | Tabak' (MNy. 90: 256) (↑); 2. 1664 'szárított és porrá őrölt dohány | Schnupftabak' (Wagner: Phras. 2: 117) **Sz:** ~ol 1685 *tobákolhassak* [sz.] (MNy. 64: 231)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Tabak*, (R.N.) *toback*, *tubak*, *tuback*; ol. (É.) *tabák*, *tobák*, *tabáko*, *tabáko*; sp. *tabaco*; szbhv. (N.) *tábák*, *túbak*; le. *tabaka*; or. *maḡak*; stb.: 'dohány'. A spanyolból terjedt el [< araukán *tabaco* 'egy fajta pipa és szivar']. (⇒) A magyarba a korábbi változatokat főleg az olasz közvetítette, a *tubák* alak később a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

tubarózsa **A:** 1749 *tubarózsa* [? ✎] (NySz.); 1766 *tuberó'sa* (NSz.); 1767 *Tubarósa* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); NYJ. *tubirózsa* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1749 'illatos fehér virágú, hagymás növény | Tuberose (Polianthes tuberosa)' (NySz.) (↑); 2. [~m] 1815 'kedvesem <kedveskedő

megszólításként) | mein Liebchen (liebkosende Anrede)’ (NSz.); **3.** 1892 ’különféle növények (pl. szappanfű, bazsarózsa) nevéként | (als Benennung versch. anderer Pflanzen, zB. Seifenkraut, Pfingstrose)’ (Ethn. 3: 60)

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) (*Polyanthes*) *tuberosa* ’tubarózsa’; vö. lat. *tuberosus*, -a, -um ’gumós, csomós’ [< lat. *tuber* ’daganat, duzzanat, gumó’]. (≈) Megfelelői: ném. *Tuberoze*; ang. *tuberoze*; stb.: ’tubarózsa’. (△) A szó belseji *zs*-hez vö. →*bazsalikom* stb. A *tubarózsa* alak keletkezéséhez és megszilárdulásához mind a hangrendi kiegyenlítődés, mind a népetimológia hozzájárult (vö. →*tuba*², →*rózsa*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tébécé*, *tombás*¹

tubin † **A:** 1495 *Thalyth*, *Thaby* (Neumann: Registrum 3024., 1367.); 1553 *tabin* (Nyr. 43: 85); 1640 k. *tubin* (Nyr. 43: 85); 1749 *Tubintot* (NySz.) **J:** ’habos selyem, egy fajta taft | Art Taft’

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Tobin*, (R.) *tabin*; ol. (R.) *tabino*; le. *tabin*, *tobin*; or. (R.) *табенек*: ’egy fajta taft, selyem’. A forrásához vö. →*tábit*. Európában a kereskedelem révén vált elterjedté. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tábit*

tubus **A:** 1650 *tubust* (MNY. 90: 256); 1787 *túbuson* (MNY. 66: 344) **J:** **1.** 1650 ’cső | Rohr’ (MNY. 90: 256) (↑); **2.** 1693 ’látcső | Fernrohr’ (MNY. 90: 256); **3.** 1819/ ’magtár; csűr | (Korn)speicher’ (Kazinczy: Lev. 16: 372); **4.** 1885 ’hallócső | Hörrohr; Sprachrohr’ (NSz.); **5.** 1898 ’henger alakú (krém-, paszta- stb.) tartó lecsavarható, átszűrhető véggel | Tube’ (NSz. *bádogtubus* a.)

■ Latin jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *tubus* ’cső; vízvezetékcső’, (h.) *tubus (opticus)* ’távcső, messzelátó’; – vö. még ném. *Tubus* ’cső; távcső, messzelátó’, *Tube* ’csőszerű, hajlékony tartó’. A latinban tisztázatlan eredetű. (≈) Megfelelői: ang. *tube*; fr. *tube*; stb.: ’cső; tubus’. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A 3. jelentés valószínűleg a csőszerű tartályokra vonatkozik. A 4. jelentéshez vö. *akusztikus tubus* ’hallócső’ (1830: NSz.). Az 5. jelentés metafora; vö. ehhez a fent említett nemzetközi szavakat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tuba*¹

tucat **A:** 1579 *Tuczett* (Horváth M.: NEL.); 1599 *tucin* (MNY. 67: 233); 1600 *duczat* (MNY. 64: 231); 1615 *tutzen* (Horváth M.: NEL.); 1623 *duczont* (Horváth M.: NEL.); 1635 *toczet* (Oklsz.); 1763 *tuczat* (NSz.); 1765 *Tüczett* (MNY. 66: 103); 1785 *tüttzet* (NSz.); 1800 *tuzzet* (NSz.); 1808 *Tufzat*, *tutzínt* (Sándor I.: Toldalék); 1874 *tuczët* (CzF.); NYJ. *cucat*, *cutat* (MTsz.); *trucat*, *tüccét* (ÚMTsz.) **J:** ’tizenkét darab (ennyit tartalmazó köteg, csomag) | Dutzend’ #

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kés. kfn.) *totzen*, *tutzen*, (kor. úfn.) *tutzet*, (kor. úfn. h.) *duzat*, *tusin*, (baj.-osztr.) *tutsæt*, – ném. *Dutzend*: ’12 darab egy fajtaból’ [< fr. (ófr.) *dozaine* ’ua.’]. (≈) Megfelelői: szbhv. *tuce*; cseh *tucet*; stb.: ’ua.’. (△) A szó belseji *ü*-s változatok hangrendi átcsapással keletkezettek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dékán*, *duett*

tud **A:** 1138/ ? *Tuda* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 203); 13. sz. eleje/ *Tudyuc* (KT.) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ ’tapasztalata, ismerete, értesülése van vmiről | jmdn kennen; von jmdm Kenntnis haben;

etw wissen' (KT.) (↑); **2.** 1372 u./ 'képes vmit megtenni, lehetősége van vmit megtenni | können; entschlossen sein' # (JókK. 14); **3.** 1416 u./¹ 'vmiről meg van győződve; vmiben bízik | überzeugt sein, Zuversicht haben; meinen, ahnen' # (BécsiK. 160); **4.** [~ *vkít*] 1416 u./¹ 'nemi kapcsolata van vkivel | mit jmdm Geschlechtsverkehr haben' (BécsiK. 44); **5.** [*be~*, *hozzá~* stb.] 1575 'beleszámít, felszámít, felró | einrechnen, aufrechnen; aufschreiben' (Heltai: Krón. 165v.); **6.** [*ki~*, *el~*] 1583 u. 'elkerget, kitúr vhonnan; kiforgat vmiből | jmdn um etw bringen; jmdn verjagen' (Nyr. 14: 219); **7.** [*le~*] 1839 'lerő; elvégez | abrechnen; abtragen, verrichten' (NSz.) **Sz:** ~**atlan** 13. sz. közepe/ (ÓMS.) | ~**omány** 1372 u./ *tudomány* 'igazolható, ill. bizonyítottan tekintett ismeretek rendszere | Wissenschaft' (JókK. 107) | ~**ományú** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ nagy *tudomány* (JókK. 127) | ~**akozik** 1372 u./ *tudakozyk* uala (JókK. 42) | ~**ós** 1372 u./ *tudofoltuolna* <MN> (JókK. 61); 1585 ? 'tudománnyal hivatásszerűen foglalkozó személy | Gelehrter' (Cal. 819); 1590 'ua.' (NySz.) | ~**omásos** 1380 k. *Tudemafschus* 'vmit ismerő | wissend, kennend' (KönSzj. 46.) | ~**ás** 1416 u./¹ *megtuda* (BécsiK. 319) | ~**ományos** 1416 u./¹ *tdomañofoc* (BécsiK. 104) | ~**t-** [személyraggal] 1416 u./² *tuttat* 'ismeret, értesülés | Wissen' (MünchK. 45rb) | ~**akozat** 1416 u./³ *tudakozattal* (AporK. 52) | ~**hatatlan** 1456 k. *tudhatatlan* (SermDom. 1: 288) | ~**akozás** 1474 *tudakozas* 'érdeklődés | Erkundigung' (BirkK. 6) | ~**ákos** 1585 *Tudakos* 'tudálékos | überklug' (Cal. 954) | ~**ósít** 1621 *Túdófitani* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | **ki-ódik** 1630 *ki tudódik* (NySz.) | ~**omás** 1643 *tudomáfa* (Comenius: Jan. 185) | ~**akozódik** 1748 *tudakozódik* (NSz.) | ~**akol** 1774 *tudakolni* [sz.] (NSz.) | ~**álékos** 1789 *tudálékos* 'tudós, tudományos | gelehrt, gelehrsam' (NSz.); 1828 'tudákos | überklug' (NSz.) | ~**at** 1792 'képzetek, fogalmak és élmények összessége | Bewusstsein' (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.) *ted-* 'tud, ismer, elismer, elfogad, megtapasztal'; votj. (Sz.K.) *tod-* 'tud, megért'; finn *tunte-* 'érez, ismer, elismer, tud'; lp. (norv.) *dow-dá-* 'tud; észlel, érzékel; jártas vmiben; elismer, elfogad'; – jur. *tumtā-* 'ismer'; kam. *tāmnā-* 'tud, megért'; koj. *tymne-* 'tud'; stb. [uráli **tumte-* 'érez, ismer']. (⊕) A szó belseji **mt* > m. *d* változáshoz vö. →*lúd*, →*vad* stb. A jelentések egy ősmagyar 'ismer' jelentésből alakultak ki; a jelentéstani viszonyhoz vö. pl.: ném. *kennen* 'tud vmiről; már egyszer látott, hallott, olvasott', *können* 'képes vmire; megért'. A *tudtul* megszilárdult ragos alakulat a *tudtul ad* 'tudat' (1835: NSz.) szószerkezetben található.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ön*⁻², *szak-*, *tudniillik*

tudniillik A: 1512 k. *tudnyä, illik* (WeszprK. 118); 1519 *Tudnye Illik* (LányiK. 232); 1525/ *tudniillik* (TörtTár 1908: 82); 1737 *Tudniillik* (NSz.) **J:** 'ugyanis; pontosabban szólva | das heißt, nämlich' #

■ Összetett szó. | (⊕) A *tudni* (a →*tud* főnévi igeneve) + →*illik*¹ 'szabad' alanyos alárendelő összetétele. Összetett mondatokban keletkezett a mondathatár eltolódásával. A lat. *scilicet* 'azt jelenti, ugyanis, mert', tkp. 'tudni kell' (< lat. *scire* 'ismer, tud' + *licet* 'szabad') kötőszó magyarártására alkották meg. (⊖) Korábbi megnevezések ugyanezzel az előtaggal: *tudny melt* (1372 u./: JókK. 114); *tudnamezt* (1416 u./¹: BécsiK. 14); stb.

📖 MNy. 16: 139; Klemm: TMondt. 450; TESz.; TNyt. 2/1: 787; EWUng. • Vö. *illik*¹, *tud*

tufa A: 1836 *tufába* (Tudtár 1836/11: 140); 1871 *tufa* (NSz.); 1873 *tuff* (NSz.); 1875/ *tuffa*-vulkán (NSz.) **J:** 'lyukacsos kőzet | Tuffstein' – De vö. 1796 *Tuf-kőnek* 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tuff*; ang. *tufa*, *tuff*; fr. *tuf*; ol. *tufò*, (R.) *tufa*; stb.: 'tufa(kő)'. Vö. még lat. (k.) *tufa* 'ua.' [< lat. *tophus*, *tufus* 'ua.']. Az olaszból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba német és olasz közvetítéssel került. (⊕) A (R.) *tufkő* (↑) német mintára alkotott részfordítás; vö. ném. *Tuffstein* 'üledék vulkanikus kilövellt anyagból'. (⊙) Egyéb megnevezés: *darázskő* (1818: Márton J.: MNSz.–NMSz. *tofus* a.), ez nyelvjárási szóként él.

tuhad → *tuhaszt*

tuhaszt × **A**: 1621 *Tuhasztás* [sz.] (Szendzi Molnár: Dict.); 1674 *bétuhasztya* [t-j] (NySz.); NYJ. *duhaszt* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1621 'felhalmoz, feltölt | anhäufen, auffüllen' (Szendzi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1674 'bedugaszol, eltöm | zustopfen' (NySz.) (↑)

tuhad × **A**: 1646 *bé-nem-tuhad* (NySz.); 1792 *meg-tuhodtak* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1878 *beduhad* (Nyr. 7: 190); NYJ. *betohad* (MNy. 10: 429) **J**: **1.** 1646 'eltömődik, elzáródik | sich verstopfen, sich schließen' (NySz.) (↑); **2.** 1792 'feltöltődik, felhalmozódik | sich füllen, sich anhäufen' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **3.** 1912 'étellel tömi magát, túlságosan sokat eszik | sich vollstopfen' (Nyr. 41: 194)

tuhul × **A**: 1792 *tuhulni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1832 *tuhul* (Kreszn.); NYJ. *fel-tohul* (ÚMTsz.); *összetujull* (Csűry: SzamSz.) **J**: **1.** 1792 'feltöltődik, felhalmozódik | sich füllen, sich anhäufen; sich auftürmen' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1936 'betömődik, elzáródik | sich verstopfen, sich schließen' (Csűry: SzamSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A végzések műveltető, ill. visszaható igeképzők. A szó eleji *t-s* alakok tűnnek eredetinek; a szó eleji *d-s* változatok a zöngésedéssel keletkeztek. ⊕ A →*dug* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

tuhul → *tuhaszt*

tuja **A**: 1559 *túja* (NádLev. 105); 1808/ *Thuja*' (Kazinczy: Lev. 6: 92); 1897 *tujabokor* (NSz.); 1899 *tulyafa* (NSz.) **J**: 'örökzöld dísznövény | Thuja, Lebensbaum (Thuja)'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *thya* 'illatos cédrus', (tud.) *Thuja* 'tuja', (h.) *thya*, *thyia* 'illatos cédrus; vad ciprusfa' [< gör. *θύια* ~ *θύεια* 'illatos cédrus' < gör. *θύω* 'áldozatot mutat be'; a megnevezés az illatos, tűzáldozatra alkalmas fa felhasználásán alapul]. ⊗ Megfelelői: ném. *Thuja*; fr. *thuya*; stb.: 'tuja'. ⊙ Növénytani szakszóként terjedt el.

TESz.; EWUng. • Vö. *devla*, *diéta*¹, *doh*, *dunszt*, *fanatikus*, *fesztivál*, *fumigál*, *fúria*, *szoba*, *teológus*, *tífusz*, *tömjén*

tukma Δ **A**: 1565 *tokma* (NySz.); 1565 *Tukmába* (NySz.) **J**: **1.** 1565 'egyezség, szerződés | Vereinbarung, Vertrag' (NySz.) (↑); **2.** 1874 'intézkedés, intézképezett váltó | Tratte' (CzF.)

tukmál **A**: 1621 *Tokmálni* [sz.]; *Tukmálni* [sz.] (Szendzi Molnár: Dict.); 1838 *Dukmálni* [sz.] (Tsz.) **J**: **1.** 1621 'alkuszik, szerződik | unterhandeln, vereinbaren' (Szendzi Molnár: Dict.) (↑); **2.** [ma főleg rá~] 1790 'vkire ráerőszakol vmit | jmdm etw aufdrängen' (NSz.); **3.** 1838 'szerez | erwerben' (Tsz. *Tokmálni* a.); **4.** 1857 'rábeszél, ösztönöz | zureden, antreiben' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **tukma** szláv jövevényszó. | ⊖ Szln. *tekma* 'vetélkedő, verseny'; szlk. (N.) *tokma* 'ár, érték'; ukr. *mokma* 'megállapodás, megegyezés, szerződés, egyezés'; stb. [szláv **тъкъмъ*, -a, -o 'azonos, ugyanaz'; vö. szláv **тък-* 'sző']. Vö. még óe. szl. *тъкъма*, *тъкъмо* 'csak'; szbhv. (R.) *takmina* 'egyezmény, megállapodás, szerződés' stb. ⊕ Bár a déli

szláv nyelvekből pontos megfelelő nem mutatható ki, átadó nyelvként leginkább ezek jönnek szóba, mivel egy jogi jelentőségű kifejezésről van szó; vö. →*per*¹, →*poroszló* stb.

■ A **tukmál** származékszó. | ⊕ A *tukma* szóból igeképzővel keletkezett; ez a szó (főleg a 2. jelentésben) sokkal gyakrabban használatos, mint az alapszó.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 534; TESz. *tukmál* a.; EWUng. • Vö. *takács*

tukmál → *tukma*

túl **A:** 1231 ? *tvvl̥y* [sz.] (OklSz.); 1341/ *Tulso* Borsva [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 541); 1476 k. *twlbelwl* (SzabV.); 1540 *ezen thel* (LevT. 1: 9); 1788 *Tunnan* [R.] (MNY. 5: 287); 1808 *Tovúl* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *tú, tull* (Nyatl. *vizen túl* a.) **J:** <HSZ> **1.** 1341/ 'ott; szemközt | dort; gegenüber' (Györffy: ÁMTF. 1: 541) (↑); **2.** 1839/ 'túlságosan | zu, allzu' (NSz.) | <NÉVUTÓ> **1.** 1512 k. 'szemközti, távolabb levő területen | jenseits' # (WeszprK. 9); **2.** 1518 k. 'vmely időpontot meghaladva | über einen Zeitpunkt hinaus' # (SándK. 15r); **3.** 1552 'távolabb levő területre | hinüber' (Heltai: Dial. E2b); **4.** 1575 'vmin kívül | außer' (Heltai: Krón. 581); **5.** 1682 'vmin felülemelkedve | über etw hinaus' (NySz.); **6.** 1808 'vmilyen mértéket meghaladva | über ein Maß' (Sándor I.: Toldalék) | <FN> [főleg személyragosan] 1519 'vminek túlsó része | jenseitiger Teil' (JordK. 364) **Sz:** ~**i** 1231 ? (OklSz.) (↑); 1832 *Túli* (Kreszn.) | ~**só** 1341/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 541) (↑) | ~**oz** 1828/ *túlozva* [sz.] (NSz.) | ~**ságos** 1831 *túlságosaknak* (NSz.) **R:** ~**nan** 1788 'a túlsó oldalon | jenseits' (MNY. 5: 287) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az alapszó és a végződés valószínűleg a →*távol* megfelelő szóelemeivel azonos: a *túl* tkp. a →*távol* szóhasadással keletkezett párja lehet. A szó belseji *ú* hosszúsága az -*á* (< -*y*) latínuszrag, ill. az alapszóként feltehető ősmagyar szó szó belseji -*v*-jének kiesésével, és az így keletkezett diftongus monoftongizálódásával magyarázható. – A szó eredetileg határozószó volt ablatívuszi jelentésben. Az ablatívusz > lokatívusz jelentésfejlődéshez vö. →*közel*, →*távol* stb. A határozószóból névutó lett, amely ebben a funkcióban csak egy határozóragos főnévhez kapcsolódik: 1512 k. *iordan vizen twl* 'a Jordán folyón túl' (WeszprK. 5r). ⊖ Idetartozik: *túlon túl* 'túlságosan, túlzottan' (1863: Kriza: Vadr. 520), ez a *túl*-ból keletkezett raghalmozással.

📖 MNY. 67: 71; TESz.; EWUng. • Vö. *távol*, *tél-túl*, *túl*-

túl-

I. ~part **A:** 1806 *túlpartokon* (NSz.) **J:** 'víz, szakadék ellenkező oldala | das jenseitige Ufer' | ~**világ** **A:** 1810/ *túlvilág* (NSz.) **J:** **1.** 1810/ 'Európán kívüli földrész | außereuropäischer Erdteil' (NSz.) (↑); **2.** 1816 ? 'a halál utáni élet | das Jenseits' (MNY. 5: 124), 1826–1827 'ua.' (NSz.) | ~**oldal** **A:** 1832 *tul oldalán* (Jelenkor 1/1: 60) **J:** **1.** 1832 'vminek a másik fele | andere Seite' # (Jelenkor 1/1: 60) (↑); **2.** 1912 'az ezt követő lap | die folgende Seite' (Kelemen B.: MNMSz.)

II. ~erő **A:** 1829/ *túlerővel* (NSz.) **J:** **1.** 1829/ 'az egyik harcoló félnek a másikénál nagyobb katonai ereje | Übermacht' # (NSz.) (↑); **2.** 1855/ 'a megszokottnál nagyobb erő | Übergewicht' (NSz.) | ~**súly** **A:** 1835 *túlsúly* (Tzs.) **J:** 'vmely mértéken felüli súly | Übergewicht' # | ~**népesedés** **A:** 1835 *túlnépesedés* (Tudtár 7: 57) **J:** 'a lakosság lélekszámának túlzott megnövekedése | Übervölkerung' # | ILYENEK MÉG: ~**terhelés** 'teherbírásának határán túli megterhelés | Überlastung' (1838: Hirnök 1838. nov. 12.: [2]); ~**termelés** 'a piaci igényeket meghaladó többlettermék előállítás | Überproduktion' (1846: PestiH. 1846. aug. 4.: 78)

III. ~feszített A: 1835 *tűlfeszített* (Tudtár 6: 222) **J:** 'tűlzottan kifeszít, igénybe vesz | überspannt' # | **~buzgó A:** 1839 *tűlbuzgódva* [sz.] (Athenaeum 1839. márc. 31.: 404) **J:** 'fontoskodó | übereifrig' # | **~zsúfolt A:** 1846 *tulzsufolt* (Jelenkor 1846. márc. 1.: 101) **J:** 'telített | überfüllt' # | ILYENEK MÉG: **~érzékeny** 'a megszokottnál érzékenyebb | überempfindlich' (1840: NemzetiU. 1840. febr. 15.: 56); **~fűtött** 'a kívánt mértéken felül fűtött (átv. is) | überhitzt (auch abstr.)' (1853: BpHírlap 1853. márc. 2.: 246)

IV. ~élés A: 1839 *tulélésén* (Jelenkor 1839. jan. 12.: 15) **J:** 'vkinél tovább életben maradás | Überleben von jmdm' | **~koros A:** 1872 *tűlkorosság* [sz.] (FövL. 1872. nov. 29.: 1194) **J:** 'a korhatáron túli korban levő | überjähig' | **~óra A:** 1890 *tulórákat* (Népszava 1890. júl. 27.: 4) **J:** 'többletmunkaidő | Überstunde'

■ Összetétt szavak előtagja, azonos a $\rightarrow$ túl szóval. | (⊕) Az 1., 2. és 4. csoportban az előtag jelzői szerepben áll, jelentése 'túlsó', 'nagyobb, mint általában' és 'egy bizonyos időt túllépve'. A 3. csoportban határozói funkcióban áll 'nagyon, tűlzottan' jelentésben. A 2. és 3. csoport összetételeinél német hatással is számolni lehet; vö. ném. *Übermacht, Übergewicht; überspannt, übereifrig* stb. (⊖) A *túl-* egyéb, régi nyelvi használatához vö. *tuladunai* 'a Dunán túlról származó' (1803/: NSz.); *tulatiszai* 'a Tiszán túlról származó' (1813/: NSz.) stb.

📖 TESz.; MNy. 79: 337; EWUng. • Vö. *buzog, él¹, erő, feszül, kor, nép, oldal, óra, part, súly, túl, világ, zsúfol*

tulaj $\rightarrow$ *tulajdon*

tulajdon A: 1372 u./ ewn *tulajdon* (JókK. 3); 1470 *tuladunfagugban* [sz.]; *Twlaydanfagakat* [sz.] (SermDom. 197, 37); 1516 *tuladon* (GömK. 164); 1541 *tullaidon* (KazK. 109); 1585 *talaydon* (Cal. 996) **J:** <NM> **1.** [főleg birtokos személyragos szóval kapcsolatosan] 1372 u./ 'saját, vkihez tartozó, tulajdonát képező | eigen, jmdm gehörend' # (JókK. 3) (↑); **2.** [~én, ~enyém stb.] 1416 u./² 'nyomósító szóként' | {als Verstärkungsw: ich, mein usw. selbst}' (MünchK. 85ra); **3.** 1872 'ugyanaz | derselbe' (NSz.) | <FN> **1.** 1372 u./ 'vkihez közel álló, hozzátartozó személy | Nächster, Angehöriger' (JókK. 3); **2.** 1416 u./² 'az az anyagi v. szellemi érték, amellyel vki rendelkezik, birtokol | Eigentum, Besitz' # (MünchK. 103rb); **3.** 1416 u./² 'jellemző tulajdonság, sajátság | Eigentümlichkeit' (MünchK. 94rb) | <MN> **1.** 1416 u./¹ ? 'tulajdonképpen, eredeti (értelem); valóságos | eigentlich (Sinn); wirklich, wahr' (BécsiK. 246), 1529–1541 'ua.' (RMNy. 2/2: 42); **2.** 1527 ? 'személyes, magán | persönlich, privat' (Hegendorf: Rudimenta 3), 1541 'ua.' (KazK. 109); **3.** 1585 'sajátos, egyéni | eigenartig, individuell' (Cal. 996) (↑), 1604 'bizonyos, meghatározott | gewiß' (Szenczi Molnár: Dict. Rediculus a.) | <HSZ> **1.** 1416 u./¹ 'tulajdonképpen | eigentlich' (BécsiK. 202); **2.** 1474 ? 'egyedül, egymagában csak | nur, allein' (BirkK. 1), 1476 k. 'ua.' (SzabV.); **3.** 1764 'egészen, valósággal | ganz, geradezu' (NSz.) **Sz:** ~**ít** 1372 u./ *tulajdonohad* 'elkülönít | trennen' (JókK. 98); 1495 e. 'vminek betud | anrechnen, zumuten' (GuaryK. 59) | ~**ság** 1416 u./¹ *tulaidőfagara* (BécsiK. 201) | ~**os** 1510 *tulajdonos* 'válogatós, különlegeskedő | wählerisch' (PéldK. 15); 1752 'vmit birtokló | (als Eigentum) besitzend' (NSz.); 1780 k. 'vminek a birtokosa | Eigentümer, Besitzer' (Nyr. 30: 472)

tulaj † **A:** 1519 *twlay* (JordK. 912) **J:** 'egymaga | er allein'

■ A szócsalád valószínű alapszáva, a **tulaj** származékszó egy bizonytalan eredetű, talán ugor töből. | (⊕) A szótó a $\rightarrow$ tiloszik szócsalád tövével és a $\rightarrow$ tolvaj tövével függhet össze. Ezek mind a $\rightarrow$ titok tövével állnak kapcsolatban, a magyarázatnak azonban hangtani és alaktani nehézségei vannak. A végződés -aj deverbális névszóképző; vö. $\rightarrow$ szilaj, $\rightarrow$ tolvaj stb. A **tulaj** eredeti jelentése 'rejtett, titkos' lehetett; az időrendben legkorábbi adat rag nélküli határozószóként fordul elő.

■ A **tulajdon** valószínűleg származékszó. | (⊕) A *tulaj*-ból jöhetett létre *-d* névszóképzővel + *-n* módhatározóraggal; eredetileg határozószó lehetett. Név mássá valószínűleg személyes névmásokkal (→*én*, →*ön* stb.) alkotott szókapcsolatokban vált. Név másból főnévvé birtokos szószerkezetben vált, a szerkezet alaptagjaként; vö. →*saját*. A főnévi 2. jelentés esetleg a tulajdon titkosságán, rejtettségén alapul.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A mai köznyelvben széles körben elterjedt *tulaj* 'birtokos, tulajdonos' (1942: MNy. 38: 264) játszi szóalkotással keletkezett elvonás a *tulajdonos* 'ua.' származékszóból. (⊕) A →*túl* szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 36: 296; Nyr. 77: 311; TESz.; Balázs: Deáks. 323; EWUng. • Vö. *-képpen, tiloszik, titok, tolvaj*

tulajdonképpen → *-képpen*

tulipán **A:** 1587 *Tulipán* (NéNy. 1: 17); 1651–1675 *Tulipantya* [*t-j*] (NéNy. 1: 113); 1790 *tulipány* (NSz.) **J:** 'kehely alakú virágot hozó, hagymás dísznövény | Tulpe (Tulipa)' #

■ Vándorszó. | (⊕) Ném. *Tulpe*, (R.) *tulipan*; holl. *tulp*; ol. *tulipano*, (N.) *tulipan*; cseh *tulipán*; szlk. *tulipán*; stb.: 'tulipán'. Európában a hollandból terjedt el [eredetéhez vö. →*turbán*]. Vö. még lat. (tud.ú.) *tulipa* 'ua.'. A megnevezés tudatos szóalkotásként metaforikusan a tulipán turbánszerű alakjára vonatkozik. (⇒⊕) A magyarba valószínűleg olasz vagy német közvetítéssel került át. (⊕) A *tulipánt* változat szóvégi *t*-je szervesen járulékhang; vö. →*rubin*.

📖 MNy. 2: 263; NéNy. 1: 15; TESz.; EWUng. • Vö. *turbán*

tulipiros **A:** 1818 *tulipirosnak* (NSz.); 1836 *Turi-piros* (TudGyűjt. 8: 69); 1838 *Túlipiros* (Tzs.); 1891 *Tuni piros* (NSz.) **J:** <FN> 1818 'egy fajta szőlő | Traubensorte' (NSz.) (↑) | <MN> **1.** 1848–1849/ 'élénk piros | knallrot' (NSz.); **2.** 1864 'igen nagy, igen jó <kedv> | hoch, sehr gut <Laune>' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A *tuli* + *piros* jelzős alárendelő összetétele. Az előtag származása és jelentése ismeretlen; a szó belseji *l*-es alak látszik elsődlegesnek. A *tulipiros* eredeti jelentése a melléknévi 1. jelentés lehet, a főnévi jelentés és a melléknévi 2. jelentés metaforikusan vagy metonimikusan keletkezett.

📖 Melich-Eml. 48; TESz.; EWUng. • Vö. *piros*

tulok **[4]** **A:** [1291–1294] *Tulukd* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 678); 1395 k. *tuluk* (BesztSzj. 999.); 1440 *Thwlok* [szn.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 533); 1519 *twlkoth*, *twlykoknak* (JordK. 243, 814); NYJ. *tujok* (MTsz.); *tulak* (ÚMTsz.) **J:** **1.** [1291–1294] ? '(fiatal) ökör, esetleg tehén | junger Ochse, evtl. (junge) Kuh' (Györffy: ÁMTF. 1: 678) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 999.) (↑); **2.** 1792 'nagy tábla kőso | großer Block Steinsalz' (NSz.); **3.** 1886 'a szarvasmarhával rokon, vadon élő állatfajta | wild lebendes Rind' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (⊕) Azzal a feltételezett ótörök szóval függhet össze, ami az ótörök **toy* 'megszületik' szóból *-l* igeképzővel és valószínűleg *-q* névszóképzővel keletkezett, és 'fiatal állat, borjú' jelentése volt. A származtatás nehézsége, hogy egy ilyen származékszó a törökben nem kimutatható; de vö. ótörök **toyum* 'vágómarha'; mong. *tuyul* 'fiatal állat, borjú'. (⊕) A magyarba feltehetőleg átkerült alak: **tuyuluk*; a hangalakhoz vö. →*ács*, →*bátor* stb. A metaforikus 2. jelentéshez vö. →*barom*, →*marha*.

tumultus A: 1618/ *tumultus* (MNy. 79: 249) J: 1. 1618/ 'tolongás, sokadalom; csődület | Getümmel; Auflauf' (MNy. 79: 249) (↑); 2. 1655/ 'lármas nyugtalanság; kavarodás, felfordulás | lärmerfüllte Unruhe; Rummel' (MNy. 66: 344)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tumultus* 'lármas csődület; zűrzavar, tolongás' [< lat. *tumere* '(fel)dagad; megharagít, felbosszant'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Tumult*; fr. *tumulte*; stb.: 'tumultus'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tombás*¹

tundra A: 1832 *tundrákban* (Társalkodó 1832. aug. 4.: 245); 1840 *Tundrán* (Athenaeum 4: 448) J: 'hideg éghajlatú, gyér növényzetű, fátlan vidék | Kältesteppe'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tundra*; ang. *tundra*; fr. *toundra*; stb.: 'tundra', or. *тундра* 'ua.; tözeg, turfa; magas kopasz hegy'. Az oroszból terjedt el [< finn *tunturi* 'fátlan fennsík' vagy lp. (norv.) *duoddâr* 'ua.', (K.) *tūndar*, *touddar* 'ua.']. (⇒△) A magyarba az oroszból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng.

tunika A: 1725/ *Tunica* [ES. NEM M.] (Századok 1883: 802); 1734 *Tunikájáért* (MNy. 80: 382); 1871 *tunique*-kel (NSz.); 1879 *tünikkel* (NSz.); 1894 *tunikomból* (NSz.); NYJ. *tubikába* (ÚMTsz.) J: 1. 1725/ ? 'köpenyszerű hosszú ruhadarab | mantelartiges langes Kleidungsstück' (Századok 1883: 802) (↑), 1859 'ua.' (NSz.); 2. 1734 ? 'ingszerű öltözék | hemdartiges Kleid' (MNy. 80: 382) (↑), 1811/ 'ua.' (NSz.); 3. 1871 ? 'blúz; a blúz alsó fodros része | Bluse; unterer krauser Teil der Bluse' (NSz.), 1875 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó, német és francia közvetítéssel is. | (≡) Lat. *tunica* 'ingszerű ruha, egy fajta hosszú blúz', (h.) 'vastag szövetből készült köpeny'; – vö. még ném. *Tunika* 'egy fajta hosszú ruha'; fr. *tunique* 'ua.'. A latin szó végső soron a föníciai *ktn* 'lennvaszonból készült ruha' szóra megy vissza; vö. még gör. *χιτών* 'tunika'. (≈) Megfelelői: ol. *tunica*; or. *туника*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karton*¹

tunya A: 1381 *Tunya* [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *thulýnak*, *thwna* (SermDom. 2: 553, 1: 75); 1566 *túnnyác* (Heltai: Fab. 181); 1575 *tunyo* (Heltai: Krón. 204b); 1585 *Tunyábban*, *tuhnya* (Cal. 527, 546); 1604 *Kunya* (Szenczi Molnár: Dict.); 1762 *tongyóvá* (NSz.); 1836 *Tunyha* (Kassai: Gyökerésző 5: 239); 1861 *dunya* (MNyszet. 6: 321) J: 1. 1381 ? 'lusta, lomha, esetlen; tétlen, kényszeredetten lassú | träge, plump; untätig, müßig' (Oklsz.) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 553, 1: 75) (↑); 2. 1585 'gyáva | feige' (Cal. 508 [5: 506]); 3. 1588 'könnyű | leicht' (NySz.); 4. 1604 'esztelen, ostoba | töricht, dumm' (Szenczi Molnár: Dict.); 5. 1861 'kövérkés (nő) | molett (Weib)' (MNyszet. 6: 321) Sz: ~**ság** 1456 k. *tunasagnak* (SermDom. 1: 4) | **tunyul** [ma főleg *el~*] 1456 k. *tunasagnak* (SermDom. 2: 338) | ~**lkodik** 1470 *tunyálkodjál* ' | faul, träge sein' (SermDom. 2: 665)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szerbhorvát (Kaj) jövevényszó. | (≡) Vö. szbhv. (Kaj) *stúnja* 'tétlen személy' [< szbhv. (Kaj) *stúnja* 'ingyen']. Vö. még óe. szl. *tuhe* 'ua.'; szbhv. *tunj* 'hiábavaló, hasztalan, termés nélküli, gyümölcstelen'; szlk. (K.) *tuñi* 'olcsó'; or. *мыне* 'szabad, ráérő, hiábavaló'; stb. (△) A szó elejének kieséséhez vö. → *kadarka*, → *toklász*. A

melléknevesüléshez a magyarban vö. →*bolond*, →*gonosz* stb. A származtatás nehézsége, hogy a Kaj főnév keletkezési ideje ismeretlen. Bár a *tunya* onomatopoetikus magyarázata nem meggyőző, a változatok sokfélesége arra utal, hogy a nyelvérzék onomatopoetikusnak fogta fel. A 2. jelentés metafora. A 3–5. jelentés metonímia. (△⇒) A magyarból: szbhv. *tunjav* 'buta, bárgyú, ostoba'.

📖 MNy. 53: 203; TESz.; Hadrovics: UELSk. 515; EWUng. • Vö. *tohonya*

tupír → *tupíroz*

tupíroz **A:** 1896/ *tupirozott* [sz.] (Jókai: JubÖM. 94: 48); 1963 *tupérozott* [sz.] (NSz.) **J:** 'haját felborzolva fésül | toupieren'

tupír **A:** 1962 *tupírtól* (Népszava 1962. júl. 27.: 3); 1965 *Tupír* (NSz.) **J:** 'felborzoló hajfésülés | Toupieren'

■ A szócsalád alapja, a **tupíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *toupieren* 'haját a fésűvel felborzol' [< ném. *Toupet* 'homlok fölé fésült tincs; parókarész' < fr. *toupet* 'tincs, fürt, csomó; hajtincs; sisak, fedő'].

■ A **tupír** elvonás eredménye. | (△) A *tupíroz* szóból jött létre. (⊖) A (R.) *dupé* 'hajtincs' (1769: MNy. 70: 96) a francia szóból (↑) keletkezett.

📖 MNy. 69: 287; TESz.; EWUng. • Vö. *copf*

túr¹ **A:** 1510 k. *thwr* wala (Gl.); 1839 *dúrni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** [*tajtékot* ~] 1510 k. 'tajtékzik, habzik | schäumen' (Gl.) (↑); **2.** 1520 k. 'a földet forgatja, mozgatja | graben, wühlen' # (BodK. 5); **3.** [*fel* ~ is] 1786 'vmiben kotorász, turkál | herumwühlen' # (NySz.) **Sz:** **turkál** 1598 *turkálna* (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. finn *touri-* 'ás, kiás, (kézzel) túr, (meg)kever', *töyri-*, *töyträä-* 'túr, kiás' [fgr. **topr3-*, **tokr3-* vagy **tojr3-*: 'ás, túr']. (△) Az egyeztetést gyengíti a távoli rokonság, valamint az a körülmény, hogy a finn szó onomatopoetikus jellegű. A *dúr* változathoz vö. →*dörzsöl*. Az 1. és 3. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján. (△) Ótörök származtatása téves.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 205; UEW. 531; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. 1236

túr² **△ A:** 1152 ? *Turus* [sz.] [SZN.] (PRT. 1: 601); 1395 k. *thur* (BesztSzj. 973.) **J:** **1.** 1152 ? 'fekély, sebhely, var | Schwäre, Geschwür, Narbe' (PRT. 1: 601) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 973.) (↑); **2.** 1875 'orbánc | Rotlauf' (Nyr. 4: 478) **Sz:** ~**os** 1152 ? [SZN.] (PRT. 1: 601) (↑)

■ Szlovén jövevényszó. | (≡) Szln. *túr*, *tvór* 'kelevény, gennyes tályog, kelés, furunkulus' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még óe. szl. *tvorъ* 'egy fajta betegség <esetleg kelés>'. (△) Az egykor az egész nyelvterületen elterjedt szó ma nyelvjárási szóként elavulóban van, leginkább a *közös lónak túros a háta*, tkp. 'a lónak, amin közösen lovagolnak, sérült a háta' beszédfordulatban él.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 171; Kniezsa: SzlJsz. 535; TESz.; EWUng.

túra **A:** 1884 *túrára* (NSz.) **J:** **1.** 1884 '(tánc)forduló | Tour (im Tanz)' (NSz.) (↑); **2.** 1895 'sportként gyalog, kerékpáron, csónakon stb. tett hosszabb út | Sporttour' # (Bánhidi: Sportny. 311)

túrázik **A:** 1893 *túrázások* [sz.] (Erdély 1893. okt. 1.: 363); 1962 *túrázik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'túra(ka)t tesz | Touren unternehmen'

■ A szócsalád valószínű alapja, a **túrázik** jövevényszó egy német szószerkezet alapján. | (≡) Vö. ném. *Touren unternehmen* 'kirándul'. (△) A német szószerkezet névszói tagja a magyarban -z igeképzőt kapott.

■ A **túra** elvonás eredménye. | (△) A *túrázik*-ból jött létre. Az 1. jelentés a ném. *Tour* 'megfordulás, átfordulás, alakzat a körtáncban; stb.' [< fr. *tour* 'ua.'] hatására utalhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *turista*

túrázik → *túra*

turba × **A:** 1528 *thwrbam* [lat. -m végződéssel] (TörtTár 1895: 5); 1543 *turbath* (OkI Sz.); 1874 *tulba* (CzF.) **J:** 'börtársoly, táska | Felleisen'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *torba*, (R.) *tubra*: 'börtáska, bőrsák' [török eredetű; vö. AH. *tobra*; CC. *topra*; türkm. *törba*; stb.: 'ua.']. (≈) Megfelelői: újperzsa *tōbra* 'zacskó, zsákocská, csomag, köteg'; szbhv. *torba* '(oldal)táska, zsák'; stb. (△) A török *o* > m. *u* hangváltozáshoz vö. → *csuha*, → *kulán* stb. (⊂) Azonos etimonra megy vissza: *tulbou* 'egy fajta tömlő' ([1200 k.]: An. 7); ez feltehetőleg egy honfoglalás előtti ótörök nyelvből származik.

📖 Kniezsa: SzIJs. 775; Kakuk: ÉIOsm. 401; TESz.; MNy. 84: 67; EWUng.

turbán **A:** 1644 *Turbánt* [□] (Lippay: PosoniK. 1: 42); 1783 *turbánt* (NSz.); 1792 *Turbány* (Baróti Szabó: KisdédSz.) **J:** 1. 1644 'turbánliliom | Türkenbund (Lilium martagon)' (Lippay: PosoniK. 1: 42) (↑); 2. 1783 'kendőből csavart, keleti férfi fejfedő | Turban' (NSz.) (↑); 3. 1865 'divatos, turbánszerű fejfedő hölgyek számára | modische, turbanähnl. Kopfbedeckung für Frauen' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Turban*, (R.) *turbant* 'a muzulmánok fejfedője; turbánliliom <virág>'; fr. *turban* 'a muzulmánok fejfedője; divatos női fejfedő'; ol. *turbante*; szbhv. *turban*; oszm. (N.) *tülbend*, *tulbant*; stb.: a muzulmánok fejfedője. Európában az oszmán-törökből terjedt el [< újperzsa *dulbānd* 'a muzulmánok fejfedője']. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tulipán*

turbékol **A:** 1772 *turbékolásokkal* [sz.] (NSz.); 1788 *turbúkol* (NSz.); 1791 *turbíkol* (NSz.); 1792 *turbíkolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1808 *Turbokolnak* (Sándor I.: Toldalék 34); 1811–1818 *urbíkoló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1772 'galamb) búgó hangot ad | turteln' (NSz.) (↑); 2. 1830 e. 'enyeleg | liebkosen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Az utánzott hangadáshoz vö. az *u* ~ → *uhog* hangutánzó szót. A *tő* összefügghet a → *tuba*² szóval; a magyarázat szerint a *tő*höz kapcsolódó szó belseji *r* a szó onomatopoetikus természetének nyomatékosításaként kapcsolódott. A végződések *-ékol* gyakorító képző; vö. *kukorékol* → *kukorít*. A tréfás 2. jelentéshez vö. → *galamb*, → *tuba*². (⊂) Régi ige ugyanebből a *tő*ből: (R.) *turbol* 'turbékol' (1802: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tuba*²

turbina A: 1856 *turbinámnak* (BpHírlap 1856. ápr. 22.: [2]) J: 'egy fajta erőgép | Turbine'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Turbine*; ang. *turbine*; fr. *turbine*; stb.: 'turbina'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *turbo*, *turbinem* [tárgyeset] 'örvény, orsó, cséve' alapján]. Az elnevezésnek az az alapja, hogy ez a fajta erőgép az áramló víz (gáz, gőz) mozgási energiáját forgó mozgássá alakítja át. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (△) A szövégi *a* hanghelyettesítés eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tréfál*, *turma*

turbolya A: 1516 u. *Twrbolya* (Nyr. 34: 202); 1632 *Turbulia* viz (MNY. 80: 382); 1766 *turbollya* (NSz.); 1771 *Turbuja* (NSz.); 1846 *turbula* (NSz.) J: 1. 1516 u. 'az ernyősök családjába tartozó, ánizs illatú növény | Kerbel' (Nyr. 34: 202) (↑); 2. 1578 'az ernyősök családjába tartozó gumós növény, baraboly | Kälberkopf' (Gombocz E.: BotTört. 41); 3. 1800 'berzenke | Nadelkerbel' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Szerbhorvát vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Szbhv. *trbulja* 'bürök'; szlk. *trebuľa* 'turbolya; baraboly' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szln. *trebelje* 'aggófü'; le. *trzebula* 'turbolya; baraboly' stb. (⊙) Nyelvjárási, valamint növényteni szóként él.

📖 Kniezsa: SzJsz. 536; TESz.; EWUng.

turf △ A: 1774 *Torff* (NSz.); 1780 *Torf* (NSz.); 1782 *Turfa* (NSz.); 1784 *Törf* (NSz.); 1787 *Turffa* (NSz.); 1800 *Torfa* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *durfa*, *tulfa* (ÚMTsz.) J: '(gyep)tőzeg | Torf'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Torf*, (R.) *turf*; fr. *tourbe*; sp. *turba*; stb.: 'tőzeg'; ang. *turf* 'ua.; pázsit, gyepe; lóverseny'. Vö. még lat. (k.) *turba*, *turfa*, *turva* 'tőzeg' [indoeurópai eredetű; vö. óind *darbhás* 'fücsomó'; or. *δεπῶα* 'ugar, gyepe']. (⇒△) A magyarba a latinból és a németből került át. (⊂) Idetartozik: *turf* (R.), *törf*: 'versenypálya; lóverseny' (1854: Bánhidi: Sportny. 34), ez az angolból származik (↑).

📖 TESz.; EWUng.

turha A: 1577 k. *turha* (OrvK. 103); 1595 *torhat* (Gombocz E.: BotTört. 59) J: 1. 1577 k. 'takony | Popel' (OrvK. 103) (↑); 2. 1577 k. 'sűrű, zöldesszürke nyálka, amely köhögés közben feltör | Schleim' (OrvK. 134); 3. 1887 'iszap | Schlamm' (Herman: HalK. 836)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *turha* és a *→torha* között feltehetőleg szóhasadás ment végbe. A *turha* ma ritkán, leginkább 2. jelentésében fordul elő. (△) Szláv származtatása jelentéstani okokból nem meggyőző.

📖 TESz.; NytudÉrt. 105: 52; EWUng. • Vö. *torha*

turista A: 1798 *Turista* (Gáldi: Szótir. 139) J: <MN> 1. 1798 'utazó; világjáró | (welt)reisend' (Gáldi: Szótir. 139) (↑); 2. 1860 'kirándulást tevő | Ausflüge machend' (NSz.); 3. 1884 'a turisztikát illető | die Touristik betreffend' (Bánhidi: Sportny. 311) | <FN> 1. 1851 'külföldön járó utazó | Reisender im Ausland' # (NSz.); 2. 1863 ? 'kiránduló ember | Ausflügler, Wanderer' # (NSz.), 1880 k. 'ua.' (NSz.)

turisztika A: 1879 *turistikai* [sz.] (Hon 1879. máj. 3.: [2]); 1886 *turisztika* (Bánhidi: Sportny. 311) J: 1. 1879 'kirándulás, természetjárás | Wandern' (Hon 1879. máj. 3.: [2]) (↑); 2. 1963 'külföldi utazás | Reise im Ausland' (NSz.)

turizmus **A:** 1912 *Turizmus* (BpHírlap 1912. febr. 18.: 20) **J:** 1. 1912 'idegenforgalom | Fremdenverkehr' (BpHírlap 1912. febr. 18.: 20) (↑); 2. 1957 'természetjárás | Wandern' (Bakos F.: IdSz.)

■ A szócsalád **turista** és **turizmus** tagjai nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Tourist*; ang. *tourist*; fr. *touriste*; stb.: 'utas, utazó, kiránduló' | ném. *Tourismus*; ang. *tourism*; fr. *tourisme*; stb.: 'turisták utazása; idegenforgalom'. Az angolból terjedt el [< ang. *tour* '(kör)utazás, kirándulás' < fr. *tour* 'ua.']. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. △ A melléknévi jelentések jelzői használatban keletkeztek.

■ A *turisztika* német jövevényszó | (≡) Ném. *Touristik* 'utazás, kirándulás; turizmus' [< ném. *Tourist* 'természetjáró; utazó']. (≈) Megfelelői: cseh *turistika*; le. *turystyka*; stb.: 'turisztika'. △ A szóvég latinositás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kontúr, retúr, túra, turnus*

turisztika → *turista*

turizmus → *turista*

turma × **A:** 1732 *turma* (NyIrK. 10: 98) **J:** 'juhnyáj | Schafherde'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *turmă*, [végartikulussal] *turma* 'juhnyáj' [< lat. *turma* 'római lovas csapat; alakulat, sereg']. (≈) Megfelelői: blg. *mypma* 'sűrű füst', (R.) 'csapat, egység, sereg'; albán *turmë* 'halom, rakás, mennyiség, tömeg'; stb. △ A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. ◎ A havasalföldi pásztorkodó kultúra műszava.

📖 TESz.; Bakos F.: REL. 277; EWUng. • Vö. *ostrom, turbina*

turné **A:** 1873 *tournéera* (MNv. 1873. júl. 6.: 343); 1891 *tournee* [ES. NEM M.] (Füredi: IdSz.); 1910 *turné* (Kelemen B.: IdSz. *tournee* a.) **J:** 1. 1873 'körutazás | Rundreise' (MNv. 1873. júl. 6.: 343) (↑), 1910 'ua.' (Kelemen B.: IdSz. *tournee* a.) (↑); 2. 1900 'művészkörút | Gastspielreise' (Tolnai: MagySz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tournee*; ol. *tournee*; stb.: 'körutazás, turné'; fr. *tournee* 'ua.; ide-oda járkálás'. A franciából terjedt el [< fr. *tourner* 'forog, fordul, fordít; vmit körüljár; < lat. *tornare* 'legömbölyít, lekerekít, esztergál, farag']. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *turnus*

turnír △ **A:** 1572 *turnelra* (OkISz.); 1575 *torniroc* (NySz.); 1575 *Turnyierba* (Nyr. 33: 371); 1607 *turnírokat* (Horváth M.: NEI.); 1635 *turnérok* (Horváth M.: NEI.) **J:** 'lovagi torna(játék) | Ritterkampf(spiel)'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *turner, turnier* 'lovagi torna(játék)', – ném. *Turnier* 'ua.; sportverseny' [< ném. (kfn.) *turnieren* 'lovat hajt, részt vesz a versenyben' < fr. (ófr.) *tornier, tornoier* 'forog, fordul, nyüzsg, sűrög-forog, lovagi tornán küzd']. (≈) Megfelelői: szbhv. *turnir*; or. *турнир*; stb.: 'lovagi torna(játék); sportverseny'. △ A *turnel* változat elhasonulással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *turnus*

turnus **A:** 1832 *turnusra, turnusban* (TudGyűjt. 16/4: 22); 1854 *Turnus* (Heckenast: IdSzT.) **J:** 1. 1832 'körforgás | Kreislauf' (TudGyűjt. 16/4: 22) (↑), 1891 'ua.' (Füredi: IdSz.); 2. 1854 '(ismétlődő) sorrend | (wiederkehrende) Reihenfolge' (Heckenast: IdSzT.) (↑); 3. 1900 'időszak | Zeitabschnitt' (Tolnai: MagySz.); 4. 1918 'egymást felváltó csoport(ok) (egyike) | eine der sich abwechselnden Gruppen' (NSz.)

■ Latin (k.) vagy német jövevényszó. | ≡ Lat. (k.) *turnus* 'orsó, cséve; körmozgás, forgómozgás; meghatározott ismétlődés' [< lat. *tornus* 'hajlítóvas; vājóvész' < gör. *τόρνος* 'ua.; körmozgás, forgómozgás'] vagy ném. *Turnus* 'körmozgás, forgómozgás; meghatározott ismétlődés' [< lat. (k.) *turnus* (↑)]. ≈ Megfelelői: szbhv. *turnus*; cseh *turnus*; stb.: 'rendszeres váltás; forduló; stb.'. ⊕ A latin átvétel mellett szól a szóvégi *s* hangértéke, a német mellett a szó késői felbukkanása. A ma legismertebb 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *retirál, torna, turista, turné, turnír*

túró **A:** 1152 ? *Turus* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1374 ? *Turos* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *thuro* (BesztSzj. 1018.); 1469 *туру* [SZN.] (MNY. 57: 242); 1872 *túru* (NépkGy. 2: 261); NYJ. *turó, túru* (Nyatl.) **J:** 1. 1395 k. 'aludtjéből készült tejtermék | Quark' # (BesztSzj. 1018.) (↑); 2. 1395 k. 'sajt | Käse' (BesztSzj. 1019.); 3. 1936 'a fitymában levő váladék | Ausscheidung unter der Vorhaut' (Csűry: SzamSz.); 4. 1940 'tagadás kifejezéseként | {als Ausdruck der Verneinung}' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~s 1152 ? [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1544 *twros* (Oklsz.)

■ Ótörök jövevényszó. | ≡ Houtsma *toraq* 'joghurtból készített savanykás ízű étel'; csag. *toraq* 'sajt'; csuv. *torâx, turâx* 'egy fajta savanyított tej'; stb. Megfelelői a mongolban is megtalálhatók. Vö. még gör. *τυρός*; or. *μεροπος*; stb.: 'sajt'. ⊕ Az magyarba átkerült alak esetleg **turağ* lehetett, a szóvégre vö. →*gyarló*, →*tarló*. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. ⊕ A 4. jelentés az argóban használatos.

📖 MNY. 3: 366, 57: 221; Nyr. 58: 59; KCsA. 1: 84; TESz.; EWUng. • Vö. *tarhó*

turpisság **A:** 1598 *turpissága* [✍] (NySz.) **J:** 'csalárdság | Arglist, Schlaueit'

■ Latin jövevényszó, magyar képzéssel. | ≡ Vö. lat. *turpis* 'utálatos; gyalázatos, szégyenletes' [indoeurópai eredetű; vö. óind *trápatē* 'szégyelli magát' gör. *τρέπω* 'fordít, megfordít'; stb.]. ⊕ A végződés -*ság* névszóképző; vö. *csalárdság* → *csal*, *hamisság* → *hamis* stb. ⊖ A (R.) *turpis* 'álnok, alattomos, sunyi, ravasz' (1819: MNY. 63: 479) későbbi elvonás a *turpisság*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tropikus, trubadúr*

turul **A:** 1082/ *Twrul* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 201041); 1217/ *Turul* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 105); 1282 k. *turul* (Oklsz.); 1522 *Wyzechwrol* [HN.]; *Wyzechwrwr* [HN.] (MNYTK. 86: 82, 83); 1853 *toroly* (NSz.) **J:** 'az ősmagyar mondavilágban' sashoz v. sólyomhoz hasonló madár | ein adler- od. falkenähnl. Vogel (im ung. Sagenkreis)'

■ Ótörök jövevényszó. | ≡ Kāšy. *toyril* 'vadász sólyom'; csag. *toyrul* 'egy fajta ragadozómadár'; oszm. *toğrul* 'sólyom'; stb. [? < török **toyrā*- 'darabokra vagdal']. ⊕ A magyarba átkerült alak **toyrul*, esetleg **tuyrul* lehetett. A szó belseji *y* vokalizálódásához vö. →*búza*, →*gyűszű* stb., így a régi adatokban egy első szótagi *ú* mutatható ki. A *turul* alak kiejtése és írása 19. sz.-i téves olvasat eredménye. – A *turul* Árpád törzsének totemisztikus madara volt. ⊕ Ma csak történelmi szakszóként él.

📖 MNy. 3: 366, 45: 37, 49: 314; TESz.; Ligeti: TörK. 296; EWUng.

tus¹ A: 1782 *Tus* (NSz.); 1823 *túsfesték* (NSz.) **J:** 'rajzolásra, írásra használt, sellak v. arab mézga oldatához kevert koromból, cinkfehérből stb. készített festék | Tusche'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Tusche*, (R.) *tusch*: 'tintaszerű fekete folyadék', ném. *tuschen* 'tussal rajzol', tkp. 'egyszínűre fest' [< fr. *toucher* 'megérint, tapint, eltalál; festéket felvisz'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh *tuš*; le. *tusz*; stb.: 'tus'.

📖 TESz. *tus²* a.; EWUng. • Vö. *taccs*, *tus²*, *tus³*

tus² A: 1784 *Tust* (NSz.); 1824 *tuss* (NSz.); 1890 *tustot* (Ethn. 1: 393); NYJ. *dus* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1784 'üdvözlésképpen játszott gyors akkordismétlés v. tremoló | Tusch' (NSz.) (↑); 2. 1785 'ivás vkinek az egészségére | das Trinken auf jmds Gesundheit' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Tusch* 'a zenekar rövid köszöntése' [< ném. (f.-ném.) *tuschen* 'lök, taszít; durran, csattan, zúg, zeng']. (≈) Megfelelői: cseh *tuš*; le. *tusz*; stb.: 'tus'. (⊕) A *tust* változat a *tust húz* típusú szószerkezetekben keletkezhetett. A (R.) 2. jelentés metonímia.

📖 TESz. *tus³* a.; EWUng. • Vö. *tus¹*

tus³ A: 1878 *Tust* (NSz.); 1896 *Tuss* (NSz.) **J:** 1. 1878 '(biliárdjátékban) lökés | Billardstoß' (NSz.) (↑); 2. 1884 '(vívásban elért) találat | Treffer (im Fechten)' (Bánhidi: Sportny. 311); 3. 1948 '(birkózásban) kétvállra-fektetés | Schultersieg (im Ringkampf)' (Sándor K.: IdSz.)

■ Francia jövevényszó. | (≡) Fr. *touche* 'érintés, ütés; lökés a biliárdban; találat' [< fr. *toucher* 'megérint, hozzáér; eltalál, szúr']. (≈) Megfelelői: szbhv. *tuš* 'találat <vívásban>; tus <birkózásban>; or. *myuu* 'lökés a biliárdban'; stb. (⊕) A 3. jelentés alapja, hogy a vesztes mindkét válla talajt ér.

📖 TESz. *tus⁴* a.; EWUng. • Vö. *tus¹*

tus⁴ A: 1893 *letussolva* [sz.] (PécsiF. 1893. aug. 12.: 2); 1900 (le-) *tussolja* [sz.] (Tolnai: MagySz. *Tussol* a.); 1904 *tus* (Radó: IdSz.) **J:** 'zuhany | Dusche' **Sz:** ~ol 1893 (PécsiF. 1893. aug. 12.: 2) (↑)

■ Német (B.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *tuš* 'zuhany', – ném. *Dusche* 'zuhany; fürdés a zuhany alatt' [< fr. *douche* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh *tuš*; le. *tusz*; stb.: 'ua.'. (⊖) A (R.) *douche* 'ua.' (1854: Heckenast: IdSzT.) külön átvétel a franciából (↑).

📖 TESz. *tus⁵* a.; EWUng. • Vö. *dózse*

tus⁵ → tusa¹

tusa¹ × A: 1435 ? *Twsa* [SZN.] (MNy. 71: 116); 1600 k. *tusájáról* (Radvánszky: Szak. 195) **J:** 1. 1600 k. 'vminek az alsó, vastagabb vége (pl. tojásé, boté, növényé, kézi lőfegyveré stb.) | unteres, dickes Ende (eines Eies, Stockes, einer Pflanze, Handfeuerwaffe usw.)' (Radvánszky: Szak. 195) (↑); 2. 1792 '(növényi) torzsa; kukoricacsutka | Strunk (einer Pflanze); abgekörnter

Maiskolben' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1836 '(fa)tönk | (Baum)stumpf, Holzklotz' (Kassai: Gyökerésző 5: 244)

tus⁵ A: 1838 *Tus* (Tzs.) **J:** 1. 1838 'vminek az alsó, vastagabb vége (pl. tojásé, boté, növényé, kézi lőfegyveré stb.) | unteres, dickes Ende (eines Stockes, einer Handfeuerwaffe)' (Tzs.) (↑); 2. 1838 '⟨növényi⟩ torzsa; kukoricacsutka | Strunk (einer Pflanze); abgekörnter Maiskolben' (Kassai: Gyökerésző 5: 244)

■ A szócsalád alapja, a **tusa¹** ismeretlen eredetű. | (△) A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

■ A **tus⁵** tudatos elvonás eredménye. | (△) A **tusa¹** szóból lett elvonva, amelynek a szóvégi *a*-ját E/3. személyű birtokos személyjelnek értelmezték; vö. →*beszéd*, →*lapát* stb.; vö. még →*torzsa* : *torzs*. A 2. jelentés metafora.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (∞) Tisztázatlan idetartozású: 1230 k. *cuchaga* (MNY. 77: 375); ez feltehetően egy összetett szó, amelynél nem határozható meg teljesen bizonyosan az előtag hangalakja és jelentése.

📖 TESz. *tus¹* a.; EWUng. • Vö. *tusakodik*, *tuskó*

tusa² → *tusakodik*

tusakodik A: 1533 *tussokodot* [sz.] (ItK. 6: 304); 1543/ *tufakodic* [▽] (Tinódi: Cronica m2b); 1566 *tússakodnék* [?] [✍] (NySz.); 1575 *tussokodásától* [?] [✍] [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1533 'küzd, harcol | kämpfen' (ItK. 6: 304) (↑); 2. 1560 ? 'civódik | zanken' (NySz.), 1636 'ua.' (NySz.)

tusa² A: 1814 *tusa* (Szily: NyÚSz.); 1882 *túsáztam* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1814 'harc, küzdelem | Kampf, Ringen' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1815 'vívódás | Seelenkampf' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1815 *túsáztunk* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **tusakodik** bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Az alapszó a →**tusa¹** 'alsó, vastag rész ⟨egy boté, kézfegyveré⟩ lehetett; a denominális képzési módhoz vö. *fegyverkedik* →*fegyver*, *fejedelemkedik* →*fejedelem*.

■ A **tusa²** elvonás eredménye. | (⌘) Nyelvújítás kori elvonás a *tusakodik*-ból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Mindkét szó 2. jelentése metaforikus.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tusa¹*

tuskó [6] A: 1472 ? *Thwsko* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 17. sz. *fatuskón* (Thaly: VÉ. 2: 260); 1818 *tuskú* (NSz.); 1874 *tuszkó* (CzF. *tuskó* a.); 1881 *tuskajáért* (NSz.); NYI. *ducskó* (MTsz.) **J:** 1. 1472 ? 'faragatlan, goromba személy | grobe Person' (Kázmér: CsnSz.) (↑), 17. sz. 'ua.' (Thaly: VÉ. 2: 260) (↑); 2. 1774 'fatönk | Holzklotz' # (NSz.); 3. 1808 'fustély, furkósbót | Knotenstock' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1900 'kukoricacsutka | abgekörnter Maiskolben' (Nyr. 29: 590)

■ Valószínűleg származékszó. | (△) Esetleg a →**tus⁵** '⟨bot, kézfegyver⟩ alsó vastag vége' (→**tusa¹**) szóból -*kó* kicsinyítő képzővel, vö. →*buckó*, →*butykó* stb. Az elvont 1. jelentés a valószínűleg eredeti 2. jelentésből jött létre. A származtatás nehézségét az okozza, hogy a *tuskó* korábbi előfordulása, mint a feltételezett alapszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tusa¹*

túsz **A:** 1295 *Thwz* (Oklsz.); 1562 *túszúl* (NySz.); NYJ. *túz* (Nyr. 94: 218) **J:** 1. 1295 'személyzálog, kezes | Geisel, Bürge' # (Oklsz.) (↑); 2. 1792 ? 'jóvátétel, kárpótlás | Vergütung, Ersatz' (Baróti Szabó: KisdedSz.), 1838 'ua.' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A nagy számban meglevő, ebből a szóból keletkezett régi személynevek a szó korai meglétére és elterjedtségére utalnak.

📖 TESz.; EWUng.

tuszkol **A:** 1787 rá *tuszkolt* [sz.] (NSz.); 1893 *tuszakolt* (NSz.) **J:** 1. [rá~] 1787 'vkire rátukmál | jmdm etw aufzwingen' (NSz.) (↑); 2. 1809 'nógatva, lökdösve menni készlet | drängen, stoßen' (Simai: VSzót. 1: 141)

■ Származékszó. | (△) Feltehetőleg a →*tosz* szóból *-kol* gyakorító képzővel; az alaktanához vö. *iszkol* →*iszkódik*, *pocskol* →*pocsadék* stb. Az értelmezés kis nehézsége, hogy a szó belseji *u*-t tartalmazó köznévi alapszó megléte nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tosz*

tutaj **A:** 1568–1573 *tutaly* (Gl.); 1708 *Tuloly* (Pápai Páriz: Dict. Rätis a.); 1766 *tutajokon* (NySz.); 1793 *tútolyunk* (NSz.); 1796 *tutájok* (NySz.) **J:** 1. 1568–1573 'úsztatva szállított, egymás mellé kapcsolt szálfasor | Holzfloß' # (Gl.) (↑); 2. 1767 ? 'gerendasor, gerendázat | Balkenwerk' (Pápai Páriz–Bod: Dict.), 1800 k. 'ua.' (MNy. 53: 521); 3. 1825 'úszó alkalmatosság, pl. összekötözött nád- v. gyékénycsomó | Machwerk zum Flößen (aus Rohr, Binsen usw.)' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1708 'tutajon fát szállító, a tutajt kormányzó személy | Flößer' (Pápai Páriz: Dict. Rätis a.) | ~**oz** 1838 *Tutajoz* (Tzs.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. és 3. jelentés metafora a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 965; TESz.; EWUng.

tuti **A:** 1904 *Tuttira* (PKSz.); 1910 *tuti* (NSz.) **J:** 'biztos, bizonyos | gewiß'

■ Német (B.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B. argó) *tutti* 'jó; szép; rendben; sikeres, sikerült', – ném. (R.) *tutti* 'mind együtt; kész, vége (állítmányként)' [< ol. *tutti* 'mind, összes, valamennyi', az ol. *tutto* 'egészen, teljesen' szó többes alakja]. (⊕) A bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *adu*, *tót*, *totó*

tútor † **A:** 1425 *Thuthor* [SZN.] (Oklsz.); 1524 *thwtorra* (KL. 50.); 1708 *Tútor* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1425 ? 'gyám; védnök, pártfogó | Vormund; Protektor' (Oklsz.) (↑), 1524 'ua.' (KL. 50.) (↑); 2. 1425 ? 'jóságigazgató | Gutsverwalter' (Oklsz.) (↑), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 215)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *tutor* 'oltalmazó; intéző; gyám', (h.) 'ua.; kormányzó, helytartó, pártfogó' [< lat. *tueri* 'megszemlél; oltalmaz']. (≈) Megfelelői: ném. *Tutor* 'gyám; nevelő, tanár; diákok tanácsadója'; fr. *tuteur* 'gyám; pártfogó, támogató' stb. (△) A szót részben a →*gubernátor*, *protektor* →*protekcio* jövevényszók, részben a nyelvújítás *gyám* →*gyámol*, *gondnok* →*gond* típusú alakjai kiszorították.

📖 EWUng.

tutyimutyi A: 1824 *tutyi mutyi* (NSz.); 1836 *Tetyemutya* (Kassai: Gyökerésző 5: 94); NYJ. *tetye-mutyi*, *tityi-mutyi* (MTsz.); *tyutyu-mutyu* (ÚMTsz.) **J:** 'tehetetlen, gyámoltalan | unbeholfen'

■ Összetett szó, ikerszó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt tagok a →*totyog*, ill. a →*motyog* fiktív tövéből keletkezett származékszók. A végződés mindkét esetben a folyamatos melléknévi igenév -i képzője. Keletkezés módjához vö. →*csetepaté*, →*csihi-puhi* stb. (⊖) Valószínűleg az előtaggal áll kapcsolatban a *tutyi* 'posztópapucs' (1837: NSz.), 'főkötő' (1838: Tsz. *Tutyi fejkötő* a.), 'posztósapka' (1897: MTsz.); ez a nyelvjárási szó talán onomatopoetikus eredetű.

📖 TESz., *tutyi* a. is; EWUng. • Vö. *motyog*, *totyog*

túzok A: 1082/ *Tuzuk* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201040); 1395 k. *thuzuk* (BesztSzj. 1165.); 1405 k. *tuzok* (SchlSzj. 1750.); 1533 *Tufok* (Murm. 1107.); 1577 *túzok* (KolGll.) **J:** 1. 1082/ 'mezőn élő, pulyka nagyságú, sárgásbarna színű madár | Trappe' (MNL (OL) Dl. 201040) (↑); 2. 1749 'ász (a kártyában) | As (im Kartenspiel)' (NySz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (⊖) Vö. csag. *togdaq*; kirg. *tōdaq*; balkár *dudak* stb.: *túzok*. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **tuydaq* vagy **tudaq*. A hangtanához vö. →*búza*.

📖 MNy. 3: 366, 56: 298; Doerfer: TE. 2: 521; TESz.; Ligeti: TörK. 30; EWUng.

tű [7/1] A: 1395 k. *arantheu* (BesztSzj. 616.); 1416 u.² *tō foc* (MünchK. 25rb); 1542 u. *gombofthw* (RMNy. 2/2: 149); 1547 *Thugyarto* [SZN.] (MNy. 13: 258); 1560 k. *Tōy* (GyöngySzt. 287.); 1646 *tüvecske* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 290); NYJ. *tí*, *tüjj* (Nyatl.) **J:** 1. 1395 k. 'vhová fölerősíthető, rászúrható díszítés; ruhadarab részeinek összeerősítésére alkalmazott eszköz | Brosche; Heftel' # (BesztSzj. 616.) (↑); 2. 1416 u.² 'varrásra, kézimunkázásra szolgáló vékony, hegyes eszköz (szerszám alkatrész is) | Nadel (auch als Werkzeugteil)' (MünchK. 25rb) (↑); 3. 1790–1799/ 'növények szúrós, tű alakú levélkéje; növény tüskéje | Nadelblatt; Stachel (Bot)' (NSz.); 4. 1962 'gátnak függőlegesen állított, rúd alakú alkotóeleme | Nadel eines Wehrs' (ÉrtSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő ~ -ű képzővel a →*tővik* 'befűr, becsavar, behatol' v nélküli tőváltozatából. Az alapszó v-s tőváltozathoz vö. a *tüvecske* (↑) származékszót. A v nélküli tőváltozatú igékből keletkezett hasonló folyamatos melléknévi igenekehez vö. →*hű*¹. – Az 1. jelentés lehetett az eredeti; a 2–4. jelentés metafora. – Szólások a kifejezéssel: *tűvé tesz*, (R.) *tűvé csinál*: 'nagyon keres vmit' (1789: Kazinczy: Lev. 1: 385).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tővik*

tücsök A: 1595 *Thpeücheük* (Ver. 43.); 1754 *trpütsök* (NSz.); 1763 *trücsök* (NySz.); 1792 *tütsök* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsótán* a.); 1820 *tprücsök* (NSz.); NYJ. *csütök*, *trüccsög*, *trüsek* (ÚMTsz.); *ticsék* (Nyatl.) **J:** 1. 1595 'legtöbbsnyire mezőkön, föld alatti lyukakban élő, rövid testű, egyenes szárnyú rovar | Grille (Gryllidae)' # (Ver. 43.) (↑); 2. 1817 ? 'bolondság, rögeszme | Narrheit, Wahn' (NSz.), 1851 'ua.' (NSz.); 3. 1903 'kis termetű személy, tökmag | Knirps' (NyF. 10: 68)

■ Fiktív tövből keletkezett származékszó. | (△) Szorosan összefügg az →*prücsök* szóval; néhány adat hangtanához és szó eleji írásformájához vö. →*prüszköl*, →*tüsszent*. A tő onomatopoetikus eredetű. A végződés -k kicsinyítő képző. A *csütök* változat hangátvetéssel

keletkezett. A 2. jelentéshez vö. *bogaras* → *bogár*. A 3. jelentés tréfás metafora az 1. jelentés alapján.

TESz.; EWUng. • Vö. *prücsök*

tüdő [6] **A:** 1193 ? *tudeu* [HN.] (ÓMOlv. 59.); 1193 ? *Tudey* [HN.] (ÓMOlv. 54); 1276/ ? *Tiudei* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 242); 1405 k. *tidew* (SchlSzj. 428.); 1435 k. *tide* (SoprSzj. 24.); 1518 k. *tódqıqk* (SándK. 8); 1577 k. *Twdeyjet* (OrvK. 20); 1585 *Tödö* (Cal. 783); 1801 *Tüdü*-rothadásról (NSz.) **J: 1.** 1193 ? 'légzőszerv a mellkasban | Lunge' # (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 428.) (↑); **2.** 1595 'lép | Milz' (Ver. 100.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☞ A magyar szókincs nagyon régi eleme lehet. ☞ Uráli magyarázata hangtani és alaktani okok miatt téves.

TESz.; UEW. 519; EWUng. • Vö. *szalon-*

tügy Δ **A:** 1331 *Tyges* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *tigy* (SchlSzj. 321.); 1416 u./¹ *tügöqon* (BécsiK. 196); 1890 ablak-*tölgy* (Nyr. 19: 419); NYJ. *tögyes* [sz.] (MTsz.) **J: 1.** 1331 'állkapocs; pofa | Kinnlade; Wange' (Oklsz.) (↑); **2.** [ablak ~, ajtó ~] 1890 'ablak-, ajtótok | Fenster-, Türpfosten' (Nyr. 19: 419) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ☞ A *tölgy* változat szó belseji *l*-je másodlagos járulékhang, valószínűleg a →*tölgy* népetimológias hatására keletkezett. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; hasonló szemlélethez vö. (N.) *ablakhomlok* 'ablakív', *ablakszem* 'ablaküveg' (MTsz.).

TESz.; EWUng.

tükör [4] **A:** 1215/ ? *Ticuram* [sz.] [szN.] [lat. -am végződéssel] (VárReg. 283.); 13. sz. eleje/ *tukere* (KT.); 1291 *Tykur* [szN.] (Házi: SoprSzv. 1: 54); 1474 *tukørbe* (BirkK. 4); 1532 *tokøre* (KrizsaK. 12v); 1803 *tükrözni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Spiegeln* a.); 1838 *Tyükör* (Tsz.); 1874 *gyükör* (CzF.); NYJ. *tiker*, *tikör* (MTsz.); *tökér* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1215/ ? 'foncsorozott üveglap v. csiszolt fémlap | Spiegel' # (VárReg. 283.) (↑), 1474 'ua.' (BirkK. 4) (↑); **2.** 13. sz. eleje/ 'jelkép | Symbol' (KT.) (↑); **3.** 1519 k. 'példakép, mintakép | Vorbild, Musterbild' (DebrK. 261); **4.** 1525 k. 'csillámkő | Glimmer' (MNY. 11: 83); **5.** 1552 ? 'uralkodók gondolkodási és cselekvési útmutatója; ismeretek rövid összefoglalása | Fürstenspiegel; kurzer Abriss gewisser Kenntnisse' (Heltai: Dial. M3a), 1816/ 'ua.' (Szemere: Munkái 3: 196); **6.** 1566 ? 'madár tollain ragyogó folt; fehér folt a rőt vad farka alatt | schillernder Fleck auf dem Gefieder; Spiegel, Schürze (beim Rotwild)' (NySz.); **7.** 1788 'a víz csillogó felszíne; tárgy fénylő lapja | glänzende Wasserfläche; glänzende Oberfläche von etw' (NSz.); **8.** 1860 'selyemből készült rátét v. betét a ruhán | seidener Aufschlag od. Einsatz am Revers, Kragen usw.' (NSz.); **9.** 1894 'rönk hosszmetsetén látható bélsugarak rajza | Spiegelfasern (im Längsschnitt des Baumstammes)' (PallasLex. a.); **10.** 1925 'nyomdaterméken a szedés által elfoglalt rész | Satzspiegel' (RévaiLex. 18: 555); **11.** 1925 'vetődésben elcsúszott közettömegek simára csiszolódott lapja | blankpolierter Harnisch (Geol)' (RévaiLex. 18: 555) **Sz: tükrös** 1404 *Tykeres* [szN.] (MNY. 10: 428); 1527 *tykörös* 'csillogóan tiszta | glänzend klar' (ÉrdyK. 37) | **tükröz** 1794 (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ☞ Csu. *tékər* 'tükör; szemüveg; üveg', *tükər* 'üveg', *tügerek* 'kerek, gömbölyű'. A csuvas szó alapjelentése 'valami kerek' lehetett; vö. csag. *tikir* 'kerék', *tegrük* 'kerek(ded)'; oszm. *teker*, *tekerlek* 'kocsikerék'; tat. *tügäräk* 'kerek, gömbölyű; kör' stb. Megfelelői a mongolban is megtalálhatók. ☞ A magyarba átkerült alak **tikär* lehetett. Az 1., 3–11. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján.

📖 MNy. 3: 366, 55: 524; Kniezsa: SzJlsz. 966; TESz.; Ligeti: TörK. 319; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *tükörszó, tükörtojás*

tükörszó **A:** 1936 *tükörszó* (MNy. 32: 45) **J:** 'idegen szónak szóelemenkénti lefordításából származó, többnyire képzett v. összetett szó | Lehnübersetzung'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) $A \rightarrow \text{tükör} + \rightarrow \text{szó}$ jelzős alárendelő összetétele. A szót Eckhardt Sándor 1890–1969 nyelvész alkotta meg, a ném. *Lehnübersetzung* 'idegen nyelvű összetett szók egyes alkotóelemeinek fordítása', ill. a fr. *calque* 'ua.', tkp. 'másolat, átütés' kifejezések alapján.

📖 MNy. 64: 455; TESz.; EWUng. • Vö. *szó, tükör*

tükörtojás **A:** 1884 *tükörtojás* (PNapló 1884. márc. 7.: [2]) **J:** 'forró zsírban összekeverés nélkül kisütött tojás | Spiegelei'

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Spiegelei* 'tükörtojás'. A megnevezés az ép tojássárgájának a tükörhöz való hasonlóságán alapul. Hasonló szemlélethez vö. fr. *œuf au miroir* 'tükörtojás'. (⊕) Az ételfajta korábbi megnevezése: *olasz rántotta* 'ua.' (1835: Tzs. *Spiegeleyer* a.); vö. még $\rightarrow \text{ökörszem}^1$.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tojik, tükör*

tülekedik [3] **A:** 1816 *külekedni* [sz.] (NSz.); 1834 *Küllekedik* [▽]; *Türlekedik* [▽]; *Tüllekedik* [▽] (Kassai: Gyökerésző 3: 246); 1838 *külekezik* (NSz.); 1848/ *tülekedtek* (NSz.); 1871 *dülekedtem* (NSz.); 1875 k. *tülekodik* (ÚMTsz.); 1899 *tülekszik* (NSz.); NYJ. *küleked-ik* (MTsz. *küleked-ik* a.); *türekedni* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'erőszakosan igyekszik a tömegén áttörni; erőszakosan törekszik vmire | sich drängeln; sich um etw. reißen' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg tudatos szóalkotással létrejött szóhasadás. | (⊕) *Adulakodik* ($\rightarrow \text{dül}$) igéből keletkezhetett hangrendi átcsapással és szó eleji $d > t$ zöngésedéssel. A szó eleji $k \sim t$ váltakozáshoz vö. (N.) *tüdök* $\sim \rightarrow \text{köldök}$, (N.) *töp* $\sim \rightarrow \text{köp}$ stb. A tőtípus a $\rightarrow \text{cselekedik}$ hatását mutatja. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 MNy. 23: 131; Grétsy: Szóhas. 106; TESz.; Benkő: Fiktl. 115, 136; EWUng. • Vö. *dúl*

tülköl $\rightarrow$ *tülök*

tüll **A:** 1831 *tulle* (MNy. 66: 344); 1833 *tüll* (NSz.); 1855 *till*-gyártással (NSz.) **J:** 'vékony, átlátszó pamut- v. selyemszövet | Tüll'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Tüll*; ang. *tulle*; fr. *tulle*; stb.: 'tüll'. A franciából terjedt el [$<$ fr. *Tulle* [HN.] (francia iparváros, ahol ezt az anyagot először állították elő)]. (⇒⊕) A magyarba francia és a német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

tülök [4] **A:** 1560 k. ? *Thwřrök* (GyöngySzt. 3862.); 1781 e./ *Tülök* (NSz.); 1784 *tülk, türk* (Baróti Szabó: KisdédSz. 80); NYJ. *tűrökkel* (ÚMTsz.); *tűrük* (MTsz.) **J:** **1.** 1560 k. ? 'szarv | 'Horn als Stirnauswuchs bei Horntieren' (GyöngySzt. 3862.) (↑), 1781 e./ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.**

1792 'szaruból való tartó | Behälter aus Horn' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1799 'ivókürt | Trinkhorn' (MNy. 16: 53); **4.** 1802/ 'kürt | Horn, Klappenhorn' (NSz.)

tülköl **A:** 1574 k. *tölkölec* (MNy. 5: 228); 1625 k. *türköl* [sz.] (MNy. 86: 255); 1795 k. *Tülköl* [sz.] (NSz.); 1846 *türkülő* [sz.] (NSz.); NYJ. *türkeltünk* (ÜMTsz.) **J:** **1.** 1574 k. 'öklel | mit den Hörnern stoßen' (MNy. 5: 228) (↑); **2.** 1792 'kürtöl | Horn blasen; hupen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tülök* a.); **3.** 1861 'húsvéti tojásokat összekocant | Ostereier zusammenstoßen' (MNysz. 6: 335)

■ A szócsalád valószínű alapja, a **tülök** ismeretlen eredetű. | (△) Az eredeti, (R.) *türök* (↑) változat etimonját tekintve azonosnak tűnik a →*kürt* szóval. Az *r ~ l* váltakozáshoz vö. →*iramlik* : →*illik*². Az 1. jelentés lehetett az eredeti. A →*kürt* és a →*tülök* között később szóhasadás ment végbe.

■ A **tülköl** valószínűleg származékszó. | (△) A *tülök*-ből keletkezhetett denominális igeképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A magyarázat, miszerint a szócsalád alapja a *tülköl*, kevésbé meggyőző.

📖 NéprÉrt. 25: 36; Nyr. 81: 121; TESz.; EWUng. • Vö. *kürt*

tünde → **tündér**

tündér **A:** 1416 u./² *tunderlètn^c* [sz.] (MünchK. 42ra); 1551 k. *tendér* országból [✓] (Századok 1982: 642); 1571 *tündöres* [sz.] (Nyr. 30: 429); 1575 *Tönder* [✓] [SZN.] (MNy. 63: 99); 1589 *tinderes* [sz.] (NySz.); 1652 *tündiri* (NySz.); 1885 *tüngyér* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1416 u./² ? 'kísértet, testetlen fantáziakép | Gespenst' (MünchK. 42ra) (↑), 1583 'ua.' (NySz.); **2.** 1604 'varázsló hatalmú, magát elváltoztató képzeletbeli lény, többnyire fiatal nőalak | zauberkräftige Person, Fee' # (Szeneci Molnár: Dict.); **3.** 1792 'elvont eszme | Idee' (NSz.); **4.** [főleg ~e *vminek*] 1811 'vminek árnyéka, nem igazi alakja | bloße Schatten von etw' (NSz.); **5.** 1853 'bájos fiatal nő, lányka | feenhaftes Wesen' (NSz.); **6.** 1875 ? 'züllött, könnyelmű nőszemély | lotterhaftes Weib' (NSz.), 1914 'ua.' (NSz.); **7.** 1939 'denevér | Fledermaus' (Nyr. 68: 6) | <MN> **1.** 1551 k. 'változékony, ingatag | unbeständig (oft pejor.)' (Századok 1982: 642) (↑); **2.** 1660 'mulandó, tünékeny | flüchtig' (NySz.); **3.** 1734 ? 'tündéri, varázslatosan szép | zauberhaft schön' (Mikes: TLev. 142), 1751 k. 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**let** 1416 u./² 'kísértet | Gespenst' (MünchK. 42ra) (↑) | ~**i** 1803 (NSz.)

tünde Δ **A:** 1830/ *Tünde* [SZN.] (NSz.); 1836 *Tünde* (Fogarasi: MNZsebsz.) **J:** <FN> 1830/ 'tündér | Fee' (NSz.) (↑) | <MN> **1.** 1836 ? 'változékony, tünékeny | unbeständig, flüchtig' (NSz.), 1838 'ua.' (Tzs.); **2.** 1836 ? 'tündéri, varázslatosan bájos | feenhaft' (NSz.), 1839 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **tündér** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö a →*tündöklik* szóéval azonos. A szóvég -*ér* névszóképző; vö. *fűzér* (→*fűz*¹), →*vezér* stb. A szó eredetileg olyan lényre utalt, amelynek jellemző tulajdonsága a hirtelen megjelenés, eltűnés vagy átváltozás képessége. A (R.) *tündérlet* származék valószínűleg a Münchener kódex fordítóinak tudatos szóalkotása; vö. *címerlet* (→*címer*¹), *császárlat* (→*császár*) stb. A főnévi 7. jelentés a →*tűnik* alapszó eredeti 'láthatóvá válik' jelentésére mehet vissza. A 7. jelentéshez vö. még *tündevény*, amely a →*denevér* népetimológiás változata; a jelentéshez vö. még →*vámpír*.

■ A **tünde** tudatos szóalkotással keletkezett. | (△) Eredetileg női személynév, amelyet Vörösmarty Mihály alkotott a *tündér* alapján. Felépítését tekintve tkp. -e képzős folyamatos melléknévi igenév; vö. →*fürge*, →*penge* stb. Közszóként nem szilárdult meg.

📖 MNy. 61: 289; TESz.; EWUng. • Vö. *tündöklik*, *tűnik*

tündöklük [1] **A:** 1513 *tindoclic* [▽] (NagyszK. 205); 1513 *týndeklō* [sz.] (NagyszK. 73); 1533 *twndwklw* [sz.] (NySz.); 1548 *týndōklō* [sz.] (Oklsz.); 1706 *feltündököltető* [sz.] (Thaly: Adal. 2: 144); 1807 *tündököl* (NSz.) **J:** **1.** 1513 'csillog, ragyog | glänzen; grell prunken (Farbe, etw Farbigen)' (NagyszK. 205); **2.** 1513 '(<szín, színes tárgy>) élénken pompázik | vor Freude strahlen' (NagyszK. 73); **3.** 1550 'áttetszik, átlátszik | durchschimmern' (MNY. 11: 84); **4.** 1588–1589 'javaknak, kiváló tulajdonságoknak birtokában van; virágzó állapotban van | brillieren, prunken (abstr.); in höchster Blüte stehen' (Balassi: ÖM. 1: 95); **5.** 1636 'feltűnést kelt | Aufsehen erregen' (NySz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö – azonos a →*tündér* tövével – -*d* gyakorító képzővel keletkezett a →*tűnik*-ből. A végződés gyakorító-visszaható képző; a végződés és a tö viszonyához hasonló kapcsolathoz vö. *haldokol* : *halódik* →*hal*¹.

📖 MNY. 61: 295; TESz.; EWUng. • Vö. *tündér, tűnik*

tűnik **A:** 1260 ? *Tunev* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 357); 1553 *tűnt* (NySz.); 1604 *Tűnőm* [▽] (Szczi Molnár: Dict.); 1613 *tűnik* (NySz.); 1635 *eltűnő* [sz.] (NySz.); 1693/ El *tűn* [□] (NySz.) **J:** **1.** 1553 'gondolataiban felmerül, eszébe jut, megsejlik; elmosódó emlékként földéződik | einem in den Sinn kommen; es dünkt einem' (NySz.) (↑); **2.** 1585 'átváltozik, új alakot ölt | sich verwandeln' (MNY. 75: 511); **3.** [gyakran *elő-ik, fel-ik*] 1604 'látszik; szembe ötlík, láthatóvá válik | erscheinen, sichtbar werden, auftauchen' # (Szczi Molnár: Dict. *Transpareo* a.); **4.** [főleg *el-ik*] 1618 'szem elől vész, elvész, elhányódik | verschwinden, verlorengelien' # (NySz.); **5.** [*be-ik*] 1628 'bejut | hineingelangen' (NySz.); **6.** [főleg *el-ik, le-ik*, korábban *ki-ik*] 1651 'elmúlik, megszűnik; megsemmisül | vergehen; vernichtet werden' # (NySz.); **7.** [*fel-ik, ki-ik, szembe-ik*] 1750–1771 'különös figyelmet kelt | auffallen; sich auszeichnen' # (NySz.); **8.** [*bele-ik*] 1875 'beleszeret, belebolundul vkibe | sich in jmdn vernarren' (Nyr. 4: 472); **9.** 1897 '(<játékban>) huny | nichtschauen (beim Versteckspiel)' (MTsz.) **Sz:** **tűnet** 1621 *Tűnet* 'kísértetlátás | Vision' (Szczi Molnár: Dict.); 1764 'látszat | Anschein' (NSz.); 1784 ? 'jelenség | Erscheinung' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 38); 1792 'ua.' (Szily: NyÚSz.); 1802 'betegségre valló jel | Symptom' (NSz.) | **ki-ő** 1771 'megmutatkozó, nyilvánvalóvá váló | sich zeigend, sich offenbarend' (NSz.); 1825 '(ki)látszó, kiálló, feltűnő | herausragend' (NSz.); 1832 'kiváló, nagyszerű | ausgezeichnet, großartig' (NSz.); 1845 'a legjobb iskolai osztályzat | Vorzüglich (als Schulnote)' (NSz.); 1876 'kitűnő tanuló | Vorzugsschüler' (NSz.) | **tűnemény** 1786 *Tűnemény* (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szóalak sokkal régebbi, mint amire az adatok következtetni engednek. Az eredeti jelentése 'láthatatlanná, ill. láthatóvá válik' lehetett, a jelentések többsége ebből alakult ki igekötő hozzájárulásával.

📖 TESz., *kitűnő* a. is; EWUng. • Vö. *kór-, tündér, tündöklík, tűnődík, tüntet*

tűnődík **A:** 1712 e. *tűnődném* [▽] (NySz.) **J:** **1.** [gyakran *el-ik*] 1712 e. 'elmélkedik, gondolataiba merül; aggodalmaskodva töpreng vmin | nachsinnen, in Träumerei versinken; grübeln, sich kümmern' # (NySz.) (↑); **2.** 1792 'habozik, tanácstalankodik, tétovázik | sich fragen, ratlos sein' (NSz.); **3.** 1792 'feltűnik, szembeötlík; (emlékezetben) felmerül | Aufsehen erregen; auftauchen (Erinnerung)' (NSz.); **4.** 1814 'tündöklík | glänzen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*tűnik* szóból gyakorító-visszaható képzővel keletkezett. A jelentések az alapszó különböző jelentéseiből alakultak ki. ⊖ Ugyanebből az alapszóból másik gyakorító-visszaható képzővel: *tűnekedik* 'tépelődik, töpreng' (1792: Baróti Szabó: Kisdedsz.), 'megpróbál feltűnést keltetni' (1874: CzF.); *tűnölődik* 'tépelődik, töpreng' (1794: NSz.); stb.

tüntet A: 1599 *tüntette* (NySz.) J: 1. 1599 'átváltoztat | verwandeln, umändern' (NySz.) (↑); 2. [vhová ~, el ~] 1650 k. '(hirtelen) elrejt a szem elől | verschwinden lassen' # (NySz.); 3. [ma fel~] 1700 'vminek, vmilyennek, vhogyan láttat, beállít | erscheinen lassen, einstellen' # (NSz.); 4. 1753 'megszüntet, megsemmisít | in Erinnerung bringen' (NSz.); 5. [el~, korábban ki~] 1753 'megszüntet, megsemmisít | vernichten' # (NSz.); 6. [főleg fel~, elő~, korábban ki~] 1783 '(ki)mutat, kinyilvánít, megláttat | bezeigen; an gut sichtbare Stelle auffällig setzen, legen' (NSz.); 7. [vkit ki~] 1824 'megbecsülésének, elismerésének jelét nyilvánítja vki iránt; nyilvánosan megjutalmaz | auszeichnen; belohnen' # (NSz.); 8. [ki~i magát] 1832 'kiválónak mutatkozik | sich hervortun' (NSz.); 9. 1848/ 'tiltakozásának v. egyetértésének feltűnő jelét adja, főleg csoportos felvonuláson való részvétellel v. vhonnan való távolmaradással | demonstrieren' # (NSz.); 10. 1895 'hivalkodó módon igyekszik feltűnést kelteni | Aufsehen erregen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *tűnik*-ből keletkezett műveltető igeképzővel. A jelentések főleg az alapszó különböző jelentéseiből fejlődtek ki. Az 1. jelentéshez vö. még → *tünder*.

📖 MNy. 61: 293; TESz.; EWUng. • Vö. *tűnik*

tűr¹ A: 1299/ ? *Tyre* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 377); 1372 u./ *tewrhetendew* [sz.] (JókK. 21); 1416 u./¹ *türietec* (BécsiK. 107); 1493 k. *thýrhethy* [sz.] (FestK. 96); 1508 *terelmes* [sz.] (DöbrK. 22) J: 1. 1372 u./ 'testi-lelki bántalmakat elvisel; fizikai hatást elvisel | dulden, ertragen' # (JókK. 21) (↑); 2. 1416 u./² 'elvisel vkit | jmdn leiden' (MünchK. 12vb); 3. 1416 u./² 'türelemmel van, vár | geduldig sein' (MünchK. 51rb); 4. 1527 'türtöztet, mérsékel | sich zurückhalten' (ÉrdyK. 385); 5. 1636 'káros jelenséget elfogad | schädliche Erscheinungen gelten lasse' (NySz.) Sz: ~**hetendő** 1372 u./ <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (JókK. 21) (↑) | ~**hetetlen** 1416 u./¹ *tvrhètètlèn* (BécsiK. 42) | ~**hető** 1416 u./¹ *tvrhètø* (BécsiK. 63) | **türedelmesség** 1474 *tvredelmefegre* 'türelem | Geduld' (BirkK. 5) | ~**és** 1474 *tvrefebe* (BirkK. 2) | **türelmes** 1508 (DöbrK. 22) (↑) | **türtöztet** 1736 *türtöztetnem* [sz.] (Mikes: TLev. 157) | **türelem** 1792 *türelem* (Baróti Szabó: KisdedSz.) | **türelmetlen** 1792 *türelmetlen* (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ Vö. Kāšy. *tōz-*; csag. *tōz-*; tat. *tüz-* stb.: 'eltűr, elvisel, elszenved'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. A mai csuvas nyelvben nincs meg; a csuv. *r* ~ köztörök *z*-hez vö. → *ökör*, → *sár¹* stb. ⊕ A magyarba átkerült alak **tűr-* vagy **tör-*; a másodlagos hangzónyúláshoz vö. → *szűnik*. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. ném. *dulden* : *geduldig sein* : *sich gedulden*. A *türelem* származékszó valószínűleg nyelvújítás kori elvonás a *türelmes*-ből; de vö. *türedelem* 'türelem' (16. sz. első fele: NySz.). A *türtöztet* származékszó a → *tartóztat* alakotani hatására utal.

📖 MNy. 3: 367; TESz.; EWUng.

tűr² A: 1525/ *türettel* [sz.] (MNy. 64: 231); 1560 k. *Betwrrwe* [sz.] (GyöngySzt. 3769.); 1595 *Teürni* [sz.] (Ver. 79.) J: 1. 1525/ 'összehajtogat, összegöngyöl | zusammenfalten, zurollen' (MNy. 64: 231) (↑); 2. [fel~] 1584 'ruha szélét, ujját felhajtja | aufstreifen' # (NySz.) Sz: **türet** 1525/ 'göngyöleg | Bündel' (MNy. 64: 231) (↑) | **türemlik** 1702 *türemlésit* [sz.] '(meg-, össze)gyűrődik | sich falten' (NySz.) | **türemkedik** 1881 *türemkedett* [sz.] (OrvH. 1881. júl. 3.: 630)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊖ Ujg. *tűr-* 'hajtogat, redőz, ráncol; forgat, teker; felhalmoz, összegyűjt'; csag. *tűr-* 'ua.'; türkm. *düyir-* 'odagurít, gurít'; jak. *tűr-* 'ua.'; stb. [valószínűleg

török eredetű]. (△) A magyarba átkerült alak **tür-* lehetett.

📖 MNy. 3: 367; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

türkiz A: 1525 *thurkes* (MNy. 53: 269); 1533 *Tyrkes* (Oklsz.); 1538 *Thewrkys* (Oklsz.); 1553 *Thewrkes* (Oklsz.); 1563 *Torkys* (Oklsz.); 1600 e. *Türkyfek* (MNy. 56: 386); 1668 *Turkis* (Nyr. 43: 85); 1688 *terkisekkel, tirkisekkel* (Radvánszky: Csal. 2: 382, 387); 1704 *türkések* (NySz.); 1792 *Türkisz* (NSz.); 1793 *Türkiz* (NSz.) **J:** 'világoskék v. zöldeskék színű, átlátszatlan féldrágakő | Türkis'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Türkis*, (kfn.) *turggīs, turkīs, turkoys, türckis* (h. korai úfn.) *türkās*; sp. *turquesa*; fr. *turquoise*, (ófr.) *torchoise*; ol. *turchese*; szbhv. *tirkis*; stb.: 'türkiz'. Ez a fajta drágakő török közvetítéssel vált ismertté; Nyugat-Európában a megnevezés mindenekelőtt az olaszból és a franciából terjedt el; vö. ol. *turco*; fr. *turc*: 'török <mn>'. (⇒△) A magyarba leginkább a németből, esetleg még olasz közvetítéssel is kerülhetett. (△) A legtöbb adat szóvégi sz-szel vagy s-sel ejtendő.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *török*

tüske A: 1410 *Twske* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1512 *Thewske* [SZN.] (MNy. 67: 235); 16. sz. közepe *twfkek* (MNy. 7: 198); 1590 *Tűskes* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 39); NYJ. *tiskezborona* [sz.] (Nyatl. *tiskeborona* a.) **J:** 1. 1410 ? 'növény tövise | Stachel, Dorn einer Pflanze' # (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 39) (↑); 2. 16. sz. közepe ? 'tövises növény | Stachelpflanze' (MNy. 7: 198) (↑), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 28); 3. 1683 'hátrányos tulajdonság | nachteilige Eigenschaft' (Thaly: Adal. 1: 145); 4. 1689 'állat tövise; hal szálkája | Stachel eines Tieres; Gräte' # (NySz.); 5. 1746 'szűrőeszköz; különféle eszközök szűrő, szögszerű alkatrésze | Stichgerät; stehender, nagelförmiger Teil versch. Gerate' (NSz.); 6. 1824 'rövid, kemény szőrszál, sörte | Borste' (NSz.); 7. 1847 'vmely bántás, sérelem fájó, nehezen felejthető emléke | Kränkung, bleibende Beleidigung' # (NSz.) **Sz:** ~s 1590 (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 39) (↑)

tüsök × [4] A: 16. sz. közepe *tuffukuk* (MNy. 7: 199); 1817 *tüskökkel* (NSz.); 1836 *Tüsök* (Kassai: Gyökerésző 5: 280); 1851 *tüskkel* (NSz.) **J:** 'tüske | Dorn, Stachel'

■ Származékszók. | (△) A →*tövis* főnév (R.) *tüs* változatából jöttek létre különféle kicsinyítő képzőkkel. Alaktani kapcsolataukhoz vö. →*bütyök* : *bütykö*, →*török* : *törke* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tövis*

tüsök → *tüske*

tüstént A: 1645 *tüstént* (NySz.); 1743 *tüstényt* (NSz.); 1790 *Tüstint* (NSz.); 1792 *tüstén* (NSz.); 1792 *Tüstent* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1838 *üstcsint* (Tsz.); 1872 *tüstést* (NépkGy. 1: 370); NYJ. *istént* (ÚMTsz.); *üstint, üstönt* (MTsz.) **J:** 'azonnal, rögtön | sofort, gleich' **Sz:** **tüsténkedik** 1791 *tüsténkedések* [sz.] (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat, alapszava azonban vitatott. | (△) Az alapszó a →*tő* 'legközelebbi környezet <egy helyé>' lehetett. A végződéses -*st* módhatározórag + -*ént* módhatározórag; a különböző változatokhoz vö. →*ismét*, →*megint* stb. Eredetileg helyhatározószó lehetett; az időmeghatározáshoz vö. →*előtt*, *nyomban* →*nyom* stb. (⊖) Korábbi megnevezés más végződéssel: *tüstenként* 'azonnal, rögtön' (1642: MNy. 84: 252). Egyéb

megnevezések, ugyancsak más határozóraggal vagy raghalmozással: *tüsténte* 'ua.' (1834: NSz.); *tüsténtiben* 'ua.' (1853–1854: NSz.); stb.

📖 MNy. 15: 78; TESz.; EWUng. • Vö. *tő*, *üstöllést*

tüszköl → *tüsszent*

tüsző A: 1510 k. *tyze* (Gl.); 1529 e. *tizw* penzth, *tpzq* (VirgK. 26, 106); 1533 *gyűső* (Murm. 1896.); 1585 *Tűsző* (Cal. 101); 1590 *Gyűszű* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 213); 1656 *tüszűben* (MH. 23: 349); 1855–1880 *dészű* (MNy. 10: 87); NYJ. *csűsző* (MTsz.); *dészű* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1510 k. 'erszény, főleg övön levő erszény; erszénnyel ellátott széles öv | Geldbeutel; breiter Gürtel mit Geldbeutel' (Gl.) (↑); 2. 1807 'több magvú, fölrepedő, üreges termés | Kapsel Frucht' (MagyFűvészk. 24); 3. 1917 'zsákocská, tasak, golyó alakú képlet bőrön, nyálkahártyán | Follikel' (NSz.)

■ Vándorszó. | ⊕ Oszm. *kese*, (N.) *kise* 'zacskó, zsákocská, pénztárca, erszény'; albán *gése* 'papírzacskó, papírtasak, pénztárca'; rom. *chisea*, (N.) *chisău*, *tisău* 'szelence, doboz; dohányzacskó'; blg. *кесия* 'ua.'; szbhv. *kese* 'ua.'; le. *kiesa* 'ua.'; stb. Forrása egy sémi nyelv; vö. akkád (óakkád) *kīsu*, arámi *kīsā*: 'ua.'. ⊕ A magyarba különböző nyelvekből került át, részben az oszmán-törökből. ⊕ A szó eleji mássalhangzó a magyarban különböző hanghelyettesítésből alakult ki. ⊕⇒ Néhány szomszédos nyelvbe a magyar közvetítésével is bekerülhetett.

📖 Nyr. 71: 46; I.OK. 15: 78; TESz.; EWUng. • Vö. *szütyő*

tüsszent A: 1590 *Tperűszentes* [o: *Tprűszentes*] [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 111); 1595 *Teűfzentenni* [sz.] (Ver. 101.); 1604 *trpűfzentec* (Szenczi Molnár: Dict.); 1621 *tűfzentec* (Szenczi Molnár: Dict.); 1791/ *Trüsszentek* (NSz.) **J:** 'csattanó hangú erős kilégzést végez | niesen' #

tüsszög A: 1748 *tprűszög* (NySz.); 1764 *tüsszögest* [sz.] (NSz.); 1842 *trűszög* (NSz.); NYJ. *tisszög* (Nyatl. 552.) **J:** 1. 1748 'lő' prűszköl | schnauben 'Pferd' (NySz.) (↑); 2. 1764 'többször egymás után tüsszent | wiederholt niesen' # (NSz.) (↑); 3. 1833 'lábbeli' járás közben sajátos szuszogó hangot ad | während des Gangs schnaufende Töne von sich geben 'Fußbekleidung' (NSz.); 4. 1842 ? 'mérgeződik | sich ärgern' (NSz.) (↑), 1882 'ua.' (NSz.); 5. 1881 'gép, különösen mozdony' pöfög | pusten 'Maschine, haupts. Lokomotive' (NSz.); 6. 1901 'pityereg | weinen' (MTsz.)

tüszköl A: 1789/ *tüszköl* (NSz.); 1798 *trűszkölve* [sz.] (NSz.); NYJ. *tücköl* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1789/ 'többször egymás után tüsszent | wiederholt niesen' (NSz.) (↑); 2. 1825 'lő' prűszköl | schnauben 'Pferd' (NSz.); 3. 1848 'mérgeződik | sich ärgern' (NSz.); 4. 1871 'gép, főleg mozdony' pöfög | pusten 'Maschine, haupts. Lokomotive' (NSz.); 5. 1893 'gyertya' pislákol | blinzeln 'Kerze' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A *tő* szorosan összefügg a →*prűszköl* szócsalád tövével; a szó eleji mássalhangzók viszonyához vö. →*prűcsök* ~ →*tűcsök*. A végződés -nt mozzanatos-műveltető, valamint -g, ill. -köl gyakorító képző. A *tüsszög* 4. és a *tüszköl* 3. jelentéséhez vö. →*fúj*. A *tüszköl* 5. jelentése metafora a pislogás mint meg-megszakított folyamat alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *prűszköl*

tüsszög → *tüsszent*

tütü A: 1713 *prütü* (Nyr. 71: 17); 1716 *ptrütü* (Nyr. 71: 17); 1792 *Tütü* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *püpü, tütü* (MNY. 39: 219) **J:** 1. 1713 'ital, víz (a gyermeknyelvben) | Trank, Wasser (in der Kinderspr.)' (Nyr. 71: 17) (↑); 2. 1840 'szeszes ital, itóka | alkoholisches Getränk (scherzhaft)' (MNY. 12: 45); 3. 1914 'balettszoknya | ' (Zene 6: 45)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Eredetileg valószínűleg a kisgyerek hangjának utánzása, amikor először adnak neki egy üvegből vagy kanálból inni. Onomatopoetikus szóhoz hasonló hangalakú, ill. írásképző adatokhoz vö. →*prüszköl*, →*tüsszent*. A gyermeknyelvből származó *tütü* tovább terjedt, de használata fokozatosan visszaszorult.

📖 MNY. 39: 217; TESz.; EWUng.

tűz¹ A: 1508 meg *tízot* (DöbrK. 483); 1516 *Thewzwth* [sz.] (Zolnai Gy.: Nyelveml. 206); 1533 *Tyzewth* [sz.] (Oklsz.); 1636 *tőzött* [sz.] (NySz.); 1662/ *tődzött* [sz.] (NySz.); 1708 *Megtűdzeni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1767 *Tözzeni* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Trājecto* a.); 1808 *Tüvezni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1836 Néki *tüzik* [□] (Kassai: Gyökerésző 5: 287) **J:** 1. 1508 'szúr | stechen' (DöbrK. 483) (↑); 2. 1516 'díszöltésekkel végigvarr; átöltöget | steppen; nadeln' # (Zolnai Gy.: Nyelveml. 206) (↑); 3. 1549 ? 'beszúrt, ráerősített, rávarrt dologgal díszít | mit aufgestecktem Schmuck verzieren' (RMNY. 2/2: 65), 1564 'ua.' (RMNY. 2/2: 65); 4. 1551 'tüvel, tűfélével vhová odaerősít, (hegyes, nyeles tárgyat) feltűnő helyre rögzít | an-, aufstecken' # (NySz.); 5. 1760 '(építményt) összeeszkábál | zusammenschlagen (bauen)' (NSz.); 6. 1793 'hímez, kivarr | aussticken' (NSz.); 7. 1806 '(figyelmet) ráirányít vkire, vmire; (tekintetet) rászögez vkire, vmire | auf jmdn, auf etw hinlenken; den Blick auf jmdn, auf etw heften' (NSz.); 8. [össze~] 1836 'összekap, összevész vkivel | mit jmdm in Streit geraten' (Kassai: Gyökerésző 5: 287); 9. 1836 '(nap, napfény) égetően süt | stechen, brennen (Sonne)' (Kassai: Gyökerésző 5: 287) (↑); 10. 1839 'belekapaszkodik vmibe; beleütözik vmibe | sich anklammern; sich an etw stoßen' (NSz.); 11. [ki~] 1843 '(célul, feladatul, tárgyként, jutalmul stb.) kijelöl, kilátásba helyez | (zum Ziel, aufs Programm, eine Prämie usw.) setzen' (NSz.); 12. 1874 '(át)lyuggat | durchstechen' (CzF.) **Sz:** ~del 1792 *tőzdelve* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*tövik* v nélküli töváltozatából jött létre -z gyakorító képzővel; vö. →*néz*, →*nyúz* stb.; vö. még →*főz* (→*fő¹*).

📖 MNY. 50: 160; TESz.; EWUng. • Vö. *tövik*, *tüzetes*

tűz² A: 1372 u./ *tjzes* [sz.] (Oklsz.); 1372 u./ *tewz* (Oklsz.); 1395 k. *tuз* (BesztSzj. 1282.); NYJ. *tyűz* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'meggyújtott anyag gyors égési folyamata; égéskor keletkező láng, szikra, parázs | Feuer; Flamme, Glut' # (Oklsz.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'tűzvész | Feuerbrunst' (BécsiK. 114); 3. 1500 k. 'égő, lázt okozó testi fájdalom; gyulladás | brennender Schmerz; hohes Fieber, Entzündung' (MNY. 11: 134); 4. 1513 'heves indulat, lelkesedés; gyors működés | Heftigkeit, Begeisterung; Schnelligkeit' (NagyszK. 44); 5. 1527 'vminek fénye, ragyogása | Glanz' (ÉrdyK. 556); 6. 1742/ ? 'lőfegyver működtetése; heves katonai harcok helye, ideje | Abfeuern von Feuerwaffen (auch als Befehl); Beschuss aus Feuerwaffen' (NSz.), 1786 'ua.' (NSz.); 7. 1811/ 'erő, alkoholtartalom (szeszes italban) | hoher Alkoholgehalt' (NSz.) **Sz:** **tüzes** 1372 u./ *tjzes* 'izzó, forró | brennend' (JókK. 1); 1519 'szenvédélyes; lelkesítő | leidenschaftlich; anregend' (CornK. 67r) | **tüzesül** 1372 u./ *tewzefewlt* [sz.] 'szenvédélyessé válik | leidenschaftlich werden' (JókK. 131) | **tüzel** 1611 *Tüzelleni* [sz.] 'hőt gerjeszt, fűt | heizen' (Szenczi Molnár: Dict.); 1772 'lő | schießen' (NSz.); 1792 'ösztönöz; felbujt | antreiben; aufhetzen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1962 'a párzás jeleit mutatja (szuka) | läufig sein (Hündin)' (ÉrtSz.) | **tüzelő** 1638 *tüzelő* <MN> (Oklsz.); 1770–1780 ? 'tűzhely, kandalló | Herd, Kamin' (NSz.); 1782/ 'ua.' (NSz.); 1786 'tüzelőanyag | Brennstoff' (NSz.) | **tüzér** 1840 *tüzérek*

? 'lövegek, sorozatvetők stb. tüzével harcoló katona | Artillerist' (Jelenkor 1840. febr. 29.: 72); 1841 'ua.' (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *tāwə-t*, (P.) *tāwt*; osztj. (V.) *tōγət*, (DN.) *tūt*: 'tűz' [ugor **tūγ3-t3* vagy **tūβ3-t3* 'ua.']. (≈) Megfelelői: nanáj *tawa*; tung. *toyo*, *tova*; stb.: 'ua.'. A hangtanához vö. →*húz*. (△) A fizikai, ill. szellemi jelenségek hasonló jelentéstani szemléletéhez vö. ném. *Feuer* 'égés, tűz; fényesség, ragyogás; vérmérséklet'; stb., ném. *Brand* 'tűz(vész); nagy felindulás'; stb. A szó elvont jelentésben különböző szólásokban fordul elő; vö. *tűzön-vízen át* 'mindenen keresztül' (1561: MNy. 67: 485); *tűzzel-vassal* 'minden eszközzel, könyörtelen módon' (1636: NySz.); stb. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1240 k. *Tyz-fa* (OkI Sz.); 1344 *Twz* [HN.] (OkI Sz. *fehér* a.).

📖 MNy. 50: 160; TESz.; UEW. 895; EWUng. • Vö. *görögtűz*, *háztűznéző*, *tűzfal*

tűzetes A: 1843 *tűzetes* (Szily: NyÚSz.); 1846 *tűzöttesen* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1843 ? 'részletes, beható | ausführlich, eingehend' (Szily: NyÚSz.) (↑), 1848 'ua.' (NSz.); 2. 1845 'hivatalból végzett, szakszerű | fachgemäß, pflichtgemäß' (Fogarasi: MNSegédsz. *Ex professo* a.); 3. 1846 ? 'célul kitűzött; szándékosan választott | zum Ziel gesetzt; auserwählt' (Szily: NyÚSz.), 1848 'ua.' (NSz.); 4. 1854 'nyilvános | öffentlich' (NSz.); 5. 1855/ 'buzgó | eifrig' (NSz.); 6. 1872 'fontos, hangsúlyos, nyomatékos | bedeutend, nachdrücklich' (Nyr. 1: 110)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*tűz*¹ 'vkihez fordul; célul tűz ki, programra tűz' -*etes* melléknévképzővel, valószínűleg az *épületes* →*épít*, *rettenetes* →*retten* típusú szavak analógiájára. A *tűzöttes* (↑) változatban a →*tűz*¹ szó *tűzött* befejezett melléknévi igeneve található meg. A 3. jelentés lehetett az eredeti. A szó ma főleg az 1. jelentésében él. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; Simonyi: MNyelv. 342; TESz.; EWUng. • Vö. *tűz*¹

tűzfal A: 1782 *Tűz-falnak* (NSz.); 1792 *Tűz-fal* (NSz.) **J:** 1. 1782 ? 'a ház oromfala, vértetek | Giebelmauer' (NSz.) (↑), 1831 'ua.' (NSz.); 2. 1790 'nyílás nélküli erős fal, amely a tűz tovaterjedését gátolja | Brand-, Feuermauer' # (NSz.); 3. 1896 'a konyha és a pitvar közti fal | Wand zwischen Küche und Mittelraum des Bauernhauses' (Ethn. 7: 73)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Feuermauer* 'a tűz terjedését gátló, nyílás nélküli válaszfal'. (△) A magyarban: →*tűz*² + →*fal*². – Az 1., 3. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fal*², *tűz*²